AGÂH SIRRI LEVEND

DİL ÜSTÜNE

TÜRK DİL KURUMU YAYINLARI

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ—1973

AGÂH SIRRI LEVEND

DİL ÜSTÜNE

TÜRK DİL KURUMU YAYINLARI

TDK TANITMA YAYINLARI
DİL KONULARI DİZİSİ: 25

TÜRK DİL KURUMU YAYINLARI: 382

ÖNSÖZ

Bu kitapta, sayın Agâh Sırrı Levend'in 1965 yılından bu yana *Türk Dili* dergisinde yayımlanmış yazılarından dil ile ilgili olanlar yer almaktadır. Yazar, altmış yıldan beri durmadan, dinlenmeden millî eğitimimize, edebiyatımıza, dilimize hizmet eden ve eşi az yetişen bilim ve kültür adamlarımızdandır. 1919'da İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesini bitirdikten üç yıl sonra kurduğu İstiklâl Özel Lisesinin ve İstanbul Erkek Lisesinin uzun yıllar edebiyat öğretmenliğini, ayrıca 1935 - 1940 yılları arasında Eminönü Halkevinin başkanlığını yapmıştır. 1940'tan 1946'ya değin milletvekilliğinde bulunmuş, sekiz yıl kadar -kuruluşundaki adı *İnönü Ansiklopedisi* olan- *Türk Ansiklopedisi*'ni yönetmiştir. 1951-1960 yıllarında genel yazman, 1963-1966 yıllarında başkan olarak Türk Dil Kurumunda çalışmıştır. 1969'dan beri de Kurumun tarihsel sözlük hazırlıklarını yönetmektedir. Yirmi kitabı, bir o kadar da bilimsel incelemesi basılmış olan Levend'in çeşitli dergi ve gazeteler de yüzlerce yazısı çıkmıştır. *Edebiyat Tarihi Dersleri*, *Divan Edebiyatı*,*Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, *Gazavatnameler*, *Türk Edebiyatında Şehrengizler*, *Arap*, *Fars ve Türk Edebiyatla-*

rında Leylâ ve Mecnun Hikâyesi, *Ümmet Çağında Türk Edebiyatı*, *Ali Şir Nevai*, *Şemsettin Sami*, *Hüseyin Rahmi*, *Ahmet Rasim*... basılmış eserlerinden birkaçıdır. On cilt olarak planladığı büyük *Türk Edebiyatı Tarihi*'nin, kaynakları kapsayan ve "Giriş" adını taşıyan birinci cildi basılmıştır; yayımlanmak üzeredir.

Seksen yaşına yaklaşmasına karşın bir delikanlı çoşkunluğu ve gücüyle çalışıp bol ve birbirinden değerli kafa ürünü vermekte olan sayın arkadaşımın bilim ve kültür dünyamıza daha uzun yıllar ışık saçmasını dilerim.

Ömer Asım Aksoy

Ankara, 13 Haziran 1973

Türk Dil Kurumu
Genel Yazmanı

DİL SORUNLARI ÜSTÜNE

"DİLE MÜDAHALE" ve "TABİÎ TEKÂMÜL"

İllerde yaptığımız toplantılarda bize yöneltilen sorulardan biri şudur: Dile "'müdahale' edilemeyeceğini, dilin canlı bir varlık olduğunu, onun ancak kendi yapısı içinde 'tabiî tekâmül'ü izleyerek gelişeceğini söylüyorlar. Siz ne dersiniz?"

Bu savı ilk kez ortaya atan rahmetli Hüseyin Cahit Yalçın'dır. Yalçın, 1932'de Dolmabahçe'de toplanan Birinci Türk Dil Kurultayı'nda "tabiî tekâmül" kuramına değinerek, dilin zorlanamayacağını söylemiş, "tayyare" kelimesini ele alarak, bu kelimenin aslı Arapça da olsa, halkça benimsendiğine göre, Türkçe karşılıkların tutunamayacağını ileri sürmüştü.

Yalçın "uçak" kelimesinin tutunduğunu hayatta iken görmüştür. Gariptir ki, Yalçın sonradan gerçeği kabul ederek davayı benimsediği halde, kurultayda ona karşı çıkanlar düşüncelerinden caymışlar, o günkü savlarının tam tersine bir yol tutmuşlardır. "Tabiî tekâmül"cüler, aynı savı tekrarlamaktan başka bir şey yapmıyorlar.

"Dile müdahele" edilemeyeceğini, halkın benimsediği Arapça kelimelerin yerine bulunan Türkçe karşılıkların tutunamayacağını, hele ölen eski kelimeleri canlandırmanın

mümkün olamayacağını vaktiyle Ziya Gökalp de söylemişti Gökalp, 1923'de Diyarbakır'da çıkardığı *Küçük Mecmua*'da bu konuya sık sık değinmiş, çok ilginç örnekler vermiştir. O, Arapça olan "şahit" kelimesinin dilden çıkarılamayacağını karşılık olarak gösterilen "tanık" kelimesinin ise, unutulan eski kelimelerden olduğu için zorla yaşatılamayacağını söylüyordu. Oysa "şahit" unutulmuştur; "tanık" ise kullanılmaktadır. Nitekim "ulus, yasa,tümen, ulak" gibi Çağatay lehçesinden geçen kelimeler de bugün yeniden hayata kavuşmuştur.

Ziya Gökalp, "günaydın", "tünaydın" deyimlerinin yaşamayacağını da söylemiştir. Bugün "günaydın"ı kullanmayan tek kişi kalmamıştır. "Tünaydın" yerine ise, "iyi akşamlar", "iyi geceler" deyimlerini kullanıyoruz.

"Günaydın, tünaydın" deyimleri, Meşrutiyetin ilk yıllarında, Türkçülük akımı içinde yabancı kelimelere karşılıklar arandığı sırada ortaya atılmıştı. Acınarak belirtmek gerekir ki, selâmlaşmak için "bonjur, bonsuvar, merhaba selamün-aleyküm, sabah şerifler hayırlar olsun, akşam şerifler hayırlar olsun" gibi sözlerden başka deyimlerimiz yoktu.

Yine gariptir ki, "günaydın"ın uydurma olduğunu söyleyen Gökalp, "mefkûre"yi uydurmakta bir sakınca görmemiştir. Bu kelime uydurma olduğu halde "ideal" yerine yıllarca kullanılmış, sonunda "ülkü" kelimesine yerini bırakmıştır. İşte kelimelerin alın yazısı budur: Kelimeler doğar, yaşar, ölür. Bunda üzülecek bir şey yoktur.

Bu örnekleri verdikten sonra asıl konuya geçebiliriz:

Dil, toplumdan ayrı başlı başına bir varlık değil, insanoğlunun hizmetinde, sosyolojik bir olgudur. İnsana bağlı, insanla birlikte yaşayıp gelişen canlı bir varlıktır. Bütün canlı varlıklar gibi, onun da yaşamasını, korunmasını sağlamak gerekir. Tarlamızı, bahçemizi olduğu gibi bırakı-

yor muyuz? Bırakmıyoruz: Çapalıyor, gübreliyor, ağaçlarını koruyor, diplerini suluyor, dallarını buduyoruz. Bunu yapmazsak bahçeyi otlar kaplar; ağaçlara tırtıllar üşer, dallar kurur. Toprak da gitgide yozlaşır. Bunun içindir ki tabiata el uzatıyor, istediğimiz biçimi vererek ondan yararlanmaya çalışıyoruz.

Çocuk tabiatta en önemli varlıktır. Onu kendi haline bırakabilir miyiz? Bırakmak şöyle dursun, dikkatimizi biraz esirgesek tehlikelerden koruyabilir miyiz? Bunu bildiğimiz içindir ki, bu canlı varlığın üzerine eğiliyor, titizlikle onu yetiştirmeye çalışıyoruz.

Tabiat böyle yarattı diye, saçımızı, sakalımızı, tırnaklarımızı kesmesek ne hale geliriz? Kendimize çekidüzen vermesek toplum içine çıkabilir miyiz? Bunların hepsi tabiata el atmak değil de nedir?

O halde, insanla birlikte yaşayıp değişen canlı varlık olduğuna inandığımız dile neden el uzatmayalım? Onu neden kendi haline bırakalım? Yüzyıllar boyunca kendi haline bıraktığımız, koruyup gelişmesine yardım etmediğimiz için değil midir ki, Türk dili yabancı dillerin saldırısına uğradı; benliğini yitirdi; melez bir hale geldi.

Dili elbet koruyacağız. Onun gelişmesine yön vereceğiz. Dili korumak, önce ona onur kazandırmakla, kişilik vermekle olur. Öz benliğine kavuşmayan dil, ne kadar işlenirse işlensin, toplumun malı olamaz. Eğreti bir varlık olarak kalır.

Bunun içindir ki, dil bilincine eren uluslar, her şeyden önce dillerini yabancı öğelerden temizleyerek, ona ulusal bir değer vermeye çalışmışlardır, sonra da işleyerek, zenginleştirerek bu değeri yükseltmişlerdir.

Çağdaş bir dil, bütün kavramları karşılıyabilmelidir. İşte Türk dilinin amacı budur. Bu amaca varmak için, dilin gelişimini engelleyen pürüzler ayıklanacak, anadil, bilim ve sanat terimleriyle zenginleşecek, titizlikle işlenerek ulu yapı meydana gelecektir. İşte "müdahale" budur.

Bu "müdahale"nin zorlama ile hiç bir ilgisi yoktur. Eğer bir zorlama olmuşsa, bunu Osmanlıca Türkçeye karşı yapmıştır. Baskı, çağlar boyunca öylesine ağır olmuştur ki, Türk dili zorla unutulmaya mahkûm edilmiştir. İçinde fiillinden başka Türkçe kelime bulunmayan cümleler buna en canlı bir tanıktır.

Türk ulusu, 150 yıldır bunun önüne geçmek çabası içindedir. Fakat ilk zamanlar hep dilek halinde kalmış, kimse işi kökünden çözmek cesaretini göstermemiştir. Bu başarı Cumhuriyet devrine nasip olmuş, dil devrimiyle bu yol açılmıştır.

Diyorlar ki, devrim olmasaydı dil yine sadeleşecekti. Evet, ama yalnız sadeleşecekti, arınmayacaktı. "Gayr-i kanunî" gibi tamlamalar, "müteveccihen" gibi tenvinli kelimeler, "bilâhara" gibi yabancı edatla yapılmış sözcükler sürüp gidecekti. Kimisine "klişe" deyip yol verecekler, çoğuna da "dilin persengi" deyip geçeceklerdi. Hele "tahakkuk, müşahede, neşriyat, iştigal, istişare, inşa..." gibi kelimeler olduğu gibi duracaktı. Oysa bugün, direnen bir kaç kişiden başka bunları kullanan kalmamıştır.

Bu başarıyı sağlayan dil bilincidir. Sonuç ise, hayırlı "müdahale" ile elde edilmiştir.

(*Türk Dili*, sayı 168, eylül 1965)

UYDURMA NEDİR?
UYDURMACILIK NEYE DERLER?

Kelimeler gökten inmez, yapılır. İlk insanlar, tabiatta gördükleri nesneleri adlandırmak isteyince buldukları ilişkiye göre her birine birer ad takmışlar, gitgide her nesne ve her ihtiyaç için birer kelime uydurarak, konuşma ve anlaşma aracı olan dili meydana getirmişlerdir.

İnsanlar, gerektikçe dile yön vermek hakkını kendilerinde görmektedirler. Bir Fransız dilcisinin belirttiği gibi "İnsan, dil için değil, tesine dil insan için yaratılmıştır ve dil daima toplumun hizmetindedir."

Her yeni buluş, insanları kelime uydurmaya zorlamaktadır. Ancak bunlar şimdi rasgele olmuyor da, yeni nesne ile ona bulanan ad arasında daha sıkı ilişkiler gözetiliyor. Her gün piyasaya sürülen türlü ilâçların, meydana getirilen çeşitli araçların adlarına bakın; hangisinin anlamı üzerinde duruyoruz. Uydurma olup olmadığını düşünmeden, aradaki ilişkiyi yeter görerek, hiç yadırgamadan benimsiyoruz.

Şüphesiz, kullanıla kullanıla yerleşmiş, alışılmış kelimelerin yerine yenilerini bulmak, sonra da bunları herkese kabul ettirmek kolay değildir. Kişi alıştığı şeylere

karşı her zaman direnme eğilimindedir. Ama dikkat edilirse, bunun köklü bir inançtan çok rahatı bozmamak kaygısından doğduğu görülür. Eski şair dilin değişmesini istemez. Değişirse, eski kelimelerle dolu eserlerinin artık okunmaz hale geleceğini düşünür. Bilgin de böyledir. Direnenler asıl bunlardır.

Önce şu nokta üzerinde anlaşmamız gerekir: Osmanlıca kırması olan Türkçeyi sürdürüp gidecek miyiz? Yoksa dil bilinci içinde bağımsız, arı bir Türkçeye doğru mu yol alacağız? Birinciyi isteyenler, anlaşma kapılarını kapamışlardır. Bu konuda onlarla yeniden tartışmaya girişmek boşunadır. İkinci yolu tutacaksak, yeni kelimeler bulmaya muhtacız ve bunu yapmak zorundayız.

Ancak bu kez bulacağımız kelimeler, rasgele uydurulmuş değil, kurallar gözönünde tutularak, Türkçenin tarihî yapısına uygun kökler ve eklerle üretilmiş ve türetilmiş olacaktır. Bu, kötü anlamıyle "uydurma" değil, bizim kullandığımız deyimle "yaratma"dır. Türk Dili Kurumu'nun yaptığı da işte budur.

Şu var ki, yaratılacak yeni kelimelerin "yanlış" olup olmadığı üzerinde de abartmaya kapılmamak gerekir. Seve seve kullandığımız öyle kelimeler vardır ki, yapılışı kurala aykırıdır; hatta saçma da denilebilir. Fakat halk beğenmiş ve tutmuştur. Artık onun yanlış olduğu söz konusu edilemez.

Bunun en güzel örneğini Macarca'da bulabiliriz. Bugün Macarcada "örnek" anlamına gelen "minta" kelimesi, basımevinde yanlış dizgi sonucu olarak bu şekilde dile girmiş ve hemen benimsendiği için sözlüklere alınmıştır. Macarcada, eski metinlerin yanlış okunmasından meydana gelen yeni kelimeler de vardır. (bkz.J. Eckmann, "Macar Dil Devrimi", *Türk Dili-Belleten* 1947, III. seri sayı 12-13, *s*. 18-19). Bu yazıyı okumalarını meraklılara önemle salık veririm.

Bizde de bunun örnekleri çoktur. "Okul, toplum" kelimelerinin yanlış olduğunu söyleyenler olmuştur. Fakat halk, yanlış olup olmadığını düşünmeden benimsemiştir.

Hele Osmanlıca, uydurma kelimelerle doludur. Bizim Arapça diye kullandığımız kelimelerin çoğunu Araplar bilmez. Çünkü Araplar o kelimeyi o kalıba sokarak kullanmazlar. Ama biz sokmuş, böylelikle yeni kelimeler yaratmış, pekâlâ da etmişiz. Örneğin, "yetki" kelimesiyle karşıladığımız "salâhiyyet" Arapça sözlüklerde yoktur. Arapçada "salâh" ve "salâhat" kelimeleri vardır ve başka anlama gelir.

Bunun gibi, "nezaket" ve "felâket" kelimelerini de uyduran biziz. Farsça "nazük" kelimesini bozmuş, sonuna da, yanlış olduğuna bakmadan Arapça mastar eki olan "t" yi ekleyerek, "nezaket" kelimesini uydurmuşuz. "Felâket" de Arapça sözlüklerde yoktur. "Mefkûre" de böyledir. Araplar bu kelimeyi bilmezler.

"Münakaşa" Arapçada "bir kimsenin muhasebesinde gereği gibi incelemede bulunmak." anlamına geldiği halde, biz bu kelimeyi büsbütün başka anlamda kullanmaktayız.

Bunun içindir ki, yeni karşılıklar arar ve bulurken, Türkçenin yapısını ve kurallarını gözönünde tutmalı, fakat kelime yaratmak işinde sanatçılara, fikir ve kalem sahiplerine pay ayırmalı, halkın sağduyusuna ve zevkine de değer vermelidir.

Dil devrimi geçiren bütün uluslar hep bu yoldan gitmişlerdir. Örneğin, Macaristan'da XVIII. yüzyılın ortalarından XIX. yüzyılın ortalarına kadar süren büyük dil devriminde, türlü yollarla 10.000'e yakın yeni kelime dile girmiş - pek azı bir yana - hemen hepsi tutunmuştur. Kelime yaratma işi bugün de devam etmektedir.

İsrail, bu konuda bizi örnek aldığı halde bizi geçmiştir. İki yıl önce İsrail'den bir gazeteci Dil Kurumu'na gelmiş ve dil devrimi hakkında bizden bilgi istemiştir. Biz gazeteci-

nin sorularına cevap vermiş, ondan da İsrail'deki dil hareketleri üzerine bilgiler almıştık. Gazetecinin bize anlattığına göre, İsrail'de 10 yıl önce 50.000 kelimelik bir sözlük metdana getirilmiş. Yeni hazırladıkları sözlükte 60.000 kelime bulunmakta imiş. "Bu 10.000 kelimeyi 10 yıl içinde nasıl buldunuz?" diye sorunca, bize verdiği cevap şu oldu: "Bunun 2.000 kelimesini dilci olan Cumhurbaşkanımız uydurdu; 8.000 kadarını da dilcilerimiz! Uydurmaktan korkmayın; başka çare yoktur."

Ne yazık ki, biz bu kadar da yapamadık. Dil devriminden bu yana 33 yıl geçtiği halde, yarattığımız kelimelerin sayısı - terimler bir yana - 1000'i bulmuş değildir. Daha ne kadar çalışmak gerektiğini bu hal açıkça gösterir.

Bu açıklamayı yaptıktan sonra asıl uydurmacılığa geçebiliriz. Gezip dolaştığımız yerlerde bize soruyorlar:

"Fakat, Dil Kurumu'nun uydurduğu kelimeler de pek tuhaf!"

"Hangi kelimeler?"

"Örneğin, İstiklâl Marşı'na 'ulusal düttürü' diyormuşsunuz!"

Bu örneğe başkalarını da ekliyorlar:

Hostes karşılığı "gök konuksal avrat";

otomobil karşılığı "öz itişimli götürgeç";

bisiklet karşılığı "ayak iter götürgen";

sigara karşılığı "tütünsel dumangaç";

imam bayıldı karşılığı "içi geçmiş dinsel kişi", diyormuşuz.

Bu sözleri işitince şaşırarak soruyoruz:

"Bunları bizim uydurduğumuzu nereden biliyorsunuz?"

"Öyle söylüyorlar!"

"Peki, sözlüğe baktınız mı?"

"Hayır!"

"O halde, bu saçmaları bizim uydurduğumuza nasıl inanıyorsunuz?"

Şüphesiz onlar da buna inanmış değillerdir. Salt bizden cevap almak için işittiklerini aktarıyorlar. O zaman şu karşılığı veriyoruz:

"İşte asıl uydurma buna derler. Bu saçmaları uydurup Dil Kurumu'na yükletenler, böylelikle Dil Kurumu'nu küçük düşüreceklerini sanıyorlar. Halbuki bu hareketleriyleriyle asıl küçülen kendileridir. Biz eser ortaya koyuyoruz; onlar alay ediyorlar. Ellerinden gelen ancak budur. Biz ise yıkılanı yapmaya çalışıyoruz. Bu da bizim görev anlayışımızdır."

(*Türk Dili*, sayı 169, ekim 1965)

YABANCI KELİMELER SALGINI

Türk dili, bugün de büyük bir tehlike karşısındadır: Batı'dan sızan kelimeler salgını! Vaktiyle Arap ve Fars dillerinden gelen kelime akını durmuştur. Bu dillerden bir tek kelime artık dilimize girecek değildir. Çağlar boyunca girmiş olanlar yavaş yavaş ayıklanmaktadır. Kalacak kelime ve deyimler, asıllarını değiştirip Türkçeleşmiş olanlarla, dinî terim niteliğinde bulunanlardır. Bu da doğaldır.

Ümmet çağında Arap ve Fars dillerinden kelime almakta bir zorunluk vardır. İslâm dini ve bu dine dayanan hukuk, tasavvuf ve ahlâk sistemleri, bu bilimlerle ilgili birçok kavramların, terim ve deyimlerin dilimize girmesini gerektirecekti. Öte yandan Fars dili ve edebiyatı, İslamlığın yayıldığı ülkelerde hakim bir durumda idi. Bu dil de edebiyat yoluyle elbet birçok kavramlar, kelimeler ve deyimler getirecekti. Eğer bilginlerle şairler bu aktarmada Türk dilini unutturacak derecede aşırı gitmemiş olsalardı, tehlike o kadar büyük olmayacaktı. Bugün, Türk dilini kurallarıyle birlikte yeniden kurmak gibi bir zorunluk çekmeyecektik. Olan oldu. Türk toplumu uyandı. Bilimin ışığı altında gerçekleşen Dil devrimi özlediğimiz ulusal yolu açtı.

Batıdan gelen bu yeni salgında, hiç de böyle bir zorun-

luk yoktur. Gerçi bir yön değiştirme olmuş, yeni bir uygarlık âlemine girilmiştir. Bu yeni âlemin getireceği yeni düşünceler ve kavramlar, bunları belirten yeni kelimeler, deyimler ve terimler elbet girecek iş ve kültür ilişkileri birçok sözlerin gelip yerleşmesine yol açacaktı.

Fakat bunlar o kadar az, o derece sayılı ve zorunlu olacaktı ki, dilin özlüğünü asla bozmayacaktı.

Örneğin, günlük hayatımızda sık sık kullandığımız komünizm, faşizm, nazizm, marksizm, sosyalizm, liberalizm gibi kelimeler, değiştirilemeyecek olan bazı felsefe ve bilim terimleri, her gün yığın yığın yurdumuza giren ilâçların adları, otomobil, taksi, motor, telefon, telgraf gibi sözcükler, sınırlı kaldıkça zararı büyük sayılmaz. Gerçi bunların da çoğunu değiştiren uluslar vardır; fakat üzerinde durmağa değmez.

Ama bunların dışında kalan ve her halde Türkçelerinin bulunması gereken kelimeler de oluyor ki, bunları uluorta kullanmak dile ve Türk kültürüne karşı işlenmiş en büyük suçtur.

Örneğin, sansasyon, sempati, brifing, konsorsiyum, kontenjan, amblem, lojman, komünikasyon gibi kelimeleri kullanmakta nasıl bir zorunluk vardır? Bunların karşılığı bulunamaz mı? Hele trafik, personel gibi kelimelerin kanun yoluyle dilimize girip yerleşmesi nasıl hoş görülebilir? Bir kere kanunlara geçip perçinleşmiş olan bu kelimeleri söküp atmak kolay olur mu?

Bunlardan başka, düşünmeden ve hiç üzüntü duymadan rasgele kullandığımız öyle kelimeler oluyor ki, biraz dikkat edince bu lâubalilikten utanç duymamak mümkün değildir. Örneğin, evimizin odalarından bahsedereken "salon - salamanje" demek moda haline gelmiştir. O kadar ki "oturma - yemek odası" demek hatıramıza bile gelmiyor. Bu züppelik değil de nedir? Ana dile karşı bu saygısızlık nerede görülmüştür?

"Konfeksiyon" da kullanılması moda haline gelmiş kelimeler arasındadır. Bilir bilmez birçok mağazaların üstüne bu levhaların asıldığı görülüyor. Eskiden hazır elbise satan mağazalara "hazırcı" denilirdi. Bugün bu söz "konfeksiyon" kelimesiyle karşılandığı gibi "tuhafiye" dediğimiz mağazalar da bu levhayı taşımaktadır.

Yavaş yavaş yabancı kelimeler takımıyle dile girmeye başlıyor: "Angaje, angajman", "rezerve, rezervasyon", "form, forme, formasyon, formalite" gibi

Her gün öyle sözler ortaya atılıyor ki, yabancı dil bilmeyen halkın bu kelimeleri nasıl karşılıyacağını üzüntü ile düşünmemek elden gelmiyor. Örneğin, radyodan verilen haberler arasında "fultaym kanunu filân yerde uygulanmaya başlamıştır." gibi bir cümle işitince şaşıp kalıyoruz. Eğer bu haberin halk tarafından anlaşılması isteniyorsa "tam gün çalışma" demek daha doğru olmaz mı? İngilizcedeki "full time" kelimesine belki daha güzel karşılık bulunabilir; fakat bu yabancı kelimeyi olduğu gibi dile sokmak nasıl bir fayda sağlar?

Hangi resmî daireye ya da özel bir teşebbüs yerine girseniz, karşınıza hemen "enformasyon" yazılı bir levha çıkar. Bazı dairelerde bu kelimenin altında "danışma" kelimesinin de yer aldığı görülür. "Enformasyon" eğer yabancılar için bir uyarma ise, o daireye giren yabancı bu levha olmasa da, o bölümün bu işe ayrıldığını hemen anlar. Eğer halk için ise, yalnız "danışma" levhası yeter.

Dahası var: Gün geçmiyor ki resmî binaların kapıları üstünde tuhaf daire ve müdürlük adlarına rastlamış olmayalım:

Marketing Şubesi
Aktüerya Müd.
Konjonktür Dairesi
Lojistik Dairesi
Enfrastrüktür Dairesi

Prodüktivite Dairesi

Bunlar ne demek? Kim anlar bu sözleri? Hangi Türk beğenip sever ve nasıl kullanır? Asıl önemli ve acıklı olanı, bunları kimler ve nasıl bir düşünce ile devlet dairelerine ad olarak önerir ve kabul ettirir. Bu biçimsiz, yabancı sözleri Türk diline sokmağa kim kendisinde hak görebilir?

Biz "Neşriyat ve Müdevvenat Müdürlüğü" gibi eskiden beri kullanılagelen adları değiştirme çabası içinde hükümetin dikkatini çekmeğe çalışırken, şimdi daha kötüleri kucak kucak, yığın yığın, hiç bir sınır ve saygı gözetilmeden dilimize zorla sokularak Türk diline kastediliyor. Böylelikle dil eskisinden daha bozuk, daha kötü bir hale getirilmeye çalışılıyor Bu yalnız dil bilincinin değil, ulus bilincinin de henüz gereği gibi yerleşmemiş olmasından başka birşey değildir.

Türk Dil Kurumu olarak, bu acı kayıtsızlığın karşındayız. Yurttaş olarak da, kutsal duygularımızın zedelendiğini görmekle üzüntü içindeyiz. Bu satırlarla kamu önünde açıkça ricada bulunuyoruz. Her bakanlıkta üçer kişilik komisyon kurulsun; bu konu önemle ele alınarak bu gibi çirkin kelimelere Türkçe karşılıklar bulunsun.

Türk Dil Kurumu, bütün imkânlarıyle bu çalışmalara gücünü katmaya, hizmet etmeye hazırdır.

(*Türk Dili*, sayı 171, aralık 1965)

HANGİSİNİ KULLANALIM?

Belirli kavramları karşılamak üzere kullanılan kelimelerden hangisini seçelim? Böyle bir soruya verilecek cevap, hiç düşünmeden "elbet Türkçesini." olacaktır.

Ancak henüz Türkçesi bulunmamış, ya da bulunduğu halde yerleşmemiş olursa, o zaman ne yapalım? Bu sorunun cevabını vermek de önceden pek güç görünmeyecektir: Batıya yönelmiş olduğumuza göre, Türkçe karşılığı bulunmamış kavramlarda oradan gelen kelimeleri kullanmak daha doğru sayılacaktır. Nitekim:

Hars yerine kültür,
siyaset yerine politika,
seciye yerine karakter,
tercüme-i hal yerine biyografya,
fihrist yerine indeks,
idare-hane yerine büro,
amelî yerine pratik,
uzuv yerine organ,
gayr-i tabiî yerine anormal,
hikmet-i tabiiye yerine fizik

kelimelerini düşünmeden kullanıyoruz.

Hemen söyleyelim ki, bu davranışın Arapça ve Farsça

düşmanlığı ile asla ilgisi yoktur. Yabancı kelimeler nereden gelirse gelsin, bizim için yabancıdır. Ancak, mademki şimdilik kullanılması gerekiyor, o halde ağır olmayanı, dilin uyumuna aykırı düşmeyeni yeğlemek en doğru bir tutumdur.

Fakat böyle bir zorunluk bulunmazsa, Arapça ve Farsça kelimeleri Batıdan gelenlere değiştirmekte hiç bir gerekseme yoktur. Örneğin:

Mevsim kelimesi dururken sezon,
hizmet kelimesi dururken servis,
sanayi kelimesi dururken endüstri

kelimelerini kullanmak yersizdir.

Burada sanayi kelimesini ele alalım: "Sanayi Bakanlığı", "büyük sanayi", "sanayiciler", "sanayi kurumları", "millî sanayi", "yerli sanayi", "dokuma sanayii", "sanayileşme", "Sanayii Teşvik Kanunu" gibi tamlamaları pekâlâ sıralıyoruz ve hiç yadırgamıyoruz. O halde yaygınlık birinci derecede esas olmalıdır.

Şunu da söyleyelim ki, bazı kelimelerde Doğu ile Batının birbirinin yerine geçme yarışında bulunduğunu görmekteyiz. Örneğin "iktisat" kelimesi ile "ekonomi" kelimesinin her ikisini de kullanıyoruz Yerine göre "İktisat Bakanlığı", "İkstisadî Devlet Teşekkülleri", "iktisadî kalkınma" gibi tamlamaları rahatça kullandığımız halde, "ekonomi" kelimesi de sürümdedir. Ama bir tehlikesi varsa, "ekonomik" ve "ekonomist" gibi üretmelerin de dilimize yerleşme yoluna girmiş olmasıdır.

Bunun gibi "müzik" ve "musiki" kelimelerinin her ikisi de şimdilik yaşıyor ve uzun süre yaşayacak görünüyor.

En iyisi Türkçelerini bulmaya çalışmaktır. Örneğin "buhran" kelimesi uzun yıllar "kriz" ile karşılandı. Halbuki bugün "bunalım", ya da "bunluk" kelimesi "kriz"i pekâlâ karşılamaktadır.

Bu da gösteriyor ki, yabancı kelimelere karşılık bulmak işi bugün Türk dilciliğinin önemli bir çalışma alanı olmalıdır.

(*Türk Dili*, sayı 172, ocak 1966)

GAZETE DİLİNDEKİ GELİŞMELERE BİR BAKIŞ

Eski kültür hayatımızda, yazı dilinin türlü biçimleri ve özellikleri vardı. Her yazı, gönderilen makama ve kişinin mevkiine göre ayrı bir dille kaleme alınırdı. Aydınlar için yazılmış bir eserle, bir halk hikâyesinin dili arasında hiç bir benzerlik bulunmadığı gibi "arîza" ile dilekçe, resmî bir "müzekkire" ile özel bir mektup da, dil ve deyiş bakımından ayrı birer karakter taşırdı.

Bir yazının değerli sayılabilmesi için, "müsecca" ve "mustalah" olması, Arapça ve Farsça tamlamalar, bileşik isimler ve sıfatlarla yüklü cümlelerin türlü eklerle birbirine bağlanarak uzayıp gitmesi gerekirdi. Yazının kelime oyunlarıyle süslenmiş olması, yazarın ustalığına kanıt sayılır, herkesin anlayacağı gibi açık yazılması ise, beceriksizliğine verilirdi.

II. Mahmut zamanında, yurt ve dünya haberlerinin halka duyurulması amacıyle, 1831'de *Takvim-i Vakayi* adı altında resmî bir gazete çıkarılınağa başlanınca, belirsiz de olsa, bir halk kavramı ortaya çıkmış oldu. Gazete halk için yayımlanıyordu; halkın da okuduğunu anlaması gerekli idi.

Ancak yazarların eski alışkanlığı burada da kendini

gösterdi. Yazıların çoğu sade ve tabiî olmak niteliğini kazanamadı. Gazetedeki yazıların, özellikle haberlerin, 1839'da Tanzimat'ın ilânından sonra biraz daha sade bir dille kaleme alındığı görülür.

1840'da Churchill adında bir İngilizin imtiyazını aldığı *Ceride-i Havadis* bu akımı izledi.

Tanzimat devrinde:

Özel ilk Türk gazetesi, 1860'da Agâh Efendi ile Şinasi'nin birlikte çıkardıkları *Terceman-ı Ahval*'dir. Şinasi, gazetenin ilk sayısındaki önsözde, bir toplum içinde yaşayan halkı bunca kanunî görevlerle yükümlü olduğunu, yurdunun yararı ile ilgili düşüncelerini sözle ve kalemle bildirmesi kutsal hakları arasında bulunduğunu söyledikten sonra, gitgide "umum halkın kolaylıkla anlayabileceği mertebede işbu gazeteyi kaleme almak" gerektiğini açıklıyor.

Bu yazı, kısa fakat öz bir "yurttaşlık beyannamesi" dir. Şinasi, birkaç satır içinde halkın kanunî görevine, hakkına, yetkisine işaret etmiş, gazete dilindeki amacını da açıkça belirtmiştir.

Şinasi, 1861'de yalnız başına çıkardığı *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde de bu ülküsünü devam ettirmiştir. Yurdun dertlerini. İstanbul'un türlü gereksemelerini halka anlatmak amacıyle yazdığı yazılarda "seci"li ibareler, parlak cümleler görülmez. Esas olan üslup değil fikirdir.

Gazeteyi daha sonraları eline alan Namık Kemal de aynı amacı izler. Şu farkla ki, Namık Kemal üsluba da ayrıca özen gösterir.

1862'de "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniyye"nin organı olarak Münif Efendi (paşa) tarafından çıkarılan *Mecmua-i Fünun*'un ilk sayısında dergideki yazıların "herkesin anlayacağı surette sehlü'l-ibare" olacağı kaydedilmektedir. 1840'da Türkçe ve Fransızca çıkarılan *Vakayi-i Tıbbiyye* meslek dergisi olarak bir yana bırakılırsa, *Mecmua-i Fünun*,

türlü bilimsel konuları halka tanıtmak amacıyle çıkarılan ilk fikir dergisidir. Yazıların dili de, konuların gerektirdiği oranda oldukça sadedir.

Aynı tarihte çıkarılan *Mir'at* da, ilk resimli dergi olarak basın hayatında yer alır.

Gazete dilini bilinçle kullanan Ali Suavi'dir. O, 1867'de çıkardığı *Muhbir* gazetesinde, özentisiz ve gösterişsiz bir dil kullanmış, öğretmeyi, türlü konuları halkın anlayacağı bir dille yazıp yaymayı ülkü edinmiştir. Suavi, ilk sayısında gazeteyi okurlara sunarken, gazete "Tasrihi caiz olan her şeyi Asitane de kullanılan âdi lisan ile, yani herkesin anlayacağı ifade ile yazacaktır." demektedir.

Suavi, 1869'da Paris'de çıkardığı *Ulum* gazetesinde de bu yolda devam etmiş, ama açtığı çığrı pek izleyen olmamıştır.

Bununla birlikte, o tarihlerde ve daha sonraları yayım alanına giren gazetelerde, açık yazma isteğinin bir amaç olarak tekrarlandığı görülür.

1869'da çıkan *Diyojen* de, güldürü (mizah) dilinin kurulmasında bir başlangıç olmuştur.

Gündelik gazeteler arasında *Basiret*, *İkdam*, *Sabah*, *Terceman*, gazete dilinin kurulmasına çalışanlar arasında yer alır.

Bu genel eğilim dışında, gazete dilini kullanma çabası, yazarların kişisel anlayışına ve tutumuna bağlı kalmıştır. Örneğin Ahmet Mithat ile Ebüzziya Tevfik, birbirine karşıt iki kutuptur. Ahmet Mithat sadelik akımına ne kadar bağlı kalmışsa, Ebüzziya da eski yazı geleneğinden ayrılmamakta o derece direnmiştir.

Yayım alanında iki yönle görünenler de vardır. Ahmet Rasim bunlardan biridir. *Kitabe-i Gam*'da ağır ve kapalı bir dil kullanan Ahmet Rasim, *Şehir Mektupları*'nda asıl kişiliğini bulmuş ve gazete dilini ustalıkla kullanmıştır.

İstemekle başarabilmenin aynı şey olmadığı gerçeği

dilde de kendini göstermiştir. Dilin sadeleşmesi, eski yazı geleneğinin kırılması gereğini çok kişi duymuş, hele bir kaçı bu ülküyü canla başla savunmuştur. Ancak bunlar, ileri sürdükleri düşünceleri kendi yazılarında uygulayamamışlardır. Namık Kemal'le Şemsettin Sami, bu durumdan her zaman yakınmışlardır.

Meşrutiyet devrinde:

Meşrutiyet devrinde gazete dili biraz daha genişlik kazandı. Türlü adlar altında birbiri ardı sıra yayım alanında görülen gazeteler ve dergiler, yazı hayatına atılan genç gazeteciler, bu dilin gelişmesine hayli hizmet ettiler. Celâl Sahir'in başına geçtiği *Türk Derneği* dergisi, Türk dilini sadeleştirmek yolunda kesin bir atılışla işe giriştiyse de, çevrenin direnmesiyle karşılaştı ve yoluna devam edemedi.

Zamanın anlayışı çerçevesi içinde, bir gazete dili geleneğinin kurulmasına çalışanlardan biri de Hüseyin Cahit Yalçın' dır. Onun "edip" niteliği yanında bir de gazeteci kişiliği vardı. Geçen uzun yıllar onun edebî kişiliğini unutturdu; fakat gazeteciliği ömrünün sonuna kadar sürdü. Tartışmalarda karşısındakinin zayıf yönünü yakalayarak, onu kendi silahıyle vurmak, sözü mantık silsilesi içinde geliştirip, dağıtmadan ve etkisini kaybettirmeden fikri bir nokta etrafında toplamak; onun başlıca uyguladığı bir bir yöntemdir. O, yazılarının dilini ve deyişini de bu amaca uydurabilmiştir.

Selânik'te çıkan *Genç Kalemler*'de Ömer Seyfettin ve arkadaşlarının "yeni lisan" iddiaları, İstanbul'da geniş yankılar uyandırdı. Gazete dili de bundan yararlandı. Eski yazı geleneği yavaş yavaş kırılmaya başladı. Yaşlı gazeteciler bile, özentisiz yazmak, sözü dolaştırmadan doğrudan doğruya maksada girmek, fikri üsluba feda etmemek yolunu tuttular.

Buna karşılık, gazetelerde yer alan en önemsiz yazıla-

rında bile kelime cambazlıkları yapmaktan vazgeçmeyen renkli ve parlak saydıkları üslupla göz boyamaya çalışan eskilerin direnmesi de devam etti Süleyman Nazif ile Cenap Şehabettin bunların başında gelir. Halbuki aynı kuşaktan ve aynı edebî gruptan olan Halit Ziya, zamana uymasını bildi. Edebî kişiliğini kaybetmeden, gazetelerde çıkan yazılarıyle yetkin ve pişkin bir yazar olarak göründü. Saray ve ötesinde eski yazılarının tam tersine, başlıca özelliği anlatım güzelliği olan "tekellüfsüz" bir yol denedi.

Meşrutiyet devrinde gazetecilikte görülen başlıca yenilik iş bölümüdür. Tanzimat'ta, gazetesini tek başına çıkaranlar vardı. Örneğin Şinasi, haftada iki kez çıkan *Tasvir–i Efkâr*'ın bütün yazılarını kendi yazıyordu. Ahmet Mithat, başyazı ile birlikte sırasına göre fıkra yazıyor, haber de yetiştiriyordu. Dergilerde bunu sağlamak daha kolaydı. Örneğin *Hafta* dergisini Şemsettin Sami, *Dağarcık* ve *Kırk Anbar* dergilerini Ahmet Mithat, tek başına çıkarmışlardı. Hatta son zamanlarda Hüseyin Cahit *Fikir Hareketleri* dergisinin bütün yazılarını kendi hazırlıyordu. Ama günlük gazetelerde böyle bir çalışma söz konusu olamazdı. Nitekim, önceleri haftada iki gün çıkan gazeteler gündelik olunca, iş bölümü de kendini göstermiştir. Meşrutiyet devrinde artık başyazar, yazar, fıkra ve haber yazarı daha keskin vasıflarla belirmiş oldu. Dil de yazının karekterine göre ayarlandı.

Cumhuriyet devrinde:

Gazete diline gelişme ortamı hazırlayan, Cumhuriyet devrindeki dil devrimidir. Dil devriminin yayılıp tutunmasında da basının büyük rolü olmuştur.

Gazete dili, yolunu buluncaya kadar hayli sarsıntılar geçirdi. Bu karışıklık tabiî görülmelidir. Dil devriminin etkisi altında davaya gönülden bağlı olanlar, bu uğurda canla başla çalışanlar bulunduğu gibi, istemeye istemeye

sürüklenenler, taraflı görünenler de vardı. Zaman gereken durulmayı yaptı. Devrimi aşırı savunanlardan bir kaçının, birdenbire davanın karşısına dikildiği görüldü. Bugün dil davası esas bakımından çözülmüştür. Dava değil, ancak dilin başlıca sorunları vardır. Bu sorunlar da yetkili kurumların inceleme ve araştırma konusudur. Bugün basına düşen, durulmuş bir yazı dili geleneğinin kurulmasıdır.

Gazete sütunlarında, eski geleneği sürdürenler de vardır. Böyle olduğu halde, onlarda farkında olmayarak yeni kelimeleri kullanıyorlar. Kimi kez bu yeni kelimeleri, Osmancada daha iyi karşılığı bulunmadığı için istemeyerek kullanmak zorunda kalıyorlar. Kimi kez de, bunları istemeyerek kullandıklarını belirtmek için tırnak içine alıyorlar. Bu direnme, gençlere karşı kutup olmaktan artık çıkmıştır. Ortada sayılı birkaç imza kalmıştır.

Gençler durmadan yürüyorlar. O kadar ilerlediler ki, aşırı denilebilir. Bunlar, vaktiyle bulunan karşılıklarla yetinmeyerek, kendileri yeni yeni karşılık bulup kullanıyorlar. Bu kelimelerden hepsinin yerinde, doğru ve güzel olduğu elbet söylenemez. Bu aşırı davranışları kısmak, yaratılan kelimelerden yanlış olanları nedenleriyle birlikte açıklayıp kendileri uyarmak, yol göstermek gerekir. Bu düzenleyici rol de, şüphesiz Dil Kurumuna düşüyor. Dil Kurumu, gazetelerdeki yazıları her gün inceleyerek, yerine göre dileklerle yazarları uyararak açtığı yarışmalarla özendirerek bu görevini yerine getirmeye çalışmaktadır.

Bugün tam anlamıyle ortak bir gazete dilinin bulunduğu kesinlikle söylenemez. Ama esas kurulmuştur. Bir başyazı, yazı, fıkra, röportaj, soruşturma, haber dili az çok kararını bulmuştur.

Eskiden röportajlarda, fikri sorulan kimsenin düşüncesini ve özelliğini belirtmekten çok, dekora önem verilirdi. Röportajı yapan, sonradan masası başına geçip, uzun bir başlangıçla dekoru renkli tablolar halinde çizer, böylece girişi

hazırladıktan sonra, aldığı notlara göre konuyu yeniden kaleme alırdı. Bu yazıların sanat değeri inkâr edilemez. Ama, gazeteci amaçtan uzaklaşmış, bize fikri sorulandan çok, kendi sanatını göstermiştir. Bugün röportaj yazısı yerinde hazırlanıyor; fotoğrafçı da yazara arkadaşlık ediyor. Yazar gazetesine döndüğü zaman, yazısını bir kez gözden geçirip düzeltiktten sonra yazışleri müdürüne veriyor.

Gazeteci için başlıca düşünce, okuyucuyu sürükleyebilmektir. Yazar, yazısının alımlı olmasını kelime oyunlarıyle değil, fikirde özlük, dilde titizlik ve deyişde özellikle sağlamağa çalışıyor. Bunu sağlayabildiği oranda kişiliğini bulmuş oluyor.

Bugün gazete dilinin % 63'ü Türkçe'dir. Bu sonucu değerlendirebilmek için, bundan 70 yıl önce yazı dilinin % 60'ı Farsça, % 25-30'u Arapça, ancak % 10-15'i Türkçe olduğunu düşünmek gerekir.

Özentisiz görünmek, özentisiz yazmak, okutabilmek, okuyucuyu sürüklemek, işlek bir dil kullanmak, bugünkü gazetecinin başlıca amacıdır.

(*Türk Dili*, sayı 174, mart 1966)

BABA OĞLU NEDEN ANLAMAZ ?

Dil devriminden beri, hatta devrimi hazırlayan uzun tartışma yıllarından beri, dil konusu üzerinde söylenmedik söz, ilişilmedik yön hemen kalmamış gibidir. Söylediler, yazdılar, sataştılar; cevaplarını da aldılar. Ancak bu sataşmaların zaman zaman yenilendiği görülür. Toplantılardaki konuşmalarımızda bunları bize anlatan üyelerimiz hiç üzülmesinler. Dil devrimine türlü nedenlerle karşı olanlar, her zaman söyleyecek şey bulacaklardır. Biz onlara cevap vermekten çok, üyelerimizi aydınlatmak için sırası geldikçe açıklamalar yapmayı görev bileceğiz.

İlk günlerden beri tekrarlanan sözlerden biri, baba ile oğulun birbirini anlamaz hale geldikleridir. Baba ile oğul dün de birbirinin dilini anlamıyorlardı. Bugün de anlamamış olabilirler. Dün bu ayrılık, yazı diliyle konuşma dili arasındaki uçurumdan ileri geliyordu. Şurası bir gerçektir ki, bilim ve sanat dili, kendine özgü kavramları, kelimeleri, terimleri ve deyimleri dolayısıyle elbet her anlayışa açık olamaz. Ama bir gazete haberi, bir mektup, bir dilekçe, herkesin anlayacağı dille yazılmış olmalıdır. İşte eskiden yakınılan bu çeşit yazılarıdı.

Örneğin, gazeteler geceki yangından bahsedeceklerdir.

Bu haberi öyle "tumturaklı" bir anlatışla kaleme alırlardı ki, "nar, lehib, han u man-suz" gibi kelimelerden yapılmış zincirleme tamlamalar arasında, bu cümlelerden bir anlam çıkarmak her yurttaş için kolay olmazdı.

Bütün yazılarda hüner ve marifet göstermek merakı öyle salgın bir hale gelmişti ki, yurttaşın derdini dile getirmek amacıyle kaleme alınan bir dilekçede, sevginin ve içtenliğin belirtisi olması gereken bir baba mektubunda, kalıplaşmış cümle yığınları, soğuk ve cansız kelime cambazlıkları arasında ne amaçtan eser kalırdı; ne de içtenlikten bir iz. "Tasannu" denilen bu yapmacıklar, bu şaklabanlıklar şimdi kalmamış, yakınma konusu da ortadan kalkmıştır.

Bugün babanın, yani yaşlının anlamadığı, bir türlü öğrenip kullanmak, hatta işitmek istemediği, yeni kelimelerle bilim terimleridir. Yeni kelimeleri öğrenmek ve anlamak istemeyenler, yalnız geleneğe bağlı eskiler değildir. Gençler arasında da dil hareketine uzak kalmış olanlar vardır.

Geçenlerde, *Ulus* gazetesinde çıkan bir yazımda "aşama" kelimesini gören bir genç, "aşama ne demek" diye bana soruyordu. Aşama yadırganacak bir kelime değildir. Hele cümle içinde kolayca anlaşılmaktadır. Ama genç, dil bilincine ermediği ve dil sorunlarıyle ilgilenmediği için aşamayı bilmiyor. Halbuki yaşlı, eğer dil devrimini milliyetçiliğin kaçınılmaz bir koşulu sayarak davayı benimsemişse, "mertebe, merhale" gibi kelimeleri bir yana atarak, aşamayı rahatça kullanıyor. O halde asıl neden, toplumsal sorunlara, hele dil gibi ana davalara karşı duyulan ilgi, ya da ilgisizlikten başka birşey değildir.

Davayı bu açıdan ele alarak terimlere de değinebiliriz. Terim, bir kültür işidir. Terimleri anlayabilmek için, o terimlerin geçtiği bilim dalına yabancı olmamak gerekir. Her zaman tekrarlanan bir örneği verelim: Geometri bilmeyen birine "müselles-i mütesaviyü'l-adla" deseniz de anlamaz

"eşkenar üçgen" deseniz de. Geometriyi bilen bir baba düşünelim. O vaktiyle "mektep"te hendese okumuş, sözü geçen terimi "müselles-i mütesaviyü'l-adla" olarak öğrenmiştir. Şimdi oğlu okulda geometri okuyor ve bu terimi "eşkenar üçgen" diye öğreniyor. Baba oğlu anlasın diye, çoçuğa "müselles-i mütesaviyü'l-adla"yı mı öğretelim? Yoksa, oğlunu anlamak isteyen babaya, bugün okullarda okutulmakta olan "eşkenar üçgen" terimini öğrenmesini mi salık verelim?

Dava bu kadar açıktır. Bu gerçeği anlamamak ise çok gülünç, hatta ayıptır. Ama anlamamakta direnenler için söyleyecek başka sözümüz de yoktur.

(*Türk Dili*, sayı 175, nisan 1966)

DİL ÜZERİNE TÜRLÜ SORUNLAR

Türk dilinin türlü sorunları üzerine, üyelerimizle yaptığımız kouşmalarda ele aldığımız konulardan bir kaçını, dergimizin bundan önceki sayılarında sırasıyle açıklamıştım. Geri kalan bir kaçına da bu yazımda değinmeyi yararlı buluyorum.

Kelimelerin güzelliği ve çirkinliği

"Kıkırdak, bağırsak, gırtlak, kalkındırmak" gibi birkaç kelimeyi ele alarak, Türkçenin kakofoni yapan kelimeler le dolu kaba bir dil olduğunu söyleyenler varmış. Bunlar, her halde Arapçadaki "Hakikaten, muhakkak, tantana, anane, dağdağa" gibi, Türk hançerisinin kolaylıkla çıkaramayacağı kelimeleri unutuyorlar demektir. Her dilde böyle kelimeler vardır. Örneğin "kokakola"yı kaç kişi rahatça söyleyebilir?

Gerçekte, kelimeler için güzel ve çirkin sıfatlarını kullanmak doğru olmaz. Söylenişi yumuşak, ya da sert, kulağa hoş gelen, ya da gelmeyen kelimeler vardır. Kaldı ki bu ölçüde saymacadır. En sert kelimeler bile, kullanıla kullanıla yumuşar, kulağa hoş gelir. Bundan başka, bir dilde sertliği duyulmayan kelimeler, bir yabancıya

sert görünür; onun ağzında kaba bir biçim alır. Örneğin "anane" ve "dağdağa" kelimeleri Araplara hiç de kaba gelmediği gibi, Türkler de yüzyıllardan beri söyleye söyleye bu kelimelerdeki ağırlığı duymaz olmuşlardır. Ama heceler üzerine basılıp söyleyince, bunların ne denli ağır olduğu görülür. Öte yandan "kıkırdak, bağırsak" gibi kelimeleri Türk zevki hiç de yadırgamaz; tersine uyumlu bulur. Ama bunlar bir yabancıya belki ağır gelebilir.

Gerçek şudur ki, Türk dili heceler arasındaki ses uyumu dolayısıyle kelime bakımından olduğu gibi, sert ve yumuşak kelimelerin birbirini izleyerek tekdüzeni kıran özelliği dolayısıyle de, cümle bakımından sağlamdır.

Kelimelerin, zaman zaman güzel ya da çirkin göründüğü arasıra soyluluk kazandığı, ya da önemini yitirdiği olur. Örneğin "amele" kelimesi, eskiden "işçi" yerine kullanılırdı ve hiç de yadırganmazdı. Oysa şimdi "işçi" kelimesini, ona soyluluk ve ayrı bir nitelik vererek kullanıyoruz. Bunun yanında, "amele" kelimesini ne kadar yadırgıyoruz.

Kelimelerin asılları

"Rastlamak, zorlamak" kelimelerinin asılları Farsça imiş. Dilimizde bugüne değin Türkçe saydığımız bunun gibi bir kaç kelimenin yabancı asıllı olduğunu söylüyorlarmış.

Kelimelerin kökünü araştırmak, geçirdiği değişikliği, çağdan çağa uğradığı anlam ayrılığını belirtmek, dilciliğin ayrı bir araştırma ve inceleme alanıdır. Ancak bu, sanıldığından çok daha güç, oldukça ince ve şaşırtıcı bir konudur. Biçim ve ses benzerliğine bakarak kesin yargıya vardığımız öyle kelimeler vardır ki, aslı diye göstediğimiz kelime ile hiç bir ilişkisi yoktur. Yine öyle kelimeler bulunur ki aralarında hiç bir benzerlik görülmediği halde aynı kökten gelmektedir. Bunun içindir ki, etimolojide çok dikkatli davranmak, dış benzerliğe kapılmamak gerekir.

Yukarıdaki kelimelerden "rastlamak" mastarının,

Farsçada "doğru" anlamına gelen "rast" ile bir ilişkisi olabileceğini sanmıyorum. Sanmıyorum deyişim, bu konuda kesin yargıya varmanın doğru olmadığını yukarıda belirttiğim içindir.

"Zorlamak" kelimesine gelince, Farsçada "güç" anlamına gelen ve "zur" diye söylenen bir kelime vardır. "Zur", "zor"u andırsa ve "zorlamak"la anlamca bir yakınlık göstersе bile, "zorlama"nın "zur"dan geldiğini kesin olarak ileri sürmek bilmem ne dereceye değin doğru olur?

Hem bu gibi karşılaştırmalar, bilimsel etimoloji çalışmaları dışında neye yarar? Bu iddiada bulunanlar, acaba Türk diline kısırlık mı yüklemek istiyorlar? Hemen haber verelim ki, bu ölçüyü kullanırsak bütün dillerin söz dağarcığı boşalır. Hem neden işin öteki yönünü düşünmüyoruz. "Zur" kelimesini İranlılar Türkçeden almış olamazlar mı? Bu denli yuğrulan, biçimini bu denli değiştiren bir kelime, pekâlâ o dilin malı olur.

Bugün "telgrafla bildirmek" yerine "tellemek" kelimesini kullanıyoruz. Kim bunun yabancılığını ileri sürebilir? Türk zevki, Türk anlayışı böyle bir kelimeyi meydana getirmiş, düşündüğü kavramı belirtmek için bu kelimeyi yaratmıştır. Bu buluş Türkçenin malı değil midir?

Kelimelerin kökünü araştırmak, etimolojinin işidir. Bu çalışmalar bilimsel gerçeği ortaya koymak için yapılır. Yoksa bir dilin kısırlığını kanıtlamaya yeltenmek, söz dağarcığını boşaltmak için değil.

Söz zenginliği

Dinleyicilerden biri, toplantılarda konuşmalara ara verdiğimiz sırada şu düşüncede bulundu:

"Ben 'çaba' kelimesini arasıra kullanıyorum. Ama yeri gelince 'gayret' kelimesini de kullanabilmeliyim."

"Bu iki kelime arasında anlam ayrılığı buluyor musunuz?" diye sordum.

"Hayır, ama bu dilin zenginliği değil midir?" diye cevap verdi.

Osmanlıcada, Türkçesi, Arapça ve Farsçası aynı anlama gelen kelimeler çoktur. "Gök, asuman, sema" gibi. Bu Osmanlıcanın zenginliğine kanıt sayılırdı. Oysa bir kelimenin yerine göre Türkçesini, Arapçasını, ya da Farsçasını kullanmak hiç bir zaman dilimiz için bir zenginlik olmamıştır. Tersine, Türkçenin yetersizliğine tanık sayılmıştır. Aynı anlama gelen iki kelimeden ikisinin de kullanılabilmesi için, aralarında "nüans" dediğimiz ince bir anlam ayrılığının bulunması gerekir. Yoksa hem Türkçesini, hem de yabancı karşılığını kullanmak, dilde ikilik yaratmaktan başka bir yarar sağlamaz. İşte "çaba–gayret", "okul–mektep", "sayın –muhterem" kelimeleri bunlardandır. Bunların hem birini hem ötekini kullanmakla, yeni kuşakların dilinde ikilik yaratmış, ayrıca unutulmağa mahkûm olanın ömrünü uzatmış oluruz.

Söz zenginliği büsbütün ayrı bir sorundur. Arapçada "deve"nin kırk adı vardır. Yaşına, rengine, biçimine, kullanılışına, göre deve ayrı ad alır. Bu belki de, Arapça için bir çeşit zenginliktir. Ama kelime sayısını çoğaltmaktan, bellemeyi güçleştirmekten başka neye yarar?

Dilde zenginliğin tanımını örnekleriyle birlikte Ali Şir Nevaî vermiştir. Nevaî *Muhakemetü'l–Lugateyn*'de Türkçenin Farsçadan zengin olduğunu söylerken, yüz kelime veriyor. Türlü kavramlar arasındaki ince ayrılıkları belirtmek üzere kullanılan bu kelimelerin Fasçada karşılıkları olmadığını söylüyor. Örneğin, içki içmenin çeşitli tarzları vardır: Yudum yudum içmek, süzerek içmek, hep birden içmek vb. gibi. Ağlama da böyledir: Sessizce ağlamak, hıçkırarak ağlamak, hüngür hüngür ağlamak, sitemle ağlamak, sevinçten ağlamak, öfke ile ağlamak, sarsıla sarsıla ağlamak vb. gibi. Çağataycada bunların hepsinin ayrı karşılığı vardır.

İşte dilde kelime zenginliği buna derler. Aralarında her halde anlam inceliği bulunmalıdır. Yoksa hiç bir ayrılık olmaksızın aynı anlamı, hele biri Türkçe öteki Arapça ya da Farsça olmak üzere, türlü kelimelerle belirtmek dile saygısızlık olur.

(*Türk Dili*, sayı 176, mayıs 1966)

TÜRK DİL KURUMU'NUN SUÇU

Türk Dil Kurumu, güzelim Osmanlıcayı bırakmış da, kaba ve kekremsi öz Türkçeyi yayma yolunu tutmuş! Meğer ne büyük suç işlemiş! Oysa Kurum, çok masum düşüncelerle bu yola girmişti.

Dil Devrimini açan Atatürk, bu Derneği kurarken istemişti ki, Arap ve Fars dillerinin etkisi altında 900 yıldan beri yanlış yolda işlene işlene kaynağından uzaklaştırılmış, aydınların bile anlayamayacağı hale getirilmiş olan ana dilimiz, yabancı dillerin salgınından kurtularak bağımsızlığa kavuşsun. Bütün yurttaşların severek, anlayarak kullanacağı ulusal dil haline gelsin.

Bu ülküye gönül verenler, tarih bilinci ve milliyetçilik heyecanı içinde davaya bağlanmışlardı. Düşünüyorlardı ki, anadil sorunu, milliyetçilik anlayışının ilk basamağıdır. Milliyetçi olan, önce dilinin bağımsızlığını öngörür; Türkçenin kendi yapısı ve öz kuralları içinde gelişerek, çağdaş bilim, sanat ve teknik kavramlarını karşılayacak bir zenginliğe erişmesini ister.

Devrimi benimseyenler, bu yoldaki çabalarının aşırı milliyetçilikle damgalanacağını bile hesaplamışlar, buna seve seve katlanmışlardır. Onlara göre, Osmanlıca kırması

bir Türkçe, istediği kadar sade olsun, hiç bir zaman bizim malımız olamaz. Bugün bile hâlâ gazete ve dergi sayfalarında görülen "vasıl olduğumuz son merhale", "cereyan eden hadiselerle onu takip eden muameleler", "bilâhire kanaatlerinden sarf–ı nazar etti" gibi cümlelerle övünmek, Türkçe yazıyorum diye Türkçe olmayan bu sözleri kullanmak, aşağılık duygusundan başka bir şey değildir.

Demek böyle düşünenler yanılmışlar! Bu yabancı kelimeler yerine Türkçelerini kullanmakla, milyonlarca yurttaşı kandırmışlar, genç kuşakları yoldan çıkarmışlar. Demek ki Kurum, içinde eski dil anıtları, birer hazine değerindeki metinler, yığınlarla inceleme ve araştırmalar bulunan yüzlerce eseri, hep bu zararlı amaca varmak için yayımlamış.

Dil Kurumu öz Türkçeyi yaymakla, baba ile oğlu birbirini anlamaz hale getirerek kuşakların arasını açmış. Terimler ne ise, ama asıl yazı dilini çığırından çıkarmış. Demek ki, yazılarımızda hâlâ "müteveccihen, muvacehesinde, mahzur, leffen takdim, betahsis, binnisbe, nihaî, bünyevî, mevzu-ı bahis, bizzat, taraftar" gibi Arapça "tenvin"ler ve Farsça edatlarla dolu kelimeler, Arapça ve Farsça kurallarla yapılmış tamlamalar bol bol yer alacak. Bunları yeni kuşaklara öğretmek için de, yeniden "Arapça, Farsça ve Türkçeden mürekkep Osmanlıcanın kavaidi"ne dönülecek

Hayır, Dil Kurumu böyle bir cinayete önayak olmayacaktır. Dil Kurumu, amacında belirttiği gibi, devrimci bir anlayışla, ama bilim yöntemleriyle çalışarak ulusal görevini yerine getirecek, genç kuşaklara milliyetçiliğin ilk koşulu olan dil bilincini aşılayacak, onlardan, kelimeleri bilerek ve anlamlarını kavrayarak kullanmalarını isteyecektir.

Şimdi soruyorum: Baba ile oğlun arasını açan hangi eserlerdir? Eğer bunlar bilim ve teknik terimleriyle yazıl-

mış fen kitapları değilse, Kurumun hangi yazılarıdır? Burada ölçü belgeler olmak gerekir değil mi? İşte eserlerimiz! Örneğin işte benim yazım! İçinde anlaşılmayan hangi kelime var? Eğer "örneğin" kelimesini beğenmiyorsanız kullanmayın. "Sorun, bilinç" gibi kelimeleri bilmiyorsanız öğrenin. Öğrenmezseniz yeni kuşakları siz de anlamayacak, onlardan uzaklaşmış olacaksınız.

Hem neden siz de yazılarınızda "kuşak, eleştirme, ya da, belge, tanık, etki, yetki, ilgi" gibi uydurma dediğiniz kelimeleri kullanıyorsunuz? Demek farkında olmayarak siz de devrimin içindesiniz. Bilin ki, bundan kurtulamayacaksınız.

Bunları söylemekle, genç kuşakların yazılarında geçen bütün kelimeleri beğendiğimizi ve yanlışları hoş gördüğümüzü sanmayın. Gençlerin arasında çok başarılı ve ustalıklı yazanlar bulunduğu gibi, yanlış kelimeleri kullananlar, böylece kekremsi olmaktan kurtulamayanlar da vardır. Nasıl ki, Osmanlıcayı bir marifet sayarak kullananların yazılarında da yanlış ve uydurma kelimeler, sarkık cümleler alabildiğine yer almaktadır. Bunları uyarmaya çalışmak boşunadır. Ama davaya inanmış gençlerin yanlışlarını düzeltmek bir görevdir. Türk Dil Kurumu işte bunu yapmaktadır.

Beğenmediğiniz kelimeler için telâşa da yer yoktur. Kim hangi kelimeyi kullanırsa kullansın, beğenilenler tutulacak, beğenilmeyenler unutulup gidecektir.

Hem öz Türkçe bir umacı değildir; hele Kurum "tasfiye"ci hiç değildir; korkmayın. Dilden yabancı asıllı bütün kelimeleri çıkartmak, belki birkaç kişi için bir istek, hatta bir ülkü olabilir. Ama Türk Dil Kurumu'nun tutumu bu değildir.

Asıl sorun, amaçta birleşmektir. Amaç öz Türkçedir. Bu amaca hemen varmak isteyenler bulunduğu gibi, daha iyisini, daha güzelini arayarak ve bulmaya çalışarak dikkatle yürüyenler de vardır.

Bütün bunları söyledikten sonra, şu itirafta bulunmak isterim: Dil Kurumu suçludur. Ama öz Türkçeyi savunduğu için değil, Atatürk'ün zamanında aşırı devrimci göründükleri halde, sonradan inkâr yoluna sapanlara bel bağladığı için suçludur. Dil Kurumu suçludur. Çünkü "amacı benimsiyorum" diyenlerin sözlerine ve imzalarına kanmıştır. Ama ne bilsin sonradan döneceklerini!

Bilmem bu bir özür sayılır mı?

(*Türk Dili*, sayı 179, ağustos 1966)

ÖZ TÜRKÇEYİ ONLAR DA KULLANIYOR

Sanırsınız ki, öz Türkçe kelimeleri kullananlar yalnız gençler ve dil devrimini benimseyenlerdir. Oysa genç yazarlarla birlikte yaşlı yazarların, dilde tutucu olanların, dil hareketine ilgisiz kalanların, devrimin karşısında bulunanların hepsinin yazılarında yığın yığın öz Türkçe kelimeler yer almaktadır. İşte birkaçı: Sağlamak, savunmak, desteklemek, tepki, dergi, tören, yankı, toplum, sorum, özel vb... Bunun nedenini bilmem düşündünüz mü?

Kendilerine sorarsanız, "Bizim kaçındığımız bunlar değil, uydurma kelimeler." diye karşılık vereceklerdir. "Öyle ise subay, yarbay, kurmay, teğmen" kelimelerini nasıl kullanıyorsunuz?" diye sorsanız, bu kez "Onlar tutundu" demekten başka karşılık bulamayacaklardır. "Peki ya önem, durum, tutum, genel, konu, gelenek, görenek, ödenek..." deseniz, bunlar için de ancak şöyle söyleyebileceklerdir: "Farkında olmadan kalemimin ucuna gelmiş." Ya da şu cevabı vereceklerdir: "Alışıldı da bunlar göze batmıyor." İşte eskilerin "ıntak-ı hak" dedikleri "gerçeğin dile gelmesi" budur.

Toplumbilimde, Ziya Gökalp'in "ma'şerî vicdan" deyimiyle belirttiği bir terim vardır. Topluma mal olan gerçeklerin önüne geçilemez. Bireyler bunların hükmü

karşısında boyun eğmek zorunda kalırlar. Direnmeye çalışanlar, kendilerini üzüp yormaktan başka bir sonuç elde elde edemezler. İşte dil devriminde de durum budur. Gelenekçiler ve tutucular, eğer farkında olmayarak bu kelimeleri kullanıyorlarsa, "ma'şerî vicdan" hükmünü yürütüyor demektir. Bunun etkisinden kendilerini kurtaramayacaklardır. "Subay, kurmay" gibi kelimeler dil devriminin bir eseri olarak topluma öylesine mal olmuştur ki, ne kadar direnirlerse direnseinler artık "mülâzım, zabit, ihtiyat zabiti, erkân-ı harp" diyemeyeceklerdir. Demeye kalksalar gülünç olacaklardır.

Eğer alıştıkları için bu kelimeleri kullanmakta bir sakınca görmüyorlarsa yavaş yavaş ötekilere de alışacaklardır.

"Uygar" kelimesinden ilk zamanlar ürküntü duyanlar, bugün "çağdaş uygarlık" deyimini rahatça kullanıyorlar. Ötekiler için de durum böyle olacaktır. Alışamadıklarını ise kullanamayacaklardır. Kimse de kendilerine bundan ötürü gücenmeyecektir.

Yeni kuşaklar, dil devrimi içinde yetişenlerle birlikte, öz Türkçeyi öylesine benimsemişler, genç sanatçılar edebiyat dilini öyle ustaca işlemişlerdir ki, yeni yetişenler, okullarda baskı altında tutulsa, yeni ders kitapları eski dille yeniden kaleme alınsa bile, sanat eserleri yoluyle yerleşen kelimeleri önlemek asla mümkün olmayacaktır.

Burada bir kez daha belirtmek gerekli olur: Öz Türkçecilik "tasfiyecilik" değildir. Dilden yabancı asıllı bütün kelimeleri atmak mümkün olamaz. Yabancı kelimelerden sıyrılmış bir anadili isteği bir ülküdür. Ama bu ülküye ne zaman varılabileceğini kestirmek de kolay değildir.

Hiç bir düşünce bizi yeni kelimeler yaratmak ihtiyacından alıkoyamaz. Bir yandan dilimizde gittikçe ağırlaşan ve her an yabancılığını duyuran eski Arapça ve Farsça kelimelerin, yarı ölü de olsa, yaşatılmaya çalışılması, öte yan-

dan, her gün Batı dillerinden yığın yığın kelimelerin sızıp yerleşerek bir tehlike halini alması, bizi yeni kelimeler yaratmak zorunda bırakmaktadır. Başlı başına bu iş, Kurum'un da sanatçılarımızın da görevi olmalıdır.

Dilimizdeki yabancı asıllı kelimeleri birkaç kümeye ayırabiliriz:

1– "Din, namaz, ezan, oruç, ramazan" gibi kelimeler. Bunların üzerinde durmak gerekmez. Ama "taharet, gusül" gibi terimler, "temizlenme, yıkanma" olarak Türkçeleştirilebilir.

2– "Defter, kalem, kâğıt, kitap, mektup" gibi Türkçeleşmiş olarak günlük hayatımızda yerleşmiş kelimeler. Bunlara da bugün için karşılık aramak gerekmez. Ama günün birinde bulunacak herhangi güzel bir karşılık, pekâlâ ileri sürülebilir.

3– "Anane, muhakkak, tahakkuk" gibi Türk hançeresine asla uymayan ağır kelimeler. Gerçekte bunlar gitgide unutulmakta, yerini "gelenek, besbelli, gerçekleşme" gibi kelimeler almaktadır. Kimsenin bunlara bir diyeceği olamaz. Direnmek bir softalıktan başka bir şey değildir. Ne yazık ki bu softalık bugün sürüp gitmektedir.

4– Türkçe güzel karşılıkları bulunduğu halde, dil bilincine ermeyen Osmanlıca meraklısı kişilerce bol bol kullanılan kelimeler: "Asır, mahiyet, maluliyet, salahiyet, mütehassıs, lisan, intizar, şaki, tenkil, tetkik, tahkik, takip, menfaat, infirat, meyan, mezkûr, münderic, ictima, cemiyet, reis, aza, müreffeh, mazi, istikbal, müşahede, tehir, teahhur" gibi. Güzel karışılıkları dururken bu gibi kelimeleri tekrarlayıp durmak, inattan başka bir şeyle yorumlanamaz. Asıl "ma'şerî vicdan"ın atmak için zorladığı bu gibi kelimelerdir. Bunun içindir ki, en koyu tutucular bile yavaş yavaş bu kelimeleri atmak zorunda kalacaklardır.

5– Birçoklarının koyu Farsça olduğunu bilmeyerek Türkçe sandıkları "diğer" gibi kelimeler. Buna karşılık

olarak, yerine göre "başka, öteki" kelimelerinden biri kullanılmalıdır.

6– "Sarf-ı nazar, nokta-i nazar, gayr-ı ciddi" gibi Farsça tamlamalar.

7–"Tezahurat, teferruat, ümera, aza, memurin" gibi Arapça çoğullar.

8– "Maatteessüf, maalmemnuniye, mamafi" gibi Arapça bileşik kelimeler.

9– Bilâhire, bittabi" gibi Arapça edatla yapılmış kelimeler.

10–"Rağmen, bazen, mütemadiyen, müteveccihen" gibi Arapça "tenvin"li kelimeler.

11– "Taraftar, hürmetkâr" gibi Farsça bileşik sıfatlar.

12– "Beyanname" gibi Farsça bileşik isimler.

13– "Berdevam, bermutat" gibi Farsça edatla yapılmış kelimeler.

İşte ilk anda kaçınılması gereken bu gibi kelimelerdir. Ne yazık ki yazarlarımızın birçoğu, bir yandan, "farkında olmayarak!" öz Türkçe kelimelere yazılarında yer verdikleri halde, öte yandan, bu Osmanlıca kelimeleri bol bol harcamaktadırlar.

Hiç bir ihtiyacı karşılamayan uydurma kelimeleri kullanmalarını kendilerine salık vermiyoruz; sadece "ulusal dil" ilkesine dokunmamalarını istiyoruz. Kimseyi beğenmediği kelimeleri kullanmaya zorlayamayacağımız gibi, hiç bir yazarı da kelime yaratmaktan alıkoyamayız.

Biz her şeyden önce dil devrimini yadırgayanların, yeni kelimelere karşı duydukları ters tepkiden kendilerini kurtarmalarını dileriz. Elimizden başka bir şey gelmez.

(*Türk Dili*, sayı 184, ocak 1967)

YENİ LİSAN–YENİ DİL

"Yeni lisan" deyimini ilkin ortaya atan Ömer Seyfettin'dir. H. Hüsnü ve İ. Suphi'nin 1325 (1909)'de kurup dört sayısını Manastır'da, dört sayısını da Selânik'te çıkardıkları *Hüsün ve Şiir* dergisi sonradan *Genç Kalemler* adını almış, *Genç Kalemler* de üç sayı sonra 1327 (1911)'de Ömer Seyfettin ile arkadaşlarının elinde yeni bir nitelik kazanmıştır.

Genç Kalemler'in bu yeni cildinin ilk sayısında, "Yeni Lisan" başlığını taşıyan bir başyazı görülür. İmza yerinde koskoca bir soru işareti bulunan bu yazı, Ömer Seyfettin' indir. Derginin öteki sayılarında da, aynı başlık altında çıkan bu yazılarda yine soru işareti vardır. 6. sayıdan sonra bu soru işareti yerinde "Genç Kalemler Tahrir Heyeti" imzası görülmektedir.

"Yeni Lisan" başlıklı bu yazıların esas konusu, Türk dilinin savunulmasıdır. Yazar, Türkçenin o günkü durumundan yakınmakta, sadeleşme gereğini ileri sürerek çareler göstermektedir. Bu yoldaki düşüncelerini şu cümlelerle açıklıyor:

Beş asırdan beri konuştuğumuz kelimeleri, me'nus denilen Arabî ve Farisî kelimeleri mümkün değil terkedemeyiz. Hele aruzu atıp Mehmet Emin Bey'in hecaî vezinlerini

hiç bir şair kabul etmez. Konuştuğumuz lisan, İstanbul Türkçesi en tabiî bir lisandır. Klişe olmuş terkiplerden başka lüzumsuz zinetler aslâ mükâlemelerimize girmez. Yazı lisanıyle, konuşma lisanını birleştirirsek edebiyatımızı ihya, yahut icad etmiş olacağız.

Görülüyor ki asıl amaç, yazı diliyle konuşma dilini birleştirmektir. Oysa bu istek ilk önce Tanzimatçılarca ortaya atılmıştır, yeni değildir. Yukarıdaki cümlelerde alışılmış olan Arapça ve Farsça kelimelerin atılamayacağı, hece vezninin kabul edilmeyeceği, klişe olmuş tamlamalardan başkasının kullanılmayacağı söyleniyor ki, bunların da "yeni lisan" iddiasıyle hiç bir ilgisi yoktur.

Bir kez "me'nus olmuş kelimeler" kaydı kabul edildi mi, aralanan bu kapıdan, her yazar dilediği kelimeleri sokabilecektir. "Hiç bir şairin kabul edemeyeceği" kesinlikle söylenen hece vezni de, yazının çıktığı tarihten birkaç yıl sonra, "Hececiler" adını alan genç şairlerce benimsenmiş, çarçabuk bir akım halini almıştır. "Klişe olmuş terkipler" kaydı ise, aralanan kapıyı büsbütün açmaktadır.

Yazarın yapılmasını gerekli bulduğu işler üçe ayrılıyor:

1– Arap ve Fars dili kurallarıyle yapılmış tamlamalardan vazgeçilecek. Ama "fevkalâde, hıfzu's-sıhha, darb-ı mesel, sevk-ı tabiî" gibi klişe olmuşları kalacak.

2– Türkçe çoğullardan başkası kullanılmayacak. Ama "kâinat, inşâat, maâliyat, ahlâk" gibiler kalacak.

3– Yabancı edatlar atılacak. Ama konuşma diline geçmiş olan "şâyed, kâşki, nâşi dari" gibiler kullanılacak.

Ömer Seyfettin, "tasfiye"ye kesinlikle karşıdır. Nitekim Celâl Sahir'in İstanbul'da kurduğu "Türk Derneği"nin açmak istediği çığıra dokunarak şöyle diyor:

Bunu nasıl yapmalı? "Dernek"in arkasına takılıp akim bir irticaa doğru, "Buhara-yi şerif"deki henüz mebnâî bir hayat süren, müthiş bir vukufsuzluğun, korkunç bir taassubun karanlıkları içinde uyuyan bundan bir düzine

asır evvelki günleri yaşatan kavimdaşlarınızın yanına mı gidelim? Bu bir intihardır.

Yazarın "tasfiye"yi yanlış anladığını da görmekteyiz. Dilde tasfiye olamaz. Ama tasfiye, yüzyılların gerisine dönerek Buhara'ya gitmek de değildir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, yazarın amacı açıktır. Yazı diliyle konuşma dilini birleştirmek. Çaresi de Arapça ve Farsça tamlamaları, çoğulları ve edatları atmaktır. Ama klişe olanlar kalacaktır. Bütün davanın böylelikle ortadan kalkacağı sanılmaktadır. Yeni lisancıların dilde yapmak istedikleri, şu örnekten anlaşılabilir: "Heyet-i tahririye" tamlamasını kullanmayacaklar. Ama "yazı heyeti" de demeyecekler. Çünkü "yazı" halkın kullandığı bir kelimedir, "tahrir" yerini tutmaz. Bunun için "tahrir heyeti" deyimini seçmişlerdir. Bu davranış "yazı diliyle konuşma dilini birleştirme" yolundaki amaçla çelişme halindedir. Bunu bile sezmemişlerdir.

Ömer Seyfettin, bu sıra yazılarda, hele ilkinde çok önemli sorunları ele alıyor. Açık yaralarımıza hiç çekinmeden dokunuyor. Bu bakımdan onun bu çabalarını, milliyetçilik yolunda atılmış ileri bir adım sayıyoruz. Ama dil konusundaki bu düşüncelerinin "yeni lisan" iddiasıyle hiç bir ilgisi olmadığını, hatta Tanzimat'ta Şemsettin Sami'nin ileri sürdüğü düşüncelerin çok gerisinde kaldığını da belirtmek istiyoruz. Nitekim sonradan bunu açıklamak gereğini duymuşlar, Şemsettin Sami'nin vaktiyle yazdığı "Lisan ve Edebiyatımız" başlıklı yazısını dergiye almışlardır (nisan 1328, sayı 19).

Genç Kalemler'deki bu yazıların İstanbul'un edebiyat çevrelerinde öfke ile karşılanmasında, çok iddalı görünen "Yeni Lisan" başlığının büyük rolü olmuştur. Bu düşüncelerin karşısına çıkanlardan Köprülüzade Mehmet Fuat, bu konuda *Servetifünun* dergisinde çıkan yazılarından birinde, "Yeni Lisan" başlığı altında (sayı 1082) şöyle diyor:

Bu yeni lisan tabirini ilk işittiğim zaman, ondaki garabet beni hiç de mütehayyir etmemiştir. Belki demiştim, nüfuz-ı fikrîlerini bütün âlem-i meskûn üzerinde tesis etmek isteyen Selânik gençleri, Volapük gibi, Esperanto gibi bir lisan-ı umumî vücuda getirmek fikrindedirler.

Yakup Kadri de *Rübab* dergisinde çıkan "Netayiç" başlıklı yazısında (19 nisan 1328, sayı 14) şöyle diyor:

Yeni... – Satıyorlar. Kaça? Nasıl? Bilmiyorum, fakat satıyorlar. İki senedir gazetelerde ilânlarını görmediniz mi? "Yeni lisan", "yeni fikir", "yeni hayat".

Ey görgüsüz çocuk ruhlu kimseler; eğer yeni köprülerin, yeni evlerin, yeni bayramlık elbiselerin vakit be vakit size temin ettiği zevki, saadeti, dudaklarınıza verdiği hande–i neşatı daha ziyade genişletmek isterseniz – şüphesiz ki istersiniz – gidiniz, koşunuz; satıyorlar: Selânik'te "yeni fikir", "yeni hayat", "yeni lisan"....

Başınıza ipek püsküllü, kalıplı, yepyeni fesinizi giyince nasıl memnun olursanız "yeni fikir", size bu memnuniyetin daha büyüğünü, daha manevîsini verecektir. Mahir ve meşhur terziler elinden yeni çıkmış elbisenizi giyip de sokakta şöyle bir salına salına dolaştığınız zaman nasıl herkesin parmağının ucuyle sizi birbirine gösterdiğini hissederek koltuklarınız kabarırsa, o zaman da her köşe başında göreceksiniz ki birçok benân-ı takdir ü hayret size doğru uzanıyor, herkes: "Yeni fikirli, yeni hayatlı, yeni lisanlı!" zat, fısıltılarıyle sizi yekdiğerine gösteriyor.

Bu örnekler "yeni lisan" iddiasının İstanbul'da nasıl öfke ile ve alayla karşılandığını açıkça gösterir.

Aslında, *Genç Kalemler*'de toplanan yazarlar, "yeni bir dil yaratma" iddiasında değillerdi. Ortaya attıkları "yeni lisan" deyimiyle, o devirde birer istek olarak beliren "yeni hayat", "yeni fikir" gibi, Türk toplumunun muhtaç olduğu yeni ufukların özlemi içinde, dildeki ilkelerini belirt-

mek, eski dili sürdüren çağdaşlarından ayrıldıklarını göstermek çabasına düşmüşlerdi.

Gerçekte, "yeni lisan" iddialı da görünse, ileri sürülen çareler yetersiz de bulunsa, dilde bir değişme zorunlu idi. Yeni bir devir açılmak üzere bulunuyordu. Milliyet bilinci uyanmaya başlamış, yeni hayat ihtiyacı belirmiş, yeni istekler ortaya atılmıştı. İster istemez edebiyat da, dil de bunu izleyecekti. Artık şair "rükûd-ı şâm-ı elem-dar" ya da "sükûnet-i ecvaf" gibi tamlamalar kullanmayacaktı. Kullansa da, bu ağır ve anlaşılmaz dili okuyucular yadırgayacaktı.

İşte "Genç Kalemler Tahrir Heyeti"nin giriştiği bu savaş, o sıralarda başlayan milliyetçilik akımının etkisiyle açılan çığır, "Hececiler" adını alan gençleri sonradan bir araya getirmiş, bunlar kendilerini Fecriâti şairlerinden ayıran sade bir dili ve hece veznini kullanmaya başlamışlardır.

* * *

Şimdi Dil Kurumu da, söylendiği gibi, acaba yeni bir dil mi "icat" etmektedir. Hayır, Dil Kurumu böyle bir iddiada bulunmamıştır. Yeni bir dil yaratılmayacağını da bilir. Ama, eğer öz Türkçeye "yeni dil" adı verilmek isteniliyorsa, bu iddia, bir dilin değişmesi için gerekli koşullar göz önünde tutularak değerlendirilmelidir.

1917'den 1967 yılına dek 50 yıl geçti. Dünkiler istiyorlar ki, 50 yıl önce şiirde ve nesirde başlayan dil akımı, hiç değişikliğe uğramadan bugün de sürüp gitsin, kendileri de tedirgin olmasın. İşte bu mümkün değildir.

50 yıldır, iki harp sonrası dünyanın geçirdiği sarsıntıları, bu sarsıntıların ortaya çıkardığı yeni akımları, bu akımların çeşitli sanat dallarında yarattığı sert tepkileri düşünün. Sonra da, birbirini kovalayan baş döndürücü devrimler içinde, Türk toplumunun iç ve dış yapısında

meydana gelen değişikliği göz önüne getirin. Beliren bu yeni yaşayış, anlayış ve görüş içinde, edebiyatın ve dilin nasıl bir değişikliğe uğrayacağını kestirebilirsiniz. Bunda şaşılacak bir şey yoktur.

Ancak şunu bilmek gerekir ki, bugünkü dil, Dil Kurumu'nun "icad"ı değil, gittikçe uyanan Türk toplumunun malıdır.

(*Türk Dili*, sayı 187, nisan 1967)

TOPLUMUN HİZMETİNDE DİL

Dil, toplumun hizmetinde canlı bir varlık olduğuna göre, zamana ve toplumda beliren yeni ihtiyaçlara göre değişir. Hayatla edebiyat arasındaki ilişkiye paralel olarak, çağın yaşayışını, anlayışını, dünya görüşünü ve zevkini izler. Değişmeler, kelimelerde, deyimlerde, tamlamalarda, cümle yapısında olabilir. Dilbilgisi kurallarına aykırı düşebilir. Öyle ki daha önceki kuşaklar bu yeniliği yadırgayabilirler.

Geniş bir inceleme alanı olan bu konuya, biz burada yalnız değinmekle yetineceğiz. Dilde görülegelen başlıca değişmeler şöyle sıralanabilir:

a) Kelimeler anlam değiştirir. Örneğin "rıhlet" Arapçada "göçmek" anlamınadır. Bizde dünyadan ahrete göçmek yerinde kullanılır. Bu kelime XVI. yüzyıla gelinceye dek, rasgele bir yerden başka bir yere göçmek anlamında kullanılmıştır: "Padişah hazretleri Edirne'ye rıhlet buyurdular." cümlesinde olduğu gibi (*Tacü't-Tevarih*).

b) Kelimeler toplumdaki anlayışa uygun olarak eski anlamını aşar, yeni değerleri belirtir. Örneğin "vatan, millet" gibi kelimeler, Tanzimat'ta, insanların doğduğu yer ve rasgele topluluk anlamını aşmış, belirli birer kavramı karşılamıştır.

c) Eski kelimelerle yeni kavramları belirten tamlamalar yapılır. Tanzimat'ın ortaya attığı "efkâr-ı umumiye", "heyet-i içtimaiye", "kavanin-i tabiiye" tamlamaları gibi ki, bunlar divan şairleri için hiç bir anlam taşımaz. Servetifünun edebiyatında görülen "sâât-ı semen-fam", "kahkaha-i ye's", "havf-ı siyah", "hadika-i emel" gibi tamlamalar da, Tanzimat şairleri için gülünç ve saçma sayılmıştır.

ç) Yeni deyimler ortaya çıkar. Örneğin Servetifünun şairleri, Fransız edebiyatının etkisiyle o zamana dek kullanılmamış deyimler ortaya atmışlardır: "Dest-i izdivacını taleb etmek", "çay almak", "duş almak" gibi. Bunlarla o zamanlar ne kadar alay edilmişti.

d) Dilbilgisi kurallarına aykırı düşer: "Denizbank", "Etibank", "Sümerbank" gibi ki bunlar eskiden kurulmuş olsaydı "Deniz bankası", "Eti bankası", Sümer bankası" adını alacaktı.

e) Üslup, anlatış ve deyiş değişir. Buna örnek vermek gerekmez. Divan, Tanzimat, Servetifünun ve Fecriâti edebiyatları dilin dış yapısı bakımından birbirine benzer. Hepsi de Arap ve Fars dillerinin etkisini kabul etmiştir. Zincirleme tamlamalar, bileşik isim ve sıfatlar "seci"ler, uzun ve karışık cümleler bu edebiyatlarda bol bol yer alır. Ama iç yapı, ruh, karakter ve espri bakımından bunlar birbirinden ayrılır, hepsinde üslup ve deyiş başkadır.

f) Hele ekler ve edatlar durmadan değişir. Nesnelerin sonundaki "e" eki eski devirlerde "i" olarak kullanılırdı. Bugün "Çocuk büyükleri taklit eder." diye kullandığımız cümle Servetifünün edebiyatı devrine gelinceye dek şöyle idi: "Çocuk büyüklere taklit eder".

g) Yine bunun gibi, nesne eki olan "i" kullanılmazdı: "Hiç birin görmedim." gibi ki, biz şimdi "Hiç birini görmedim." demekteyiz.

ğ) Eskiden "kere, defa" yerine "kez" kullanılırdı. Bir aralık ortadan kalktı, şimdi yine kullanılmaktadır.

h) Bugün "gittikçe" dediğimiz yerde eskiden "giderek" denilirdi. Şimdi yine "giderek" denilmeye başlanmıştır.

ı) Eskiden "den" eki yerine "din" kullanılırdı: "olmadan" yerine "olmadın" denilirdi. Eskiden "geçerek" yerine "geçüben" denilirdi. "İsteyerek" yerine de "isteyü" denilirdi.

i) Eskiden "dek, değin" yerine sonradan "kadar" kullanılmıştır. Şimdi yine "dek, değin" kullanılmaktadır.

j) Fiillerin sonundaki şahıs zamirleri de değişmiştir: Eskiden "yapayım" yerine "yapayın", "gelirim" yerine "gelirven", "çekmeyiz" yerine "çekmezüz" denilirdi. Şimdi bunlar unutulmuştur.

Hemen hatıra gelebilen bu gibi değişmeler her dilde vardır ve doğal sayılır. Halkın sağduyusu ve yaratıcı dehasıyle birlikte, yazarlarla sanatçılar bu değişmede en büyük rolü oynarlar.

Asıl köklü değişmeler, yeni ilkelere dayanan büyük devrimler sonunda ortaya çıkar, bizde olduğu gibi. Kurtuluş savaşından sonra her alanda baş döndürücü devrimler geçiren, kısıtlayıcı ve zararlı bütün bağları bir atılışta kıran Türk toplumu, elbet dilde de zamanın anlayışına ve gerçeklerine uygun değişmeler yapacak, dilde bağımsızlığa kavuşmak isteyecek, bu istekle yabancı kelime ve kuralları atacak, yerine yeni ve ihtiyaca uygun kelimeler ve deyimler getirecektir. Bu da ancak devrimle olabilir, her ulusta olduğu gibi, dil üzerinde çalışacak bir kurumun kurulmasıyle gerçekleşebilirdi. İşte dil devriminin gerekçesi ve Dil Kurumunun kuruluşunun nedeni budur.

Meşrutiyet dönemindeki "yeni lisan"cılar ilk yazılarında: "Biz, bütün karanlıklardan uzak, hür ve mustakil, ilim ve edebiyat için çalışacağız. Gayemiz millî bir lisan, millî bir edebiyat vücuda getirmek olacaktır." dedikten sonra, Türklüğü saran düşmanların korkunç hazırlıklarını birer birer sayarak: "Ve siz ey gençler, hâlâ uyuyor musu-

nuz?" diye haykırıyorlar, gençliği ulusal dil ve edebiyat üzerinde birleşmeye çağırıyorlardı.

"Yeni lisan"cılar tehlikeyi iyi görmüşlerdi. Nitekim o yazının çıktığı tarihten bir iki yıl sonra Balkan savaşıyle koskoca ülke elimizden çıktı. "Yeni lisan"cılara karşı çıkanlar, ancak ondan sonra akıllarını başlarına alıp ulusal dile ve edebiyata sarıldılar.

Dil devriminin de dayanağı bu ülkü olmuştur: Ulusal dil! Yabancı dillerin baskısından kurtulmuş olan bağımsız anadili! Bugün Türk toplumu, Genç Kalemler'in: "Yabancı tamlamaları atalım, ama klişe olanlar kalsın." öğütleriyle yetinebilir mi? Ulusal dil bilinci içinde elbet davayı kökünden çözerek kesin karara bağlayacaktır.

Dünün milliyetçileri, ulusal dili ve ulusal edebiyatı ilk aşama olarak görüyorlar ve ona dört elle sarılmak istilardı. Bugün de dayanılan bu ülküdür. Ne acıdır ki, kendilerine milliyetçi diyenlerin birçoğu, bağımsız anadilin karsında yer alıyor, bu uğurda yapılan hizmetleri inkâr ediyor. Bu davaya bağlananları solculukla, suçlamaya yelteniyor.

Bu iftira savaşına şimdi yeni gönüllülerin de katıldığı görülüyor. Hiç üzüntü utanç duymadan: "Öz Türkçeciler Moskova'dan emir alıyor." diyebiliyorlar.

Bundan 70 yıl önce çıkmaya başlayan *Ikdam* gazetesinin ilk iki sayısında, Necip Asım'ın öz Türkçe ile kaleme aldığı iki yazısı vardır. Acaba Necip Asım da Moskova'dan mı emir almıştı? O tarihte komünizm var mıydı?

Başka uluslar da, yıllarca önce aynı yoldan geçmişler, özleşme ihtiyacıyle dil devrimini geçirmişlerdir. Acaba bunlar da Moskova'dan mı emir almışlardı?

Zavallılar!

(*Türk Dili*, sayı 189, haziran 1967)

ANADİLİNE SAYGI

Anadiline saygı, önce onu bilerek sevmek, sonra da doğru ve düzgün kullanmakla olur. Bu saygının yüksek katı ise, anadilini yabancı dillerin salgınından koruyarak, kendi yapısı içinde işleyip zenginleştirmeye çalışmakla gösterilir. Bu da sanatçıların, bilginlerin ve eli kalem tutan bütün yazarların görevidir. Dilini doğru kullanmayı beceremeyenlerin, yabancı kelimeleri dillerinden bir türlü söküp atamayanların, anadiline sevgiden ve saygıdan söz etmeleri gülünç olmaktan öteye geçemez.

Konuyu bu açıdan ele alacak olursak, hiç bir abartmaya kapılmadan söyleyebiliriz ki, divan şairlerimiz, anadiline gerçek saygı ve sevgiyi göstermemişlerdir. Bu ünlü yazarların hepsi de, Türkçeyi benimseyerek işleyecekleri yerde, Arapça ve Farsça kamuslarla ferhenklerden topladıkları kelimeleri, bu dillerin kurallarıyle birlikte dilimize sokmuşlar, böylece anlaşılmayan ve hiç bir yerde konuşulmayan yapma bir dil meydana getirmişlerdir. Bu durum karşısında, anadil "avam dili" diye küçümsenmiş, kendi haline bırakılmıştır. Bu durumdan yakınan Âşık Paşa:

Türk diline kimsene bakmaz idi
Türklere hergiz gönül akmaz idi

derken, sevmeden çok acıma duygusu içindedir. Acıma ise gerçek sevme sayılmaz. Şüphesiz Âşık Paşa anadilini seviyordu. Hatta, düşüncelerini halk yığınlarına yaymak için Türkçeye baş vurmakla, anadilinin bu konudaki gücünü anladığını göstermiş oluyordu. Ancak, burada bizim belirtmek istediğimiz, bunun da üstünde, kıskanç bir sevgi, bilince erişmiş yüksek bir saygıdır. İşte asıl eksik olan budur. XV. yüzyılda Ali Şir Nevaî'den başka hiç bir şair ve düşünür, bu bilince erişememiştir.

Eskiler "Türk" kelimesine nasıl "bilgisiz, görgüsüz, kaba, köylü" anlamlarını yakıştırmaya kalkmışlarsa, Türkçeyi de bayağı, yetersiz ve kısır görerek ondan kaçınmışlardır.

Bakınız Beyanî, yazdığı şairler tezkiresinde, Yavuz Sultan Selim'in şiirlerini Farsça yazdığını anlatmak için ne diyor: **"Ulüvv–i himmetlerinden Türkî şiir dimeye tenezzül etmeyüp, bînazir Farsî eş'arı ve Acemane güftarı vardır."**

Bu söz, bilinçsizlikten doğan ihanetin (ihanet Arapçada hakaret demektir) çok acı bir örneğidir. Bir Türk yazarı anadili için bunu nasıl söyleyebilir? Bunu söyleyebilenden anadili sevgisi ve saygısı nasıl beklenebilir? Sonra, cümledeki sakatlık da, yazarlarımızın dil bilgisinden ne denli yoksun olduklarını gösterir.

Bunlar Türkçeyi sevmemişler de, acaba çok özendikleri Osmanlıcayı sevip saymışlar mıdır? Osmanlıcayı benimseyip bir kuyumcu gibi işlediklerine göre, elbet sevmişlerdir. Ama saydıklarını söyleyemeyiz. Çünkü özenerek kullandıkları Osmanlıca cümleler de yanlışlarla doludur.

Divan edebiyatı çerçevesi içinde sanatçı için amaç, "hüner ve marifet" göstermek olduğuna göre, kaleme alınacak yazı, kelime oyunları, sanat cambazlıkları, zincirleme tamlamalar, bileşik isimler ve sıfatlarla doldurulup anlaşılmaz hale getirildiği oranda ustalık gösterilmiş olacaktır.

Herhangi bir kavramı tek kelime ile, ya da onu belir-

tecek bir iki sıfatla anlatmak ayıp sayılır. Örneğin, bir yazıda şöyle bir cümleciğe rastlarsınız: **"Kadem –residegân-ı mevleviyyet ve mahfil-nişinan-ı icra-yı şeriat olan mevalî-i ızam."** Bunu okuyunca, kelimelerin ve sıfatların yardımıyle anlarsınız ki, yazarın söylemek istediği "kadılar"dır. Ama kelimeyi yalnızca söylemek yakışık almaz.

Yine şöyle bir cümleciğe rastlarsınız: **"Fülke-nişin-i emaret-i kulzüm-i beyza olan vüzera."** Biraz düşününce, sıfat olarak kullanılan kelimelerin yardımıyle anlarsınız ki, yazar bununla "kaptan paşalar" demek istemiştir.

Bir de şuna bakınız: **"Azizan-ı Mısr-ı zatü'l-ehram olan diliran-ı madelet-peyda."** İşte bunu düşünseniz de kolay kolay anlayamazsınız. Yazar bu bilmece ile kimleri anlatmak istiyor, biliyor musunuz? Harem ağalarının başı olan Darüssaade ağalarını! Ama hiç kimse de, bilgi edinmek üzere eline aldığı eseri okurken, bilmece çözmek, işkenceye katlanmak zorunda değildir.

Osmanlıcanın divan edebiyatı çerçevesi içindeki durumu işte budur.

Tanzimat devrinde, Osmanlıca türlü nedenlerle açıklık kazandı. Süslü yazmak, "hüner ve marifet" göstermek merakı yine sürüp gitmekle birlikte, "anlatım açıklığı" ön plana alındı. Bu devirde, Osmanlıcayı da Türkçeyi de en iyi bilen ve ustalıkla kullanan Muallim Naci'dir. Çünkü anadilini sevmiş, dil bilincini sezmiştir. Naci'nin eserlerinde dilbilgisi ve "selika" yanlışı bulamayız. Yazılarında kelimeler ve tamlamalar doğru, cümleler sağlam, söyleyiş düzgün ve pürüzsüz, "selika" Türkçeye uygundur.

Anadilini sevme ve sayma, Meşrutiyet devrinde Türkçülük ve Türkçecilik akımının başlamasıyle bilinç kazanmıştır. Bu akımın heyecanı içinde yetişen şairler, hikâyeciler, romancılar ve yazarlar, anadilini benimseyerek işlemeye koyulmuşlardır, eserlerinin sanat değeri ne olursa olsun,

kendi devirlerinin özelliği içinde, temiz Türkçenin ilk ürünlerini vermişlerdir.

Anadili bilinci, asıl Cumhuriyet devrinde, dil devrimiyle gerçek anlamını ve değerini kazanmıştır. Ancak üzüntü ile söylemek gerekir ki, bu bilinç, toplumdaki bütün çevrelerde henüz yayılmış değildir. Osmanlıcayı hâlâ zorla sürdürmeye çalışanlar, öz Türkçeyi bilgisizlik ve beceriksizlik yüzünden sakatlayanlar, Batı'dan sızmakta olan yabancı kelimeleri anlaşılmaz bir inatla kullananlar, bu bilincin yayılmasına engel olmaktadırlar.

Bugün resmî dairelerimizin çoğunda, hâlâ Tanzimat devrindeki resmî yazı dili sürüp gitmektedir. Size resmî dairelerden birinin dosyasındaki bir yazıdan birkaç kelimeyi, tamlamayı ve cümleciği örnek olarak vereyim: "Def' aten, tadilen, leffen, betahsis, ba'dettetkik, binnisbe, müvacehesinde, vareste-i izah, keyfiyyet-i beray-ı malumat arz, intizaren iblaga müsaraat, haylulet eden mevani-i mücbire dolayısıyle, ittıla' kesbedildi..."

Resmî dairelerin birçoğuna verilen yabancı adların küçük bir listesini, bundan önceki yazılarımın birinde vermiştim. Şimdi, bir yazıda yer alan şu cümleciğe bakınız: **Panel kursiyeleri oriyante edecektir.**" Türkçenin birtakım "ukala" elinde ne hallere geldiğini gösterecek bundan daha acı bir örnek olamaz. Şimdi bu Türkçe (!) cümleciği anlamaya çalışalını: "Panel" Fransızcada "sepet" demektir. Burada "küçük komisyon" anlamına geliyor. Anlatmak istenilen şu olsa gerek: "Küçük komisyon kursa devam edenlere yol gösterecektir." Bu, Türk diline karşı işlenmiş bir cinayet değil de nedir? Anadiline sevgi ve saygıyı bir yana bırakın, dil anlayışıyle nasıl bağdaşabilir?

Okumuş, öğrenim görmüş kişilerin ağzında bile hâlâ "ayriyeten" gibi yanlış ve bozuk kelimeler dolaşıyor. Gençler ve çoçuklar argo diliyle konuşuyor. Bu akım öyle yaygın

bir hal almıştır ki, ana baba bile, çocuğun ağzıyle eve ve aileye taşınan bu sakat akımdan kendini kurtaramıyor.

Türk dili acemi ve beceriksiz kalemler yüzünden gittikçe hırpalanıyor. Cümle yapısı altüst oluyor. "Selika" bozuluyor. Bunların hepsi, Türk diline karşı işlenen birer suçtur. Bu suçu işleyenlerin, Türk diline sevgiden ve saygıdan söz etmeleri gülünç olmaz mı?

(*Türk Dili*, sayı 195, aralık 1967)

AKADEMİ ÜZERİNE

Türkiye'de bir akademi kurulması düşüncesi yeni değildir. Zaman zaman bu konu ileri sürülmüş, konuşulmuş, tartışılmış, gereken koşullar bir araya gelmemiş olduğu için, benimsenip gerçekleşememiştir.

Akademi ihtiyacını ileri sürenlerin çoğu, bugüne dek kestirme yoldan giderek: "Hazır ortada Tarih ve Dil Kurumları duruyor. Onların üyelerini dağıtarak, bütün varlıklarına el koyarak, bir akademi kurmak neden mümkün olmasın?" demişler ve önerilerini bu temele dayamaya çalışmışlardır. Atatürk'ün vasiyeti ortada iken böyle bir önerinin yasa yoluyle gerçekleşmesi söz konusu olamayacağı artık anlaşılmış bulunuyor.

Son günlerde konuya yeniden dönülmüştür. Sayın Millî Eğitim Bakanı, geçen ay radyoda yayımlanan bir demecinde, Bakanlıkça bir dil akademisi kurulacağını söyledi. Daha sonra sayın Senatör Dr. Tevetoğlu bir yazı ile cevap vererek, bütün bilim dallarını kapsayacak bir bilim akademisi kurulması için kendisinin tasarı hazırlayıp Meclis'e sunduğunu bildirdi. Yazıda da denildiği gibi, Bakanlığın kuracağı bir dil akademisi, "dil komisyonu" olmaktan öteye geçemeyecektir.

Bilimler akademisine gelince, böyle bir akademinin devletçe kurulması, şüphesiz sevindirici bir davranış olur. Ancak bu akademinin hangi koşullar altında kurulacağı, üyelerin kimlerce seçileceği, özerkliğinin nasıl korunacağı ve nasıl yönetileceği, hatıra gelen ilk sorunlardır. Bunları bir yana bırakarak, önce ihtiyaçlarımızı, bu ihtiyaçları gerçekleştirecek koşulları gözden geçirelim.

Türk toplumunun bilim alanındaki gerçek ihtiyacı nedir? Bu ihtiyacı, Tanzimat'tan bu yana geçirdiğimiz değişmeler açıkça gösterir. Rejimde Mutlakıyet'ten Meşrutiyet'e, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e atladık. Bilimde medreseden üniversiteye geçtik. Uygarlıkta Doğu'yu bırakıp Batı'yı benimseme yoluna girdik. Toplumda ortaçağ hayatından sıyrılıp çağımızın gerçeklerine uymayı yaşamanın ilk koşulu saydık. Atatürk devrimleri, bunca felâketlerden sonra ulusça kalkınmanın tek çaresi oldu.

Şimdi, tarihin çizdiği bu gerçekler çerçevesi içinde, kurulacak bilimler akademisinin nasıl bir nitelik taşıması gerektiği kolayca anlaşılır: Akademi, toplumun yöneldiği bu doğrultuyu izlemeli, bugüne dek eriştiğimiz aşamaları koruyarak, topluma yeni ve çağdaş değerler kazandırmalıdır.

Bu noktayı biraz açıklayalım: Fizik, kimya, matematik gibi bilimlerin amacı ve uluslararası ölçüsü bellidir. Akademilerin işi, bu alanlarda yapılagelen araştırma ve incelemeleri genişleterek, yeni buluşları elde etmeye, yeni değerler katmaya çalışmaktır.

Ama, sosyal bilimlerde durum böyle değildir. Gerçekçi bir dünya görüşüyle birlikte, yurdun ve ulusun ihtiyaçlarını her an göz önünde tutacak bir anlayışla işe başlamak gerekir. Örneğin, iktisat biliminin dayandığı kurallar vardır. Bunlar zaman zaman değişse de uluslararası tarihsel değerlerini yitirmez. Ama, iktisadın bir de yurt gerçekleriyle ilgili yönü vardır. Paramızın ve ürünlerimizin değeri, bu değerlerin korunması yolları, üretim ve tüketim koşulları, iç ve

dış piyasa durumu, bu durumun ortaya çıkardığı gerçekler, her an göz önünde tutulacak başlıca konulardır.

Gelelim tarihe: Bilimler akademisindeki tarih enstitüsünün bu konudaki görüşü ne olacaktır? Kurumun bugüne dek eriştiği aşamalar, yayımladığı eserler, enstitüce nasıl değerlendirilecektir? Akademi karşıt bir cephe mi alacaktır? Yoksa onun yolunda mı gidecektir? Bugünkü kadro dışında tarihçi bulmak da ayrı bir sorundur. Ama, elbet bu işte yer almayı uygun bulanlar çıkacaktır.

Dil işlerine gelince: Bu konu hepsinden çetindir. Akademinin dil konusundaki tutumu ne olacaktır? Ülkemizin gerçek ihtiyaçları ve halkın eğilimi göz önünde tutulacak mıdır? Yazılanlar bize umut vermiyor.

İşte son yazıların birinde rastgeldiğimiz birkaç cümlecik: "Türk Dil Kurumu gayr-ı kabil-i ıslahtır", "Türk diline daha fazla kötülük etmesinin önlenmesi", "İlmî hiç bir hüviyyeti olmayan Türk Dil Kurumu", "Mektep kitaplarının dili uydurma Türkçeden kurtulmalı!"

Akademinin bir kolu olacak dil enstitüsünün, hangi amaçla işe başlayacağı bundan açıkca anlaşılıyor. Altı çizilen kelimelere bakınız! Akademinin adına "Bilimler Akademisi" deniliyor da, yazının içinde "İlmî" kelimesi geçiyor. "Okul" yerleşmişken "mektep" demekte bir sakınca görülmüyor. Yabancı kelimeler, hatta tamlamalar zevkle ve dikkatle kullanılıyor. İşte korunmasına çalışılacak olan Türk dili bu! Demek ki, devrimden bu yana dilimize giren bütün kelimeler atılacak, Osmalıcaya dönülecektir. Bu Türk kültürünü kökünden baltalamak, ulusal akımı durdurmak olur.

Konuyu aşmamak için, yazıda Kuruma yapılan suçlamaların tartışmasına girecek değiliz. Ancak, dil devriminin Atatürk devrimlerinin bölünmez bir parçası olduğunu, Kurumun, dilimizi yabancı dillerin salgınından kurtarmak, ona ulusal bir değer kazandırmak ülküsüyle kurulduğunu, bugüne dek bu yolu dikkatle ve titizlikle izlediğini, ortaya atı-

lan bütün yeni kelimelerin sorumluluğunun Kuruma yüklenemeyeceğini, bir kez daha belirtmek isteriz. Türk Dil Kurumunun bu tutumu olmasaydı, ulusal dil bilinci kamuoyuna yayılmaz, Türk dili kendi yolunu bulamazdı. Bu gelişmeye ancak bu ülkü ile erişilmiştir.

Akademi kurulursa, Türk Dil Kurumu, kendi amacının çizdiği yolda çalışmalarını sürdürürken, Osmanlıcaya dönmeyecek bir akademiye yardımcı olmayı her zaman görev sayacaktır.

(*Türk Dili*, sayı 197, şubat 1968)

DİLBİLGİSİ GEREKSİZ MİDİR?

Dilbilgisinin gereksiz olduğunu, dil kurallarının sanatçıyı sıkı kayıtlarla bağladığını söyleyenler vardır. Bunlara göre dilbilgisinin, anadilini doğru söyleyip doğru yazma kurallarını öğrettiği iddiası yanlıştır. Konuşurken sözlerimizin kurallara uygun olup olmadığını düşünmeden meramımızı pekâlâ anlatabildiğimiz gibi, yazarken de bu kuralları hatırlamayız. Bundan başka, öyle usta sanatçılar vardır ki, onların, bizde yüksek bir sanat etkisi yaratan eserlerini dil süzgecinden geçirmeye kalktık mı, kurallara aykırı birçok yanlışlar buluruz. Ama bu yanlışlar, onlara karşı hayranlık duymaktan bizi alıkoymaz.

Gerçekten, dilbilgisini, hiçe sayıp kurallarıyle alay eden sanatçılar eksik olmadığı gibi, alay etmeyi hatırına getirmeden, farkında olmayarak eserlerinde morfoloji, sentaks yanlışı yapan sanatçılar da vardır. Bunların yazıları pekâlâ beğenilmekte, sevilerek okunmaktadır. Türk edebiyatında Mehmet Rauf, Halide Edip Adıvar bunlardandır. Bugünün yazarları arasında da böylelerine rastlamaktayız. Bu özelliklere bakarak, sanatçı olmak için dilbilgisi kurallarını bilmeye ihtiyaç olmadığını söylemek, pek de yanlış sayılmayabilir.

Fransız edebiyatında Brunot, bunlardan biridir. Brunot, Fransız gramerinde katılaşmış ve donmuş kalıpları atmak için savaşa girişmiş ve Fransız Akademisine çatmıştır. Bu, eski tutucu kurallara karşı gençliğin baş kaldırmasıdır.

Brunot'dan sonra, bir psikolog olan Jacques Damourette ile bir dilci olan Edouard Pichon'un birleşerek 15 yılda meydana getirdikleri *Essai de Grammaire de la langue française* (8 cilt, Paris, 1927-1953) adlı eserle yeni bir görüş ortaya atmışlardır.

1952'de, küçük *Larousse* sözlüğüne 17 sayfalık gramer özeti eklenmiştir ki, bu da yenidir. *Larousse* da eskiyen yöntemleri değiştirmiştir.

Şurası bir gerçektir ki, dilbilgisi kuralları elbet değişmez birer kalıp değildir. Ünlü yazarların başlıca eserleri taranarak toplanan örneklere göre kurallar konulduğuna, eserlerdeki dil, deyiş ve anlatış da zamana göre değiştiğinden, kuralların da değişmesi doğal sayılır.

Bizde de, dil devriminden bu yana, kelimelerle birlikte deyiş de başkalaşmış, bu etki altında birçok eserler meydana gelmiş, eskiden yanlış sayılan birçok tamlamalar, deyimler şimdi kullanılır olmuştur. Örneğin eskiden "Etibank", "Sümerbank" gibi tamlamalar yanlış sayılır, bunların yerine "Eti bankası", "Sümer bankası" denilirdi. Zamanla bunlar ağır gelmiş ve dil "sı" ekini kendiliğinden atmıştır. Dilbilgisi de ister istemez bu özellikleri görecek, ona göre kurallara bir başkalık verecektir. Ama dil, ne denli değişirse değişsin, bu değişiklik kitaplara geçmiş ve kurallara bağlanmış olmalıdır.

Büyük sanatçıların eserlerini bize seve seve okutan, deyişe kattıkları duygu ve hayal değeridir. Her yazı, yazarın ele aldığı konudan çıkardığı anlama göre bir anlatış özelliği taşır. Bu özelliği kural değil, yazarın kendisi gösterecektir. Bu bakımdan her sanatçı üsluba verdiği özellikle

kişiliğini ortaya koymuş olur. Buffon'un "Le style est l'homme même." cümlesi bu bakımdan büyük bir anlam taşır[1].

Yüksek sanat eserlerinde gördüğümüz artamlar, onları dilbilgisi bakımından kusurlu bulmamıza engel olamaz. Yanlış yanlıştır. Salt bu yüzden en yüksek sanat eserlerini bile eleştirmeye hakkımız vardır.

Kelimelerin ve deyimlerin yersiz kullanılması, tamlamalarla bileşik isimlerin ve sıfatların yanlış kurulması, cümleciklerin birbirine iyi bağlanmaması, cümlelerin özne, nesne ve bağlaç bakımından sakat oluşu, bu yüzden anlamın kayması, daha kötüsü, "selika" dediğimiz güzel söyleme ve yazma yeteneğinin bulunmaması, beğenmediğimiz eserlerde görülegelen başlıca kusurlardır.

Bu sonuncusu, anadiline iyice "tasarruf" edememekten, ötekiler ise dilbilgisine önem vermemekten doğar. Anadiline "tasarruf", yalnız dilbilgisi kurallarına uymakla sağlanamaz. "Selika", ulusun özel karakterini taşıyan dil geleneğidir. Bunun bozulmaması gerekir. Ama bu gelenek, yeniliğe, devrin anlayışına uymaya, atılışlara, üslup kıvraklığına engel değildir. Anadiline iyice "tasarruf" edebilen sanatçı, bütün bu yenilikleri ustaca başarabilir.

Ötekiler, doğrudan doğruya dilbilgisiyle ilgili kusurlardır. Bu bilgisizliğin yanında, dikkatsizlik, yazıları yeniden gözden geçirip düzeltmemek, konuyu iyice düşünüp olgunlaştırmadan kaleme sarılmak gibi savsaklıklar da başlıca rol oynar.

Bundan başka, kültür eksikliği, dilin ve edebiyatın geçirdiği tarihsel dönemleri iyice tanımamak, şaheserleri dik-

[1] Buffun'un bu sözü "Üslub-ı beyan aynıyla insandır." cümlesiyle dilimize çevrilmiş ise de, pek yerinde değildir. Buffon: "Bir yazarın düşünceleri insanlığın malı olabildiği halde, üslubu kendinin olarak kalır." demek istemiştir. Buffon'un yukarıdaki cümlesi, sonradan şöyle değiştirilmiştir: "Le style, c'est l'homme."

katle okuyup onların zevkine varmamak da, yazarı kısırlaştırır; düşünce sakatlığıyle birlikte dil yanlışlarına sürükler.

Dilbilgisi yanlışları, büyük sanatçıların eserlerinde pek göze çarpmaz. Onlar, anlatımda gösterdikleri ustalık, üsluplarındaki canlılık ve kıvraklıkla bu kusurları örtmesini bilirler. Bu aşamaya yükselmemiş olanların yazılarında ise, bu kusurlar göze batar.

Kısaca denilebilir ki, dilbilgisi, yazı hayatında başarının ilk koşuludur. Yazarı yanlışlara düşmekten korur. Kültür zenginliği ise, ona çeşitli yönlerden başarı sağlar.

Ama sanatçı için bunlar yetişmez. Daha başka yetenekler de gerekir. Eğer sanatçı, kişiliğini meydana getiren artamları ve özellikleriyle birlikte diline de hakim olabiliyorsa, klasikler arasına girmeye hak kazanır. Eserleri de örnek olmak niteliğini taşır.

(*Türk Dili*, sayı 208, ocak 1969)

ÖZ TÜRKÇE NEDİR?

Öz Türkçeyi yanlış anlayanlar, yanlış anladıkları için de yadırgayanlar çoktur. Hatta öz Türkçe deyiminden huylanıp öfkelenenler bile vardır. Bu sonuncuları bir yana bırakıp, yanlış anlayanları uyarmak için konuyu bir kez daha açıklayalım:

Türk dili, yabancı dillerin salgınından kurtularak kendi yapısı içinde gelişmeli, çağdaş bilim, teknik ve sanat dili olarak en çetin düşüncelerle en karışık sorunları, en ince duygularla engin hayalleri işlemeye elverişli duruma gelmelidir. Eli kalem tutan bütün yurttaşların isteği elbet budur.

Ancak bu nasıl olur? Bu gelişme, Meşrutiyet devrindeki "yeni lisan" akımını sürdüren Osmanlıca kırması bir Türkçe ile sağlanabilir mi? "Yabacı dillerin salgınından kurtularak kendi yapısı içinde gelişmiş" bir dil istediğimize göre, bu gelişme ancak öz benliğine kavuşmuş arı bir dille olur. İşte bu, öz Türkçedir. Bu isteği doğuran ulusal dil bilincidir. Eğreti yüklerden sıyrılmış Türkçe özlemidir. Bunun tersini düşünmek gerçeğe aykırı olur. Bir Türkiye düşünün ki, büyük bir devrim atılışı içinde eski kuruluşların hepsini yıkmış, bin yıldır kullandığı alfabeyi bırakmış,

kendisine yeni bir ülkü çizmiş, günün ihtiyaçlarına uymayan her şeyi değiştirmiştir. Yalnız dilde 60 yıl önceki "yeni lisan" akımına bağlı kalabilir mi?

Öz Türkçe akımı tasfiyecilik değildir

Bu davranışın "tasfiyecilik" olmadığını hemen söylemeliyiz. Yüzyıllar boyunca türlü yollardan dilimize girmiş olan yabancı asıllı bütün kelimeler, elbet bir anda dilden çıkarılamaz. Bunun dilbilim kurallarına aykırı olduğunu bugün herkes biliyor. Ama vaktiyle tasfiyeciliği deneyenler de oldu. Necip Asım, 1894 (23 haziran 1310)'te yayın alanına giren *İkdam* gazetesinin ilk iki sayısında çıkan iki yazısında, yabancı kelime kullanmamayı denedi. Bu yazılar "dilde sadeleşme" tartışmalarının kızıştığı bir sıraya rastladığı için tutucu çevrelerde büyük tepkiler yarattı. Necip Asım da, amacının salt bir deneme olduğunu, yoksa dileğininin tasfiyecilik olmadığını açıklamak zorunda kaldı. Ama ne olursa olsun, Necip Asım'ın bu davranışını, daha sonraları birkaç yazarın buna benzeyen çıkışını, dil bilincinin ilk belirtisi olarak kabul etmek gerekir. Bağımsız Türkçe bir ülküdür. Her ülkü, önceleri hiç bir sınır tanımaz. Coşkun bir sel gibi ruhlara yayılır. Sonraları işlendikçe belirleşir ve kendi yatağını bularak saf bir ırmak gibi akmağa, geçtiği yerlere hayat vermeye başlar. Dilde de böyle olmuştur. Dil bilincinin başladığını gösteren tasfiyecilikten bugünkü öz Türkçeciliğe varılmıştır.

Nasıl başladı, nereye vardı?

Öz Türkçe akımı, bugünkü duruma gelinceye dek birçok evrelerden geçti. Tanzimatçılar, halka okuyup yazmayı öğretmek amacıyle, yazı dilini, söz sanatının ağırlaştırdığı gereksiz süslerden sıyırmaya çalıştılar. Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi, yazı dilini konuşma diline yaklaştırmak istiyorlardı. Ama, bu sonuca varmak için belirli bir yol göstermediler. İlk evre budur.

Daha sonra gelenler, dilde sadeleşme isteğini bir tartışma konusu yaparak, davayı daha geniş bir çevreye mal ettiler. Şemsettin Sami, Türk dilini bütün yönleriyle ele alarak, amacını açıklamağa koyuldu. Türkçesi varken yabancı kelimeleri kullanmamayı, yabancı tamlamalarla birleşik isimleri ve sıfatları atmayı salık verdi. O devrin ileri gelenleri, bu ilkeleri doğru bulmakla birlikte, yazılarında buna pek uymadılar. Bu da ikinci evredir.

Meşrutiyetten sonra, milliyetçilik akımı içinde doğan "yeni lisan" isteği, vaktiyle Şemsettin Sami'nin ortaya attığı ilkelerin, biraz eksik, ama bilinçli olarak yayılmasıdır. Zamanın gençlerini kendilerinden önceki kuşaktan ayıran, milliyetçilik akımını benimsemeleri ve kabul ettikleri ilkeleri kendi eserlerinde başarı ile uygulamalarıdır. Ancak, dilin sadeleşmesi ilkesinin sınırları kesinlikle çizilmemiş, amaç, ayrıntılarıyle belirtilmemiştir. Sadelik genel bir istek halindedir. Dil bilinci belirmiş, ancak açıklığa kavuşmamıştır. Bu evrede, yabancı tamlamalar, birleşik isimlerle sıfatlar kullanmamağa dikkat edilmiş, ama, "Türkçeleri varken Arapça ve Farsçalarını kullanmamak" ilkesi unutulmuştur. Herkes Arapça ve Farsça kelimeleri istediği gibi kullanmakta hiç bir sakınca duymamıştır.

İşte dil devrimine gelinceye dek Türkçe bu durumda idi. Tanzimat ve Meşrutiyet devri yazarları ancak bu kadarını yapabilmişlerdir. Şemsettin Sami'den başka hemen hepsi, dili ayrı bir dava olarak değil, yalnız edebî dili göz önünde tutarak ele almış, Türkçeye ancak bu açıdan bakmıştır. Bu dönemde, yabancı kelimeleri dilden atmak ve yerlerine Türkçe karşılıklar aramak ihtiyacı duyulmamış, ara sıra beliren bu istek alayla karşılanmıştır.

Dil devrimi bu kararsızlıklara son verdi. Devrimler zincirinin bir halkası olarak dil devrimi, hele harf devriminden sonra zorunlu olmuştu. Türk dili, ayrı bir dava konusu olarak ele alınmalı, dil çalışmaları bir sisteme bağlanmalıydı.

Bu sistem düşüncesinin sonucu olarak, önce şu ilkeler belirlendi:

a. Yabancı kurallarla yapılmış tamlamalar, birleşik isimler ve sıfatlarla birlikte yabancı ekler taşıyan bütün kelimeler atılmalıdır.

b. Yabancı kelimelere karşılıklar bulunmalı, yeni kelimeler yaratılmalıdır.

c. Türkçenin kelime hazinesini meydana çıkarmak için, halk ağzından derlemelerle eski metinlerden taramalar yapılmalıdır.

Böylece dil bilinci yeniden şahlanmış, dil seferberliği dönemi başlamıştır. Devrimin yarattığı heyecan içinde herkes yeni karşılıklar bulma işine girişti. Bu yolda aşırı gidenler, Türkçe kelimelere bile karşılık arayanlar, tasfiyeciliği yeniden savunanlar görüldü. Bu, ülküde sınır tanımayan ilk evreye dönüştü. Bunların hepsi de içtenlikle yapılıyordu.

Dil devrimi elbet bu kertede kalmayacaktı. Üzerinde çalışıla çalışıla dil davası yürüyecek ve çözümlenecekti. Bir yandan kelime yaratma işi sürerken, öte yandan da dil konusu bilimsel bakımdan ele alınarak, Türkçenin yapı yolları, ekleri ve kökleri incelenecek, Türk dilinin sözlüğü hazırlanacak, dilbilgisini meydana getirmek üzere monografiler hazırlanacak, lehçeler ve ağızlar üzerinde incelemelere girişilecekti.

Dil Kurumu işte bu amaçla kuruldu. Kurultaylar birbirini izledi. Her kurultay, çalışmaları inceleyerek yeni direktiflerle yönetim kurullarına ışık tuttu. Böylece çalışmalar hızlandı. Devrime inanmış olan bilim adamları, yardımlarını esirgemediler. Yazarlar ve sanatçılar, davayı benimseyerek çalışmalara destek oldular.

Bugünkü durum

Dil devriminin bugünkü parolası "öz Türkçe"dir. Bu, yalnız yabancı kuralları bırakıp hemen hemen yabancı bü-

tün kelimeleri rahatça kullanan, bunlara Türkçe karşılık aramak zahmetinden kaçınan, sınırları çizilmemiş, belirsiz "sade Türkçe" değildir. Aradaki ayrım, birinin keyfe göre, ötekinin ise sisteme bağlı oluşudur.

Öz Türkçe, kullanmakta olduğumuz bugünün Türkçesidir. Deyim yanlış anlaşılmasın; çağını temsil etmeyen bir avuç azınlığın değil, devrime inanıp, davayı benimseyen genç kuşakların, ünlü yazarların ve usta sanatçıların başarı ile kullandıkları Türkçedir. Bunun en büyük kanıtı, günün ünlü sanatçılarından hepsinin bu yolda olmasıdır. Bugün, Meşrutiyet devrinin Osmanlıca kırmasıyle yazan bir şair ya da bir hikâyeci ve romancı gösteremezsiniz.

Bugünkü Türkçede yer yer yabancı asıllı kelimelerin bulunması bizi şaşırtmamalıdır. Öz Türkçe akımı tasfiyecilik olmadığına göre, dilde elbet yabancı asıllı kelimeler bulunacaktır. Bunlar şöyle özetlenebilir.

a. Zamanla asıllarını yitirerek Türkçeleşmiş olanlar

b. Henüz karşılıkları bulunamayanlar.

c. Karşılıkları yerleşmiş olanlar.

ç. Birer öneri niteliğinde ileri sürülen yeni kelimelerden, beğenilmeyenlerin yerine ister istemez kullanılanlar.

Ama, dilde yabancılığını duyuran kelimelere karşılık arayıp bulmak, davanın esasıdır. Yol budur. Buna bakarak diyebiliriz ki, öz Türkçe yarının da Türkçesidir. Hem de, henüz karşılıkları bulunmayan yabancı kelimelere öz Türkçe karşılıklar bulunarak; Türkçe daha da işlenip olgunlaştırılarak.

(*Türk Dili*, sayı 219, aralık 1969)

TÜRKÇEYİ BOZANLAR

Dil devrimine karşı olanlar, öz Türkçeyi benimseyenleri Türk dilini bozmakla suçlarlar. Bu suçlamalarına, yersiz ve yakışıksız birtakım sözler eklemekten de kaçınmazlar. Biz bu gibi sözleri bir yana iterek, "Türkçeyi bozanlar" üzerinde duralım.

Evet, Türkçeyi bozuyorlar. Ama bu bozanlar kim? Dil devriminin karşısına çıkanlara göre: Öz Türkçeciler ve bunlara önayak olan Dil Kurumu! Bunlar, beğenmedikleri birkaç kelime üzerinde durarak, devrimi toptan inkâra kalkıyorlar. Davayı kökünden baltalamak çabasındadırlar.

İşin aslını araştırmak için, Dil Kurumu'nun hazırladığı *Türkçe Sözlük*'e bakalım. Sözlükte yer alan Türkçe kelimeler şu kaynaklardan alınmıştır:

a. *Kamus-ı Türkî, Lehçe-i Osmanî, Lehçetü'l-Lugat* gibi Türkçe kelimeleri kapsayan eski sözlüklerden aktarılanlar;

b. Bölge ağızlarındaki kelimeleri kapsayan *Halk Ağzından Derleme Dergisi* ile, eski metinlerden taranan kelimeleri kapsayan *Tanıklarıyle Tarama Dergisi*'nden seçilenler;

c. Bunlar dışında, halk dehasının yarattığı kelimeler ve deyimler;

ç. Dil seferberliği üzerine, yazarlar ve meraklılarca ortaya atılmış Türkçe karşılıklar.

Asıl saldırıya uğrayanlar bunlardır. Gerçi bu karşılıklar arasında gelişigüzel uydurulmuş olanlar, dilin estetiğine uymayanlar, zevke ve kurallara aykırı olanlar vardır. Birer öneri niteliğinde olan ve salt bu bakımdan denenmek üzere sözlüğe alınan beş on kelimeye bakarak koskoca bir devrim inkâr edilebilir mi?

Sözlüğün 30 yıl önceki ilk baskısında yer alan öz Türkçe kelimelerle, 1969'daki 5. baskısında bulunanları dikkatle izlersek, şunları görürüz:

a. Vaktiyle ortaya atılmış ve sözlüğün ilk baskılarına girdiği halde konuşma ve yazı diline girip yerleşmemiş olanlar;

b. Türkçenin yapısına uymadığı için zevksiz ve kusurlu görünenler;

c. Kurallara aykırı olmadığı halde kamuoyunca tutunmamış olanlar sözlükten çıkarılmıştır.

Buna karşılık:

a. İster kurala uygun olsun, ister olmasın, bilim ve sanat diline girmiş ve tutunmuş olanlar;

b. Konuşma ve yazı diline girmiş, ama henüz yaygın hale gelmemiş olanlar, sözlüğe alınmıştır.

Bu kıyaslamadan şu sonuç ortaya çıkmış oluyor: Bulunan karşılıklar kurallara ve Türkçenin yapısına uygun olmalıdır, ama kurala uygunluk konusunda abartmaya varmamak gerekir. Halkın yarattığı ya da beğenip benimsediği kelimeler, kurala aykırı da olsa, yanlış da sayılsa tutunup yayılıyor. Buna karşılık, istediği kadar kurala uygun olsun, kökler sağlam ve ekler işlek değilse, yaratılan ya da üretilen kelimeler tutmuyor.

Uydurmacılık:

Uydurmacılığın asıl örneğini Osmanlıcada bulabiliriz. Osmanlıca kelimelerin yüzde sekseni uydurmadır. Bunlar,

salt medrese uydurdu diye tutunmuş, anlamsızlığı bilindiği halde dile girip yerleşmiştir. İşte bir kelime: "Anane"! Arapçada "anane", *Ahteri*'ye göre: "Müezzin ezan okurken teganni etmek." anlamına gelir. *Kamus* çevirisi ise "anane" için: "Temim kabilesinin tekellümde hemzeyi ayn harfine ibdal eylemelerinden ibarettir." diyor. Demek ki, sonradan "tradition" anlamını biz uydurmuşuz. Eski Osmanlıca sözlükler bu kelimeyi almamışlardır. Alanlar da "rivayet-i müselsele" diye kaydetmişlerdir. Türkçedeki *gelenek*'le kıyaslanabilir mi? Neden Osmanlıcadaki uydurma karşılıklar doğal sayılıyor da, Türkçede rastlananlar göze batıyor. Yalnız bu örnek bile öz Türkçeye sataşanların art düşüncelerini anlamağa yeter.

Yanlış ve uydurma kelimeler her dilde vardır. H. Frei, *Grammaire des fautes* (Cenevre 1929) adlı eserinde, dil yanlışlarının nasıl yapıldığını ve bunların çeşitlerini göstermiştir.

Bunu söylemekle yeni kelimeler gelişigüzel uydurulsun, dil kuralları bir yana atılsın demek istemiyorum. Amacım, "uydurma" sözü üzerinde durmanın yersiz ve gereksiz olduğunu belirtmektir.

Dilbilim ve Dilbilgisi:

Bir kelime üzerinde "yanlış" ya da "doğru" yargısına varabilmek için elimizde ölçü nedir? Yalnız dilbilgisinin katı kuralları kesin bir dayanak olabilir mi? Dilbilgisinin yanlış dediğine, dilbilim pekâlâ doğru diyebilir. Çünkü dilbilgisi bilim değildir. Salt uygulama kurallarını gösterir. Oysa dilbilim, adı üstünde, bilimdir. Dillerin yapılarını, değişme ve gelişme nedenlerini gösterir. Kendine göre kuralları vardır.

Şu gerçeği de belirtmek gerekir: Dilbilgisi kurallarını ortaya koyan dilbilim değildir. Dilin kurallarını hayat yapar, o dili kullananlar hazırlar. Dilbilgisi ile uğraşanlar, bütün

bu gelişmeleri dikkatle izleyip toplarlar, sonra örnekler vererek eserlerinde gösterirler. Dilbilgisi ile uğraşan, kuralcı (yasa koyucu) değildir, ama okullarda normatif dilbilgisi okutan öğretmen, bir kuralcı görünür.

Dil, mantıktan çok ruhbilime bağlıdır. Bir yanı analojiye dayanır. Bir çağda beğenilen bir kelime, bir söz, başka çağlarda ortadan kalkabilir; gerek yapı, gerek anlam bakımından değişebilir. Örneğin, eskiden şöyle bir cümle kullanılırdı: "Kulağına küpe olsun için söyledim." Şimdi böyle bir cümle yoktur. Başka bir örnek: "Yüzünden" kelimesi bugüne dek hep olumsuz olayları belirtmek için kullanılmıştır. "Senin yüzünden bu derde düştüm." gibi. Son zamanlarda olumlu yerlerde de kullanıldığı görülüyor: "Bu yüzden para kazanıp zengin oldu." gibi. Şimdi bu, bize göre yanlıştır; ama ileride yerleşip yerleşmeyeceği bilinemez.

Görülüyor ki dil, toplumun hayatıyle birlikte yürüyor, ihtiyaca göre değişip gelişiyor, dilbilgisinin alışılmış kurallarını bozuyor. İşte bir örnek daha: *Etibank*, *Sümerbank*! Vaktiyle bu tamlamalar ortaya atıldığı zaman yanlış diye bağıranlar oldu. Şimdi bunlara yanlış diyor muyuz? Çünkü dile girmiş, beğenilmiş ve tutunmuştur. Dilbilgisi, bu değişmeye ayak uyduracaktır.

Demek ki asıl ölçü, kamuoyunun beğenip beğenmemesidir. Halkın beğendiği dile girip yerleşir; beğenmediği tutunmaz, unutulup gider. Çünkü dil yasası, fizik yasası gibi her çağda geçerli değildir. Bunun içindir ki "yasa" yerine, "eğilim" kelimesini kullanmak belki daha doğru olur.

"Türkçe bozuluyor" sözü kelimelerde olduğu gibi, vaktiyle cümleler için de ortaya atıldı. "Devrik cümle" merakı bir aralık oldukça yayılmış, aşırıya kaçmıştı. Kamuoyu bu aşırılığı önledi. Şimdi ancak gerektiği yerde yapılıyor. Demek ki dil, kamuoyunun hakemliği altındadır; yazarların ve usta sanatçıların kalemiyle kendi yolunu bulur. Telâşlanmaya yer yoktur.

Bizce dili bozan, asıl Osmanlıca kelimeler, hâlâ eksik olmayan yabancı kurallardır. Denilecek ki bugün Osmanlıca var mı? Yarı ölü olarak var! Osmanlıcanın kalıntılarını hâlâ yaşatmağa çalışanlar eksik değil. Gazetelerde şöyle cümlelere rastlarsınız: "Hakikatlere tamamen tezat teşkil eden...", "...senelik maziye sahip bir gazetenin mu'tena bir köşesini işgal eden...", "her hal ü kârda sarahatle ifade ederim ki..."

Ya "gidişat, katbekat, peşinen" gibi sakat ve yanlış kelimelere ne demeli? İşte dili bozan asıl bunlardır.

(*Türk Dili*, sayı 221, şubat 1970)

ÖZ TÜRKÇEYİ YADIRGAYANLAR

Alıştığımız Osmanlıca kelimeleri bırakıp, onların yerine yeni bulunmuş öz Türkçe karşılıkları kullanmak, bir ülkü işidir. Anadili davasına bağlanmakla olur. Bunu yapmayanlar ya da yapamayanlar, öz Türkçeyi yadırgarlar ve bununla uğraşmayı bir heves, gereksiz ve anlamsız bir çaba sayarak kınarlar. Dil devrimine inanmış görünenler arasında bile, böyle düşünenler vardır. Davayı bütünüyle ve bilinçle benimsedikleri gün, onlar da öz Türkçeyi, dil devriminin doğal bir sonucu sayacaklardır. Bunları bir yana bırakırsak, devrimi kökünden baltalamağa çalışanların şu kümelerde yer aldıklarını görürüz:

Yaradılıştan tutucu olanlar: Bunlar, toplumsal hayatta gelenek ve göreneklere öylesine bağlıdırlar ki, hiç bir gelişmeyi hoş görmezler. Her yeniliği, hayırlı da olsa, "bid'at" sayarlar. Tutumlarını değiştirecek her yeni davranış, her yeni düşünce karşısında irkilip öfkelenirler. Zamanın gereğini hiç hesaba katmazlar. Mıhlandıkları yerden ayrılmak şöyle dursun, kımıldanmaktan bile korkarlar. Bu gibiler, Osmanlı tarihinde sık sık rastladığımız "istemezük" diyenlerin soyundandır. Kendileriyle yalnız dil üzerinde değil, hiç bir konuda anlaşamazsınız.

Öz Türkçeyi yadırgayanların bir bölüğü ise yine tutucudur, ama tutucu görünmekten çekinir. Hatta sırasında yeniliği de savunur. Ancak dil ve edebiyata gelince, bu konuda direnir. Vaktiyle kendisinin de eski kuşağa karşı Türkçeyi savunduğunu unutarak, bugünkü akımı kınamağa çalışır. Çünkü bir yere dek gelmiş, orada durmuştur. Bütün yeniliğin kendisiyle başlayıp kendisiyle bittiğine inanır. Vaktiyle yazdığı eserlerin dili, ona göre Türkçenin en güzel örneğidir. Ondan ötesi çıkmaz yoldur. Bu yola sapanlara uyarak kendini inkâr etmektense, yeni akımı inkâr etmeyi daha yeğ bulur. Hem bunu yapmakla gençliğinin anılarını da korumuş olacaktır. Bu onun için ayrı bir övünmedir. Bu gibilerin direnme nedeni de, işte böylesine bencildir.

Öz Türkçe deyiminden ürkenler arasında öyleleri de vardır ki, bunların geçmişleri ve unutulup gitmesinden korktukları eserleri olmadığı gibi, dille ve dilcilikle ilgileri de yoktur. Kendilerini bu yola sürükleyen, salt devrim düşmanlığıdır. Bunun içindir ki, başka işe yaramayan kalemlerini, ancak devrimlere ve devrimlerin ayrılmaz bir parçası olan dil devrimine çatmak için ellerine alırlar. Var güçleriyle öz Türkçeye ve öz Türkçecilere saldırırlar.

Bu kümenin içinde, vaktiyle edebiyat öğretmenliği yapmış olanlara da rastlanır. Ne var ki, dilbilimin verilerine iltifat etmediklerinden, bunların ileri sürdükleri düşünceler soyut olmaktan kurtulamaz. Esasen birleşmiş oldukları için, öz Türkçeyi kınamakta, devrimcilere saldırmakta, bunlar da ötekilerle aynı saftadırlar.

Davranışlarıyle tutumlarını belirttiğimiz bu kümelere bağlı kişilerin öz Türkçeyi yadırgamalarına, dil devriminin karşısında yer almalarına hiç şaşılmaz. Çünkü yurt ve dünya anlayışları, öz Türkçeyi anadili bilimci çerçevesi içinde kavramaya elverişli değildir. Kendileriyle bu konuda tartışmaya girişmek boşunadır.

Yalnız, öz Türkçe akımına karşı çıkanlar arasında, gerçek milliyetçilerle kültürlü aydınlardan birkaçının da bulunmasına şaşmamak elden gelmez. Nasıl olur da bir milliyetçi, anadiliyle milliyet arasındaki ilişkiyi hesaba katmaz. Nasıl olur da, bağımsız Türkçe isteğinin Türkçülük ülküsüyle birlikte doğduğunu düşünmez ve Osmanlıcanın anadili olmadığını bilmez. Anadilini bulmak için çok uzaklara gitmek, bulduktan sonra da, Türk dilini Arap ve Fars dillerinin etkisi altına sokan devirleri aşarak, Türkçeyi bu pürüzlerden kurtarmak gerektiğini hatırına getirmez de, bağımsız arı Türkçeye saldırmakla milliyetçiliğe hizmet ettiğini sanır.

Kültürlü aydınlara gelince, bunlardan genç olanlar, dil devrimi içinde yetiştiklerinden, hatta ilk yazılarıyle şiir denemelerini bu etki altında yaptıklarından, kendilerinin dil devrimini inkâr etmiş görünmeleri hiç de doğal sayılamaz. İçlerinden dilbilgisine de, dilbilimine de yabancı olmayanlar vardır. Vardır ama, dilbiliminin kurallarını umursamaz görünürler. Eğer öyle olmasa, dilin hayatla olan ilgisini, devrimler geçirmiş bir Türkkiye'de her şey kökünden değiştiği halde, yalnız dilin, "yeni lisan" akımının başladığı yerde takılıp kalacağına nasıl inanabilirler? Bu inanış, yalnız dilbilimini değil, toplumbilimini de inkâr etmek olmaz mı?

Aslında bunların bütün yakınmaları, yeni bulunan Türkçe karşılıklar üzerinde toplanır. Başlıca savlarını şöyle özetleyebiliriz:

Bu karşılıkların çoğu uydurmadır. Kurallara aykırıdır; yanlıştır, sakattır.

Görülüyor ki, savları ancak dilbilgisinin kurallarına dayanıyor. Acaba dilbilgisinin kalıplaşmış kuralları hiç değişmez mi? Yanlış dediğimiz birçok kelime sevilmiş ve tutunmuş değil midir? Alışılmış kurallara aykırı kelimeler ve tamlamalar yok mudur? Bu gerçeklere "hayır" diyemezler. Çünkü örnekleri önümüzdedir.

Yanlış kelime elbet vardır ve olması çok doğaldır. Düşünün ki, eski dil anlayışını kökünden değiştiren bir dil devrimi geçirmişiz. Sarsıntısız bir devrim olabilir mi? Devrimlerde atılan adımların yüzde yüz ölçülü olduğu söylenebilir mi? Elbet yanlışlar olmuştur, olacaktır da. Ancak bir söze "yanlış" derken çok dikkatli olmak gerekir. Dilbilgisinin yanlış dediği her kelimeyi mahkûm edemeyiz. Eğer yanlış bulduğumuz bir kelimeyi halk beğenmiş ve benimsemişse, onu sözlüğümüzden çıkarıp atabilir miyiz? Örneğin, "savunma" kelimesini ele alalım. Bu kelime, Anayasa'yı Türkçeleştirmek üzere 1943'de Büyük Millet Meclisi'nde toplanan komisyonda "millî müdafaa"ya karşılık aranırken ortaya atılmıştır. Benim de üye olarak bulunduğum bu komisyonda, bu kelime önce yadırgandı. Dilbilgisi kurallarına göre "mutavaat" olan "savunma"nın, "savma" yerine kullanılamayacağı söylenildi. Buna karşılık, "bir ulusun kendini savunması" söz konusu olduğu, bu anlamda "savunma"nın pekâlâ bu kavramı karşıladığı bildirildi. Sonunda bu kelime kabul edildi ve tutunup benimsendi. Şimdi bu kelimeyi "yanlıştır" deyip atabilir miyiz?

Başka bir örnek daha verelim: "Kutsal" kelimesinin yanlış olduğu söyleniyor. Evet, yanlıştır. Çünkü "kut" "saadet" anlamına gelir. Böyle olunca "kutsalın"da "saadetli" anlamına gelmesi gerekir. Oysa bu kelime "mukaddes" karşılığında kullanılmaktadır. Herkesçe beğenilmiş ve tutunmuştur. Şimdi bu kelimeyi sözlüğümüzden çıkarabilir miyiz? Bu gibi kelimeler her dilde vardır. Ama yanlış bir kelime, beğenilmemiş ve tutunmamışsa, üzerinde her zaman tartışabilir, atılır, değiştirilir. İşte gerçek olan budur.

Gönül ister ki, art düşünceleri olmaması gereken gerçek aydınlar, yersiz ve yakışıksız suçlamalara girişmeden, davayı serinkanlılıkla ele alsınlar. Kelimeleri, yalnız dilbilgisinin katı kurallarıyle değil, dilbiliminin verilerini göz önünde tutarak eleştirsinler. Bunu yaparken de, devrim-

ler geçirmiş, özellikle dil devrimine erişmiş Türkiye'nin dil konusundaki ihtiyaçlarını hesaba katsınlar.

İşte öz Türkçe akımı karşısında yer alan aydınlarımızdan istenen ve beklenen budur.

(*Türk Dili*, sayı 222, mart 1970)

TÜRK DİLİNİN BAŞINA GELENLER

Türk dilinin tarih boyunca başına gelenler, çok kıyıcı olmuştur: Arapça bilim dili, Farsça edebiyat dili olarak Türk ülkelerinde yaygınlaşmış, Farsça, çarşı ve pazarlardaki günlük alışverişlerde geçerli olmuş, zaman zaman Arapça ve Farsça resmî dil olarak devletçe benimsenmiş, böylelikle, Türkçe edebiyat dili olma niteliğini yitirerek, aile arasında konuşulan kısır bir dil durumuna düşmüştür.

XIII. yüzyıl sonlarında bir Yunus Emre gelmiş, yazı dili olarak unutulmağa yüz tutan Türk dilinin yaratıcı gücünü göstermiş, sonradan onu izleyenler olmuşsa da, medrese yine Türk dilinin karşısına dikilmekte gecikmemiş, bilim ve edebiyat çevrelerinde bütün erkini kullanarak Türkçenin bu gelişmesini önlemiştir. Öyle ki, yirmi yıl Arapça öğrenim yaparak medreseden çıkan mollalar arasında Türkçe doğru bir mektup yazmayı beceremeyenler görülmüştür.

Öte yandan, medresenin baskısında kalan bilginler, eserlerini Arapça yazmayı bir hüner saymışlar, şairler de saray çevrelerinin isteğine kapılarak, şiirlerini Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalarla yüklü, ağdalı bir dille kaleme almayı sanatlarının gereği saymışlardır.

XVI. yüzyıl, Türk edebiyatının olgunluk çağı sayılır. Evet, öyledir. Ama edebiyatla birlikte gelişip olgunlaşan dil, Yunus Emre'nin kullandığı Türkçe değil, Baki'lerin kullandığı Osmanlıcadır. Öyle ki, sonraları bu dile "Lisan-ı Osmanî", bu dille işlenen edebiyata "edebiyat-ı Osmaniye", bu dilin kurallarını toplayan kitaba da, Arapça, Farsça ve Türkçenin kurallarından meydana gelmiş "kavaid-i Osmaniyye" demek gelenek olmuştur.

Osmanlıca nasıl zenginleşti?

Arapça kamuslarla Farsça ferhenkler, Türk şairlerinin başlıca dil hazinesidir. Şairler onları açarlar, beğendikleri kelimeleri seçerek diledikleri gibi kullanırlar. Bunun adı "dile tasarruf"tur. Amaç Osmanlıcayı zenginleştirmektir. Bakınız nasıl? Şairler:

a. Kamuslardan seçtikleri kelimeleri olduğu gibi alarak kullanırlar.

b. Diledikleri kelimeleri Arapçanın türlü kalıplarına sokarak yeni kelimeler uydurdular.

c. Kelimelere aslında olmayan anlamlar eklerler.

ç. Arapçada kullanılmayan kelimeler uydururlar.

d. Kelimelere yanlış anlam verirler.

Birkaç örnek vererek sözlerimizi açıklayalım:

a. Arapça "bab"ların kalıplarına uydurularak yapılanlar:

"İctisar, ihtisas, istirkab, istifraş, istihrac, istimlâk, incimad, imha" gibi kelimeler, Arapçada bu bablardan gelmez. Bunlar sonradan uydurulmuştur.

b. Arapçadaki anlamından başka anlamda kullanılanlar:

İtibar: Arapçada, bir yerden geçmek, ibret almak anlamınadır.

İflâh: Arapçada, mutluluk, başarmak anlamındadır.

İkrah: Arapçada, bir işi zorla yaptırmak anlamınadır. (Tiksinmek değil.)

İmza: Arapçada, geçirmek anlamınadır.

İstikraz: Arapçada, borç istemek anlamınadır. (Borçlanmak değil.)

Ra'nâ: Arapçada, düşünmeden aklına geleni söyleyen ahmak kadın anlamınadır.

Münakaşa: Arapçada, bir kimsenin hesabına bakarak gereği gibi inceleyip araştırmak anlamınadır.

Taassub: Arapçada, haksız yere düşmanlık etmek anlamınadır.

Uluhiyyet: Arapçada, kulluk anlamınadır.

Haz: Arapçada, pay, nasip anlamınadır.

İz'an: Arapçada, boyun eğmek anlamınadır.

c. Arapçada bulunmadığı halde Osmanlıcada uydurulanlar:

Ensice, evleviyyet, ehemmiyet, tezehhür, cünha, ciyadet, muâf, feragat, felâket, islâmiyyet, cibilliyyet salâhiyyet, sebkat, ünsiyyet gibi.

Bunlar, Osmanlıcayı zenginleştirmek için Arapçadan yapılan "tasarruf"lardır. Mualim Naci'nin dediği gibi: "Arapça kelimelere tassaruf etmek bir dereceye kadar bizim hakkımızdır."

Türlü yanlışlar

Bir de, tasarruf sayılmayan, yanlış olduğu bilginlerce kabul edilen kelimeler de vardır ki, "belâgatçılar" bu yanlışları yapmağa değil, görmeye bile katlanamazlar.

a. Yanlış kelimeler ve tamlamalar:

Müdrir (doğrusu müdirr), hâmile (doğrusu hâmil), acûze (doğrusu acuz), ihtiyare (doğrusu ihtiyar), bakire (doğrusu bikr), levazımat (doğrusu levazım), germiyyet (doğrusu germ, kelime Farsçadır), kariyye (doğrusu karye), cemaziyelevvel (doğrusu cümada'l-ûlâ), cemaziyelâhır (doğrusu cümada'l-âhire, ya da cumada'luhrâ) havas-ı hamse (doğrusu havas-ı hams), muaddalât-ı umur (doğrusu mu'dilât-ı umur). Buradaki yanlışların birkaçını, "Galat-ı

meşhur lugat-ı fasihten yeğdir." diye aydınlar da benimsemişlerdir.

b. Yanlış hareke ile kullanılanlar:

Tercüme (doğrusu terceme), tercüman (doğrusu terceman), muhabbet (doğrusu mahabbet), sehîl (doğrusu sehl), haşîn (doğrusu haşin), ayâl (doğrusu ıyâl), ayan (doğrusu ıyan), ayar (doğrusu ıyar), kandil (doğrusu kındil) tecrübe (doğrusu tecribe), hezeliyyat (doğrusu hezliyyat), tereke (doğrusu terike).

c. Biri Arapça, öteki Farsça, Türkçe ya da başka dilden iki kelime ile yapılmış tamlamalarda "mutabakat" aramak:

Arâzi-i mîriyye, Tophane-i Âmire, zabitan-ı askeriyye, harekât-ı nâ-meşrua, masârif-i râhiyye, iskele-i mezkûre, Asya-yı vusta (Asya-yi vasatî yerine), mekteb-i rüştiyye (mekâtib-i rüştiyye yerine).

ç. Farsça ya da Türkçe bir kelimeyi Arapça kurallarla çoğul yapmak:

Çiftlikât, gidişat, agavat, sebzevat, peşinat gibi.

d. Arapça olmayan kelimelere Arapça tenvin, ya da ek getirmek:

Variyet, otlâkıye, peşinen, elastikiyet gibi.

e. Arapça çoğullara bir de "ler" getirerek Türkçe çoğul yapmak:

Azalar, eşkıyalar gibi.

f. Biri Türkçe, öteki başka dillerden olan iki kelimeyi Farsça kurala göre tamlama yapmak: Erbab-ı merak gibi.

g. Arapça kelimelere gereksiz olarak bir de Farsça ek katmak: Mesîregâh gibi (mesîre Arapça mekân ismidir).

h. Türkçe kelimelere Farsça edat eklemek:

Emektar, işgüzar, kuşbaz gibi.

Daha birçok yanlışlar vardır, yüzlerce örnek getirilebilir.

Belâgatçiler

Medrese, Arapçadan uydurmayı kabul eder ve bunu bol bol yapar. Ancak olduğu gibi aldığı kelimelerin bozulmasına katlanamaz. Bu konuda çok titizlik gösterir. Bu yüzden birçok tartışmalara girişilmiştir. Örneğin, Hüseyin Cahit'in Ali Kemal için kullandığı "şöhret-i sehîle", yine Hüseyin Cahit'in romanının adı olan "Hayat-ı Muhayyel" tamlamaları uzun uzun eleştirilmiştir. Şinasi ile Küçük Sait Paşa arasında geçen "mes'ele-i meb-husetü'n-anha", "tercume-i sâlifetü'z-zikr", "tûl ü draz" tartışmaları aylarca sürmüştür.

Hamit'in *Makber*'in önsözünde kullandığı "nâkâfi"yi eleştirenler oldu. Oysa bu eleştirmeyi yapanlar yanılıyordu: Arapça kelimelerin başına Farsça edat getirilir; ama Farsça kelimelerin başına Arapça edat getirilmezdi. Bundan ötürü "nâkâfi" doğru, "bilâ-perva", "bilâ-âram" gibiler yanlıştı.

"Sergi" Türkçe olduğu için belâgatçılarca beğenilmedi. Bunun Arapçasını kullanmak gerekirdi; ama "ma'raz" mı, yoksa "meşher" mi demek daha uygundu? Ali Kemal "mü'temer" kelimesini ileri sürmüştür.

Halk ne diyor?

Halk, belâgatçilerin bütün bu çekişmelerine kayıtsızdır. Dile her nasılsa girmiş olan kelimeleri bozar, değiştirir, dilediği biçime sokar, başka anlamlarda kullanır. Aslını düşünmez, araştırmayı hatırından bile geçirmez. Bu onun hakkıdır.

Az çok okur yazar olanlar, hatta aydın geçinenler bile "müdir" demez, "müdür" der; "akriba"nın, "karib"in çoğulu olduğunu düşünmez; "akraba", hatta buna bir de "lar" ekleyerek "akrabalar" der. "Tercüme, tercüman, muhabbet, tecrübe, tedarik, ümit, nezaket, rica" der. "Peşinden" kelimesini "arkasından" anlamına kullanır. Okumuşların çoğu da bu durumdadır. Hele okuması yazması

olmayanlar kelimeleri diledikleri gibi kullanırlar, pekâlâ da ederler.

Günümüzün Osmanlıcacıları

Eski Osmanlı aydınları, Osmanlıcanın belli başlı kaynağı olan Arapça ile Farsçayı çok iyi bilirlerdi. Bugün öyle mi ya? Kullandıkları Osmanlıca kelimelerin asıllarını bilmedikleri için, çoğu yanlış yapmaktan kurtulamıyor. Birkaç örnek verelim:

Münderecat: "İndirac" infial babındandır. İnfial babının ism-i mefulü yoktur. İsm-i fail olan münderic, ism-i meful yerinde kullanılır. Böyle olunca "münderecat" değil, "mündericat" demek gerekir.

Münkasem: Bu da infial babındandır. Aynı nedenle buna da "münkasim" demek gerekir.

Emmâre: Emredici anlamınadır: "Nefs-i emmâre" gibi. Aynı biçimde yazılan "emâre" ise "belirti" anlamınadır. Oysa "belirti" yerinde "emmâre" kullananlar çoktur.

Muhteviyyat: "İhtiva" iftial babından mastardır. İsm-i faili "muhtevi", ism-i mefulü "muhtevâ"dır. Bunun çoğulu da "muhteveyattır".

Vefiyyat: Bu kelime "vefat"ın çoğuludur. "Vefeyat" demek gerekir.

Bunlara çok rastladığımız için örnek olarak verdik. Yoksa daha birçok yanlışlar vardır. Bunların doğrusunu kullanmak, yukarıda belirttiğimiz eski belâgatçılığa benzemez. "Galat-ı meşhur" da değildir ki, "lugat-i fasih"den yeğ sayılsın. Madem ki Türkçelerini beğenmeyip Osmanlıcalarını kullanıyorlar. Hiç olmazsa asıllarını bilerek doğru kullansınlar.

Öz Türkçeciler arasında

Öz Türkçeyi benimseyenler arasında da, kullandıkları kelimelerin asıllarını bilmedikleri, ya da dikkat etmedikleri

için yanlış yapmaktan kurtulamayanlar vardır. Örneğin, "diğer" kelimesi yazılarda da, radyo konuşmalarında da sık sık geçer. Her halde, bu kelime Türkçe sanıldığı için kullanılmakta bir sakınca görülmüyor. Oysa "diğer" Farsçadır. Türkçede "öteki", "başkası" gibi karşılıkları varken bunu kullanmak gereksizdir. Hele "taşıt aracı" gibi yanlışlar çok gülünç oluyor. Bunlardan kaçınmalıdır.

(*Türk Dili*, sayı 223, nisan 1970)

ÖZ TÜRKÇE – OSMANLICA KIRMASI TÜRKÇE

Türk diline ve edebiyatına meraklı gençlerden ara sıra mektuplar alırım. Bu gençler, çeşitli sorunlar üzerinde benim de düşüncelerimi öğrenmek isterler. Bunları cevaplandırmayı hem bir zevk, hem de elli yılı aşan meslek hayatımın gerektirdiği bir görev sayarım. Geçenlerde bir genç, öz Türkçeyi benimseyenlerle bu akıma karşı olanları mektubunda söz konusu ediyor; sonra da, yazılarımda kullandığım birkaç kelimeye değinerek: "Bu kelimeleri başkaları kullanınca Osmanlıcacı diyorlar; bu neden?" diye soruyor. Buna benzeyen çeşitli sorular daha önceleri de bana sorulmuştu. Kendilerine cevap verdiğim gibi, ayrıca dergiye yazdığım birkaç yazıyla da düşüncelerimi açıklamıştım. Bu kez de böyle yapıyorum.

Önce şurasını önemle belirtmek isterim: Öz Türkçeyi benimseyenlerle Osmanlıca kırması Türkçeyi kullananlar arasındaki ayrım, yalnız kelimelerde değil, ülküde ve ilkededir:

a) Öz Türkçeyi benimseyenler, davaya ve devrime inanmışlardır. Ötekiler, davayı da, devrimi de inkâr ederler.

b) Öz Türkçeyi benimseyenler, hayatla birlikte dilin de yürüdüğüne, edebiyatın da değişip gelişeceğine inanırlar.

Oysa ötekiler, bu gerçeği kabul etmezler. Meşrutiyet devrindeki "yeni lisan" akımına dek gelmişler, daha ilerisi yokmuş gibi, orada saplanıp kalmışlardır.

c) Öz Türkçeciler, karşılıkları bulunan yabancı kelimeleri kullanmaktan kaçınırlar. Bulunan karşılıkları beğenmezlerse, daha iyilerini ararlar. Bulunca, ya da bulunduğunu görünce, yabancı olanları atarlar. Karşılık aramak, onların en önemli ve en yararlı uğraşılarındandır. Osmanlıca kırması Türkçeyi kullananlar ise, gelişigüzel, keyfe göre davranırlar. Bir gün bakarsınız, yazılarında öz Türkçe kelimeleri rahatça kullanmışlardır. Yarın, o kelimelerin Osmanlıcasını kullanmakta bir sakınca görmezler. "Mecburiyet, mahallî, inkişaf, izah, taaccüp, sanatkâr, vuzuh" gibi çok uygun karşılıkları olan yabancı kelimeleri ısrarla kullanırlar ve bundan bir zevk duyarlar. Bu gibi çelişmeler, anadili bilincinin olmamasından doğar. Türkçesi bulunmuş ve herkesçe beğenilip tutunmuş karşılıkları bırakıp da yabancı kelimeleri kullanmak, hiç bir zaman dil sevgisi ve saygısıyle bağdaşamaz.

ç) Öz Türkçeciler, yabancı kurallar konusunda çok titizdirler. Arapça ve Farsça kurallarla yapılmış tamlamaları, bileşik isimleri ve sıfatları, yabancı eklerle yapılmış kelimeleri hiç kullanmazlar. Ötekiler de buna uyduklarını söylerler; ama yazılarında "nokta-i nazar" gibi tamlamalara; "bazan, rağmen, itibaren" gibi Arapça tenvinli kelimelere; "inşaat, teminat" gibi Arapça çoğullara; "dostane, bilâhire" gibi sözlere sık sık rastlanır. Hele bu son kelimeyi, aslını bilmedikleri için "bilâhara" diye yanlış kullananlar çoktur. Bu kelimeyi yanlış kullanacaklarına, bunun yerine "sonunda" deseler sanki günaha girerler.

Bana gelince

Ben devrimciyim, öz Türkçe benimsediğim bir ülküdür. Öz Türkçeciliği, Türkçülüğün ayrılmaz bir gereği sayarım.

Osmanlıcada buna "lazım-ı gayr-ı mufarık" derler. Dilimin yabancı dillerin salgını altında benliğini yitirip soysuzlaşmasına razı olamam. Türkçeyi bozan yabancı kelimelere yeni karşılıklar bulma yeni kelimeler yaratma gereğine inanmışımdır. Bunu gerçekleştirmek için harcanan çabaları sevinçle izlerim. Uydurma denilen yeni karşılıkları, yalnız dilbilgisinin kalıplaşmış kurallarıyle değil, sanat kaygısından gelen titizlikle de incelerim. "Uydurma" sözü beni ürkütmez. Kelimeler elbet yaratılır. İsteyenler, buna uydurma diyebilirler; birçoklarına "yanlış" damgasını vurabilirler. Geçen yazılarımın birinde belirttiğim gibi, örneğin "kutsal", "savunma" gibi karşılıkları, yanlış da olsa, tutunup yerleştiği için seve seve kullanırım. Bunları yadırgamayı, devrime inançsızlık sayarım. Osmanlıcanın da bu evreden geçtiğini, birçok kelimelerin – geçen yazımda belirttiğim gibi – Arapçadaki anlamından büsbütün ayrı, gelişigüzel uydurulmuş olduğunu bilirim. Demek ki, o zamanın aydınları kendi anlayışlalarına göre buna ihtiyaç görmüşler, Osmanlıcayı zenginleştirmek için bu kelimeleri yaratmak zorunda kalmışlardır.

Bu sözlerim, gerçek bir ihtiyacı karşılamayan, gelişigüzel uydurulmuş, Türkçenin yapısına uymayan zevksiz sözleri savunmak için söylenmiş değildir. Hele dilbilgisini inkâr etmek hiç değildir. Tersine, dilbilgisinin gereğini savunanlardan biri de benim (bkz. "Dilbilgisi Gereksiz midir?" *Türk Dili*, ocak 1969, sayı 208). Ben de bilirim ki, yeni karşılıklar, sağlam kökleri seçmek, bu köklere işlek ekler getirerek, üretme ve türetme yollarını açmakla elde edilir. Kelime yaratırken de, kuralları gözönünde bulundurmak, dilin estetiğini ve halkın beğenisini hesaba katmak gerekir. Öz Türkçe ancak böylelikle gelişir, zenginleşir ve yayılır.

Şu var ki, dilbilgisi kurallarından başka ölçü tanımamak, işi medreseye düşürmek olur. Oysa hayat boyuna yürüyor, yeni gerçekler beliriyor, yeni ihtiyaçlar ortaya çıkıyor. Öyle kelimeler ileri sürülüyor ki, yanlış da olsa,

kurallara uymasa da, halk onu beğeniyor, benimseyip kullanıyor. Dilbilgisiyle uğraşanlara düşen, bu yeni karşılıkları örnekleriyle birlikte kitaplarına almak; sözlükçülerin görevi de bunu sözlüklerine geçirmektir.

Şurasını da unutmamak gerekir ki, ileri sürülen her karşılık, bir öneri niteliğindedir. Kamuoyu bu yeni karşılığı beğenip benimsemişse, kimsenin kızmağa hakkı olamayacağı gibi, kimse de ortaya atılan her yeni kelimeyi kullanmak zorunda değildir.

Bu açıklamadan sonra, kendime çizdiğim yolu daha iyi belirtebilirim: Ben, beğendiğim yeni karşılıkları, kelime hazinemizi zenginleştirdiğini görmenin sevinci içinde hemen benimserim. Beğenmediklerim olursa, daha uygun karşılıklar ararım. Bulamazsam, ya da bulunamayacağını anlarsam, o zaman kullanmağa başlarım. "Örneğin" kelimesi bunlardan biridir. Ortaya atıldığı sırada hemen kullanmadığım bu kelimeyi, yıllar var ki seve seve kullanıyorum.

"Nisbet *î*"lerini bütün kelimelerden henüz atamıyoruz: "edebî, İslâmî" gibi. Örneğin "edebiyat tarihi" ile "edebî tarih" arasında ayrım vardır. "Edebî tarih" sınırlıdır. Daha çok edebiyat çerçevesi içinde kalır. Ayrıntılara girmeden konuyu kuşbakışı bir görüşle inceler. "Edebiyat tarihi" deyince bu sınır genişler. Bütün düşünce akımları ve her türlü ayrıntılarıyle edebiyatı kucaklar. Fransızcada ise "Histoire littéraire" genel bir deyimdir; ama "Histoire de la littérature" deyince buna bir de Türk, Alman gibi bir kelime eklemek gerekir. "İslâm edebiyatı" da "İslâmî edebiyat" yerini tutmuyor. "İslâm edebiyatı" sözünden anlam çıkarmak güçtür. Ama "İslâmî edebiyat" deyince, İslâm dininin ortaya koyduğu kavramları ve bunlara dayanan mazmunları ortaklaşa kullanan ulusların – dil özellikleri bir yana – edebiyatı demek olur. "Tasavvufî" gibi *î* ekiyle yapılmış sıfatları da bu ihtiyaçla kullanıyorum.

Ama ileride elbet buna da bir çare bulunacak, bu boşluk da doldurulacaktır.

"Fizikî, kimyevî, tarihî" gibileri çoktan bıraktım: "Fiziksel, kimyasal, tarihsel" diyorum ve artık "tarihî" demiyorum. Eğer sonradan herhangi bir yazımda bu kelime "tarihî" olarak çıkmışsa, dikkatsizliktendir, gözden kaçmış demektir.

"Kelime, eser, temsil, vb." gibiler de, şimdilik kullandıklarım arasındadır. Ama benim henüz kullanmadığım öz Türkçe karşılıkları kullananları hiç yadırgamam, o kadar ki, içinde bu kelimelerin bulunduğu bir bildiriyi benim de imzalamam gerekirse, hiç duraksamadan imzalarım. Kendi yazılarımda henüz kullanmayışım, salt kişisel bir titizliktir. Benim bu davranışım hiç bir zaman Dil Kurumunu "ilzam" etmez. Hele davayı ve akımı önlemez. Ülküye ise hiç aykırı sayılmaz.

Bir örnek daha vereyim: "Hayat" karşılığı olarak bugün "yaşam, yaşantı" kullanılıyor. Hatta "yaşanım", ya da "yaşama" diyenler de var. "Yaşam" ile "yaşantı" arasındaki anlam ayrılığı, *Türk Dili* dergisinde de söz konusu oldu. "Yaşam" da "yaşantı" da yerine göre kullanılır. Çünkü belirtmek istedikleri anlam ayrıdır. Ama bunları aynı anlamda kullananlar da var. Sonradan değiştirmek zorunda kalmamak için, hangisinin tutunacağını görmek istiyorum. Bunun için de, ustalıklarına güvendiğim yazarlarla sanatçıların yazılarını dikkatle izliyorum. Bu titizlik biraz da edebiyat tarihçisi olmamdan ileri geliyor, sanırım.

Kimi kelimeler de var ki, yerine göre şimdilik öz Türkçesini de, Osmanlıcasını da kullanıyorum: "Zevk-beğeni", "hal-durum", "fikir-düşünce" gibi. Örneğin, "bir fikir vermek için" yerine "bir düşünce vermek için" demek uymuyor. "Durum", "vaziyet" karşılığıdır; "hal" başkadır. "Zevk" her yerde "beğeni" değildir; ama dediğim gibi, yeni karşı-

lıklar hep birer öneridir, işleye işleye elbet anlam ayırımları belirecek, en uygunları yerleşecektir.

Denilecek ki: "Daha elverişli karşılıkları kim bulacak?" Yukarıda belirttiğim gibi, usta yazarlarla sanatçılar; bilgisine ve zevkine güvenilir yetkili kişiler. Kelimeleri ihtiyaç yaratır. Yazar ya da sanatçı, eseri üzerinde çalışırken, ihtiyacı olan kelimeyi yaratmak zorunda kalır. Onun bulduğu yeni karşılıklar, öneri niteliğinde de olsa, yaşama ve tutunma yolunu açar.

Kendi tutumumdan söz açtığıma göre, konuya biraz daha açıklık vermek isterim: Ben kelimeleri teker teker değil, cümle içinde değerlendiririm. Tek başına alındığında pek uygun düşmeyen bir kelime, cümle içinde pekâlâ yakışıklı ve alımlı görülür.

Bundan başka, yabancı bir kelimeyi Türkçe bir kelimeye bağlamaktan kaçınırım: "Hayat ve tabiat" kelimeleri edebiyat tarihinde sık sık geçer. "Tabiî" karşılığı olarak bulunan "doğal" çok beğenilmiş ve tutunmuştur. "Doğal" benim de kullanmakta olduğum bir kelimedir. "Tabiî"ye "doğal" deyince, elbet "tabiat"a da "doğa" denecektir. "Hayat"ı henüz kullandığıma göre, her iki kavramı bir araya getirmek isteyince, "hayat ve doğa" demek gerekecektir ki, bu sakat ve estetiği bozan bir deyiş olur. Buna meydan vermemek için, ya şimdilik "hayat ve tabiat" demek, ya da bir an önce "yaşam"a karar verip "yaşam ve doğa" demek gerekecektir.

Ben hiç bir vakit çağımın gerisinde kalmak istemem. Bu, modaya uymak değildir, gerçeği kavrayıp benimsemektir.

Şurasını da unutmamalı ki, bilim, yaklaşık (takribî) üzerine değil, incelik üzerine kurulur. Bir kelimeye çok anlam yüklememelidir. Çok zengin sayılan Arapça bundan ötürü zayıftır. Çünkü bir kelimenin sekiz on, hatta daha çok anlamı vardır. Osmanlıcada da buna çok rastlanır.

Örneğin, Fransızca "déclarer", "proclamer", "avis", "avertissement" kelimelerinin hepsi de Osmanlıcada "ilân" ile karşılanır. Oysa şimdi Türkçede "avis"yi "bildiri", "avertissement"ı da "duyuru" ile karşılıyoruz. İşte bu ayrımları yapabilmek, Türkçeyi zenginleştirmek için en kestirme yoldur.

Son olarak söyleyebilirim ki, benim henüz kullanmakta olduğum bu Osmanlıca kelimeler, Osmanlıcacıların kullandıkları, yabancılığını duyuran, kamu zevkine, Türkçenin yapısına aykırı kelimelere benzemez.

Bu açıklamalardan anlaşılmış olacaktır ki, öz Türkçecilerle, Osmanlıca kırması Türkçe kullananlar arasındaki ayrım, kelimelerde değil, ilkelerde ve ülküdedir.

Türk dili işlene işlene bu yeni yolda kendini bulacak, olgunlaşacaktır. Bin yıla yakın bir zamandan beri Arap ve Fars dillerinin etkisi altında gelişmiş olan Osmanlıcanın bozduğu Türkçenin, 38 yıl gibi, tarih bile sayılmayacak kısa bir süre içinde düzeltilmesini istemek insafsızlık olur.

(*Türk Dili*, sayı 225, haziran 1970)

HAVAS DİLİ-AVAM DİLİ

Eski medrese ve onun etkisinde kalan sarayla yüksek katlara bağlı çevreler, Türk toplumunu ikiye bölmüştü. Havas–avam! Havas kendileriydi. Avam da halk yığınları. Oysa, seçkin ve ünlü bilginler yetiştiren medresede yirmi yıl dirsek çürüttüğü halde Arapçada "nahiv"den "kafiye"-ye çıkabilmek şöyle dursun, "avamil" ve "ızhar"ı bile sökemeyen mollalar çoktu. Yüksek çevreleri ise, bilgisiz, asalak kişiler kaplamıştı. Vezirler arasında imzalarını atamayan "kara cahiller" eksik değildi.

Buna karşılık, hepsinin hor görüp hırpaladığı halk yığınları içinde çevikliği, becerikliliği, anlayışı ve kavrayışı ile nice nice aydınlara taş çıkartacak, feleğin çemberinden geçmiş ihtiyarlar ve yiğit delikanlılar vardı. Bunların topu "avam" oluyordu da, çetrefil konuşmasıyle Türkçeyi gülünç hale sokan bir odalık, bir harem ağası, salt saraya bağlı diye "havas"tan sayılıyordu. Gerçek bu denli gülünçtü. Ama aydın denilen okumuşların, o çağlardaki saplantısı buydu.

Bir kez bu ayrım, dokunulmaz bir kuralmış gibi benimsenince, artık bu iki sınıf her yönden birbirinden ayrı tutulacaktı. Hatta doğal baba mirası olan anadilinde bile.

Hemen belirtelim ki, burada sözünü ettiğimiz, yazı dili-konuşma dili ayrımı değildir. Elbet bunlar arasında bir ayrım olacak, yazı dili, yazarın kültürüne ve yazılanın konusuna göre değişecek, konuşma dili ise, yine konuşanın kişiliğiyle ilgili olmakla birlikte bütün ulusun ortak malı olma niteliğini koruyacaktır. Bilim adamının konuştuğunu – eğer bilim konusu değilse – köylü de anlayacaktır.

Ama toplumda çok kez görülen hiç de böyle değildi. Okumuş, okumamış yanında üstünlüğünü gösterebilmek için, becerebildiği oranda "belâgatli" yapmacık bir dille konuşuyor, karşısındakinin anlamadığını, şaşkın şaşkın yüzüne bakakaldığını gördükçe keyifleniyordu. Günümüzün deyimiyle, kendilerine aydın dediğimiz kişilerin bu ham softalığı, Meşrutiyet devrine dek sürdü. Hatta bu devirde bile, hâlâ bu çetrefil ve ağdalı dille konuşmaya özenenler görüldü.

Havas dili–avam dili anlayışı, Türkçülerin ve Türkçecilerin yazılarında bile eksik olmadı. Hiç kuşkusuz, bunların anlayışıyle eskilerin tutumu arasında bir benzerlik yoktu. Ama – yine hiç kuşkusuz – bilmeyerek ve elbet istemeyerek bu ayrımdan kendilerini kurtaramadılar. Örneğin, Ömer Seyfettin'i ele alalım. Ömer Seyfettin, Türklüğe ve Türk diline gönül vermiş usta bir sanatçı, bir yaratıcıdır. Eserlerini hep bu kaygı ile yazmıştır. Servet-i Fünuncuların yapmacıklı, özentili dilini sürdürmeye çalışan Fecr-i Atîcilere karşı ilk bayrağı o açtı. Selânik'te çıkan *Genç Kalemler*' in ilk sayılarında, kocaman bir soru işareti taşıyan "Yeni Lisan" başlıklı yazılar onundur. Türk dilini, o günkü anlayış içinde savunan bu yazılardaki düşünceler üzerinde yeniden duracak değilim (Bunun için bkz. Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 2. bas., Ankara 1960, TDK yayını). Ancak şurasını belirtmek isterim ki, bu yazılarda çelişkiler de vardır. Bunlardan biri üzerinde duralım: Ömer Seyfettin, yabancı dillerin kurallarıyle yapılmış

tamlamalardan kaçınılması gereğini öne sürerken, örnek vererek diyor ki: "Biz hey'et-i tahririye demeyeceğiz. Ama yazı hey'eti de diyecek değiliz. Çünkü yazı, halkın konuşma diline girmiş bir kelimedir. Burada tahririn yerini tutmaz. Bunun için biz tahrir hey'eti diyeceğiz."

Görülüyor ki Ömer Seyfettin, edebiyat dili için, halk dilinde bulunmayan kelimeler aramak eğilimindedir. Ona göre, konuşma dilinden kelime alınınca edebiyat dili olamaz. Böylece Türkçü ve Türkçeci olan, Türkçeyi ustalıkla kullanabilen Ömer Seyfettin bile – farkında olmayarak– "havas dili-avam dili" ayrımından kendini kurtaramamıştır.

Oysa bugünün sanatçısı hiç böyle düşünmüyor. Bir edebiyat ve sanat dilinin olacağını kabul etmekle birlikte, sanatı, halk dilinde yaşayan kelimelerle örmek, halktan ilgisini kesmemek istiyor. Halka sesini duyurmakta kıvanç arıyor. Bugünün sanatçısı kelimelerde yine titiz davranmakla birlikte, ustalığı deyişte, anlatışta göstermeyi amaç biliyor. Olgun ve dolgun düşünceye dayanan "üslup"un gücüne inanıyor.

Artık bugün, halkı hor görenlerce benimsenen "havas -avam" ayrımı kalmadığı gibi, "havas dili-avam dili" ayrımı da yoktur. Yalnızca "bilim dili", "sanat dili" vardır

(Türk Dili, sayı 233, şubat 1971)

TÜRK DİLİNDE HER KAVRAMIN KARŞILIĞI VARDIR

Türkçenin zengin bir dil olduğunu söyleyenler çoktur. Kâşgarlı Mahmut, *Divanü Lügat-it-Türk*'ü Türk dilinin zenginliğini Araplaraa göstermek amacıyle kaleme almıştır. Arap tarihçilerinden Corci Zeydan, Zeki Magamiz'in *Medeniyyet-i İslâmiyye Tarihi* adıyle Türkçeye çevirdiği eserinde, İslâm dinini kabul ederek Bağdat'ta Abbasî halifelerinin ordularında görev alan Türklerin, önceleri Arapçayı yadırgayarak küçümsediklerini, Arapların ise, Türklerin kazandığı saygınlığa imrenerek Türkçe öğrenmeğe heves ettiklerini yazmaktadır. Daha sonraları Türkçeyi Araplara öğretmek amacıyle türlü eserler de kaleme alınmıştır. *İbnü Mühenna Sözlüğü*, *Tercemanü Türkî ve Arabî*, *Kitabü'l-İdrak li Lisani'l-Etrâk*, *Kitabü Bulgati'l-Müştak fi Lügati't-Türki ve'l-Kıfçak*, *Et Tuhfetü'z-Zekiyye fi Lügati't-Türkiyye*, *El Kavaninü'l-Külliyye li Zabti'l Lügati't-Türkiyye* gibi eski sözlükler Türk dilinin zenginliğini ispatlayan eserlerdir.

XV. yüzyılın ikinci yarısında, Ali Şir Nevaî Herat'ta yazdığı *Muhakemetü'l-Lügateyn*'de Türkçenin Farsçadan daha zengin olduğunu ispata koyulur. Ana dillerini bırakıp

da Farsça gazel yazmağa heves eden Türk gençlerini kınar. Bundan önce ve sonra Türkçenin zengin bir dil olduğunu söyleyenler çıkmışsa da en önemlisi budur. Batı dil bilginleri arasında da bu kanıda bulunanlar çoktur, Müller gibi.

Denilebilir ki: "Peki, Türkçe bu denli zengindir de neden kullandığımız birçok yabancı kelimelerin karşılığı Türkçede bulunmuyor?" Hiç bulunmaz olur mu? Elbet vardır, ama zamanımıza dek ulaşamamıştır; kullanılmaya kullanılmaya unutulmuştur. Rahmetli Dr. Saim Ali Dilemre, bu konudan söz açılınca: "Her kavramın Türkçesi vardır, ama aramasını bilmeli." derdi.

Örneğin, bir dilde, selâmlaşırken kullanılan sözün bulunmaması olanağı var mıdır? Böyle bir dil düşünülebilir mi? Elbet Türk dilinde de bu kavramı belirten bir değil, belki birçok söz vardı. Ama ne yazık ki İslâmlığın kabulünden sonra, medresenin etkisiyle "selâmünaleyküm" dilimize yerleşmiş, Türkçesi kullanılmaya kullanılmaya unutulmuştur. Böylece uzun süre, anlamı araştırılmadan "selâmünaleyküm, aleykümselâm" sözleri dilimize yerleşmiştir. Oysa bu, Bedevî Arapların çölde karşılaştıkları yolcuya güven vermek için: "Selâmet senin üzerine olsun" anlamına gelen bir sözden başka bir şey değildir. Karşıdan gelen de, ona aynı sözü tekrarlayarak güvencesini bildirir.

Daha sonraları Osmanlı efendisinin bulduğu "vakt-i şerifiniz hayırlı olsun", okuyup yazması kıt olanların uydurduğu "sabah şerifler, akşam şerifler hayır olsun" sözleri, halk arasında ise "merhaba" sözü kullanılır olmuştur.

Tanzimattan sonra moda olmağa başlayan selâm sözü ise "bonjur", "bonsuvar"dır. Böylece Türkler yüzyıllar boyunca Türkçe selâmlaşmanın özlemi içinde kalmışlardır.

Meşrutiyetten sonra, Türkçülük ve Türkçecilik akımının etkisiyle "günaydın, tünaydın" sözleri bulundu. İlk zaman-

lar bu sözler yadırgandı. Hele "tünaydın" hiç beğenilmedi. Gülmece dergilerinde alay konusu oldu. Ziya Gökalp bile "günaydın"ın tutunamayacağını söylemekten kendisini alamadı. Şimdi "günaydın"dan başka, yerine göre "iyi günler", "iyi geceler" gibi sözler kolayca ve rahatlıkla söyleniyor.

Şimdi öz Türkçeye karşı olanlara sorulursa "selamünaleyküm" mü daha iyi, yoksa "günaydın" mı? Acaba ne cevap verirler? Eğer "günaydın"ı beğenirlerse, kendi kendilerini yadsımış olurlar. Eğer "selâmünaleyküm" sözünü beğenirlerse, bunun nedenini açıklayamazlar. Din severlikle hiç ilgisi olmayan bu sözü, salt Arapça olduğu ve Arapçaya kutsallık yüklediği için söyleyenler vardır. Halk arasında da bunu alışkanlıkla kullananlar çoktur. Ama anadili bilincine erenler bunu Türk diline saygısızlık sayarlar. Öz Türkçeyi beğenmeyenler arasında belki de: "Günaydın, iyi günler gibi sözlere diyecek yok. Biz uydurma olanlara karşıyız." diyenler olur.

Bu, her zaman tekrarlanan bir cevaptır. Gerçek şudur ki, her yeni buluş önce yadırganır. Sonra kullanıla kullanıla benimsenir. Öz Türkçeye karşı olanlar bile, vaktiyle yadırganan bu kelimeyi şimdi seve seve ve rahatça kullanabiliyorlar.

Türkçe selâm bu konuda verilebilecek örneklerden ancak birisidir. Yoksa bütün kavramların Türkçe karşılığı elbet Türk dilinde vardır. İş bunu arayıp bulmakta, eski metinlerde bulunmazsa karşılığını yaratmaktadır.

(*Türk Dili*, sayı 239, ağustos 1971)

DİLİMİZİ ZENGİNLEŞTİRMEK İÇİN

Öz Türkçeye, dolayısıyle dil devrimine karşı olanlara, bu tutumlarının nedenini sorun. Size beğenmedikleri, yanlış ve sakat buldukları birkaç kelimeyi göstererek: "Bu uydurma kelimeler de nedir? Bunlara Türkçe denir mi?" diye yakınmaktan başka verilecek karşılık bulamayacaklardır. Bunların birçoğu, art düşünceye kapılmadan içtenlikle konuşanlardır.

Bir de bunların çeşitli nedenlerle gözleri kararmış, kendilerinden geçmiş dervişleri vardır. Bunlar sizin sorunuzu beklemeden veryansın ederek dil devrimine de, öz Türkçeye de, bütün bunlardan sorumlu tuttukları Dil Kumu'na da saldırırlar. Bunlar da birtakım saplantılara takılıp kalmış, gerçekleri başka açılardan görmeğe kalkışan kişilerdir. Hiç kuşkusuz, bu gibilerle bu konuda konuşulmaz.

Biz, ötekilerin verdikleri ya da verecekleri cevabı ele alarak sözümüze dönelim. Demek ki anlaşmazlık beş on kelimeden ileri geliyor. Öyleyse, işin aslına bir diyecekleri yoksa, beğenmedikleri o kelimeleri kullanmamaları ya da bilimsel tartışmalara girişerek bunların yanlış ve sakat olduğunu kanıtlarıyle açıklamaları gerekmez mi? Biz her zaman bunu beklemekte, beklediğimizi göremediğimiz için de üzülmekteyiz.

Eski yazarlar ve sanatçılar arasında öyleleri de vardır ki, Türk dilinin zamanla değişip gelişeceğini kabul ederler. Bu gereğe inanmamak ellerinden gelmez: "Evet" derler; "dil devriminin ortaya attığı yeni kelimeler arasında güzelleri de var. Ama şu sözlere bakın: Konuşma yaptı, açıklamada bulundu; ne demek bunlar? Neden konuştu değil de konuşma yaptı? Neden açıkladı değil de açıklamada bulundu? Böyle şey olur mu?"

Cevap verelim: "Konuştu" fiildir. "Konuşma" konuşmak mastarından yapılmış isimdir. Bizim isme çok ihtiyacımız var. "Konuştu" deyince "söz söyledi" demek olur. "Konuşma yaptı" cümlesi ise "sohbette bulundu" anlamına gelir. "Açıklama" da böyledir.

Bunlar deyiş özelliğidir. Her devrin kendine göre bir deyiş özelliği vardır. Bunların kimisi gerçek bir ihtiyacı karşılar. Kimisi ise taklittir, özentidir; başka dillerden aktarmadır. Örneğin, Servetifünun şairleri, Fransızcadan birçok sözü olduğu gibi aktarmışlardır: "Dest-i izdivacını talep etti", "çay aldı", "banyo aldı" gibi. Bunlar taklittir, özentidir. Bir kez Türkçede "almak", "kabul etmek, satın almak, mal edinmek" yerinde kullanılır. "Çay almak", "banyo almak" deyince bunları satın almak anlaşılır. Hele "evlenme elini istedi", mecaz yoluyle de olsa gülünç olur.

Ama Türkçede, gerek deyim gerek mecaz olarak kullanılan buna benzer birçok sözler vardır: "Alaya almak, şakaya almak, ateşe vermek, alkış tutmak, veryansın etmek" gibi. Bunların "konuşma yapmak"tan ,"açıklamada bulunmak"tan ne ayrımı var?

Asıl amaç Türkçeyi kısırlaştırmak değil, zengileştirmektir. Bunun için de olabildikçe mastarlardan isim yapmak gereklidir. Dili zorlamadan zenginleştirmek için daha birçok yollar ve çareler bulunabilir. Gerekirse bunun için dilbilgisi kuralları da aşılabilir. Çünkü dilbilgisi, konuşulan ve yazılan

dile göre hazırlanır. Dil, dilbilgisini değil, dilbilgisi dili izler. Usta sanatçıların yazılarında görülen yeni kelimeler ve deyimler, eğer kişisel "tasarruf" olmaktan çıkarak genel bir nitelik kazanırsa, dilbilgisi de ona uymak, yeni kurallar ortaya koymak zorunda kalır.

Vaktiyle Cenap Şehabettin, *Servetifünun* dergisinde çıkan Anatole France'la ilgili bir yazısında, büyük yazarın üslubu için "style d'artiste" sözünü kullanmıştı. Bu tamlamayı eleştirenler, "Bunun doğrusu style artistique'tir." diyenler oldu. Cenap'ın verdiği cevap şudur: "Fransızcayı Chapsal gramerinden öğrenenler için style d'artiste yanlış sayılabilir. Oysa bu söz, özellikle Anatole France'ın üslubu için Fransa'da bulunmuş ve kullanılmıştır."

Cenap Şehabettin'in bu cevabı, dilbilgisi kurallarına takılıp kalmanın ne denli yanlış olduğunu belirten en güzel bir örnektir. Ama bu, her zaman dil kurallarını aşmak anlamına gelmez.

Gerçek şudur ki, biz yeni yeni kelimeler bulmak, böylece Türkçeyi zenginleştirmek zorundayız. Dilimizin her kavramı belirtmeye elverişli çağdaş bilim ve sanat dili olabilmesi ancak buna bağlıdır.

(*Türk Dili*, sayı 240, eylül 1971)

TÜRKLÜĞÜ HOR GÖRENLER VE TÜRK DİLİNE İHANET EDENLER

Göktürklerin Orhun yazıtlarında, Uygurların bıraktığı türlü belgelerde, Müslümanlığın kabulünden sonra da Türklerin meydana getirdikleri ilk ürünlerde, Türk olmanın verdiği gurur açıkça görülür. Türk ulusu varlığını değerlendirmekte, kendine inanıp gücüne güvenmektedir.

Ne olduysa bundan sonra oldu. Türk ulusunun talihi üzerinde birbirine karşıt iki yel esti. Biri uğurlu idi. Türklere genişleme ve yükselme yollarını açıyor, ilerisi için ışık tutuyordu. Çünkü türlü ülkelerde birbiri ardınca büyük devletler kuruluyor, yeni uygarlık merkezleri beliriyor, genlik artıyordu. Öteki ise uğursuzdu. Çünkü Türk ulusu kılıçla kazandığını kültür alanında yitiriyor, Türk dilinin zararına Arap ve Fars dillerinin egemenliği kabul ediliyordu. Türk hakanları, kuruldukları saraylarda, kendilerini Farsça kasidelerle öven İran şairlerini büyük "çâize"lerle karşılarken, bir kenara itilen Türk dili yalnız konuşma dili olarak halk arasında yaşıyor, yazarların himmetinden yoksun kaldığı için edebiyat dili olarak gelişemiyordu. Türk dilini yaşatan tekkelerdi. XII. yüzyılda Orta Asya'da Ahmet Yesevî ve halifeleri, XIII. yüzyılda Anadolu'da Yunus

Emre ve çağdaşları Türk diline bu olanağı kazandırıyorlardı.

Öte yandan, bilimi yaymak amacıyle kurulan medreseler Arap dilini koruyor, Türkçeyi unutturmağa çalışıyordu. Öyle ki, kısa zamanda Farsça edebiyat dili, Arapça da bilim dili olarak Türk ülkelerinde gelişip yerleşti. Resmî dilin zaman zaman Arapça ya da Farsça olması bundandır. Türk hakanlarının bu tutumu, yabancı adları benimseyecek kadar kendilerini benliklerinden uzaklaştırmıştı.

Selçuklu saraylarının değerlendirdiği Fars dili ve edeyatı ilk kez Anadolu'da direnme ile karşılaştı. Orta Asya' dan Anadolu'ya geçen Oğuz Türkleri, Selçuklu sultanlarının hizmetine girip sınır boylarına yerleşince, uç beyleri, gösterdikleri yararlığa göre sancak beyi oluyorlar, daha sonra da bağımsızlıklarını ilân ediyorlardı. Bu beyler Farsça bilmiyorlardı. Bunlardan Karamanoğlu Mehmet Bey Konya'yı ele geçirince, Türkçeden başka bir dil kullanılmasını yasakladı. Böylece resmî dilin Türkçe olması gerçekleşti.

Öte yandan, XIII. yüzyılda Anadolu şairlerinin elinde Türkçe edebî dil olarak gelişmeye başlamıştır. XIV. yüzyılın başında Osman Bey'in bağımsızlığını ilân etmesiyle Osmanlı devleti kuruldu. Yeni devlet, Bizans topraklarını ele geçirip genişledikçe, gerek kılıç altında zorla, gerek Türklerin gücünü ve adaletini görerek gönül hoşluğuyle Müslüman olanların sayısı arttı. Bunların birçoğu, dinlerini değiştirip Türk savaşçıları arasına katıldıktan sonra eski benliğini unuttu; toplum içinde eriyip gitti. Kişilik kazanıp sivrilenlerin bir bölüğü ise, eski benliğini bir türlü unutamadı. Kaynaşmış görünmekle birlikte, kendi ırkını dize getiren Türklere karşı beslediği düşmanlık duygusunu gizlice sürdürdü. Bunun sonucu olarak "kötü Türk, kaba Türk" gibi deyimlerle içini boşaltmaktan kendini alamadı.

Anadolu'dan Rumeli yakasına geçiş, Müslüman olanların

sayısını artırdı. Din bağlılığını ulus sevgisinden üstün tutmağa başlayan Türkler, Müslüman olan Hıristiyanları kendilerinden saydıkları halde, dinlerini bırakan Hıristiyanlar, Türklere bir türlü alışamadılar. Daha sonraları, Türk toplumu içinde kişilik kazanmış olan öteki Müslüman ırklar da, kendilerine gösterilen saygınlığa omuz silkerek, Türkleri hor görenlere katıldılar. Böylece Türklük, büyük bir hıyanet şebekesinin kurduğu ağa düşmüş oldu.

Kinlerin besleyip kabarttığı bu düşmanlık, yüzyıllar boyunca sürdü. Bunlara sonradan medreselerde ve enderunda yetişenlerin etkisi altında Türkler de katıldı ki, bu, işin en acı yönüdür.

Öte yandan, İmparatorluğun sınırları genişledikçe gücü artmış, zaferlerin verdiği gurur ve akınların getirdiği varlıkla, görkemli bir saray hayatı başlamıştır. Sarayların asıl olumlu yönü, kültürü koruması, şairleri ve bilginleri kayırmasıdır. Bu koruyuculuk birçok önemli eserlerin yazılmasını sağlamış, böylece Türk dili işlenmiş, edebiyat dili gelişmiştir. Bu durum, İstanbul'un alınmasından sonra Fatih'in kurduğu Yeni Saray'da büsbütün genişler.

Ne var ki padişah ve şehzade saraylarıyle vezir konaklarına kapılanan bu şairlerle bilginlerin arasında Türk olmayanlar da vardı. Arap ve İran ülkelerinden gelip Anadolu'ya yerleşmişler ve saraylara çatmak yolunu bulmuşlardı. Padişahlarla şehzadeler de, Fars dili ve edebiyatını iyice öğrenmiş olduklarından, kendilerine sunulan Türkçe eserler yanında, Arapça ve Farsça eserleri de ihsanlarla karşılıyorlardı. Arapça ve Farsçanın etkisi altında bulunan Osmanlı dili ve edebiyatının gelişmesi, asıl Fatih'ten sonradır.

Bu hal Tanzimatın sonlarına dek sürer. Bu süre içinde Türklük küçümsenmekten kurtulmamakla birlikte, resmî dilin Türkçeden başka bir dil olması düşüncesi kimsede yer etmez.

1876 (1293) Kanun-ı Esasisini hazırlayan encümen, ilk tasarısında Türk dilinin resmî dil olduğunu belirtecek yerde, azınlıkların kendi dillerini öğrenmek ve öğretmekte serbest olacaklarını kaydetmiş, böylece, mehkemelerde davalıyla davacının, Mebusan Meclisi kürsüsünde ise mebusların kendi dilleriyle konuşmalarına yol açılmış olacaktı. Bereket versin ki, Eğinli Sait Paşa buna karşı gelmiş, uzun çekişmelerden sonra Türkçenin resmî dil olduğunu Kanun-ı Esasinin ilk maddesinde açıklanmıştır (bu konuda bkz. Agâh Sırrı Levend, "Türk Dilinin Atlattığı Tehlikeler", *Ulus* gazetesi, 8 temmuz 1963).

1878'de, II. Abdülhamit, Tunuslu Hayrettin Paşa'yı sadrazam yapmıştı. Hayrettin Paşa Türkçe bilmediği için, gerek mabeyn başkâtipliğine gönderdiği tezkireleri, gerek padişaha sunduğu "arîza"ları Arapça yazıyordu. Daha acısı, mabeyn başkâtibi de padişahın emirlerini Arapça yazdırıp sadrazama gönderiyordu. Bir ara, Abdülhamit sadrazamını bu sıkıntıdan kurtarmak için resmî dilin Arapça olmasını istemiş, ama o zamanlar mabeyn başkâtibi olan Küçük Sait Paşa'nın: "O zaman Türklük ortadan kalkar." diye direnmesi üzerine bu düşüncesinden vazgeçmiştir. (bkz. Agâh Sırrı Levend, "Türk Dili ve II. Abdülhamit", *Ulus* gazetesi, 27 haziran 1961).

31 mart 1909 olayından sonra tahttan indirilen Abdülhamit, özel doktoru Atıf Hüseyin Bey'e 1914'te "Bu Arapça güzel lisandır. Keşke vaktiyle Arapça resmî lisan olarak kabul edilseydi." demiştir.

Meşrutiyet devrinde de, Arapçanın Türkçe yerine resmî dil olarak kabul edilmesini isteyenler görülmüştür. İttihatçıların başlıca muhaliflerinden olan Dr. Rıza Nur, *Meclis–i Mebusanda Fırkalar Meselesi* adını taşıyan kitabının 11. sayfasında şöyle söyler: "O halde Türk dili yerine Lisan-ı Arabî kabul edilmiş olsaydı bugün Vatan-ı Osmanî dahilinde zannımızca herkesin lisan-ı mâder-zadı Arapça

olacak ve umum efrad-ı millet bir lisana malik bulunacaktı. Mazide vaki olan böyle bir teşebbüsün akim kalmış olmasına müteessif olmalıyız. Ne olacak, bir vatan ehlinde lisan vâhid-i müşterek olsun da, Türkçe olacağına varsın Arapça olsun (bkz. Agâh Sırrı Levend. "Dr. Rıza Nur'un Muhalefetteki Rolü", *Ulus* gazetesi, 5 nisan 1964).

Böyle bir sözün, bir Türk tarafından hem de Türkçülük ve millî edebiyat akımının geliştiği sıralarda söylenmesi, insana şaşkınlık ve üzüntü veriyor.

Son bir olay da ibret vericidir: Dil devriminden çok sonra, terimlerin görüşüldüğü bir komisyonda, şimdi rahmetli olan sevimli bir profesörümüz, bilim dili olarak Fransızcanın kabulünü önermişti. Buna o zamanlar hep şaşmış ve rahmetliyi kınamıştık. Sevimli profesör bu öneriyi nasıl yaptı? Bu düğümü hâlâ çözmüş değilim. Demek ki, dil bilinci yalnız bilgiyle uyanmıyor, daha başka etkenler de gerekiyor.

(*Türk Dili*, sayı 241, ekim 1971)

ANADİLİMİZİN KAYNAĞI

Türk dili, bu dilin yaygın olduğu ülkelerin özelliğine, o ülkelerde yaşayan halkın geçirdiği tarihsel gelişmelere ve başka dillerle kurduğu ilişkilere göre birçok lehçelere ayrılmıştır; ama bilimsel bakımdan bir bütündür. Türkiye Türkçesine en yakın olan Azerî Türkçesinden, en uzak sayılan Yakutça ve Çuvaşçaya dek bütün lehçeler, tek bir kökün ortak nitelikler taşıyan dallarıdır.

Anadilimizin beşiği, Orta Asya'daki Türk ili (Türkistan)dir. Edebî nitelik taşıyan ilk ürünler, VIII. yüzyılda Gök Türklerce Orhun ırmağı çevrelerine dikilmiş yazıtlar, daha sonraları da Uygurlarca kaleme alınmış, Turfan'da ele geçirilen metinlerdir. İslâmlıktan sonra ise, Uygurların bir kolu olan Karlukların kurduğu Karahanlılar devrinde, XI.yüzyılda yazılmış olan *Kutadgu Bilig* ile ilk ürünlerini vermeye başlar. Bunların hazırlandığı yerler eski Türk illeridir.

Daha sonra, anayurtta kalan Türkler Asya'nın türlü bölgelerinde, batıya doğru yayılanlar ise göçüp yerleştikleri yerlerde ayrı devletler kurmuşlardır. Türk ilinde, XII. yüzyıldan kalma eserlerimiz (Ahmet Yesevî'nin *Hikmet*'leri gibi) varsa da, batıya göç edenlerden kalma bir metin

henüz elimize geçmemiştir. Türkçe eserler, asıl XIII. yüzyılda görülmeğe başlar.

Batıya göç eden Oğuzların Anadolu'ya getirdikleri dil, yabancılarla kurulan sürekli ilişkiler sonucu hayli değişmişse de, Türk ilinde kalanların dili, yabancı ilişkilerden oldukça uzak kaldığı için aslını az çok koruyabilmiştir. Bu bakımdan Türk ilinde konuşulup yazılan Türk dili daha katıksızdır. Bu da, tarih boyunca birçok değişmelere uğramış olsa bile anadilimizin kaynağı sayılabilir. Bu özelliği dolayısıyle her zaman baş vuracağımız ulusal hazinemizdir.

Bu gerçeği ilk kez belirten Şemsetttin Sami olmuştur. O, türlü yazılarında buna değinmiş, yabancı dillerden kelime aktarmakla anadilimizin bozulduğunu tekrarlamış, gerektikçe ana kaynağa baş vurmayı salık vermekten geri durmamıştır. *Hafta* dergisinin 1298 tarihli 12. sayısında:

"*Bizim söylediğimiz Türkçeye lisan-ı Osmanî unvanı ne kadar yakışmazsa, Maveraünnehir'de ve Çin'deki hem -cinslerimizin lisanına dahi Çağatay unvanı o kadar yakışmaz. Çünkü Çağatay akvam-ı Türkiyeden yalnız bir kavm-ı sagîrin ismidir. Bize kalırsa, o aktâr-ı baîdedeki Türklerin lisanıyle bizim lisanımız bir olduğundan, ikisine de lisan-ı Türkî ism-i müştereki ve beyinlerdeki farka da riayet olunmak istenildiği halde, onlarınkine Türkî-i şarkî ve bizimkine Türkî-i garbî unvanı pek münasiptir.*" dedikten sonra, yazısının sonlarında şöyle söylüyor:

"*Meselâ çağ kelimesi lisanımızın şivesine vakit kelimesinden elbette daha muvafık gelir, ve kulağımıza daha mülâyim ve latif görünür.*"

Kamus-ı Türkî'nin 1317 tarihini taşıyan önsözünde ise şöyle söylüyor:

"*Bunların* (yani Çağatayça kelimelerin) *bizce dahi mevki'-i isti'male konularak, ihyasıyle, lisanımızın bir kat daha kesb-i vüs'at ve istigna etmesi her sahib-i hamiyyetin arzu edeceği bir iştir.*"

Özbekler şeyhi Süleyman Efendi'nin 1298'de yayımladığı *Lugat-i Çağatayî ve Türkî-i Osmanî* adlı sözlüğün Çağatayca manzum önsözünde

İsmi Türkî Çağatayî lugati
Kadim Osmanlı lisanıdur atı

demektedir.

Üsküdar'daki Özbekler dergâhı şeyhi Ethem Efendi'nin oğlu Mehmet Sadık'ın 1313'de yayımlanan *Üss-i Lisan-ı Türkî* adlı eserinde Ahmet Mithat Efendi'nin yazdığı "takriz"de şu cümleleri okuyoruz:

"*Demek oluyor ki biz dahi lisanca terakkiyat-ı sahihayı arayacak olursak lisanımızın elsine-i saireye peyda itmiş olduğu münasebat-ı maglubaneyi tetebbu've teharri ile maksudumuza nail olamayacağız. Belki lisanımızın aslını teharri ve tetebbu' ile nail-i emel olacağız. Zira her kavım bu tariktan vâsıl-ı menzil-i meram olmuşlardır.*"

Ne yazık ki, bu uyarmalar, Doğu kültürünün etkisi altında bulunan çevrelerimizde olumlu bir yankı uyandırmamıştır. Oysa XV. yüzyılda Çağatay Türkçesinin en büyük ve en ünlü şairi Ali Şir Nevaî'nin etkisi Anadolu'ya yayılmış, Nevaî'nin gazellerine nazireler söylenmiş, hatta Nevaî'nin eserlerinin sözlüğü olan *Abuşka*, Anadolu'da kaleme alınmıştır.

Dil devriminden sonra, Türk Dil Kurumundaki çalışma kolları arasında, başka Türk lehçeleri üzerinde araştırma ve incelemeyi amaç tutan Filoloji Kolu kurulmuşsa da, o zamanlar bu alanda çalışacak uzmanlar bulunmadığından bu kol sonradan kaldırılmış, çalışmalar daha çok Türkiye Türkçesiyle ilgili konular üzerinde toplanmıştır.

Hiç kuşkusuz, Dil Kurumu çalışmalarının ağırlık merkezi Türkiye Türkçesi olacaktır. Ama bu, başka lehçelerin büsbütün bırakılmış olduğu anlamına gelmez. Elbet fırsat elverince ilerde onlara da sıra gelecektir.

Üzüntü ile görülen şudur ki, zaman zaman Türk dilinin öteki lehçelerine karşı bir ilgisizlik, hatta bu yolda yapılacak çalışmaları gereksiz ve yararsız gösterme çabası göze çarpmaktadır.

Oysa, öteden beri Türkiye Türkçesinde yerleşmiş Çağatayça hayli kelimeler vardır; bugün de kullanılmaktadır. İşte birkaçı:

Acun = dünya; alang = alan, meydan; arıg = arık, zayıf; artuk = artık, fazla; ast = alt; aşama = mertebe; atamak = ad koymak; aya = taban; berkitmek = sağlamlaştırmak; bezek = süs; börk = külah; burçin = dişi geyik; cibe = cebe, silâh; çav = ün; çöğür = bir çeşit saz; dik = dek, kadar; ige = ege, sahip; irk = erk, iktidar; karavul = karakol; kaygu = tasa; onamak = beğenmek; özge = başka; sağış = sayı, hesap; şölen = ziyafet sofrası; toy = şölen, ziyafet; töre = görenek; ulag = ulaştırıcı, posta; ün = ses, şöhret; yargu = yargı; yasamak = yapmak, düzeltmek; yasa = nizam, kanun; yaş = taze, genç; yitmek = kaybolmak; yumak = yıkamak.

Bunlara katılacak daha birçokları vardır. Kelime hazinemizi zenginleştirmek için, ihtiyaç gördükçe ana kaynağa baş vurmak en kestirme bir yoldur, çok yararlı sonuçlar verebilir.

Şunu da belirtelim ki, Türkiye Türkçesine en yakın lehçelerden başlayarak, sırası geldikçe anadilimizin türlü lehçeleriyle de ilgilenmek, benim birkaç yıl önce verdiğim rapor üzerine, Yönetim Kurulunca esas olarak kabul edilmiştir. Olanaklar elverince, bu çalışmalar da programlarda elbet yer alacaktır.

(*Türk Dili*, sayı 248, mayıs 1972)

OSMANLICA MERAKININ GÜLÜNÇLÜĞÜ

Osmanlıca "Arapça, Farsça ve Türkçeden mürrekkep" bir dil olarak tanımlanır. Bunun adı "Lisan-ı Osmanî"dir. Üç dilden bileşik bir dil anlayışı dilbilim kurallarına aykırıdır. Bu aykırılığı karşılamak için: "Cümle sonunda fiiller Türkçe olduğuna göre, dil yabancı kelimelerle yüklü olsa da yine Türkçedir." denir. İşte bir örnek:

Dil oldı güm-sürāġ-ı deşt-gah-ı ʿışḳ u ḥāyranī
Ki gerd-i ḥāṭır-ı ʿuşşāḳdur rik-i beyābānı

Arpaemini-zade Sami'nin bir "na't" kasidesinin matlaı olan bu beyitte fiil Türkçedir. Ama bu beyte Türkçe diyebilir miyiz? Bir örnek daha alalım:

Şeḥ-i ferhunde-şiyem maʿdelet -efrūz-ı himem
Çihre-perdāz-ı kerem āb-ı ruḥ-ı rüşd ü sedād

Yine Sami'nin III. Ahmet için yazdığı "bahariyye" kasidesindeki bu beyitte fiil değil, Türkçe bir kelime bile yok. Herhangi bir İran şairinin kasidesi arasında yer alabilecek olan bu beyte de Türkçe diyebilir miyiz? Baki'nin, Kanunî'nin ölümü üzerine yazdığı "mersiye"nin başındaki:

Ey pāy-bend-i dām-geh-i ḳayd-ı nām ü neng
Tā key hevā-yı meşġale-i dehr-i bīdireng

beyti bunun en açık örneğidir. Bu beyitte de fiil değil, Türkçe kelime bile yok. Böyle fiilsiz ve içinde Türkçe kelime bulunmayan beyitler eski edebiyatımızda çoktur.

Osmanlıcanın sakatlığı, yalnız üç dilin kelimelerinden toplanmış olmasında değil, bu dillerin kurallarının da olduğu gibi Türk diline aktarılmış bulunmasındadır. Bunun da adı "kavaid-i Osmaniye"dir.

İslâmlığın kabulünden sonra, yeni dinin "nas"ları ve "hüküm"leriyle birlikte, bunların kelimeleri ve terimleri de elbet dile girecekti. Bundan başka, Fars dili ve edebiyatının Türk ülkelerinde bu denli yaygın hale gelmesinden sonra, bu dilden de birçok kelime aktarılacak, bu edebiyat da şairlerimizce örnek tutulacaktı. Ama iş bu kadarla kalmadı. Bu dilleri anadilleri gibi öğrenen bilginlerle şairlerimiz, sonradan Arapça kamuslarla Farsça ferhengleri açmışlar, hiç bir ihtiyaç karşılığı olmadan, salt bilgin ve usta görünmek için yığın yığın kelimeler aktarmışlardır.

Daha sonra, *Kur'an* dili olduğu için kutsal sayılan ve çok zengin olduğu tekrarlanan Arapçanın bütün "bab"ları benimsenmiş, Arapların bile kullanmadığı yeni yeni kelimeler uydurulmuştur (bkz. Agâh Sırrı Levend, "Türk Dilinin Başına Gelenler ", *Türk Dili* dergisi, c. XXII., sayı 223, nisan 1970). Yeni kelimeler yaratmakta Türk belâgatçilerinin bu "tasarruf"unu hiç de yadırgamıyoruz. İş bu kerteye geldikten sonra, elbet onlar gerekli buldukları kelimeleri uyduracaklardı.

Öte yandan, Tanzimat devrinde "sübyan mektepleri"nin üstünde rüştiyeler açılınca, medresenin dili olan Arapça, "kavaid-i Osmaniye" adı altında bu okullara da girmiş. *Emsile*, *Binâ*, *Maksud* Türkçeye çevrilerek benimsenmiştir. Böylelikle "kavaid-i Osmaniye" dedikleri Türkçe dilbilgisinin ağırlık merkezi Arapçanın kuralları olmuş, Farsçanın kuralları da buna katılmış, Türkçenin kuralları ise, önemsiz bir bölüm olarak bunlara eklenmiştir.

Bir dilin kelimeleri, o dilin çerçevesi içinde kaldıkça uyumludur. Ama başka bir dil, bu kelimeleri ağır, kaba, uyumsuz bulabilir. Örneğin, Arapçada aynı harflerle aynı hecelerin birleşmesinden meydana gelen kelimeler çoktur: "anane", "dagdaga", "tantana", "debdebe" gibi. "Muhakkak", "mutatabbib" ve benzerlerini de bunlara ekleyebiliriz. Araplar bu gibi kelimeleri rahatça söyleyebilirler. Ama yabancılar kolaylıkla söyleyemezler.

Osmanlı belâgatçileri, Arapça kelimelerin Türk dilindeki ağırlığını düşünmezler de, "tenâfür"e örnek olarak Namık Kemal'in şu mısraını gösterirler:

Kümeyt-i ḫāmeyi sür ḳan ḳaşandırıncaya dek

Bunun "tenâfür" neresinde? "Kan" da Türkçe, "kaşandırmak" da Türkçe. Namık Kemal bunu bilerek yapmıştır. Hatta mısradaki ses uyumu bu kelimelerle sağlanmıştır.

Arapçadaki "tenvin"li kelimeleri de Türkler pek sevmezler. Türk yazarları, bunu ağır bularak birçok kelimelerdeki "tenvin"i atmışlardır: "Evvelâ", "aslâ", "kat'â" gibi ki, bunların aslı "evvele'n", "asla'n", "kat'a'n"dır. Bunların yerine şimdi "ilk olarak", "aslında", "kesin olarak" diyoruz.

Arapça ve Farsça kelimeleri bir cümle içinde Türkçe kelimelerle birlikte kullanınca, bunların yabancılığı açıkça görülür: "Yapılan tetkik ve araştırma sonunda" gibi. Burada "araştırma"nın yanında "tetkik" ne kadar sırıtıyor.

Arapça kelimeler, gerçek anlamları düşünülmeden rasgele kullanılıyor. Örneğin, "cereyan" kelimesini alalım. Fizikte bunun karşılığı "akım"dır. Bu kelime konuşma diline de geçmiştir: "Sanat akımı" gibi. Ama "akmak" anlamına gelen "cereyan"ı, Osmanlıca meraklıları, anlamını düşünmeden olmayacak yerde kullanmaktan çekinmezler: "Cereyan eden müzakereler neticesinde" gibi cümlecikler sık sık görülür. "Akan müzakereler" tuhaf olmuyor mu?

Hatta burada "cereyan eden" sözü de gereksizdir. Kısaca, "görüşmelerin sonunda" denilebilir.

Başka bir örnek: Arapçada "vech", "yüz" demektir. Bu kelime Arapçanın türlü kalıplarına sokularak çeşitli anlamlara gelen kelimeler üretilmiştir: "Vecîh", "teveccüh "tevcih", "muvâcehe" gibi Osmanlıca mereklılarının sözlerinde ve yazılarında bu kelimeler sık sık geçer. Örneğin "bu durum muvâcehesinde" gibi. Hele "durum" kelimesinin yanında "muvâcehe"nin yabancılığı açıkça görülüyor. Bunun yerine "bu durum karşısında" demek daha uygun olmaz mı?

Başka bir örnek: "... olduğunu bizzat müşahede ettim" cümlesi, kısaca "... olduğunu gördüm" ile karşılanabilir. Hele "bizzat" büsbütün gereksizdir. Osmanlıca tutkunluğu, bunun gibi daha birçok gereksiz kelimelerin dilimize girmesine yol açmıştır.

Osmanlıca meraklılarının yazılarında birçok yanlış kelimelere rastlanır. Bu kelimelerin Türkçesini kullansalar, elbet bu gibi yanlışlıklara düşmezler. Hele bilginlerimizden birinin kitabında gördüğüm "münderec" kelimesi beni büsbütün şaşırttı. Demek bu bilgin, Arapçada "infial" babının "ism-i mef'ul"ü olmadığını bilmiyor. Öyle ise neden kullanıyor?

Gereksiz birçok Arapça ve Farsça kelimelerin radyoda yanlış okunduğunu her gün görmekteyiz. Spiker, "işârî" diyecek yerde "iş'ârî"; "şenî' ", yerine "şen'î"; "şakî" yerine "şâkî"; "fi'lî" yerine "fiilî" demekten kurtulamıyor.

Bu durumun ortaya çıkardığı gerçek şudur: Osmanlıca kelimeler, bunların doğrusunu bilmeyenlerin ağzında gülünç oluyor. Bu gerçeği yadsımaya çalışmak boşunadır. Türk radyosu, her şeyden önce Türklere seslenmekle yükümlüdür. Yurttaşın bilmediği ve anlamadığı dille konuşmak, onunla alay etmek olur. Ama spikerin bu işte hiç bir suçu yoktur. Suç, bu haberleri hazırlayanlardadır. Onlar spikerin

Osmanlıca bilmediğini, öğrenmek zorunda da olmadığını düşünerek, bu gibi kelimeleri kullanmaktan vazgeçseler, gülünçlükler ortadan kalkar. Ama bunun için her şeyden önce anadili bilinci gerekir. Bu bilinç olmadıkça, yabancı kelimeler dilimizden çıkmaz. Okuyanlar da yanlış yapmaktan kurtulmaz.

(*Türk Dili*, sayı 249, haziran 1972)

TÜRK DİLİ VE GENÇ KUŞAKLAR

Bu yazımla gençlere seslenmek ve Türk dili üzerinde onlarla konuşmak istiyorum. Bu isteğim karşılıksızdır; candan ve gönüldendir. Türlü nedenlerle gençlere seslenen birçokları gibi, onların heyacanlarını körüklemek, duygularını sömürmeye çalışmak gibi amaçlar benden uzaktır. Ben yalnızca, sağduyularına seslenerek onları uyarmak için bu satırları yazıyorum.

Gençlerle konuşmak isteyişim, gerçekleri kendi eğilimlerine göre yorumlamak, hatta yorumlamakla da kalmayarak, onları değiştirip başka kalıplara sokmak alışkanlığında olanlardan umudumu kestiğim içindir. Gençlerin ise, gerçekleri olduğu gibi öğrenmek istediklerini yakından bilirim.

Bu bilginin kaynağı yine gençlerdir. Altmış yıla yaklaşan meslek hayatımda, lise müdürü ve edebiyat öğretmeni olarak onlarla birlikte bulunurken edindiğim denemeler ve o günden kalan anılardır.

O yıllardan bugüne, anadilimiz birçok evreler geçirdi ve değişmelere uğradı. Toplumdaki bu değişmelere uyarak edebiyat programları da değişti. 1940 yılına dek, liselerde bu programları uygulamakla görevli bulunduğum için,

öğrencilerin eski Türk dili ve edebiyatı karşısındaki durumunu çok iyi bilirim.

Ünüversitedeki gençler, isteyerek ve sınavları kazanarak edebiyat fakültelerine girdikleri için, Türk dili ve edebiyatını kendilerine meslek edinmişler, çalışmalarını buna göre ayarlamışlardır. İçlerinde, bu konudaki uzmanlığı başarı ile elde edenler çoktur. Bundan ötürü onlar üzerinde durmuyorum. Ama liselerdeki gençler için güvenle ve kesinlikle söyleyebilirim ki, onlar eski dili anlamıyorlar ve eski edebiyatı sevmiyorlar.

1928'de Türk harflerinin kabulünden önce, liselerde Arapça ve Farsça okutulurdu. Ders olarak hiç bir yarar sağlamadığı için bunlara önem veren yoktu. Ancak, ortaokullardaki Türkçe derslerinde, dilbilgisi olarak "üç dilden mürekkep Osmanlıca"nın kuralları öğretildiğinden, öğrencilerin çoğu liseye geçince, eski metinleri az çok anlar duruma gelmiş olurlardı. Bundan ötürü, o yıllarda yetişen liseli gençler arasında divan edebiyatına meraklı olanlar, hatta aruzla kaside ve gazel yazanlar bile bulunurdu. Ben, o yıllarda son sınıf edebiyat derslerine çeşitli divanlarla girerdim. Elde ders kitabı olmadığından meraklı öğrenciler söylediklerimi kelimesi kelimesine not ederlerdi. Ama bu meraklı gençler dışında, divan edebiyatını anlayan ve seven öğrenciler pek yoktu. En çalışkanları bile, sınavları kazanıp liseyi bitirdikten sonra, öğrendiklerini hemen unuturlardı.

Burada, o yıllara değgin bir anımı anlatmak isterim: Sanırım Türk harflerinin kabulünden bir iki yıl sonra idi. Bir gün sınıfta öğrencilere yazılı bir görev vermiştim: "Okuduğunuz divan edebiyatını beğeniyor ve seviyor musunuz? Sevdiğinizi ya da sevmediğinizi nedenleriyle hiç çekinmeden yazın. Gelecek derse getirin." Ertesi ders öğrencilerin görevlerini topladım. Gece evde onları gözden geçirirken birinin yazısı dikkatimi çekti. Bu genç, aşağı

yukarı şöyle diyordu: "Divan edebiyatını anlamıyorum. Anlamadığım için de sevmiyorum. Bu yararsız bilgileri, siz çivi çakar gibi zorla kafamıza mıhlamak istiyorsunuz."

Ertesi ders sınıfa girerken yazıları da birlikte getirip öğrencilere dağıttım. O yazıyı yazan gence seslenerek: "Yazdığınızı okuyun, arkadaşlarınız da dinlesin." dedim. Genç biraz duraksadı. Gülümsediğimi görünce, yüreklenerek yazısını okumağa başladı. Öğrenciler şaşkınlık içinde dinliyorlar ve benim nasıl karşılayacağımı merakla bekliyorlardı. Okuma bitince sınıfa sordum: "Siz ne dersiniz?" Söz alanların hemen hepsi, arkadaşlarının yanlış düşündüğünü belirttiler. Onlar susunca ben söze başladım: "Arkadaşınızın bu davranışını beğendim. Açık yürekle hiç çekinmeden düşündüklerini yazmış. Gizlemeyi gerekli bulmamış." dedim. Öğrenciler hiç beklemedikleri bu söz karşısında biraz şaşırdılar. Onlar, belki de benim kızacağımı sanıyorlardı. Bu sözlerden sonra, konuyu biraz açıklamayı gerekli buldum: Liselerde edebiyatın hangi amaçla okutulduğunu, eski edebiyatımızın kültür mirası olduğunu, bunların, dilimizin ve edebiyatımızın geçirdiği evreler hakkında bir fikir vermek için öğretildiğini, okuldan ayrıldıktan sonra başka mesleklere atılınca, bunların çoğunu unutsalar bile, geri kalanların ulusal kültürlerine dayanak olacağını anlattım.

Edebiyat programlarının çok yüklü olduğu, öğrencilerin de buna göre yetiştirildiği tarihlerde işin gerçek yüzü böyle olursa, bu hazırlıkları görmeyen gençlerin, Osmanlıca karşısındaki durumunu anlamak hiç de güç olmaz. Denilecek ki, şimdi Osmanlıca var mı? Evet var. Gerçi okullarda ders olarak okutulmuyor. Ama Osmanlıcanın kalıntılarını sürdürmekten hoşlananların çabasını her gün görmekteyiz. Dil devriminden sonra. Türk dili yabancı dillerin salgınından sıyrılmış, kendi özgürlüğüne kavuşmuşken, Osmanlıca zaman zaman hortlama yolunu tutuyor. İşte belirli dergi-

lerde çıkan yazılar, bu yolda yayımlanan kitaplar... Bütün bunlar, Türk diline nasıl ters bir yön verilmek istenildiğini açıkça gösterir.

Siz gençler, eski dili anlamazsınız. Anlamanızın bir yararı da yoktur. Siz anlamazsınız da, aydın dediğimiz kişilerin hepsi anlar mı? O da başka. Eski dil ve eski edebiyat, bu konuyu meslek edinmiş olanların çalışma alanıdır. Onlar, eski dili ve eski edebiyatı türlü yönlerden inceleyip yeni buluşlar ortaya koymakla yükümlüdürler. Ama, Osmanlıca bunlar dışında kalanlara hiç bir yarar sağlamaz. Hatta Osmanlıcayı anlamak şöyle dursun, Osmanlıca kelimelerin birçoğunu doğru söylemek bile kolay değildir.

Biliyorum, dil devrimini kötülemek için baskı yapanlar, sözleri ve yazılarıyle sizleri çelmeye çalışanlar vardır. Bunlara aldanmayın. Siz, yarının adamlarısınız. Yarının dili ise öz Türkçedir. Gerçeğe dayanmayan boş sözler, ne denli parlak görünürse görünsün, sonunda sönmeye ve kararmaya mahkûmdur.

Siz, anadili Türkçe olan Türk gencisiniz. Önce anadilinizi öğrenmekle yükümlüsünüz. Bir dil düşünün ki, kelime hazinesinin % 80'i yabancı dillerden aktarılmış kelimelerle doludur. Bu karma dille yazmayı hüner sayan eski şairin eserlerine Türkçe diyebilir misiniz?

Gerçi zaman geçtikçe dil değişmiş, gelişmiştir. Ama özentili dil merakından genç şairlerimiz kendilerini kurtaramamışlardır. İşte Servetifününcular... Meşrutiyet devrinde de bu merakı sürdürdüler. İşte Fecriaticiler... Yeni lisancılar bile, ancak o gün için yapabildiklerini yapmışlardır.

Anadili kendi haline bırakılamazdı. Dil devrimi, Türk dili üzerinde bilinçle çalışmak ve onu çağdaş bilim ve sanat dili olarak işlemek olanağını kazandırdı. Son yıllarda Türkçemizde yabancı dil oranı % 30'a düşmüştür. Bu, büyük bir başarıdır. İşte şimdi tersine döndürülmek istenilen dil, kısa zamanda bu kazancı elde etmiş olan arı Türkçedir.

Siz bu arı dili sürdürmekle yükümlüsünüz. Bizim becerememediğimizi siz yapın. Gördüklerinizi, işittiklerinizi, okudukları-nızı, gerçeğin ışığı altında mantık terazisine vurun. O vakit durumu daha iyi anlayacaksınız.

(*Türk Dili*, sayı 250, temmuz 1972)

EDEBİYATÇILAR VE EDEBÎ ESERLER ÜSTÜNE

HÜSEYİN RAHMİ GÜRPINAR'IN YENİ YAYIMLANAN İKİ ROMANI

1. KADERİN CİLVESİ

Hüseyin Rahmi Gürpınar, realist bir romancı olarak, bütün eserlerinde sosyal hayatımızı ele almış, bu hayatın çeşitli yönlerini inceleyerek, türlü çevrelerde yaşayan tipleri canlandırarak, romanlarını meydana getirmiştir.

Türk toplumu, yüz yıl var ki, Doğu ile Batı karşılaşmasının yarattığı çatışma içinde huzursuzdur; sürekli sarsıntılar geçirmektedir. Bu çatışma, eski-yeni kavgası diye özetlenebilir. Asıl göze batan, bunların sivri yönleridir. Yeni, hiç anlamadan körü körüne Batıyı taklide özenerek, görenek ve geleneklere saldırmakta; eski de yeniye hiç bir hayat hakkı tanımayarak, onu ezmeye, yok etmeye çalışarak, geleneklere sımsıkı bağlanmaktadır.

Yeninin kötü ve budala temsilcisi züppedir. Giyinişi, davranışı ve sözleriyle çevresini rahatsız etmekte, eskiyi çileden çıkarmaktadır. Eskinin uzlaşma kabul etmeyen aşırı tipi ise, mutaassıp koyu gelenekçidir. Çatılmış kaşları altındaki sert ve öfkeli bakışıyle yeniyi ısrarla gözlemekte ve hoşgörü tanımamaktadır.

Şüphesiz bunların, çevreye, yaşa ve seviyeye göre değişen çeşitli tipleri vardır. Eski ile yeninin çatıştığı alanlar ve tartıştığı konular ise türlü türlüdür. Namus anlayışı, yaş farkı gözetilmeden yapılan evlenmeler, kadın hakkının çiğnenmesi, aile bozukluğu, geçim sıkıntısı, ahlâk düşkünlüğü vb.

İşte Hüseyin Rahmi Gürpınar, seçtiği tipleri karşılaştırarak, onları kendi seviyelerine göre ustaca konuşturarak, olayları gülünç ve acıklı yönleriyle belirterek başarıya ulaşmıştır.

Bugüne kadar bilmediğimiz *Kaderin Cilvesi*[1] romanı da bunlardan biridir. Gürpınar, bu romanda namus ile açlık sorununu ele almıştır. Romanın başlıca iki kahramanından biri olan Şemi, namus, haysiyet, şeref gibi kavramlara boş veren, para için her rezaleti mubah sayan, cüzdanı şişkin, ahlâk dağarcığı yufka bir sapıktır.

Romancı bunun karşısına, gelenek ve göreneklere bağlı, namuslu, fakat zayıf iradeli ellilik Baba Salâh'ı çıkarıyor. Salâh, karısı, kaynanası, kız kardeşi, biri erkek öteki kız iki çocuğundan ibaret ailesini geçindirmekten âciz kalmış, sefalete düşmüş bir zavallıdır. Büyücek evinden başka elinde bir varlığı kalmamıştır.

Bu durum, Şemi için bulunmaz bir fırsattır. Cüzdanından çıkardığı üç yüz lirayı üç aylık kira karşılığı olarak hemen Salâh'ın eline sıkıştırıp evi kiralıyor. Ailesiyle barınabilmesi için de, evin alt katındaki iki odayı Salâh'a bırakıyor. Üç yüz lira Salâh için o zamanda büyük bir servettir. Bu pazarlığa sevinen Salâh, evin kumarhane olacağını öğrenince bir tiksinti ile irkiliyor; sonra vicdanıyle çekişmeye başlıyor. Parayı reddetse, akşam eve kuru bir ekmek bile götüremeyecek, çoluğunu çoçuğunu

[1] *Kaderin Cilvesi*, Pınar Yayınevi, Hüseyin Rahmi Gürpınar külliyatı: 5, İstanbul Sinan Matbaası 1964, 224 sayfa, fiyatı 600 kuruş. Eserin yazıldığı tarih: 2 aralık 1925.

açlığa mahkûm edecektir. Kabul etse, göz göre göre evinin kumarhane olarak işletilmesine razı olacaktır. Bir yandan bu düşüncelerin, öte yandan Şemi'nin "asrîlik!" fikirlerinin etkisi altında boyun eğiyor. Namus duygusu ilk yarayı almıştır. Ama hemen tesellisini buluyor: "Ben evimi kiraya verdim. Kumarhaneyi kendim işletecek değilim ya!"

Fakat Salâh, evinin "asri (!) buluşma yeri" yapıldığını anlamakta gecikmiyor. Bu ağır vuruş altında bir kere daha sendeliyor. Vicdan azabı yeniden başlıyor. Çiftler eve gidip gelmektedir. Bunlar her tipten, her yaştan çeşitli kişilerdir: Kocasının kapı önünde çıkardığı rezalete aldırmayarak, elde tabanca, dostuyle korkusuzca aşağıya inen, kısa bir çekişmeden sonra dostunu bir koluna, kocasını öteki koluna takarak, güle oynaya yoluna devam eden azgın karı; bir aile faciasının sefil kurbanı olan genç kadın ile suç ortağı; kuvvet macunlarıyle yerinde duramayacak hale gelen yetmişlik zampara; zamparanın baskına gelen yaşlı, fakat gönlü ateşli karısı ve karısının dostu...

Salâh da, evinde geçen olaylara ister istemez karışıyor. Şimdi aileye, randevuevinde hayata gözlerini açan ve doğar doğmaz para karşılığında büyütülmek üzere Salâh'ın kaynanasına teslim edilen bir de piç katılmıştır. Salâh her gün biraz daha çukura gömüldüğünü görüyor; vicdanıyle çekişe çekişe rezalete alışıyor. Bu işlerde kaynanası, kendisinden daha usta, daha pişkin çıkmıştır. O da ömrünün son yıllarında, karnını daha sıkıca doyurabilmek ve biraz gün görmek için elinden gelen hizmeti yapmakta kusur etmiyor.

Bir an geliyor ki, olayların akışına kendini kaptıran Salâh, Şemi'nin geziye çıktığı bir sırada, farkında olmayarak, onun görevini üzerine almış oluyor.

Romancı, okurlarının gözleri önüne serdiği panoramaya, son olarak, birbirine bağlı iki acıklı serüven daha ekliyor. Salâh bir gün, baştan çıkmış yeğeninin durumuna çare aramak üzere gelen yaşlı kadının arkasına takılıyor.

Biz de onlarla birlikte, tanımadığımız semtleri geçerek, Sülüklü mahalesinin dar ve pis sokaklarını dolaşarak, çarpık evleri, arsız çoçukları seyrede ede zahmetle kadının evine geliyoruz. Her yerinden sefalet akan bir ev! Alt katta aksırıklı korkunç bir ihtiyar, üst katta yaşlı bir kadın ve onun her türlü kayıtlara baş kaldıran asrî (!) kızı Seniha.

Genç ve güzel kız, gönlünü bir delikanlıya kaptırıp kendini verdikten sonra, ondan bıkarak başka bir delikanlı ile yaşıyor. Delikanlıların ikisi de züğürt, kız baştan çıkmış, aile sefalet içinde. Bu durumda kızı nikâhla alacak elbet bir yiğit çıkamaz. Kız da nikâhlı koca istemiyor. Gönül işlerine göz yumması şartıyle, yaşlı ve zengin bir adamın metresi olmağa razıdır.

Bir süre sonra, Şadi adında böyle bir adam kendiliğinden ortaya çıkarak, aracılık etmesi ricasıyle Salâh'a geliyor. (Salâh'ın bu kızı tanıdığını nasıl ve kimden öğrenmiştir? Romanda bu nokta açıklanmıyor.) Salâh cebine indirdiği iki yüz lira karşılığında bu aracılığı yapıyor.

Şemi geziden dönmüştür. İşleri iyi gitmemektedir. Bir yandan da, kuşkulanan mahallelinin baskısı üzerine komiser bunları sıkıştırmaktadır. Böyle bir sırada Şadi çıkageliyor. İhtiyar hovarda, çıldırasıya sevdiği Seniha'yı sultanlar gibi yaşatmak için hiç bir fedakârlıktan çekinmemiştir. Fakat kız, en küçük bir iltifatı bile esirgemekte ve iki âşığıyle münasebetini sürdürmektedir. İhtiyar hovarda, ağlayıp sızlıyarak bu derdine bir çare aramaktadır.

Şadi hikâyesini anlatırken, vaktiyle Salâh'a verdiği iki yüz liradan bahsediyor. Bunu Şemi'den saklamış olan Salâh güç duruma düşüyor. Şemi'nin kendini suçlayan ağır sözleri karşısında, paraları cebinden çıkarıp suratına fırlatıyor.

Şemi evden taşınıyor. Nafaka kesilince sefalet yine başlıyor. Salâh'ın namusundan ettiği fedakârlık bir işe yaramamıştır. Üstelik, kızıyle oğlu da evden kaçmışlardır.

Buna karşılık, iki yıl önce bakmak üzere aldıkları piç de ellerinde kalmıştır.

Salâh ile kaynanası, son bir çare olarak, artık ağır bir yük haline gelen zavallı yavruyu, yalnız adını bildikleri zengin büyükbabasına teslim etmeğe karar veriyorlar. Çoçuğu kucaklayıp büyükbabasının evine götürüyorlar. Aile faciasını bin türlü güçlükle ihtiyara anlatmağa çalışıyorlar. Sonunda, şaşkınlık içinde öğreniyorlar ki, çoçuğun bu aile ile hiç bir ilgisi yoktur. Kendilerine vaktiyle verilmiş olan bilgi uydurmadır. Çoçuğu yüklenip çaresiz eve dönüyorlar.

Son bir felâket, zavallı Salâh'ın kapısını çalıyor. Bir yabancı, günün birinde Salâh'a gelerek, oğlunun geçkin bir Rus kontesiyle Rusya'ya kaçtığını ve orada öldürüldüğünü haber veriyor. Kızı da bir delikanlı ile seviştikten sonra bir başkasını bulmuş, sonunda o da öldürülmüştür. Ailenin son dalları da böylece kırılıyor. Bu felâket, çoçuklarına kötü örnekler gösteren babanın işlediği günahın cezasıdır.

Peki, neden günahı başkaları işliyor da, cezasını başkaları çekiyor? Bu nasıl adalet? Evet, Tanrı günahları cezasız bırakmıyor. Fakat niçin iylikleri de bu kadar çabuk mükâfatlandırmıyor? Hem neden herkesin suçunun cezasını vermiyor? Cezasız kalan suçlular yok mu?

Eşitlik, ancak toprağın altında hüküm sürüyor. Suçlu, suçsuz hepsi tabiatın aynı kanunlarına bağlı...

"Bu hayat, İlâhî bir lâtifeden başka bir şey değil... Fazla sevinçlere, şikâyetlere, gururlara, yerinmelere değer yeri yok!"

*

Bu sonuç bizi "cebriye" felsefesine götürüyor. Romanın baş kahramanı olan Baba Salâh, her şeyin Tanrı'dan geldiğine, insanların kaderin elinde bir oyuncak olduğuna inanmıştır. Şu kadar ki, Tanrı, adaleti insanlara işledikleri işe göre dağıtmıyor. Hatta, mükâfatlandırmak istediklerini daha çok günah işleyenler arasından seçiyor.

Bu yüksek felsefe, romancının asıl amacı değildir. O, insanlığı soysuzlaştıran asalakların çirkefleşmiş hayatlarını Baba Salâh'ın ağzından anlatırken, toplumun gerçek görünüşünü örten perdeyi yavaş yavaş açıyor. Gizli kalmış aile facialarını birer birer önümüze seriyor. Böylece çeşitli olaylardan hayat felsefesi çıkarıyor.

Bu hayat, şüphesiz sadece kahramanların hayatıdır. Onlar da ancak kendi hayatlarının felsefesini yapıyorlar. Ama vardıkları yargı geneldir. Her biri, kendi davranışını haklı göstermek için: "Yaşayacağım. Yaşamak için güçlü olmak zorundayım. Beni bu amaca ulaştıracak silâhı nerede bulursam alacağım. Hangi yoldan gitmek gerekiyorsa gideceğim. Hayat işte bu!" demek istiyor. Böyle de yapıyor. Bakarsanız hepsi de felsefesinde haklı.

Ama hayat gerçekte bu mudur? Hayatı güzelleştirecek ve yükseltecek manevî değerler yok mudur? İnsanın kızıl şeytandan farkı nedir? İşte huzursuzluk bu düşüncelerin çatışmasıyle başlıyor. Bir yandan, manevî değerleri büsbütün inkâr eden ve geleneklerle alay ederek saldıran insanlar vardır. Öte yanda da, sağlam karakterli, inancı bütün kişiler, ya da bir süre direndikten sonra, açlığa ve sefalete dayanamayarak boyun eğmek zorunda kalan zavallılar bulunmaktadır. Romancı, kızıl inkârcıların karşısına, zayıf iradeli kişileri çıkaracaktır ki, olaylar gelişmiş olsun.

Baba Salâh bu tip bir adamdır. Bir yanda açlık ve sefalet, öte yanda namus ve şeref. Salâh iç âlemiyle çok savaşmış, direnmeye çalışmıştır. Fakat olaylar geliştikçe namusundan fedakârlık ederek, inaçlarını bir safra gibi atarak ayakta durmağa çalışmış, düştükçe tutunacak yer aramış, her düşüşte kendini özürlü sayarak avunmuştur.

İhtiyar kaynana daha pişkindir. Damadının tereddütlerini, ıstırabını gördükçe, alay etmekten, hayat felsefesini kendine göre yorumlayarak ona sitem etmekten geri durmamıştır.

Namusla açlık savaşı, romanda ağırlık merkezi olarak sürüp giderken, Gürpınar'ın birçok romanlarında işlediği iki temaya daha tanık oluyoruz. Bunlardan biri, hırslı ve azgın ihtiyarların genç kadınlara düşkünlüğünden doğan rezalet. Birinin tükenmeyen zenginliği, ötekinin körpe vücuduyle karşılaşınca, gülünç komedya ortaya çıkıyor. Fakat bu aslında acıklı bir dramdır. Ömrünün son demlerinde dünyadan kâm alınağa çalışan ihtiyar kadınların hali de vodvil sayılabilir. Öteki de asrîlik (!) âfetidir. Güzelliğine güvenerek gönlünden başka hiç bir kayıt tanımayan, nikâhı ayakbağı sayarak o kucaktan bu kucağa kendini atan tazeler, züğürtlüğün çaresizliği içinde, aynı kadının aşkında ortaklığı kabul eden delikanlılar, bu âfetlerin kurbanlarıdır.

Yaşlı ve genç bütün bu türedilerin tek düşüncesi, yaşamak, diledikleri gibi zevk sürmektir. Ama değirmenin suyu nereden geliyor, bunu hesaplayan yoktur. İşte *Kaderin Cilvesi* romanının tanıttığı gerçekler!

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın bu romanı da, öteki romanlarındaki aynı artamları, aynı aksaklıkları taşımaktadır. Gürpınar'ın güçlü yönlerini ve kendine özgü ustaca buluşlarını biliyoruz. Aksaklıkları arasında ise, bu eserde önemle kaydedebileceğimiz şunlardır:

Olayların nedenleri – özetlerken bir noktasına işaret ettiğimiz gibi – iyice açıklanmamıştır. Tesadüfler, birdenbire ortaya çıkışlar daha sık görülmektedir. Fakat olaylar Baba Salâh'ın ağzından nakledildiği için olayları anlatırken, onun bazı yerleri atabileceğini tabiî görerek, bu kusuru pek yadırgamıyoruz. Çok ustalıklı olan konuşmalar da, bazı kere yersiz ve uzun olmaktan kurtulamamıştır.

Gürpınar bu romanı hayatta iken yayımlamamıştır. Acaba, bazı yerlerine dokunmayı tasarladığı için mi, ilerde tekrar ele almak üzere bir yana bırakılmıştır? Bunu bilemeyiz. Pek de sanmıyoruz.

Bununla birlikte, değerli romancımızın bu eserini tanımak, bizim için ayrı bir kazançtır.

II. DELİ FİLOZOF

Yüce (müteal) bir varlık tasavvuru, ilk çağlardan beri insan düşüncesine hâkim olmuştur. Evrende gördüğümüz çeşitli varlıkların gerçek niteliği nedir? Hangi kudretin eseridir? Tanrı, dediğimiz bu yüce kudretin "zat" ve "sıfat"ını bilebilir miyiz? Yoksa Tanrı kafamızda yaratıp gönlümüzde beslediğimiz bir tasavvurdan mı ibarettir? Eğer öyle ise, tabiattaki bu gizli kuvvetin aslı nedir?

Yüzyıllar boyunca filozoflar bu soruların cevabını bulmağa çalışmışlardır. Tanrı'yı inkâr edenler de olmuştur, kabul edenler de. Kabul edenlere göre, uzayıp giden davanın esası çözülmüştür. Şimdi ortada bu temel üzerine kurulacak bazı sorunlar vardır. Tanrı'yı inkâr edenler, yaradılıştaki büyük sırrı açıklamak zorundadırlar. Buna da çare bulmuşlar, düşüncelerini birer esasa bağlamak çabası içinde uğraşıp durmuşlardır.

Dinler, Tanrı'nın varlığı esasına göre kurulmuştur. Ayrılık, bu yüce varlığın "zat" ve "sıfat"ındadır. İslâm dini bunu belirtmiş, mü'minin Tanrı hakkında edinmesi gereken bilgileri açıklamıştır. Kelâm kitapları, Tanrı fikriyle ilgili bahisleri ve bu konuda "mütekellimin" ile "müteahhirin" tartışmalarını kapsar. "Eşyanın gerçek varlığı" bahsi ise, felsefenin iki büyük sorunundan biri olarak ontolojinin sınırları içine girer.

Dini bütün bir Müslüman, çevresinde dinsiz bir adam görmek istemez. Dine karşı en ufak bir kayıtsızlığı hoş görmez. Bu konuda her hangi bir tartışmaya katlanamaz. Tanrı'yı inkâr eden "kâfir"dir, "zındık"dır. Böyle bir kişi mahallesine uğursuzluk getirir. Bununla birlikte, zaman

zaman böyle adamlar çıkar, çevresinin "tekfir"ine aldırmayarak, fikrini açıkça söylemek cesaretini gösterir.

İşte romana adını veren Deli Filozof[2] böyle bir tiptir. Nerede, ne zaman, nasıl okuduğunu, hangi ailede yetiştiğini bilmiyoruz. Romancı bunları açıklamıyor. Yalnız, derin bilgisi olduğunu, bütün felsefe akımlarını yakından tanıdığını söylüyor. Romanı okurken biz de görüyoruz ki, Deli Filozof, tanınmış bilginlerin ve filozofların fikirlerini ele alarak, insan zihnine takılan başlıca sorunlar üzerinde durmaktan ve bunları uzun uzun anlatmaktan zevk almaktadır.

İnsanların meydana getirdiği kanunlar, tabiat kanunlarıyle bir çekişme halindedir. İnsan istediği kadar çabalasın, tabiat kendi kanunlarına göre hükmünü sürüyor. Tabiat her felsefeden daha zorludur.

Âdil olan Tanrı, neden lûtfunu da kalırımı da adalet üzere dağıtmıyor. Bakıyorsunuz en suçlu görünen genlik içinde yaşıyor, ikbal mevkilerine yükseliyor da, "âbid" ve "zâhid" geçinen ihtiyaç içinde çırpınıyor (Bu fikir *Kaderin Cilvesi* romanında da vardır).

Tabiatta bir şey ne yeniden var olur, ne de var olan şeyi yok etmek kabil olur. Bu kuramın yarısını şimdi çürütüyorlar: Evet, bir şey yeniden var olmaz; fakat var olan şey bir bakımıa mahvolabilir.

İnsan, nefsinin elinde bir oyuncaktır. Gönlüne bir bir türlü söz geçiremez. Hercai gönüllerin yarattığı heykellere karşı toplum kanunlarının ne hükmü olabilir?

İnsanlar işledikleri suçların günahını talihlerine yüklerler; felekten yakınırlar. Aslını bulamadıkları gerçekleri uğursuzluğa yorarlar. Uğursuzluk acaba kimdedir?

---

[2] *Deli Filozof*, Pınar Yayınları, Hüseyin Rahmi Gürpınar külliyatı: 6, İstanbul, İsmet matbaası 1964, 299 sayfa fiyatı 750 kuruş. Eserin yazıldığı tarih: 7 mayıs 1931.

Gürpınar, bütün bu fikirleri ortaya atmak için, en uygun tip olarak Deli Filozof Hikmetullah'ı seçmiştir. Bu dağınık fikirler elbet birer "meviza" olarak sıralanamazdı. Bunları bir roman çerçevesi içinde yeri ve sırası geldikçe ortaya koymak gerekirdi. Gürpınar da bunu yapmıştır. Ancak bu romanda tek serüvenle yetinmemiş, birbirleriyle ilişiği olan ve olmayan birkaç serüveni yan yana eklemiş, böylece roman meydana gelmiştir.

Romanın başında, Deli Filozof'un "Tanrı'ya itirazı" yer alıyor. Sonra Filozofun ailesini tanıyoruz. Karısı, kaynanası, köylü hizmetçisi, daha sonra romanın iki kahramanı olacak biri erkek, öteki kız iki çoçuğu ile büyükçe bir evde oturan Hikmetullah, sivri düşüncelerinden ötürü mahallenin Deli Filozof sanını verdiği orta halli bir adamdır. İşi gücü yoktur. Babadan kalma evlerin geliriyle yaşamaktadır.

Deli Filozof, bir gün düşünce konusu aramak üzere sokakları dolaşırken, Süleymaniye'de rastladığı bir dilenci ile uzun uzun konuşuyor. İnsanların saplandığı inanç üzerinde fikir yürütmek fırsatını buluyor.

Sonra, Rukiye Hanım'ın, "zimmetine para geçirmiş" oğlunun hikâyesini dinliyoruz. Bu hikâyeyi, Rukiye Hanım, mahalle imamına anlatarak yakınıyor. Bu serüvenin romanla ilgisi yoktur. Yalnız Deli Filozof'un bundan hüküm çıkarmasına yarayacaktır.

Daha sonra, mahalle kahvesinde Deli Filozof ile softa bozuntusu arasındaki tartışmalara tanık oluyoruz. Filozofa göre softa bozuntusu, dünyadan haberi olmayan, asılsız inançlara saplanmış bir zavallıdır. Softaya göre Filozof da, sapık fikirlerinden ötürü çevresine uğursuzluk getiren, mahalleden sürüp çıkarılması gereken bir zındıktır.

Artık romana giriyoruz. Kendi halinde namuslu, açık düşünceli, iyi bir adam olan Ali Senaver'in genç ve güzel karısıyle Hikmetullah'ın oğlu gizlice sevişmektedirler.

Delikanlının geceleri bahçe duvarından Senaver'in evine girdiği bile söylenmektedir. Bu dedikodu mahalle kahvesinde çalkalanıyor. Mahallede geri fikirli takımını temsil eden softa, bekçiyi göndererek Ali Senaver'i kahveye çağırıyor. Karısının Deli Filozof'un oğlu Çelebi ile sevişiğini herkesin içinde ona söylüyor. Ali Senaver inanmak istemiyor; fakat suçlamaların ağırlığı altında kahveden çıkıyor. Düşündükçe, vaktiyle önem vermediği için üzerinde durmadığı bazı olayları hatırlayarak şüpheye düşüyor.

Bir gece, evin alt katında iki genci yakalayınca, Ali Senaver acı gerçeğe eriyor. Karısı İclâl'i çok sevdiği için, pişman olduğunu görse hemen affedecektir. Fakat kadın pişmanlık duymak şöyle dursun, delikanlıyı sevdiğini itiraf etmekten çekinmiyor. Çaresiz kalan koca, başına gelen felâketi Filozof'a açıp akıl danışıyor.

Filozof'a göre, tabiatın hükmü yerini bulacaktır. İstemeyen bir kadını nikâh bağıyle tutmak mümkün değildir. Kadını serbest bırakmaktan başka çare yoktur. Fakat bu, Ali Senaver için bir ölümdür. Filozof'un verdiği salıkla İclâl'i bir süre mahalleden ayırmak için, Emirgân'daki dadısının evine götürüyor.

Öte yandan Çelebi, ne babasının öğütlerini dinleyecek, ne de gönlüne meram anlatacak haldedir. İclâl'i bulunduğu yerden kaçırıyor. Şimdi, kadının kocasıyle delikanlının babası kaçakların peşindedir. Filozof'un edindiği bilgiye göre, delikanlı ile kız kumara dadanmışlardır. Ne olduğu belirsiz kumarbazlarla gece gündüz kumar oynamakta, o pansiyondan bu pansiyona dolaşmaktadırlar. Bir mektup faciayı anlatıyor. Çelebi yaralanmış, İclâl de haydutlar tarafından kaçırılmıştır. Koca ile baba, hastaneye koşup Çelebi'den durumu öğreniyorlar. Delikanlının yarası hafif olduğu için hastaneden çabuk çıkıyor. Şimdi delikanlı ile birlikte üç kişi, kadının bulunduğu yeri aramaktadır.

Fakat kadın ele geçerse kimin olacaktır? Ne koca

vazgeçiyor; ne de âşık. İkisi de direniyor. Bir gün ansızın kocanın vazgeçtiğini görüyoruz. Delikanlı sevinç içindedir. Ancak bu cömert kocanın: "Sen de günün birinde benim durumuma düşersen aynı anlayışı gösterecek misin?" sorusuna cevap vermiyor.

Bir gün kadından gelen bir mektup, onun gizli bir evde kapatılmış olduğunu bildiriyor. Ama ip ucu vermiyor. İkinci mektup bulunduğu yeri aydınlatıyor. Üç kişi evi basıp İclâl'i, kendisine yardım eden Arap Dadı ile birlikte kaçırıyor. İclâl ile Çelebi evleniyorlar, mutludurlar.

Öte yandan Filozof'un kızı Caize, yakışıklı fakat işsiz güçsüz, serseri bir delikanlıyı seviyor. Deli Filozof evlenmelerine razı olmayınca gençler kaçıyor, sonra Filozof'un affetmesi üzerine eve dönüyorlar. Çelebi karısı İclâl ile, Caize de kocası Umrani ile babalarının Koska'daki evinde barınıyorlar.

Filozof'a piyongodan 25.000 lira ikramiye çıkmıştır. Bunun yarısı ile Erenköy'e yakın bir yerde çiftlik alarak, çiftliğin uğursuz diye tanınmış büyük köşküne hep birden yerleşiyorlar.

Çok geçmeden İclâl ile Umrani sevişiyor. Bunu sezen Çelebi ile Caize, çılgınca dönerek akıl almak için babalarına koşuyorlar. İşi daha önceden sezen Filozof, ayrılmaktan başka çare olmadığını, direnirlerse başlarına gelecek felâketi anlatıyorsa da dinletemiyor.

Başbaşa veren iki kardeş, suçluları zehirlemeye, onlar öldükten sonra yaşamayacaklarına göre, aynı zehirden kendileri de içip ölmeye karar veriyorlar. Bu, alındıktan bir yıl sonra etkisini gösteren bir zehirdir. Dördü de, bir hafta süre ile çaylarına katılan bu zehiri, iki kardeş bile bile, ötekiler bilmeyerek alıyor. İki kardeşin, kendilerini zehirlemek teşebbüsünde bulunduğunu Arap Dadı'dan öğrenen İclâl ile Umrani, bir gün Dadı'yı da alarak evden kaçıyorlar.

Uğradıkları bu son felâket üzerine yine babalarına koşan iki kardeş, durumu itiraf ediyor. Baba, vaktiyle söyledilerini hatırlayarak, unutmaktan başka çare olmadığını anlatıyor. Bir yandan da kendilerinin haberi olmaksızın, yemeklerine koydurduğu panzehirle, çoçukları bir yıl sonra uğrayacakları ölüm felâketinden kurtarıyor. Babalarının bu teşebbüsünü bilmeyen kardeşler, yaklaşan ölümü bekliyorlar. Rakiplerinin ölümüyle intikamlarını almış, kendileri de ölümle cezalarını bulmuş olacaklardır.

Yıl tamamlanmak üzere iken, Dadı'nın İclâl'den getirdiği mektup, kaçakların halini ortaya koyuyor. İkisi de sefalet içinde bulunmakta, nedeni bir türlü anlaşılmayan sancı içinde kıvranmaktadır. Sevgi yerine, şimdi birbirine karşı tiksinti başlamıştır.

İki kardeş, intikam saatının yaklaştığını anladıkları için memnundur. Fakat neden zehirlenme kendilerinde başlamamıştır? Kardeşler yine babalarına koşup durumu bildiriyorlar. Filozof, panzehirle kendilerini kurtarmış olduğunu, zaman geçtiği için onları kurtarmaya imkân kalmadığını anlatarak sabretmelerini söylüyor. Fakat bunlar sabredecek halde değildir. Ölmeden önce, sevdiklerini bir kere daha görebilmek için çıldırıyorlar.

Çelebi hemen bir otomobile atlayıp İclâl'in bildirdiği adrese gidiyor. Sefaleti gözleriyle görüyor. Her ikisinin de birbirinden tiksindiğini kendi ağızlarından işitiyor. Bunları, Dadı ile birlikte alıp köşke getiriyor.

Bir kaç gün sonra hastalarda, iyi bakılma sonucu olarak iyileşme belirtisi görülüyor. Her ikisi de, işledikleri suçun cezasını çektiklerine inanmaktadır. Vicdan azabı ve pişmanlık içindedir. Fakat günler geçtikçe, İclâl ile Çelebi'de ve Caize ile Umrani'de yeniden bir gönül yakınlığı beliriyor. İclâl hizmetçi, Umrani de bir köle olarak köşkte onların yanında barınmaya razıdır.

Fakat bu iyilik uzun sürmüyor. Günü gelince, önce Umrani, sonrada İclâl ölüyor.

"Ey Ademoğlu, dünyaları verseler kanmazsın. Cihanı yutsan doymazsın. Etrafında açlıktan ölenlere acımazsın. Sen ve seninkiler siz toksunuz ya..."

"Hamiyet, insaniyet, merhamet, şefkat gibi kelimeler uydurmuş, fakat mânalarını büsbütün unutmuşsun."

"Karşındakini öldürüp onun postuna girmek, vatanına, mülküne, karısına, evlâdına, herşeyine malik olmak."

"...medeniyetle insaniyet birbirine o kadar şaşı bakıyorlarki, bu çarpışmalarda galip çıkanlar kahramanlıklarını kasidelerle överler; mağlûp düşenler haksızlıktan şikâyetçi."

"Beşerin yüzünü daima zıt ifadeli bu iki maske ile örtülü göreceğiz. Mağlûbu galibin yerine geçirirsek aynı zalimane azametle mağrur görürüz. Kime acıyacağız? Hangisine ta'nedeceğiz."?

"Nereye gittiğimizi düşünmezden evvel, nereden geldiğimizi hatırlamaya uğraşmalıyız. Hiç şüphesiz bugünkü insan geçirdiği istihalelerden evvel hayvandı. Hâlâ vücudumuzda kurt ve ayı ile akrabalığımızı müsbit nişaneler taşıyoruz."

"Hepimiz hususî menfaatin uşağıyız. Umuma yararlık göstermeye atılmamız yine bir şahsî menfaat içindir."

"...tabiat tam tesviyede akıl yaratmıyor. Hiç birimiz tam akıllı değiliz".

"Cinnetten büsbütün kaçabilmek mümkün değildir. Mesele ona kendimizi yarıdan fazla kaptırmamağa uğraşmaktır."

"İnsaniyetin başını döndüren işte üç büyük cinayet âmili: Aşk, hırs, para..."

"Sırf bunlardan lezzet aramağa uğraşanların çoğunluklukla bedbaht olduklarını görüyoruz."

"Bu hakikatten ibret almak için hayat acı misallerle doludur, fakat insanoğlu fırsat düşkünü bir kördür."

Kitabın başında Tanrı'ya seslenerek "kalplerini nifak ve şikakla dopdolu yarattığın mahlûkatını böyle boğaz boğaza bırakıp da ortadan çekilmek olur mu?" diye yakınan Deli Filozof, kitabın sonunda insanlara çatıyor. Şüphesiz asıl "Müsebbibül'l-esbab"ı unutmuş değildir. Fakat oğlu ile kızının birer katil olduğunu gördükten sonra, bu kadar çabaladığı halde onları dilediği gibi yetiştirememiş, bu felâketi önleyememiş olmaktan duyduğu acı ile kolu kanadı kırılmış, sesini değiştirmiş, alayı bırakarak çaresizlik içinde boyun eğmiştir. İnsanların azgın ihtiraslarını önlemek mümkün olmuyor.

*

Yüksek felsefeye dayanan bu düşünceler, şüphesiz romanın sınırlarını aşıyor. Fakat görülüyor ki, okurlarını her eserinde "avamî şathıyyat" arasında yüksek bir felsefeye doğru çekmeye uğraşan romancımız, bu kez Tanrı fikrini ele almış, ona ilişkin birtakım sorunları da bu ana fikre ekleyerek eserini meydana getirmiştir. Bu düşüncelerden çoğunun romanla ilgisi olmadığını söylemek yerinde olur.

Gürpınar'ın bütün eserlerinde, kişileri konuşturmada, tipleri yaratmada, olayları sıralayıp canlandırmada gösterdiği ustalık, bu eserde de görülüyor. Bileşik bir tip olarak birçok romanlarında yer alan çenesi düşük kaynana, zaman zaman araya girerek, konuşmalarıyle olaylara bir çeşni veriyor. Çetin felsefî fikirler arasında dudaklarda bir gülümseme yaratarak ağırlığı dağıtıyor. Süleymaniye'deki dilenci, Rukiye Hanım, imam, mahalle kahvesindeki çeşitli tipler, aynı derecede ilginçtir.

Ancak bu canlı tipleri yalnız dış görünüşleriyle, olayları da yüzeyden tanıyoruz. Romanın başlıca kahramanı olan olan Deli Filozof'un nerede ve nasıl yetiştiğini bilmediğimiz gibi, oğlu Çelebi hangi okulda okumuştur; ne iş yapar? Ali

Senaver nerede çalışır? Bunlar hakkında da bilgimiz yoktur. Adı geçenlerin hepsi de işi gücü olmayan birtakım insanlardır. Gerçi Ali Senaver'in de, Çelebi'nin de işde olduğunu romancı bize söylüyor. Edindiğimiz bilgi bundan ibarettir. Fakat, Filozof'la oğlu ne zaman uğrasalar Ali Senaver'i evinde bulurlar.

Ali Senaver'in acıyarak alıp yetiştirdiği, sonra kendisiyle evlendiği İclâl'in romanın sonlarına doğru Fransızca eser okuduğunu görüyoruz. Bu bilgiyi nasıl edinmiştir? Bunların hepsi bizim için gizli kalıyor.

Karısını çıldırasıye seven, ihanetini göre göre ondan vazgeçmeyeceğini söyleyen Ali Senaver, günün birinde ani bir kararla karısını âşıkına bırakıveriyor. Bu duygu değişikliğinin biz asıl nedenini öğrenmek isteriz. Koca, nasıl bir iç çekişmesinden sora bu sonuca varmıştır. Romancının, bu ruh halini, geçirdiği evrelerle göstermesi gerekir.

Aşklar, Gürpınar'ın bütün romanlarında olduğu gibi hep çılgıncadır, seven sevgilisinden başka hiç bir şey görmüyor; her şeyi unutuyor ve aşkın ebedî olacağını sanıyor. Aşkın geçirdiği evreler, birbirini izleyen olaylarla panorama gibi gözlerimizin önüne seriliyor. Fakat onları yaratan ve yaşatıp sürdüren nedenler hep karanlıktadır. Örneğin Çelebi'nin İclâl'i çıldırasıya sevdiğini, kendisini tanımadan önce başkalarından öğreniyoruz. Bu sevginin ölümü göze aldıracak kadar azgın olduğunu da kendinden işitiyoruz; olaylar da bizi bu sonuca doğru götürüyor. Ama Çelebi İclâl'i nasıl ve nerede gördü, bu sevgi nasıl başladı, nasıl kökleşti, bunu asla bilmiyoruz.

Olayları heyacanla izlerken birden durakladığımız, kişilerin gereksiz gevezelikleriyle irkildiğimiz de oluyor. Gürpınar bu romanda da İttihatçılara takılınayı unutmuyor. Bunlar hep romanın aksayan yönleridir.

Bununla birlikte, toplum hayatımızın, bu romanda da çeşitli yönleriye ustaca tasvir edildiğini görüyoruz.

Romancımız, okurları merak ve heyecan içinde sürüklemeyi kendine amaç edinmiş değil midir? Hiç duraksamadan söyleyebiliriz ki, bu romanında da amacına ulaşmıştır.

(*Türk Dili*, sayı 157 – 160, ekim – ocak 1964 – 1965)

TÜRLÜ YÖNLERİYLE TEVFİK FİKRET

Şairlerle yazarlar, eserleri ve kişilikleriyle kendi devirrini temsil ettikleri oranda edebiyat tarihçisi için önemlidirler. Çağlarına vurdukları damga ve arkalarında bıraktıkları izle, kendi devirlerini aşanlar da vardır. Bunlar, çağlar geçtikçe heykelleşirler. Zamanın, zamanla değişen akımların, onların kişiliği üzerinde etkisi olamaz. Ali Şir Nevaî bu tip kişilerin başında gelir.

Eserlerinden çok, temsil ettikleri fikir, benimsedikleri ülkü ve bu uğurda açtıkları savaş bakımından adlarını unutamayacağımız kişiler de başka bir kümeye girer. Namık Kemal'i buna örnek olarak gösterebiliriz.

Yaşadığı devrin sanatına kişiliğiyle yön veren, getirdiği yeniliklerle edebiyatın ufkunu genişleten ve devrini yetki ile temsil eden kişiler de edebiyat tarihinde önemle yer alır.

Ahlâk, karakter, özde ve sözde doğruluk, tarihî kişilere başka bir değer kazandırır. "**İlmiyle âmil olmak**" sözü, bu gerçeği belirtmek için söylenmiştir. İşte Tevfik Fikret bu sonuncu kümeye girer. Hem edebiyatımızdaki yeri, hem de haksızlığa boyun eğmeyen sağlam karakteriyle bu vasfa hak kazanmıştır.

Bizim kuşaklar, Fikret'i Meşrutiyetten sonra ortaya çıkan "**Sis**" manzumesiyle tanımışlardır. Özgürlüğe kavuştuktan sonra "**Sis**"e karşı yazdığı "**Rücu**", bunun yanında çok sönük kalır.

Daha sonra Fikret'in "**Tarih-i Kadim**"i elimize geçti. Bu yüzden şaire dinsiz damgasının vurulduğunu gördük. Bu konu üzerinde ayrıca durulabilir. Ancak unutmayalım ki, şairlerin iç âlemleri çok engin çok karışıktır. Tek eserle bu âlemin içine girip kesin yargıya varmak kolay olmaz. Başka eserleriyle de kıyaslamak gerekir. Her halde Fikret, "**fisk u fücur**" içinde yüzdükleri halde "**dindarlık**" taslayan iki yüzlü tiplerden değildir.

Fikret'in "**Doksan Beşe Doğru**" manzumesiyle "**Han-ı Yağma**"yı yazdığı zamanı birlikte yaşadık. Birçoklarının türlü nimetler peşinde iktidarın eteğine sarıldığı bir devirde, şairin bu haykırışı başka bir önem taşıyordu. Tek kalan bu ses, "**İttihat ve Terakki**" merkezinin kubbesinde uzun zaman çınladı durdu.

Fikret'te–nerden gelirse gelsin– baskıya karşı hep bu tepki görülür. Şair savaşçı değildir. Haksızlığa karşı sadece "**isyan**" halindedir. Coşar, fakat yine kendi bendi içinde kalır.

Zamanın Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin bir emrini gereksiz bularak Galatasaray Sultanisi Müdürlüğünden çekildiği zaman, şair yine aynı "isyan"ı göstermişti. Fikret, Aşıyan'ına çekilip Kolleide ders aldığı zaman: "İrfanım tebdil-i tabiiyyet etti" derken, kim bilir ne kadar acı duymuşmuştur? Derin bir sızı, acı bir burukluk, bu dört kelimelik cümlede gizli değil midir?

Rubab-ı Şikeste'nin başına koyduğu:

Kimseden ümmid-i feyz etmem dilenmem perr ü bâl
Kendi cevvim kendi eflâkimde kendim tâirim
İnhina tavk-ı esaretten girandır boynuma
Fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür bir şairim

Kıt'asını, şairin yersiz gururuna verenlerde görüldü. Bu gurur hiç de yersiz değildir ve Fikret işte budur. Kaç şair bunu söylemiş ve söylediği gibi olabilmiştir.

Onun:

Toprak vatanım, nev'i beşer milletim, insan
İnsan olur ancak bunu iz'anla, inandım

Beyitinden ötürü şairi hırpalayanlar çoktur. Aşırı solcular ise bu beyti boyuna sömürürler. Halbuki bu düşünce, o zamanki fikir akımlarının etkisi altında Batı'dan aktarılmış sözden başka bir şey değildir. Fikret'in, bütün hayatı boyunca yurdu için nasıl titrediği, ulusu her an başı yukarıda görmek istediği, bütün şiirlerinde açıkça görülür.

Çok kötümser olan Fikret, "Bu memlekette bir gün sabah olursa..." diye, zaman zaman tereddüte düşmekten kendini alamamıştır. Fakat asıl inancını sonunda şöyle belirtiyor: "Evet, sabah olacaktır."

Oğlunu yabancı ülkelere gönderirken, onun yurduna avuç avuç nur getirmesini dilemiştir. Zavallı şair bu yüzden de talihsizdir. Bereket versin bu acıyı görmedi; yoksa dayanamazdı. Oğlu için yazdığı şiirler meydandayken bu konuda onu suçluyabilir miyiz?

Edebiyat tarihindeki yerine gelince: Fikret "Edebiyat-ı cedide"nin şiirini, Halit Ziya da nesrini temsil ederler. Fakat Fikret, bu edebî topluluğun başındadır.

Eski edebiyattan yeni edebiyata geçişte Şinasi, Namık Kemal, Hamit, Ekrem birer basamaktır. Yeni edebiyata fikri, ruhu, şekli ve kapsamıyle Batılı karakteri veren Fikret olmuştur. Onun şiirlerinde bugün eski olarak görülen ancak dildir. Bu da yalnız kelimeler bakımındandır. Yoksa deyiş ve anlatış yine yenidir.

Servetifünuncular, sözleri, yazıları ve edebiyat anlayışlarıyle öyle seçkin bir topluluk meydana getirmişlerdir

ki, ne kendilerinden önce, ne de daha sonraki devirlerde böyle bir kümeleşme görülebilmiştir.

Onlar sanatta aristokrasiyi benimsemişler, okurların azını ve özünü aramışlardır. Dilde gelenekçi kalmaları da bundandır. Bu anlayış elbet bugünün eğilimine uymaz. Ama zamanın özelliği ve Batı edebiyatının etkisi göz önüne alınırsa, böyle bir edebî devrin gelip geçmesi edebiyat tarihimizin için kaçınılmaz bir evre sayılır.

Onlar, yalnız sanat anlayışlarıyle değil, yaşayışları, giyinişleriyle de, zamanın eski edebiyatı temsil eden genç kuşaklarından ayrılırlar. Bu sinobizm değildir. Onlara "dekadan" diyenler oldu: Fakat züppe diyenler çıkmadı. İçlerinden en göze çarpan Cenap'tır; en derbederide Rauf... Fikret ötekilere göre hattâ biraz babayanî sayılır. Fikret sanat anlayışında türlü aşamalar geçirmiştir. *Rubab-ı Şikeste*'de, sanatında titiz bireyci bir şair olarak görünür. *Halûk'un Defteri*'nde, seçtiği konular ve ileri sürdüğü düşüncelerle topluma yararlı olmayı amaç edinen bir şairdir. *Şermin*'de ise, çoçuklara kadar inmiştir. Her üç eserde de dil ve deyiş, konunun ve amacın gerektirdiği niteliği taşır. Sanat ile toplum arasında kurulan bu ilişkide, sosyal olayların etkisi açıkça görülür. Bunun çok mutlu bir gelişme olduğunu kaydetmeliyiz.

Fikret'in şiirleri, dile (Osmanlıcaya) tasarruf, aruzu ustalıkla kullanma, yapıda sağlamlık bakımından kusursuzdur. Eski şiirin mısra ve beyit bütünlüğünü kıran, nazım deyişine kıvraklık veren, şiire ahenk, ruh ve tabiat getiren Fikret'tir.

Fikret topluma kırgın ve bundan ötürü de küskündür. Daha doğrusu, topluma değil, toplum içinde densiz davranışlarıyle huzuru bozan kişilere karşı kırgındır. Keşke daha az kırgın ve hiç küskün olmasaydı da, bir savaşçı olarak tiksindiği kişilere karşı meydan okusaydı, diye düşünebiliriz. Ama bu bir karakter işidir. Fikret ancak bu kada-

rını yapabilmiştir. Eğer bu haliyle savaşa girişseydi, ezilir, çiğnenip giderdi.

Fikret ne yazık ki bir Namık Kemal olamamıştır. Ama zulme alkış tutanların karşısında o, sağlam karakteriyle her zaman tunç bir heykel gibi görünecektir.

(*Türk Dili*, sayı 168, eylül 1965)

ALİ ŞİR NEVAÎ

Nevaî XV. yüzyılda Orta Asya'da gelişmeye başlayan Çağatay lehçesinin en büyük şairi, Türk edebiyatının en önemli, en değerli bir kişisidir.

Nevaî yalnız bir şair değildir. İleri görüşlü fedakâr bir devlet adamı, geniş düşünceli bir müslüman, inanmış bir tarikat adamı, şiiri ve sanatı koruyan bir Türk düşünürü, Fars dili ve edebiyatının yaygın olduğu bir devirde Türk dilinin zenginliğini ve üstünlüğünü ileri süren bir milliyetçidir. Nevaî'yi işte bu açılardan incelemek gerekir.

Genel Durum:

Nevaî'nin hayatına ve sanatına geçmeden önce, onun yetiştiği devri ve o devirdeki Türk dili ve edebiyatının durumunu birkaç cümle ile gözden geçirmekte fayda vardır.

Timur 1405'de ölünce, büyük Türk İmparatorluğu birdenbire dağılmaya yüz tutmuştu. Timur'un oğulllarından üçü kendi sağlığında ölmüş, yalnız küçük oğlu Şahruh kalmıştı. Şahruh, kadeşlerinin oğullarıyle çarpışmak zorunda kalmış, sonunda Horasan ile Maveraünnehir'i elinde tutabilmişti.

Şahruh, Horasan'ın merkezi olan Herat'ı merkez yapmış, Maveraünnehir'in merkezi olan Semerkant'ın valiliğini de oğlu Uluğ Bey'e bırakmıştır.

Şahruh'un saltanatı 43 yıl sürmüş ve 1447'de ölünce yerine Uluğ Bey geçmiştir. Fakat yine yurdun her yerinde ayaklanmalar başlamış ve Uluğ Bey, başta oğlu Abdüllatif olmak üzere birçoklarıyle savaşmak zorunda kalmış ve iki yıl kadar çekişmeden sonra, oğlu Abdüllatif tarafından öldürülmüştür. Biraz sonra Semerkant'ı Ebu Sait eline geçirmiştir.

Bundan sonra Herat'a önce Ebülkasım Babur, onun 1457'de ölümü üzerine de Ebu Sait hakim olmuştur. Onun 1469'da Azerbaycan'daki Karabağ'da öldürülmesi üzerine Herat'ta genç Hüseyin Baykara saltanatını ilân etmiştir.

Bir aralık Şahruh'un torunu Mirza Yadigâr Mehmet, Uzun Hasan'dan aldığı kuvvetle Herat'ı ele geçirmişse de, Baykara Yadigâr'ı öldürerek Herat'a hakim olmuştur. Baykara'nın saltanatı 40 yıl sürmüştür.

Edebî Durum:

Orta Asya'da Timur'un hakim olduğu ülkelerde edebî dil Farsça idi. Türk şairleri Farsça kaside ve gazel söylemekle kendilerini tanıtmaya çalışıyorlardı. Saraylarda ve aydın çevrelerde Farsça yazılmış eserler sürümde idi.

Böyle olmakla birlikte, XIV. yüzyılın ikinci yarısında Türkçe yazan şairler de görülmüş ve Çağatayca gelişme yolunu tutmuştur.

XV. yüzyılın ilk yarısında Sekkâkî, Atayî, Emirî, Gedayî, Ahmet, Haydar ve Lutfi ün kazanmış şairler arasındadır. Nevaî Lutfi'yi devrin en büyük şairi olarak anar. Onun bazı gazellerini tahmis etmiştir.

İşte Nevaî'nin işlediği dil, bu şairlerin kullandığı dildir.

Nevaî'nin Hayatı:

Nizamettin Ali Şir 17 ramazan 844 (9 şubat 1441)'de Herat'ta doğmuştur. Babası Kiçkine Bahşi ya da Kiçkine Bahadır adında biridir.

Kiçkine Bahadır 1447'de Şahruh'un ölümü üzerine ortalık karışınca, henüz altı yaşında olan küçük oğlu Ali Şir'i yanına alarak, Irak'a gitmek üzere kervanla yola çıkmıştır.

Beş yıl sonra Ebülkasım 1452'de Horasana hakim olunca, Kiçkine Bahadır oğlu ile yine Herat'a dönerek Ebülkasım'ın hizmetine girmiş, bir aralık Sebzvar emiri de olmuştur.

Ali Şir bu kez babasıyle birlikte gitmeyerek Herat'ta kalmıştır. Ebülkasım gerek Ali Şir'e, gerek süt kardeşi olan Mirza Hüseyin (Sultan Hüseyin Baykara)'in öğrenimlerine çok yakın ilgi göstermiş, onlar da bu hevesle Farsça ve Türkçe şiirler söylemeye başlamışlardır.

Ebülkasım 1456'da Meşhet'e giderken Mirza Hüseyin ile Ali Şir'i de birlikte götürmüştür. Ebülkasım 1457'de Meşhet'te ölünce Mirza Hüseyin Merv'e gitmiş, Ali Şir ise Meşhet'te kalarak öğrenimine devam etmiştir.

Ebülkasım'ın ölümünden biraz sonra Kiçkine Bahadır da ölünce, Ali Şir'i, Timur sülâlesi emirlerinden Seyyit Hasan Erdeşir korumuş, ona baba şefkati göstermiştir.

Ali Şir babasının ölümünden sonra Herat'a dönerek Ebu Sait'in hizmetine girmiştir. Fakat Ebu Sait Ali Şir'e bir türlü güvenememiştir. Onun, kendisine karşı ayaklanmış olan Hüseyin Baykara'nın yakın arkadaşı olması, bu güvensizliğin başlıca nedenlerindendir. Hatta Ali Şir'in dayıları olan şair Kâbilî ile Garibî'yi de aynı kuşku ile öldürtmüştür. Herat'ta barınamayacağını anlayan Ali Şir, Semerkant'a gitmiş orada öğrenimine devam etmiştir.

Ali Şir'in Semerkant'ta ne kadar kaldığını bilmiyoruz. Ancak 1466'da onun Herat'ta olduğu anlaşılıyor. Bu tarihte La'lî sülâlesinin Bedahşan ayaklanması olmuştu. Ali Şir onun üzerine Herat'ta kalmak istemeyerek ikinci kez Semerkant'a gitmiştir. Onun Seyyit Hasan Erdeşir'e yazdığı manzum mektup bu zamanda kaleme alınmış olsa gerektir.

Ebu Sait Karakoyunlular'a yardım için gittiği Karabağ' da 1469'da öldürülmesi üzerine, Sultan Hüseyin Baykara Herat'ı alarak Horasan'a hakim olmuştur. Ali Şir o tarihlerde Semerkant'ta bulunmakta idi. Baykara Semerkant'ta vali olarak bulunan Ahmet Mirza'ya mektup yazarak eski arkadaşını istetmiş, böylelikle yola çıkan Ali Şir, Sultan Hüseyin Baykara tarafından Herat'ta karşılanmıştır. Nevaî de, bayrama rastladığı için, yeni Sultana Hilâliye kasidesini sunmuştur.

Nevaî'nin ilk kabul ettiği görev mühürdarlıktır. Fakat o bu göreviyle değil, Sultana olan yakınlığıyle tanınmıştır.

Nevaî'nin Sultana ilk hizmeti, yurt yönetiminde gösterdiği anlayışla olmuştur. Baykara Nevaî ile birlikte Esterâbat'ta bulunduğu sırada, Herat'ta vergi işleri yüzünden bir halk hareketi olmuştu. Baykara bu hareketi şiddetle karşılamak istemiş, Nevaî ise, araya girerek yolsuzluk yapanların cezalandırılmasını sağlamış, böylece halkın sevgisini kazanmıştır.

Onun asıl büyük hizmeti, Yadigâr Mehmet olayında görülmüştür. Şahruh'un torunlarından Yadigâr Mehmet, 1469'da Uzun Hasan'dan aldığı kuvvetle Herat'a yürümüşse de, Baykara tarafından püskürtülmüştür. 1470'de Herat'ta çıkan bir kargaşalık yüzünden Baykara şehirden uzaklaşınca, Yadigâr Mehmet bunu fırsat bilmiş, Uzun Hasan' nı yolladığı kuvvetle kolayca Herat'a girmiştir. Bir süre sonra Herat önlerine gelen Baykara, Yadigâr'ı kaleye kapanmak zorunda bırakmış, geceleyin de kaleyi kuşatmıştır. Askerlerin kaleye girmeğe cesaret edemedikleri bir anda, Nevaî yanına aldığı iki erle gizlice kaleye tırmanmış, nöbetçilerin bulunmamasından yararlanarak yalın kılıç saraya girmiş, Yadigâr'ı içki masası başında sızmış bularak yakalayıp Baykara'ya teslim etmiştir; Yadigâr da hemen öldürülmüştür.

Nevaî 1472'de emir (divan beyi) olmuştur. Bu yeni

görevi onu devlet işleriyle daha yakından ilgilendirmeye götürüyordu. Devlet kötü adamların elinde idi. Vergi adaletsizliği, yönetimde yolsuzluk ve zulüm halkı bıktırmıştı. Saray entrikaları almış yürümüştü. Nevaî bunlara göz yumacak yaradılışta değildi. Onun içindir ki, görevi başında bulunduğu sürece bunlarla uğraşmış, bu yüzden birçok düşman kazanmıştı.

Bunlardan biri, naiblikle görevlendirilmiş olan Mecdettin idi. Nevaî görevi boyunca bununla çekişmek zorunda kalmıştır. Mecdettin bir aralık gözden düşmüşse de, yine Baykara'ya sokulmak yolunu bulmuştur.

Nevaî 1476'da Camî'nin irşadıyla nakşbendi tarikatına girmiştir.

Aevaî 1487'de Esterâbat valiliğine gönderilmiştir. Bunun başlıca nedeni, Mecdettin'in tekrar görevi başına getirilmiş olmasındadır. Nevaî için bu bir gözden düşmedir. Nevaî bu görevde on beş ay kalmış, sonra Sultanın emriyle tekrar Herat'ta yerleşmiştir.

1489'da Nevaî babası gibi sevdiği Seyyit Hasan Erdeşir'i kaybetmiştir. Bu Nevaî'yi çok üzmüştür. Başka bir üzüntü de, Nevaî'nin kardeşi olan Derviş Ali'nin Belh'de vali bulunduğu sırada ayaklanmasıdır.

Nevaî 1489'da divan beyliğinden çekilmiş, artık "Mukarreb-i Sultanî" olarak Baykara'nın yanında kalmıştır.

1490'da Mecdettin tekrar gözden düşmüş ve Herat'ta barınamayacağını anlayarak kaçmışsa da, Mekke'ye giderken yolda öldürülmüştür.

1492'de Cami'nin ölümü, Nevaî için yeni bir acı olmuştur.

1497'de Baykara ile büyük oğlu veliaht Bediuzzaman'ın arası açılmıştır. Nevaî bunları barıştırmak için çok çalışmış ise de, Baykara'nın iki yüzlü davranışı yüzünden başarı sağlayamamıştır. Hele esir edilen Bediuzzaman'ın oğlu Mehmet'in Herat sarayında öldürülmesi üzerine baba ile oğulun arası büsbütün gerginleşmiştir.

Nevaî bundan çok üzülmüş ve Herat'tan uzaklaşmak için Meşhet'e gitmiş ve oradan Baykara'ya gönderdiği bir mektupla Hacca gitmek için izin istemişse de, Baykara' nın yolların tehlikeli olduğunu söylemesi üzerine vazgeçmek zorunda kalmıştır.

1499'da Baykara ile Bediuzzaman barışmışsa da, Nevaî üzerinde bu hal büyük bir etki yapmış ve saltanatın geleceğinden umudunu kesmiştir.

Nevaî'nin son zamanlarda sağlığıda bozulmuştu. Yalnız ruhca değil, vücutça da hastalanmıştı. 1500'de Baykara'nın Esterâbat'dan dönüşü sırasında bir kalp bunalımı geçirmiş ve Sultanın elini öptükten sonra yere yığılmıştır.

Eski arkadaşının bu haline üzülen Baykara, onu kendi tahtıravanına bindirerek Herat'a getirmişse de, Nevaî kurtulamamış ve 3 ocak 1501'de hayata gözlerini kapamıştır.

Nevaî'nin Sanatı ve Kişiliği:

Nevaî 8 yaşlarında henüz çoçukken şiir söylemeye başlamıştır. Bunu kendisinden öğreniyoruz. Çocuktaki bu şiir merakı ailesinden gelmiştir. Babası Kiçkine Bahadır, Herat'taki evinde sık sık şairleri, resamları, musikî üstadlarını toplar, meclisler kurarmış. Dayıları Kâbilî ile Garibî de tanınmış birer şairdir.

Nevaî'nin divanı ilk kez bir şiir meraklısı tarafından toplanmıştır. 1465 tarihini taşır. Şair o zaman 24 yaşındadır.

Şairin kendisinin tertip ettiği ilk divan *Bedayiu'l –Bidaye* adını taşır. Bunu ne zaman tertip ettiğini bilmiyoruz. Fakat Baykara'nın tahta geçtiği tarihten sonra tertiplediğine göre, 1469 yılından sonradır.

Şairin ikinci divanı da *Nevadirü'n-Nihaye* adını taşır. Bunu da ne zaman tertiplediğini bilmiyoruz. Şair o tarihten sonra gazel yazınamağa karar vermiştir. Yalnız herhangi bir esinle ara sıra beyitlerle, matlalar söyleyip bunları sakla-

maktadır. İleride sırası gelince bunları tamamlayarak ziyan olmaktan kurtaracaktır.

Bu çalışma 50 ile 60 yaşları arasındadır. Bir yandan Baykara'nın, bir yandan da Camî'nin tavsiyesiyle şiirlerini tamamlaymaya başlamış, bunları eski yazdıklarıyle birlikte *Hazayinü'l-Maanî* adı altında toplayarak 4 divana ayırmıştır.

Garaibü's-Sıgar 8–20 yaşları arasında söylediği şiirler,
Nevadirü'ş-Şebab 20–35 yaşları arasında söylediği şiirler,
Bedayiu'l-Vasat 35–45 yaşları arasında söylediği şiirler,
Fevaidü'l-Kiber 45–60 yaşları arasında söylediği şiirler.

Nevaî'nin ilk divanı olan *Bedayiu'l-Bidaye* için bir dibace yazmıştır. Bu dibace *Garaibü's-Sıgar* nüsahlarının başında bulunur. İkinci divan için de bir fihrist yazmışsa da, bu meydanda yoktur. Şair *Hazayinü'l-Maanî* için de bir dibace yazmıştır ki, bunun Türkiyede tek nüshası Nuruosmaniye Kitaplığında 3999 numaradaki kitabın sayfa kenarlarındadır. Nevaî'inn hayatı bakımından çok değerli bilgileri taşımaktadır.

Nevaî'nin bir de Farsça divanı vardır ki, bunun da iki nüshasından biri Nuruosmaniye'de öteki de Türk–İslâm Müzesindedir.

Nevaî'nin asıl büyük eseri *Hamse*'sidir. Nevaî *Hamse*'ye 1483'de başlamıştır. Bu tarihten çok önce Seyyit Hasan Erdeşir'e yazdığı manzum mektupta Herat'ın takdirsizliğinden bahsederken: "Firdevsî *Şeh-name*'yi 30 yılda meydana getirmiş, bu benim için 30 aylık iştir." demekte, Nizamî'nin *Hamse*'sinden bahsederken de : "Onun 30 yılda yaptığını ben iki üç yılda yaparım" diye övünmektedir. Nevaî gerçekten dediği gibi yapmış beş mesnevîyi 2 yıl gibi kısa bir zamanda bitirmiştir.

Nevaî'nin *Hamse*'si Nizamî'nin *Hamse*'sine cevaptır. Nevaî mesnevîlerini hayli değiştirmiştir. Birinci mesnevîsi olan *Hayretü'l-ebrar*, *Mahzenü'l-esrar*'a cevap olmakla

birlikte, makalelerin ve hikâyelerin hepsini yeniden kaleme almıştır. Vezin ve şekilden başka aslı ile hiç bir ilgisi yoktur. Nevaî ele aldığı konuları daha çok zamanın sosyal hayatın dan seçmiştir.

İkinci mesnevîsi olan *Ferhad ü Şirin'de* bu değişiklik daha açıktır. Nizamî Husrev'i belli başlı kahramanı olarak tasvir ettiği halde, Nevaî bu rolü Ferhad'a vermiş, onu gerçek bir kahraman olarak yaratmıştır. Nevaî'deki Ferhat, Çin Türkistanı Hakanının oğludur. Husrev, Şirin, Şapur başka başka tipler olarak eserde yer alırlar.

Üçüncü mesnevîsi olan *Leylî vü Mecnun*'da, Mecnun bir çöl adamıdır. Burada Mecnun elbet büsbütün de değiştirilemezdi. Fakat Nevaî onu mümkün olduğu kadar gerçekleştirmeye çalışmış. Fazla motifleri atarak eseri toplu bir halde getirmştir.

Dördüncü mesnevî olan *Seb'a–i Seyyar* da büyük değişikliklere uğramıştır. Nevaî, Nizami ile Emir Husrev'in mesnevîlerini haklı olarak eleştirmektedir. Nevaî'deki yedi masal büsbütün başka konulardadır. Nevaî burada tabiata uymayan motifleri atmış, eseri oldukça tabiîleştirmiştir.

Sedd–i İskenderî de öyledir. Nevaî'deki İskender, Nizamî'nin İskender'ine benzemez. Nizamî eserini *Ikbal–name* ve *Şeref–name* olarak ikiye ayırmıştır. *İkbal–name*'de onu muzaffer bir asker, *Şeref–name*'de ise bir peygamber olarak göstermiştir. Halbuki Nevaî'de İskender yalnız bir kahramandır. Adaletli, cesur, koruyucu ve yapıcı bir hükümdardır. Yalnız eserin sonuna doğru onun hem veli hem nebi olduğunu bir söylenti olarak kaydetmektedir. Nevaî İskender'in kişiliğinde, ülkü edindiği bir Türk kahramanını yaşatmak istemiştir.

Nevaî bütün eserlerini özel bir amaçla kaleme almıştır. Örneğin *Siracü'l–Müslimin*, yurttaşlarına müslümanlığı iyice tanıtmak, onlara dinî görevlerini öğretmek için kaleme

alınmıştır. *Lisanü't-Tayr*, tasavvufî bir eserdir. Attar'ın *Mantıku't-Tayr*'ından esin alınarak yeni baştan yazılmıştır. Hikâyelerin hepsi başkadır.

Mahbubü'l-Kulub, içinde bulunduğu toplumun bir aynasıdır. Ahlâkî bir eserdir. *Nesayimü'l-Mahabbe*'de Camî'nin *Nefehatü'l-Üns*'ünde eksik bıraktığı Türk şeyhlerini de almıştır.

Muhakemetü'l-Lügateyn Türk dilinin haklı bir savunmasıdır. Şair bu eserinde Türkçe ile Farsçayı karşılaştırıyor. Türk dilinin daha zengin ve daha üstün olduğunu kaydediyor. Türkçe yüz kelime alıyor. Bunlar ağlamanın çeşitleridir. Türk dilinde bunların ayrı kelimelerle belirtildiği halde, Farsçada bir tek kelime ile karşılandığını söylüyor. Ana dili olan Türkçeyi bırakarak, sözde hüner göstermek için Farsça yazan gençleri kınıyor. "Vaktiyle ben de Farsça yazmıştım. Fakat Türkçenin üstünlüğünü görerek bunda karar kıldım." diyor.

Nevaî vakit buldukça tarih de yazmıştır. *Tarih-i Mülûk-ı Acem* ile *Tarih-i Enbiya ve Hükema* gibi. Türk tarihinden bahseden bir de *Zübdetü't-Tevarih* varsa da elimize geçmemiştir.

Nevaî için hayatta esas gerçek, sevgidir. Nevaî evlenmemiştir. Şüphesiz sevmiş, fakat daha çok sevgisini ulusa, halka, hükümdara, dostuna ve arkadaşına ve bütün insanlara karşı bol bol göstermiştir.

O, bütün yazılarında halkın yararını gözetmiş, eserlerini Türklere öğretmek ve okutmak için yazmış, hükümdarını doğru yola götürmeğe çalışmış veliahta ve öteki şehzadelere durmadan öğütler vermiş, hayatını bu uğurda harcamıştır. Onun halka kızdığı ve toplumu eleştirdiği zamanlar da olmuştur. Fakat bu sistemler, onlara karşı duyduğu sevginin başka bir tecellisidir.

O, ulusa karşı sevgisini gerek Herat'ta, gerek Horasan'ın başka yerlerinde yaptırdığı 300'den çok hayratla göster-

miştir. Herat'taki medrese, hankah ve cami için vakıflar bırakmıştır.

Sevdiği ve saydığı kişilere karşı olan bağlılığını eserleriyle göstermiştir. Camî'nin ölümüne Farça bir ağıt yazdığı gibi, *Hamsetü'l-Mütehayyirin* adlı eserini yazmış, babası gibi sevdiği Seyyit Hasan Erdeşir ile Pehlivan Mehmet için ayrı kitaplar kaleme almıştır.

O, sevmediği kişiler hakkındaki hükümlerde de doğruluktan ayrılmamıştır. *Mecalisü'n-Nefais*'deki hükümler buna birer tanıktır.

Nevaî'nin Herat'taki evi şairler, bilginler ve musiki üstadları için bir toplantı yeri olmuştur. Bu toplantılarda şiirler okunur, tartışmalar yapılır ve musiki fasılları geçilirdi. Kendisinin musiki ile de ilgisi vardır. Birçok besteler onundur. Nevaî pek çoklarının şiirlerini düzeltmiş, hakemlik etmiş, düşüncelerini ortaya koymuştur.

Nevaî, gururu alçakgönüllülükle birleştirmesini bilmiştir. O, Camî'den, Baykara ile oğlundan başka kimse için övgü yazmamıştır. Bunları da içten gelen bir sevgi ile yapmıştır. Onun övünmeleri de başka şairlerinkine benzemez. Haklı ve samimidir.

Nevaî'nin etkilendiği şairler daha çok Nizamî, Emir Husrev, Camî, Sadi, Hafız Şirazî ve Attar'dır. Kendisinin etki alanı ise çok geniştir. Anadolu'da birçok şairler onun etkisi altında kalmışlardır. Fuzulî ve Nedim bunların başında gelir. XVI. yüzyıl şairlerinden Cemilî onun divanına kafiye sırasıyle nazireler söylemiştir.

Özet olarak diyebiliriz ki, Nevaî ünlü bir şair, değerli bir sanatçı, kâmil bir insan, şefkatli bir dost, dini bütün bir Müslüman, yurdu ve ulusu için çırpınan bir milliyetçidir.

(*Türk Dili*, sayı 173, şubat 1966)

Ölümünün İlk Yıldönümünde;

REFİK HALİT KARAY

1908 devrimi, istibtadın ağır baskısı altında bunalan Türk toplumunu, birdenbire kavuştuğu özgürlük havası içinde heyecanla coşturmuştu. Basın alanını kaplayan gazete ve dergilerde, 1901'den beri susan tanınmış eski kalemler yanında, yeni imzalar da görülüyordu.

Birbirlerini henüz tanımaya başlayan bu gençler, çok geçmeden "Fecriati Encümen–i Edebisi" adı altında haftalık *Servetifünun* dergisinde toplanmışlar, derginin 997. sayısında (11 şubat 1325) yayımladıkları bildiri ile kendilerini tanıtmışlardı.

İçlerinde, kendilerinden önceki kuşağı dilde, üslupta ve sanat anlayışında izleyenler bulunduğu gibi, onlara çok az şey borçlu olanlar, yeni bir zevki ve anlayışı müjdeleyenler de vardı. İşte Refik Halit bunlardan biridir.

Refik Halit, Meşrutiyet'in ilk günlerinde Ahmet İhsan'la İsmail Suphi'nin akşamları çıkardığı gündelik *Servetifünun*'da yazı hayatına atılmıştır. Onun haftalık *Servetifünun*'da çıkan ilk yazısı, Fecriati bildirisinden öncedir; "Köpekler" başlığını taşır. (sayı 965, 19 kasım 1325) Bu yazının altında "Milano, 7 ekim" tarihi bulunmaktadır.

Daha sonra da çeşitli yazılarıyle küçük hikâyeleri görülmeye başlar. İlk hikâye "Kuvvete Karşı" başlıklıdır. (sayı 978, 18 şubat 1325) "Senede Bir" (sayı 996), "Hakk-ı Sükût" (sayı 1000), "Komşu Namusu" (sayı 1006) hikâyeleri de bunu izler. Edebiyat meraklıları, Refik Halit'i önce bu yazılarıyle realist bir hikâyeci olarak tanımışlardır.

Bundan sonra Refik Halit, gerek *Kalem*, gerek *Cem* dergisindeki yazılarıyle usta bir mizalı yazarı olarak ortaya çıktı. Artık kişiliğini bulmuş ve kalemindeki gücünü herkese tanıtmıştı.

Refik Halit'in bu devirdeki yazı hayatı uzun sürmedi. *Cem*'de "Kirpi" imzasıyle çıkan yazıları, İttihatçıları çileden çıkaracak kadar keskin ve dokunaklı idi. Bir yıl bitmeden, 25 haziran 1327'de çıkan 32. sayısında *Cem* kapatıldı. Ancak bir yıl sonra Ahmet Muhtar Paşa kabinesi (Büyük Kabine) zamanında yeniden yayımına başlandı. Bu da uzun sürmedi. Babıâli olayından sonra İttihatçılar yeniden iş başına geçince, Refik Halit'i başka muhaliflerle birlikte sürgüne yolladılar.

Refik Halit, Sinop, Çorum, Ankara ve Bilecik'te beş yıl süren bu sürgün hayatında en güzel hikâyelerini yazdı. Birinci Dünya Harbini sürgünde geçiren Refik Halit, 1917'de mütarekeden altı ay kadar önce, o sıralarda Sadrazam Tâlat Paşa'ya vekâlet eden Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın emriyle on gün için İstanbul'a geldi ve izin süresi uzatıldığından bir daha dönmedi. Önce *Vakit* ve *Tasviriefkâr*, daha sonra da *Zaman* gazetelerinde yazı hayatına yeniden başladı. Robert kolejde öğretmenlik etti. *Yeni Mecmua*'da "Hafta Musahabeleri" yazdığı gibi, sürgün iken hazırladığı küçük hikâyelerini de yayımladı.

Mütareke başlayıp da İttihatçılar birer birer kaçınca, *Zaman*'daki yazılarıyle yeniden muhalefete geçti. Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na girip politika hayatına karıştı. Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü yaptı. *Sabah* gazetesi başya-

zarlığında bulunduğu gibi, 1922 başında çıkardığı *Aydede* dergisinde, sert yazılarına yeniden girişti.

Bu devirde gürültülü bir hayat geçiren Refik Halit, İstiklâl Savaşı sona erince Lübnan'a kaçtı; sonra Halep'e yerleşerek yeni eserlerini hazırlamağa koyuldu. 16 yıl süren bir ayrılıktan sonra 1938'de yurda döndü. O günden beri türlü gazete ve dergilerde kalemini ustaca kullanan Refik Halit, 1965 temmuzunun 18'inde Hakkın rahmetine kavuştu. İşte Refik Halit Karay'ın hayat hikâyesi kısaca budur.

Refik Halit'in yazılarında görülen ilk özellik, kullandığı dilin arkadaşlarının eserlerindeki dile benzememesidir. Bu dil, geleceği müjdeleyen pürüzsüz, sade ve kıvrak bir Türkçedir. Asıl önemli olan, Refik Halit'in hiç bir iddada bulunmadan bu yolu seçmiş olmasıdır. Örneğin Celâl Sahir "Türk Derneği"ni kurarak sade Türkçeyi savunduğu halde, Refik Halit'in bu konuda bir iddiası yoktur. Öteki arkadaşları olan Ahmet Haşim, Tahsin Nahit, Köprülüzade Mehmet Fuat ve Şahabettin Süleyman gibi devrin belli başlı şairleri ve yazarları ise, dilde Servetifünuncuları ısrarla izlemişler ve bunu sanatları için gerekli bulmuşlardır.

İşte Refik Halit'in bir de Yakup Kadri'nin dil özelliğini böyle bir ortam içinde incelemek ve değerlendirmek gerekir.

Onun yazılarındaki ikinci özellik de, kuvvetli görüşü, eşya ve tabiatta çok kez dikkatten kaçan gizli ve uçucu güzellikleri bir anda kavrayışı ve onları kıvrak üslubuyla ustaca canlandırışıdır. Bu görüş – başka yazılarımda da belirttiğim gibi – daha çok eşyanın ve tabiatın dışıyle ilgilidir. O, derinlere inip maddenin aslını anlamaya çalışmaktansa, keskin bir zekâ cilvesi içinde görüp tadabildiklerinin zevkine varmayı yeğ görür. Bu hal, onun hayatı seven, keyfe göre rahatça yaşamayı öngören karakterinden gelmedir.

Bu özellik onun en çok tasvirlerinde göze çarpar. Bu tasvirlerde konuya uygun kelimeler, halk deyimleri, kolayca hatıra gelmeyen buluşlar özentisiz olarak yer alır. Onun yazılarında, daha çok renk, çiçek ve koku gibi her an tazelik veren, iştihayı harekete getiren maddî öğeler görülür. O, bunu yaparken tekrarlardan bile kaçınmaz.

Refik Halit'in birçok eserlerinde İstanbul özlemi kuvvetle yaşar. Bir İstanbul çoçuğu olan ve eski İstanbul'un konaklarını, yalılarını, gezi yerlerini ve âlemlerini iyi bilen Refik Halit için bu şaşılacak bir şey değildir.

Refik Halit, edebiyatımızda realist hikâyenin bugünkü anlamıyle ilk örneklerini vermiştir. Refik Halit'in hikâyelerinde sosyal dava ve tez söz konusu değildir. O, kendi çevresinde kendi alın yazısını izleyen insanların ve üzerlerinde durmadan geçtiğimiz olayların üstündeki perdeyi kaldırmış, hiç bir ayrım yapmadan, onları güzelleştirmeye yada çirkinleştirmeye kalkmadan, oldukları gibi göstermiştir.

Romanlarına gelince, bunlar her şeyden önce birer hayat romanıdır. Yaşadığımız ve tanıdığımız hayat... Refik Halit, sanatında titiz olmakla birlikte sanat iddiası taşımaz; belirli bir sanat akımı da gütmez. Sadece zevkine uyarak, bildiği, gördüğü ve düşündüğü gibi yazar; hiç bir özentiye kapılmaz. Refik Halit'in repertuvarı çok zengindir. Türk toplumunun Tanzimatan sonraki 100 yıllık hayatı, bütün görenek ve gelenekleriyle romanlarında yer alır. Bu hayat romanları zaman zaman birer mörs romanı niteliğini de kazanır.

Refik Halit, uzun uzun ruh tahlilleri yapmaktan, gerçeği sert çizgilerle belirtmekten çekinmiş, sevimli ve alımlı olmayı yeğlemiştir.

Romalarında teknik sağlam olduğu gibi, tipler de canlıdır. O, ölmez tipler yaratmaktan çok, tanıdığımız tipleri yaşatmıştır.

Refik Halit'in başka güçlü yönü de mizah yazarlığıdır. Onun bu alandaki yerini ve gücünü ölçebilmek için, divan edebiyatındaki mizah ve hiciv anlayışını ve bu anlayışla kaleme alınan yazıları bilmek gereklidir. Ziya Paşa'nın *Zafer-name*'si bundan ötürü bugünkü mizahın ilk örneği sayılmıştır. Ondan sonra da divan edebiyatındaki mizalı ve hiciv çığırını izleyen oldu. İşte Refik Halit, artık paslanmış ve etkisini yitirmiş olan kötü geleneğe düşmeden, bugünkü mizah edebiyatının en güzel örneklerini bize verdi. Bunlar iğneleyen, ama iğnelediklerinden başkasını rahatsız etmeyen, kaba bir cinas değil, ustalıklı bir espri içinde düşündüren özlü ve temiz yazılardır. Sadece *Cem*' deki yazıları okumak, Meşrutiyet devrinin tarihini, bellibaşlı olayları ve tipleriyle izleyebilmek için yetişir.

Kısaca diyebiliriz ki Refik Halit, o devirde ilk kez özentisiz bir dil kullanan, kıvrak üslubu ve canlı tasvirleriyle edebiyatımıza yaşama sevgisini veren bir üstat olarak edebiyat tarihimizde önemle yer alacaktır.

(*Türk Dili*, sayı 179, ağustos 1966)

ZİYA GÖKALP VE TÜRK DİLİ

Dil devriminin karşısında yer alanlar, Türk dilinin sadeleşme ve özleşme yolunda geçirdiği evrelere değinirken, Ziya Gökalp'ı sık sık anarlar. Onun dil konusundaki düşüncelerini belirten yazılarından beyitler ve cümleler aktarıp, iddialarına dayanarak bulmaya çalışırlar.

Ziya Gökalp, kültür tarihimizde bir aşamadır. Onun toplumsal sorunlarımızla ilgili düşünceleri, bu davalar üzerinde duranlar için elbet önemli birer kaynak niteliğini taşıyacaktır. Ancak Ziya Gökalp'ın düşüncelerini ele alırken, onun kişiliğini, kişiliğini meydana getiren etkenleri, yaşadığı devrin özelliklerini, toplumdaki düşünce akımlarını, bu akımların karşısındaki tutumunu ve rolünü gözönünde tutmak gerekir. Yoksa varılacak yargı, hiç bir zaman soyut ve köksüz olmaktan kurtulamaz.

Ziya Gökalp'ın düşünce hayatını üç döneme ayırmak gerekir:

1– Kendini tanımağa başladığı yıllardan Meşrutiyet'in ilânına dek geçen hazırlık dönemi.

2– Meşrutiyet'in ilânından Birinci Dünya Harbi'nin sonuna dek İttihat ve Terakki Fırkasının üyesi ve devrin kültür hayatının odağı (mihrakı) olarak düşüncelerini uygulamağa ve yaymağa çalıştığı dönem.

3– Mütareke yıllarında Malta'ya sürülüp oradan döndükten sonra Diyarbakır'da ve Ankara'da geçirdiği son yıllar.

Ziya Gökalp, 1876'da Diyarbakır'da doğmuş, ilk ve orta öğrenimini burada geçirerek, genç yaşta özgürlük duygularıyle beslenmiş, henüz idadînin son sınıfında iken, okulda arkadaşlarıyle her akşam hep bir ağızdan tekrarlamak zorunda bulundukları "padişahım çok yaşa" yerinde, "millet çok yaşa" diye bağırmak cesaretini göstermiştir. Yüksek öğrenimini yapmak üzere İstanbul'a gittiği zaman da bu amaçla kurulan gizli derneklere girmiş, zararlı sayılıp yasaklanan kitapları okumuş, istibdat yönetimini kuşkulandıracak davranışlarda bulunmuş, bu yüzden son sınıfta iken yaz tatilini geçirmek üzere gittiği Diyarbakır'da tutuklandığı gibi, İstanbul'a gidince de yakalanarak hapsedilmiştir. Aylarca hapisanede de yatan Ziya, bir yere ayrılmamak üzere 1900'de Diyarbakır'a gönderilmiş ve Meşrutiyet'in ilânına dek burada kalmıştır. Ziya Gökalp'ın düşünce hayatı, gençliğinde kendini araştırmakla başlar. Bu yüzden, bunalımlar içinde üzüntülü yıllar geçirdiği olur. Düşünce hayatında hazırlık dönemi ise, 1900–1908 arası Meşrutiyet'in ilânına dek geçen 8 yıl içindedir. Bu dönemde Ziya Gökalp okumuş, yazmış, araştırmış ve kendini hazırlamıştır. 1908'de ülke özgürlüğe kavuşunca, Ziya Gökalp Diyarbakır'da İttihat ve Terakki Fırkasının şubesini kurmuş ve 1909'da İttihat ve Terakki kongresine Diyarbakır delegesi olarak katılmak üzere Selânik'e gelmiş ve burada "merkez–i umumî" üyeliğine seçilmiştir.

Ziya Gökalp, Selânik'te bulunduğu sürece Fırka çevresinde kendini tanıtıp çarçabuk sözü geçen üyelerden biri olmuş, düşüncelerini açıklamaya fırsat veren konuşmaları ve yazılarıyle de, kültür hayatımızda etkili olmaya başlamıştır.

Ziya Gökalp, toplumbilim araştırmalarını çalışmala-

rına esas olarak almış, bu yolda Durkheim'ı izlemişti. Toplumbilimin yurdumuzda tanınıp yayılmasını istiyordu. İlk adım olarak, İttihatçıların Selânik'te kurdukları idadînin programlarına "ilm–i içtima" dersini koydurdu.

Gökalp'ın ilk benimsediği ilke, Osmanlılığa karşı Türkçülüktür. O, henüz İstanbul'da Türk Ocağı kurulmadan ve *Türk Yurdu* dergisi çıkmadan önce, Selânik'te *Genç Kalemler* dergisinde çıkan "Turan" manzumesinde:

Vatan ne Türkiye'dir Türklere ne Türkistan
Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir Turan

diyordu [1]. Osmanlılık deyiminin tek kurtuluş çaresi olarak sürümde olduğu bir devirde Gökalp'ın ortaya attığı bu ülkü, onun tarihsel araştırmalarından doğan bir uyanışın eseridir. Üzerinde dikkatle durulmaya değer.

O, *Genç Kalemler*'in II. cildinde Demirtaş ve Gökalp imzasını taşıyan manzumelerinde de aynı düşünceyi işliyordu. Bu ülkünün, sonradan kurulan Türk Ocaklarında etkisi büyük olmuş ve Türkçülüğün romantik evresi böylece açılmıştır.

Demirtaş imzasıyle çıkan "Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler" başlıklı yazısı da onun siyasal devrimden sonra Türk toplumunun yeni hayat içindeki yerini ve rolünü göstermesi bakımından ilginçtir [2].

Ziya Gökalp, 1912'de Ergani sancağından milletvekili seçilerek Selânik'ten İstanbul'a gitmiş ve Beyazıt'taki Türk Ocağında konferanslarına ve çevresinde aydınları toplayan özel konuşmalarına başlamıştır. O, toplumbilimin ışığı altında Türk tarihini, tarih boyunca Türk uygarlığını, Türklerin tarihteki toplumsal kurumlarını inceliyor ve bütün bu araştırmalarla Türk toplumbilimini kurmak istiyordu [3].

[1] *Genç Kalemler*, 4 şubat 1326,c. 1, sayı 14.

[2] Aynı eser, c. 2, sayı 8.

[3] Ziya Gökalp ve Türk Toplumbilimi için bkz. Agâh Sırrı Levend, "Türk Sosyolojisine Bir Bakış", *Türk Dili* dergisi, 1 nisan 1964, sayı 151.

Bu devrin bütün düşünürleri, onun bu konuşmalarından esin alıyor, kendi meslekleri çerçevesi içinde yararlanıyordu. Fuat Köprülü'ye Türk edebiyatı tarihi çalışmalarında ışık tutan, onu Müslümanlık'tan önceki eski çağlarda Türklerin toplumsal yaşayışlarını araştırmaya yönelten odur.

Ziya Gökalp, Birinci Dünya Harbi'nin başlarında İstanbul Darülfünunu Edebiyat Şubesinin 1914 – 1915 ders yılı programlarına "ilm–i içtima" dersini koydurdu ve bu dersi okutmak görevini üzerine aldı[4].

Ziya Gökalp'ın günleri Darülfünun, Türk Ocağı, Fırka Merkez–i Umumîsi ve *Türk Yurdu* dergisi arasında dolaşmakla geçiyordu. Balkan Harbi felâketinden sonra Ömer Seyfettin ve arkadaşları da İstanbul'a gelmişlerdi. *Halka Doğru* ve *Türk Sözü* dergilerini çıkarıyorlardı.

Ziya Gökalp'ın katılmasıyle Darlüfünun müderris ve muallimleri ikiye ayrılmıştı. Bunlardan bir bölüğü, Türkçülük akımının öncüsü olan Ziya Gökalp'ın, bir bölüğü de İslâmcılık ülküsünü güden Ahmet Naim Bey'in çevresinde toplanmıştı. Ziya Gökalp her konuda bunlarla çekişme halinde idi. O sıralarda, felsefe terimlerini gözden geçirmek üzere Maarif Nezaretince kurulan ve Darülfünun'da toplanan "Istılahat–ı İlmiye Encümeni"ndeki tartışmalar da, bu çekişmelere bir yenisini katmış bulunuyordu. Örneğin "attention" kelimesine karşılık aranırken "dikkat" yerine "tahdik" kelimesinin alınmasını Ahmet Naim Bey ısrarla ileri sürmüş ve bu öneri uzun tartışmalara yol açmıştı. Ancak Naim Bey tarafı çoğunlukta olduğu için, bu "tah-

[4] Seferberlik başlayınca 1309 doğumlulara dek Darülfunun öğrencileri askere alınmıştı. Ben Ziya Gökalp'ın ilk dersini dinlemek üzere bölük komutanından izin alıp o sabah Vezneciler'deki Zeynep Hanım konağına gitmiştim. Derste benimle birlikte henüz askere gitmemiş bir genç vardı. Bu anı için bkz. Agâh Sırrı Levend, "Ölümünün 40. Yıldönümünde Ziya Gökalp", *Ulus* gazetesi, 25 ekim 1964.

dik" terimi kabul edildiği gibi, öteki terimler de hep buna benzetilmişi.

Ziya Gökalp, Fırka Merkez-i Umumîsinde de, fırkanın toplumsal sorunları üzerindeki ilkelerini açıklayan incelemeler hazırlıyor, bunlar çoğaltılarak fırka örgütlerine gönderiliyordu. Bu durumuyle Gökalp, İttihatçıların kültür alanındaki tek danışmanı rolünü üzerine almış bulunuyordu.

İttihatçılar, Türkçülüğü esasda benimsemişlerdi. Ancak memleketin büyük çoğunluğu İslâmcılık ilkesini güdüyordu. Cemal Paşa da bunların arasında idi. Bunlar, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki toplulukların artık gizlenemez hale gelmiş olan ayrılma eğilimlerini görmezlikten gelerek, Türkçülüğü ayırıcı bir akım olarak görüyorlar, hatta Balkan felâketinin suçunu bile ona yüklemeye çalışıyorlardı. Bu durum karşısında, İttihatçılar, İslâmcılığı da tutmak zorunda kaldılar. Böylece Ziya Gökalp bu akımı da ilkeleri arasına aldı.

Memlekette bir de Batı'ya yönelme eğilimi vardı. *İçtihat* dergisini çıkaran Dr. Abdullah Cevdet, bu akımın temsilcisi bulunuyordu. Gökalp, düşünce yapısı bakımından bu akıma da yabancı kalamazdı. Bunun içindir ki, "Türkleşme, İslâmlaşma ve muasırlaşma"yı hep birden benimsemiş oldu.

1914'de Birinci Dünya Harbi ilân edildiği zaman Türk toplumu bu akımların çalkantısı içinde idi. Savaşın başlangıcında İslâm dünyasını uyarmak için hilâfet merkezinden çıkarılan fetvalar hiç bir işe yaramıyordu. Türklük, savaş yıllarında İslâm dünyasının ihanetine uğrayınca, İslâm birliği politikası iflâs etmiş oldu. Nasıl ki, Balkan felâketinden sonra da Osmanlılık politikası suya düşmüştü.

Birinci Dünya Harbi içinde Gökalp, İttihatçıların yardımıyle *Yeni Mecmua*'yı kurdu. Burada, hangi düşüncede olursa olsun, bütün aydınları toplamaya çalıştı. Türk kültürünü, kendi deyimiyle "millî harsı", yayma yolunda

elinden geleni yaptı. Bu tarihe dek yazdığı yazılarını ve şiirlerini *Kızılelma* (1914), *Yeni Hayat* (1918) adlı iki kitapta topladı.

Savaş yılları içinde, Maarif Nezaretince Almanya'dan profesörler çağırılmış ve Darülfünun'da yeni "ıslahat" yapılmıştı. Ziya Gökalp'ın bu ıslahatın yapılmasında ve "Darülmesaî"lerin kurulmasında başlıca rolü olmuştur.

Ziya Gökalp, 1918'de yayımladığı *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak* adlı kitabında, Türkçülükle İslâmcılığı birleştirmek amacıyle hayli çaba harcamıştır. Şöyle diyor:

"Halbuki Türkçülerin gayesi muasır bir İslâm Türklüğüdür. Türkçülerin millet mefkûresi Türklükse, ümmet mefkûresi de İslâmlıktır. Bence Türkçülerin ayrıca bir ümmet programları da olmalı ve başlıca esasları da şunlar bulunmalıdır:

1– Bütün İslâm kavimleri arasında müşterek olan Arap hurufunu bilatagyir muhafaza etmek;

2– Bütün İslâm kavimlerde ilim ıstılahlarının müşterek bir hale getirilmesi için İslâm ümmeti arasında ıstılah kongreleri inikat ettirmek ve ıstılahları Türkçeden, Arabîden ve kısmen de Farisîden yapmak[5]."

Daha aşağıda şöyle diyor:

"Devlet ile millet arasında da bir derceye kadar umum husus münasebeti mevcuttur. Meselâ Osmanlı devleti bir İslâm devletidir. Yani Müslüman milletlere istinat eden bir devlettir. Osmanlılığa kemiyetle beraber irfan dehasıyle istinatkâh teşkil eden iki büyük unsur Türk ve Arap milletleridir. O halde Osmanlı devletine (Türk – Arap) devleti de denilebilir[6]."

Biraz aşağıda da şöyle diyor:

---

[5] *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*, 1918, s. 33.

[6] Aynı eser, s. 52.

"O halde mukkades mevcudiyet olarak yalnız iki şey vardır: Millet ile ümmet. Mukaddes şe'niyetler iki olunca bunların timsali, yahut karargâhı olan vatan da iki olmak lâzım gelir: Ümmetin vatanı, milletin vatanı.

Filhakika bir İslâm vatanı vardır ki bütün Müslüman milletlerin sevgili yurdudur. Diğeri millî vatandır ki Türkler kendilerininkine "Turan" namını veriyorlar. Osmanlı ülkesi İslâm vatanının müstakil kalan cüzüdür. Bundan bir kısmı Türk yurdudur ki aynı zamanda Turan'ın bir parçasıdır; diğer kısmı da Arap yurdudur ki büyük Arap vatanının bir parçasıdır[7]."

Ziya Gökalp'ın, Türk düşünce hayatında etkili rol aldığı bu dönemdeki düşünceleri işte bunlardır.

Görülüyor ki, Meşrutiyet'in ilk yıllarında bir ülkü bunalımı geçiren, Türkleri bir ülküye bağlamak için "Turan"ı ve "Kızılelma"yı tek amaç olarak gösteren Gökalp, sonradan politikanın ve birbiriyle çarpışan düşünce akımlarının etkisi altında günün gerçeklerine uymak zorunda kalmış, İslâmcılığı da benimseyerek bu iki karşıt akımı birleştirmeye çalışmıştır.

Ülkücülük ile gerçekçilik Gökalp'ta birbirine paralel olarak yaşar. Hâkim olan devrimcilik değil, ıslahatçılıktır. O, Türk kültür hayatında bir devrim yarattığı halde, hayatında devrimci olamamış, politika da ve düşünce alanında birleştiriciliği (te'lifçiliği) kabul etmiştir.

Onun dil konusundaki düşüncelerini işte bu açıdan değerlendirmek gerekir.

Meşrutiyet'in ilânından hemen sonra Celâl Sahir'in başkanlığında kurulan "Türk Derneği" tasfiyecilik yolunu tutmuş, bu yüzden tutunamamıştı. Derneğin düşünceleri mizah gazetelerinde alaylara yol açmış, herkes bu eğilimi gülünç hale sokmak için kelimeler uydurmaya başlamıştı. Bu gerçek bir olaydı. Ama ortada başka bir gerçek daha

[7] Aynı eser, s. 53.

vardı: Kelime yaratmak ihtiyacındaydık. Selâmlaşacak ortak bir deyim bile aramızda yoktu. Herkes yetiştiği çevrenin tutumuna göre: "Selâmün aleyküm, aleyküm selâm, sabah-ı şerifler hayırlar olsun, akşamlar hayırlı olsun, merhaba, bonjur" deyimlerinden birini kulanıyordu. Türk Ocakları selâmlaşma ihtiyacını karşılamak için "günaydın, tünaydın deyimlerini ortaya atmış, henüz bir sistem kurulmadığı ve ortam hazır olmadığı için ilk zamanlar hayli yadırganmıştı. İşte *Yeni Hayat*'ta yer alan "Lisan" başlıklı manzumedeki

Uydurma söz yapmayız
Yapma yola sapmayız
Türkçeleşmiş Türkçedir
Eski köke tapmayız

dörtlüğü bu anlayışla yazılmıştır.

Selânik'te *Genç Kalemler*'in II. cildinde "Yeni Lisan" hareketi başlamıştı. Bu yazılarda yer alan düşünceler Gökalp'ın da kanılarına uygundu. "Yeni Lisan"cılar: "Beş asırdan beri konuştuğumuz kelimeleri, me'nus denilen Arabî ve Farisî kelimeleri mümkün değil terkedemeyiz." diyorlardı. Gökalp da, Türkçesi varken Arapça ve Farsça kelimelerin kullanılmasına karşıdır.

"Yeni Lisan"cılar yabancı kuralları atmak, yalnız klişe olmuş tamlamaları bırakmak istiyorlardı. Amaçları yazı dilini konuşma diliyle birleştirmekti. Ziya Gökalp'ın istediği de buydu.

Ama bu istekler belirli kurallara bağlanmamış, sınırlar çizilmemişti. Bu hale göre, Türkçesi yok diye birçok yabancı kelimeler kalacak ve kelime bulma yolu tıkanmış olacaktı. Öte yandan, Arapça ve Farsça kurallar atılacak, örneğin "mülâzım-ı evvel, evvel mülazım; şûray–ı devlet, devlet şûrası; heyet–i tahririye, tahrir heyeti; muciz bir muharrir, icazlı bir muharrir" olacak ama, "evvel, mülâzım, şûra,

heyet, tahrir, muciz, muharrir" kalacaktı. Ortada bir devrim atılışı olmadığı, konu bir sisteme bağlanmadığı için böyle olacak ve bu doğal sayılacaktı.

Bundan başka Ziya Gökalp yukarıdaki parçada görüldüğü gibi, "ıstılahla Türkçeden, Arabîden, kısmen Farisîden yapılacak." diyor, "Lisan" manzumesinde ise:

Arapçaya meyletme
İran'a hiç gitme

öğüdünde bulunduğu halde, kendisi terimleri Arapçadan, arasıra da Farsçadan yapmak esasını kabul ediyordu: Mefkûre, şe'niyet, şeh–nüvişt, piş–nüvişt (program karşılığı), ruhiyat, müstahasat, selikıyat, fikriyat, mefkûreviyat, istimlal, ınusaafecilik, muakalevî gibi. Bunları uydurmakta hiç bir sakınca görmüyordu.

Gökalp, başka lehçelerde geçen ve artık ölü hale gelen eski kelimeleri kullanmayı reddediyor. Oysa, ondan çok önce dil sorununu ele alan Şemsettin Sami, Ortaasya Türkçesinin çok zengin bir kaynak olduğunu söylemiş: "Çağ kelimesi varken vakit kelimesine ne luzüm var?" demişti. Buna göre Gökalp, bu konuda Şemsettin Sami'den geri kalmış oluyor. Bugün "çağ, karakol, yasa" gibi kelimeleri öz malımız olarak kullanmaktayız [8].

Ziya Gökalp, yalnız vezin konusunda "Yeni Lisan"-cılardan ayrılıyor. Onlar "Hele aruzu atıp Mehmet Emin Bey'in hecaî veznini hiç bir şair kabul etmez." dedikleri halde, Gökalp, *Yeni Hayat*'taki "Sanat" başlıklı manzumede:

Aruz sizin olsun hece bizimdir
Halkın söylediği Türkçe bizimdir

diyordu. Çünkü o yıllarda hececiler adı verilen genç şairlerin heceyi başarı ile kullandıklarını görmüştü. Her halde

[8] Ziya Gökalp'ın dil konusundaki düşünceleri için bkz. Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, TDK yayım, Ankara 1960, s. 330–336

Ömer Seyfettin de eski iddiasından vazgeçmiş olmalıdır.

Ziya Gökalp, hayatının son döneminde acı denemeler geçirmiş, birçok gerçeklerle karşı karşıya gelmiştir. Birinci Dünya Harbi felâketle bitmiş, mütarekenin acı günleri gelip çatmış, kendisiyle birlikte birçok aydınlar yakalanıp Malta'ya sürülmüş, İstanbul'da sarayla kukla hükümeti yabancılarla işbirliği yaparken, Anadolu'da ölüm kalım savaşı alıp yürümüş, sonunda Osmanlı İmparatorluğu yıkılarak yeni ve canlı bir Türkiye devleti kurulmuştur. Kurucusu da Mustafa Kemal'dir.

Gökalp, kurduğu hayale kavuşmuştu. O, büyük ve görkemli bir Türk devletinin özlemi içinde idi. İlk manzumelerinden beri yaşatmağa çalıştığı bu hayal, şimdi gerçekleşmiş bulunuyordu. Daha önceki devirde aradığı halde bir türlü bulamadığı kahramanı da bulmuştu.

1921'de Malta'dan yurda dönen Gökalp, birkaç ay Ankara'da kaldıktan sonra Diyarbakır'a gitmiş, orada çıkardığı *Küçük Mecmua*'da düşüncelerini yeniden yaymaya başlamıştı. Bu dergide "Gazi Paşa Hazretlerine" yazdığı "İstida" başlıklı iki manzumede, Atatürk'e karşı duyduğu hayranlığı açıkça ortaya koymuştur. Birinci manzumedeki:

Sen dâhisin buna çoktan inandık
Mefkûresiz rehberlerden pek yandık
Garpta Şarklı yaşamaktan usandık
Kurtar bizi bu karanlık zındandan

beyitleri aradığını bulmak için çektiği üzüntüyü açıkça gösterir. Bu manzumeler, daha önce Talât Paşa ile Enver Paşa için yazdığı manzumelere hiç benzemez [9].

Gökalp, *Küçük Mecmua*'da dil konusunu yeniden ele alıyor. Bu düşünceler, eski söylediklerinin daha açıklığa kavuşmuş bir tekrarıdır. Yalnız bir noktaya işaret edelim:

[9] *Küçük Mecmua*, 1922 (23 teşrinievvel 1338), sayı 20 ve 1922 (30 teşrinievvel 1338), sayı 21.

"Yeni Lisan"cılar "adet" yerine "sayı" demeyeceklerini söylemişlerdi. Gökalp, dergisinde "sayı"yı kullanmaktadır. Bu, Gökalp'ın gerçekçiliğine yeni bir tanıktır [10].

Gökalp, 1923'de "te'lif ve tercüme heyeti" üyeliğine atanarak Ankara'ya gelmiş ve burada, türlü konulardaki düşüncelerini bir araya getirerek *Türkçülüğün Esasları* adındaki kitabını yayımlamıştır [11]. Bu kitabın başında da Atatürk'ü överek, eskiden Türkiye'de Türk ulusunun hiç bir mevkii olmadığını, bugün bu topraktaki egemenliğin Türk egemenliği olduğunu belirten Gökalp, türlü yönlerden Türkçülüğü ele alarak düşüncelerini özetliyor. Bu yazılar dikkatle okununca görülür ki, buradaki düşünceler, daha önceleri ortaya sürdüğü düşüncelerdeki esasları taşımakla birlikte, gerçeğin karşısında zamana ve ihtiyaca göre gelişmiş ve olgunlaşmıştır. Bununla birlikte, çelişmeler gözden kaçmıyor. *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*'ta: "Türklük, kozmopolitliğe karşı İslâmiyet ve Osmanlılığın hakiki istinatgâhıdır [12]." dediği halde, *Türkçülüğün Esasları*'nda Osmanlıcılarla, ittihad-ı İslâmcılardan söz ederken "her iki cereyan da memleket için muzırdı [13]." diyor.

"Türkçülük ve Turancılık" başlıklı yazısında, "Turan"ın Türkçülüğün uzak ülküsü olduğunu söyledikten sonra şu sonucu çıkarıyor: "Bugün şe'niyet sahasında yalnız Türkiyecilik vardır. Fakat ruhların büyük bir iştiyakla aradığı Kızılelma şe'niyet sahasında değil, hayal sahasındadır [14]."

Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak'ta bu kavramları açıklayarak savunan Gökalp, bu düşüncelerinden elbet geri dönemezdi. Bu eserinde, İslâmcılık deyimini kullanmı-

[10] bkz. Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, TDK yayınlarından, Ankara 1960, s. 382-387.

[11] *Türkçülüğün Esasları*, Ankara 1923 (1339).

[12] *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*, 1918, s. 7.

[13] *Türkçülüğün Esasları*, 1923, s. 11.

[14] Aynı eser, s. 25.

yor, düşüncelerine açıklık vererek: "Türk Milletindeniz, İslâm ümmetindeniz, Garp medeniyetindeniz[15]." formülünü ortaya koyuyor ve "İslâm ümmetindeniz" deyimini açıklarken de, o günkü gerçeği dile getirmiş oluyor.

Ziya Gökalp, Türk diline geniş yer ayırdığı bu eserindeki "Türkçüler ve Fesahatçılar" başlıklı yazısında: "Lisana yeniden yeniye bir kıyasî edat yahut yeni bir terkip tarzı ithal etmeniz de öylece gayri mümkündür. Bundan dolayıdır ki günaydın tünaydın gibi terkipler yeni Türkçede yaşamayacağı gibi, semaî edatlarla yapılmış olan tabirler de yaşayamadılar[16]."

Bu da gösteriyor ki, Ziya Gökalp'ın düşüncelerini değerlendirirken, onu kendi zamanı içinde ve kendi zamanının gerçeklerine göre ele almak gerekir.

Gökalp, Ankara'da bulunduğu sırada, Büyük Millet Meclisi'nin ikinci döneminde 1923'te Diyarbakır'dan milletvekili seçilmiş ve bir yıl sonra hastalanarak İstanbul'da tedavi edilmekte olduğu Fransız Hastanesinde hayata gözlerini yummuştur.

Ziya Gökalp'ın ölümü, Türklük için ve Türk kültür hayatı için büyük bir kayıptır. O yaşamalı, Türk devrimlerini, bu arada dil devrimini görmeli ve bütün bu atılışlarda Atatürk'ün yanında bulunmalıydı. Eğer yaşasaydı, bu alanların en cesur bir devrimcisi olacak, zamanın gerçeklerine uyacaktı.

(*Türk Dili*, sayı 193, ekim 1967)

[15] Aynı eser, s. 64.

[16] Aynı eser, s. 108.

AHMET HAŞİM

Edebî eserler karşısında bir meraklının, bir eleştirmenin, bir edebiyat tarihçisinin durumu birbirinden çok ayrıdır. Edebiyat meraklısı, eline aldığı şiir kitabını, bir romanı, bir hikâyeyi, yalnız onun sanat zevkine varmak için okur. Onda aranan, dikkatli ve iyi bir okur olmaktır. Yazarın kişiliği onu her zaman ilgilendirmez. Hele yazar tanımadığı biri olursa, üzerinde durmayı hiç de gerekli bulmaz.

Eleştirmen de, incelemek istediği kitabı, önce dikkatli bir okur gibi zevkine varmak için eline alır. Bu, tarafsızlığın ilk koşuludur. Ama onun amacı, okuduğu eserde yazarın kişiliğini bulmaya çalışmak, başarısının ya da başarısızlığının nedenlerini araştırmak, güzelliği ve özgünlüğü – eğer varsa – ortaya çıkarmak, böylece eseri gerçek değeriyle tanıtmaktır.

Edebiyat tarihçisi ise, eline aldığı bir eseri, yazıldığı zamanın sanat anlayışı içinde inceleyerek, yazarın çağdaşlarından ayrıldığı noktaları bulmak, genel düzeyin üstüne çıkıp çıkmadığını araştırmak, şiire yeni bir ses ya da esere yeni bir görüş getirip getirmediğini belirtmek, yazarın türlü eserlerini inceleyerek, sanat yolunda kazandığı aşamaları ortaya koymak, edebiyat tarihi içindeki yerini göstermek

ister. O da herhangi bir etki altında kalmamak için, ilk iş olarak, eser karşısında tarafsız bir okur olmaya çalışacaktır.

Görülüyor ki, eleştirmen ile edebiyat tarihçisinin birleştiği noktalar olduğu gibi, ayrıldığı noktalar da vardır. Ama genel olarak her ikisi de, eserle yazarı birbirinden ayıramaz. Eserde yazarın kişiliğini bulmaya çalışmak, "induction" yoluyle eserden yazara giderek bu sonuca varmak zorundadır.

Okur, başkalarına karşı hiç bir görev yüklenmiş değildir; bir sorumluluk taşımaz. Okuduğu eseri beğenip beğenmemekte serbesttir. Kendisinde bir yetenek olup olmadığı araştırılmaz. Eğer edebiyat meraklısı, sanattan anlayan kültürlü bir kişi ise, varacağı yargı daha yerinde olur. Ama yanılmışsa, kimse kendisini kınayamaz.

Oysa, eleştirmen de, edebiyat tarihçisi de, bir görev yüklenmiş, bir iddia ile ortaya atılmıştır. Her ikisinin de, eserle sanatçı hakkındaki değer yargısı gerçek bir temele dayanmalıdır. Eğer bunlar tarafsızlıktan uzaklaşmışlar, yanlış ve sakat düşüncelere saplanmışlarsa, "eleştireyim" derken, "eleştirilen" durumuna düşmüş olurlar. Bunun içindir ki, giriştikleri işte hazırlı ve yetkili olmak zorundadırlar.

Yetkili olmak ise o kadar kolay değildir. Uzun hazırlıklarda bulunmak, sanat eserleriyle yoğrulmak, sanatı ve sanatçıyı tanımak, onları meydana getiren koşulları bilmek, edebiyat tarihi üzerinde inceleme ve araştırmalarda bulunmak, eser vermiş olmak gerektir.

Öte yandan, bir şairin ya da bir romancının kişiliğini ortaya koymak, bu konuda kesin bir yargıya varmak da çok güçtür. Tanınmış her büyük sanatçı ayrı bir âlemdir. Kendi yarattığı hayal dünyası içinde yaşar. Ayrı bir anlayış ikliminden süzülüp gelmiştir. Bulunduğu aşamaya varıncaya dek türlü evrelerden geçmiş, kişiliğini bulmak için çeşitli etkilere uğramış, sonunda o da çağdaşları arasında sivrilerek, çevresindeki gençleri etkileyecek hale gelmiştir.

Onun kişiliğini meydana getirmekte, dilinin, sanat

anlayışının, şiire ve edebiyata getirdiği yeniliğin büyük rolü vardır. Ondaki dil, sanat anlayışı ve yenilik ise zamanına göredir. Edebiyat tarihçisinin uğradığı güçlük ve eleştirmenden ayrıldığı başlıca yön, asıl burada görülür. Eleştirmen, kendi çağının dil ve sanat anlayışını göz önünde tuttuğu halde, edebiyat tarihçisi, tarihsel zevkini kullanmak, eseri ve sanatçıyı kendi çağı içinde değerlendirmek zorundadır.

Edebiyat meraklısı da – eğer ister ve kendisini yetkili bulursa – tanınmış bir sanatçı hakkında bir yazı yazabilir; bir deneme kaleme alabilir. Yazarın, sanatçının kişiliği üzerinde varacağı yargı, o güne değin beslenen kanılara aykırı da düşebilir. Sağlam kanıtlara dayandıkça, bu sonuç bizi hiç şaşırtmaz. Kendi düşüncelerimize uymayan bu yeni görüşünden ötürü onu kınamaya hakkımız yoktur.

Ama, edebiyat tarihinde önemli bir yer yapmış büyük bir sanatçı hakkında bir yazı kaleme alınır, bu yazıda, asıl konu bir yana bırakılarak, sanatçının kişiliği sekiz on satır içinde kesin bir yargı ile hemen inkâr ediliverirse, o zaman iş değişir. Yazarın kim olduğu, şimdiye dek kaç eser yazdığı, bu yeteneği nasıl edindiği merak edilir. Bu kanıya hangi belgelere dayanarak vardığı sorulur.

Örneğin, ölüm yıldönümünde kendisini andığımız Ahmet Haşim'i ele alalım. Haşim öleli tam 35 yıl oldu. Bu süre içinde birkaç kuşak değişti. Zevkler başkalaştı. Yeni sanat akımları birbirini izledi. Hele dil, köklü değişmelere uğradı.

Haşim'i inceleyecek bir eleştirmen, bütün bu koşulları göz önünde tutmakla birlikte, onu kendi çağı ve sanat anlayışı içinde ele alarak, şiire neler getirdiğini, çağdaşlarından nasıl ayrıldığını, nerelere ulaştığını göstermek zorundadır. Eğer böyle yapmaz da, hiç bir kanıt vermeden, hiç bir örnek göstermeden, Haşim'in kişiliğini inkâr eder ve onu küçümserse, hafiflik yapmış olur.

Haşim'i, kendi çağı içinde de eleştirecek noktalar bulunabilir. Örneğin, onun dili, çağdaşlarının hepsinin dilinden

eskidir. Haşim, zamanındaki dil akımına yabancı kalmış, ancak son şiirlerinde, belki de farkına varmadan bu akımın etkisinden kendini kurtaramamıştır. Ama onun bu özelliği, şiirlerini daha sonraki kuşaklara okutmaktan alıkoyduğu için, şairin kendi talihsizliğidir. Sanatı hakkında varacağımız yargıyı değiştirmez.

Bir şairin, hem edebiyat tarihindeki önemi kabul edilir, hem de kişiliği inkâr edilebilir mi? Bir şair, eğer edebiyat tarihinde kendi yerini yapmışsa, bu kişiliği yönündendir. Türk şiir dünyasında kişilik kazanmayan, edebiyat tarihine şair olarak giremez. Başka özellikleri varsa, onlar dolayısıyle anılır.

Ahmet Haşim'in Türk şiir dünyasındaki yeri ve kişiliği nedir? *Edebiyat Tarihi Dersleri*'nin 3. cildinde, bundan tam 30 yıl önce, bu konudaki düşüncelerimi bildirmiştim. Ona ayırdığım sayfalar, edebiyat tarihi çerçevesi içinde belki uzunca bile sayılabilir. Ama, Haşim gibi bir şair için bu, hiç de çok değildir. Bugünkü düşüncelerim ise hiç değişmemiştir. Hazırlamakta olduğum Türk edebiyatı tarihinde daha da kesinleşecektir.

Bence Haşim, Türk edebiyatı tarihinde Fuzuli'den sonra gelen en büyük şairdir.

(*Türk Dili*, sayı 201, haziran 1968)

HÜSEYİN RAHMİ GÜRPINAR

Hüseyin Rahmi Gürpınar 8 mart 1944'de aramızdan ayrıldı. Toplum hayatında 25 yıl, daha dün denilebilecek kadar yakın bir geçmiştir. Ama onun yetiştiği çağ ve ilk eserlerini verdiği devir çok daha gerilerdedir. O devirdeki toplum hayatı ise, bugün bize, ortaçağ masallarında yaşatılan hayat gibi asılsız ve gülünç gelir.

Hüseyin Rahmi, Tanzimat'la yeni gelişmeye başlayan Türk romanına başka bir hava getirmiş, yeni bir ruh aşılamış, ulusal bir karakter kazandırmıştır. Bu bakımdan onun eserleri Türk romancılığında bir aşamadır. Bu aşamayı görebilmek için, Hüseyin Rahmi'den önceki romanlarımıza bir göz gezdirmek gerekir. Onun Türk romancılığındaki yeri ve değeri ancak böylelikle belirmiş olur.

Tanzimat'tan sonra gelişmeye yüz tutan Türk romanının ilk ürünleri arasında, önce Ahmet Mithat'ın romanlarını kaydetmeliyiz. Bunlar, edebî değeri olmayan, halkı okumağa alıştırmak için yazılmış romanlardır. Ara sıra gerçeğin payı bulunmakla birlikte, genellikle birer masal havası içindedir. Bu devrin edebî romanını veren de Namık Kemal'dir. Onun *İntibah* ve *Cezmi* adlı iki romanı, o zamanın deyimine göre "şairane" bir üslupla kaleme alınmıştır; romantik bir karak-

ter taşır. Nabizade Nazım ile Sami Paşazade Sezai'nin eserleri, gerçekçi hikâyeye bir geçiştir.

Daha sonraları Servet–i Fünun edebiyatının romancıları gelir. Roman türü, bunlarla Fransız edebiyatının etkisi altında yeni bir hız kazanır. Gerçeğin payı daha da artar, sanat iddiası ön planda yer alır. Fransız dilinin etkisiyle üslup hayli değişir. Dil, yeni kavramları belirtecek yeni tamlamalar, bileşik isimler ve sıfatlarla süslü bir hal alarak ağırlaşır. Toplumda işsiz ve zengin bir sınıf yaratma çabası moda olur. Bu sınıfın hayatı ve serüvenleri roman ve hikâyelerde başlıca konudur. Bizde olmayan, ama özlemi duyulan yapmacık ve özentili bir "sosyete" hayatı yaratılmak istenir.

Bu devrin romanda başlıca temsilcisi olan Halit Ziya Uşaklıgil'in *Aşk–ı Memnu*'u en tipik bir örnek olarak gösterilebilir. Romanın kahramanları bizdendir, ama bize benzemezler. Bizim alıştığımız çevrelerde yaşamazlar; başka bir hayatın özlemi içindedirler. Halit Ziya'nın daha önce yazdığı *Mai ve Siyah*'da tipler daha yerlidir. Bununla birlikte romanda tasvir edilen Ahmet Cemil, bizim yazarların hiç birine benzemez. Romancının hayalinde ülküleştirilmiştir.

Mehmet Rauf'un *Eylül*'ünde kahramanlar yine yerlidir. Olaylar da İstanbul'un çok iyi tanıdığımız semtlerinde geçer. Ama serüvenin başlıca kahramanları toplumun adamları değildir. İşsiz, güçsüz, günlerini boş yere öldüren insanlardır. Hepsinin ayakları bu topraklara bastığı halde, kendileri havada ve hayal âleminde yaşarlar. İşleri ve güçleri, ihtiraslarının esiri olarak aşk peşinde koşmaktır. Bunların hepsi de romancının hayalinde yaşar ve olgunlaşır.

Hüseyin Cahit'in *Hayal İçinde* romanındaki genç, Tepebaşı bahçesinde gördüğü tatlısu frengi bir ailenin kızına tutkundur. Kızla bir kelime bile konuşmadığı halde, bütün hayaliyle ona bağlıdır. Delikanlının işi gücü, kızı görebil-

mek için her akşam Tepebaşı bahçesiyle, Taksim bahçesine uğramaktır. Bu genç, yurt sorunlarını düşünmekten, halkın dertleri ve ihtiyaçlarıyle ilgilenmekten yasaklanmış olan o devrin zavallı gençliğini temsil eder. Denilebilir ki onların eserlerinin kahramanları biraz da kendileridir. Yoksun, içli, umutsuz zavallı gençliktir. Ama bunlar, toplumda henüz yaygın olmayan kişilerdi.

Halit Ziya'nın *Kırık Hayatlar*'ıyle roman türü yeni bir atılış kazanır. Burada bizim de tanıdığımız aileler, orta halli insanlar, memurlar, hizmetçiler, çamaşırcılar, kırık hayatlarını sürükleyen bir sürü insanlar yaşar. İşte devrin ön safta gelen romanları bunlardır.

Hüseyin Rahmi'nin romanlarını, ancak bunları gözden geçirdikten sonra değerlendirebiliriz. Hüseyin Rahmi'nin ilk romanları, Servet–i Fünun edebiyatının kuruluşundan öncedir. Ama *Mürebbiye*, *Metres*, *Tesadüf* gibi olgun romanları Servet–i Fünun devrine rastlar. Hüseyin Rahmi'yi onlardan ayıran başlıca özellik, onun gözlerini hayata, tabiata, topluma çevirmiş, doğrudan doğruya onlardan esin almış olmasıdır.

Toplumda yeni bir tip türemişti. Buna çevrede "züppe" diyorlardı; "Frenk mukallidi" diyorlardı. Giyimi, kuşamı, konuşması ve davranışıyle göze batıyor, alay konusu oluyordu. O da çevresini yadırgıyor, horlanmalara aldırmadan kendi âleminde yaşıyor, yöresindekileri, hatta yurdunu küçümsüyordu. Bilgisiz, beceriksiz ve ülküsüzdü. Beğendiği ve taklide özendiği yalnız alafranga hayattı. Hüseyin Rahmi' nin ilk romanı olan *Şık*, toplumda belirmiş olan böyle bir tipi canlandırır.

Hüseyin Rahmi, bu ilk romanından sonra görüş açısını genişletti. Tanzimat'tan sonra toplumdaki sınıflar ve tabakalar daha da kesinleşmişti. Zenginler konaklarda, yalılarda yaşıyorlardı. Haremlik, selâmlık diye ikiye ayrılan bu geniş konaklar, ihtiyar paşaları, efendileri, nikâhlı hanımları,

cariyeleri, odahkları, halayıkları, kalfaları, kâhyaları, küçük hanımları, damat beyleri, beslemeleri, uşakları, seyisleri, bahçıvanlarıyle başlı başına birer âlemdi. Bu konakları dolduran kişilerden her birinin kendine özgü davranışı ve tutumu vardı. Buralarda ihtiraslarına düşkün seksenlik ihtiyarlar, körpe cariyelerle ömürlerinin son demlcrini sürüyorlardı. Para ile gönül çarpışıyordu. Haremde kadınlar hep birbirinin rakibi ve düşmanı idi. Harem ile selâmlık arasında bin bir dalavere çevriliyordu.

Ötede genç ve beccriksiz âşıklar, çile dolduran taze gelinler, kocalarını elden kaçırmamak için büyücüye koşan genç kadınlar, hovarda beyler vardı. Zenginler için metres tutmak moda olmuştu. Varlıklı ailelerde aslı belirsiz yabancı mürebbiyeler görülmekte idi. Kenar mahallelerde ise, kafes arkasında kısmetini bekleyen genç kızlar, mahalle delikanlıları, çalçene kocakarılar, külhanbeyleri, tulumbacılar, yatsı namazından sonra toplanılan kahveler mahalleleri dolduruyordu. Kendi hallerinde yaşayan bu semtlere, ara sıra çıkan baskınlar, sık sık beliren yangınlar başka bir renk veriyordu. Ayrıca, cadılara, gulyabanilere inanan saflar toplumda yaygındı. Bunlar yaygın olunca, elbet kedilerini avlamak için tuzak kuran açıkgözler, üfürükçüler eksik olmayacaktı.

İşte Hüseyin Rahmi, toplumdaki bu tipleri birer birer ele alarak, bir yandan alafranga yaşamak özentisi içinde gülünç ve maskara olmaktan kurtulamayan aileleri gözlerimizin önüne seriyor; öte yandan da, çeşitli çevrelerde yaşayan türlü karakterdeki insanları sahneye çıkararak, Türk toplumunu ortaçağa bağlayan asılsız inançları, çocukça düşünceleri, toplumsal birer "facia"ya yol açan ilkel anlayışları ve felâketle sonuçlanan davranışları işliyor, böylece eski gelenek ve görenekleri romanlarında canlandırıyordu. Bu bakımdan Hüseyin Rahmi'nin romanlarına birer "moeures" romanı denilebilir.

Hüseyin Rahmi, Meşrutiyet'ten sonra işleyecek yeni konular, canlandıracak yeni tipler buldu. Zengin iş adamları, dalavereciler, bürolarını kadın avlamak için birer tuzak gibi kullanan ahlâk düşkünleri, alafranga hayata özenerek uçuruma düşen genç kızlar, ihtiraslarına kurban olan kadınlar, toplumun başlıca dedikodu sermayesi olan rezaletler, onun usta kalemiyle sahneye çıktı. Daha sonra mütareke devrinin faciaları, yiyecek ekmek bulamayanlar yanında vurguncuların ölçüsüz savurganlığı, hep onun kalemiyle canlandı. Eğer Hüseyin Rahmi bugün yaşasaydı, romanlarına konu olacak yeni olaylar, yaşatılacak hayli tipler bulurdu.

Onun romanlarında iyi ile kötü, aldatanla aldatılan, zenginle fakir, akıllı ile beceriksiz, kurnazla saf karşı karşıyadır. Bunlar arasındaki zıtlaşma, olayları daha da canlandırır. Romancımıza göre, insanlar hiç bir zaman oldukları gibi görünmezler. Bütün yaşayışlarında ve ilişkilerinde iki yüzlüdürler. Evlerinde entari ile dolaşırlar; ama dışarıda ceket, pantolon, kolalı gömlek ve kravatla gezerler. Yalnız kaldıkları zaman ruhlarını soymakta bir sakınca görmezler; ama insanlarla karşılaşınca hemen örtünerek başka bir kişiliğe bürünürler. Cinsel duygular, nefse düşkünlükler, bayağılaşan bencillikler ön planda yer alır.

Hüseyin Rahmi, insanoğlunun bu zayıf yerlerini, toplumda oynanan oyunları, bu oyunların arkasında yatan gizli gerçekleri, bu gerçeklerin taşıdığı acıklı görünüşleri büyük bir ustalıkla göstermiş, okuyucuyu güldürürken, ağlatmanın yolunu bulmuştur. Bu bakımdan onun romanları göz yaşlı birer güldürüdür, Comedie Larmoyante'dır. Hüseyin Rahmi'ye göre hayat işte budur. Bu sahnede herkes kendisine ayrılan rolü tekrarlayarak alınyazısının çizdiği oyunu oynayacaktır. Şüphesiz bu oyuncular, her günkü dekor içinde, ama fazla makyajla görüneceklerdir.

Bu sonuç bir romancı için bir başarıdır. Hüseyin Rahmi bu başarıyı, içinde doğup büyüdüğü çevreyi, birlikte yaşadığı halkı, toplumu dolduran çeşitli insanları iyi tanımakla elde etmiştir. Ama insan buna biraz da şaşmaktan kendini alamıyor. Kalabalıktan hoşlanmadığını, evinden her zaman dışarıya çıkmadığını bildiğimiz romancımız, bu ilişkileri nasıl kurabilmiştir? Fazla olarak, uzun ve sürekli inceleme ve araştırmaları gerektiren görenek ve gelenekleri nasıl toplamıştır. Kadınlar arasında yaşamış, onları söyleterek dinlemiş olması, ona bu denli zengin bilgi hazinesini kazandırabilir mi? Bu, üzerinde durulacak bir sorundur.

Şurası da bir gerçektir ki, onda görme, gördüğünü hemen kavrayarak sırasında kullanmak üzere belleğinin bir köşesine yerleştirme, okurların merakını uyandırarak dikkatlerini bir merkezde toplama, hayal kurma güçleri büyük bir rol oynar. Bu özellikleriyle Hüseyin Rahmi'nin romanları gerçekçi bir karakter taşır. Ama hayal, hatta masal öğeleri de onun romanlarında geniş yer tutar.

Sanat bakımından Hüseyin Rahmi'nin oldukça kusurları vardır. Bu kusurlar onun ilk eserlerinde olduğu gibi son eserlerinde de görülür. Gerçi tipler ustaca yaratılmıştır; tasvirler canlıdır; konuşmalar, ara sıra türlü taklitlerle orta oyunu tekerlemelerini andırsa da yerindedir; ancak kimi kez bu konuşmalar gereksiz yere uzayıp gider. O zaman konuşanları değil, romancıyı karşımızda buluruz; konuşan odur. Eskiden kalma bir alışkanlıkla ara sıra romanın akışını durdurur, kendi düşüncelerini sıralamağa, okurlara bilgi vermeğe koyulur. Bunlar Hüseyin Rahmi'de Ahmet Mithat'tan kalma, bir türlü kaçınamadığı aksaklıklardır.

Eski gelenek ve göreneklerimizi canlandıran iki sanatçımız vardır: Biri Hüseyin Rahmi, öteki de Müsahipzade Celâl. Biri romanda, öteki tiyatroda bunu yapmış, her ikisi de bu yolda ölmez eserler bırakmıştır. Zaman geçtikçe, bu eski gelenek ve görenekler büsbütün kaybolunca, bu eserler

daha da değer kazanacak, eski Türk toplum hayatını inceleyenler için çok zengin birer kaynak olacaktır.

(*Türk Dili*, sayı 213, haziran 1969)

MEHMET EMİN YURDAKUL

Bir toplumda beliren yeni düşünce akımlarını, değişen edebiyat ve sanat hareketlerini, kendilerini meydana getiren nedenleri incelemeden, yalnız görünüşlerine bakarak açıklamağa çalışmak çok yanıltıcı olur. Kişisel bir heves ürünü gibi görünen bir eserin bile, sonradan yeni bir devrin başlamasına yol açtığı, bir toplum hareketinin müjdecisi olduğu görülür.

Değişme ihtiyacını yaratan nedenler çeşitlidir. Toplumun yapısı, ansızın gelen bir felâketle, ya da uzun süren yıpratıcı bir savaşın doğurduğu bezginlikler ve bunalımlarla sarsıntılar geçirir. Bu hal devrimlere ve köklü değişmelere yol açar. Politikada, yönetimde, ekonomide, bilimde ve teknikte beliren bu değişiklik, elbet sanatta da kendini gösterecek, edebiyat da toplumdaki bu değişikliği adım adım izleyecektir.

Değişme isteği, bu gibi büyük sarsıntılar olmaksızın da doğabilir: Uzun süre içine dönük, kendi sınırları içinde kapalı yaşayan bir toplumda, dışarıdan sızan yabancı etkilerle, yenileşen zamana uyma ihtiyacı belirir. Bu etki altında yeni bir devir açılır, yeni bir hayat başlar. Aydınlar bu yeni hayatın felsefesini yapmağa koyulurlar. Birtakım kurallar ortaya atarak, halkın bu yeniliği benimsemesinde önayak

olurlar. Edebiyat da bu yeni hayatı bütün yönleriyle yansıtmağa çalışır.

Yenilik, değişmez bir değer ölçüsü değildir. Bir süre beğenilip sanat çevrelerini kaplayan bir akım, taklitçiler çoğaldıkça yıpranıp usanç verir. Daha eskiye dönüldüğü gibi, eskiyi temelinden yıkan yeni cilveler de gösterebilir. Yeninin her zaman eskiden daha alımlı ve daha üstün olması gerekmez. Geçici bir heves ürünü de olabilir. Eski edebiyatta "garâbet" diye adlandırılan bu zorlama yenilik sevimsiz görünür. Bir aralık taklit edenler çıksa da, uzun süre tutunamaz, yerini başka akımlara bırakır. Eskiye sarılıp kalmanın uyandırdığı tepkilerin bu konuda büyük rolü vardır. Batıda görülen çeşitli akımlar hep bu nedenlerle başlamış, bir süre sanat alanını kapladıktan sonra sönüp gitmiştir.

Türk edebiyatında da durum böyle olmuştur. Divan edebiyatı, ümmet çağındaki dinî hayatı yansıtır. Tevhitleri, na'tları, mi'raciyeleri, gazelleri, kasideleri, mesnevîleri, hikâyeleri, gerçek ve temelsiz inançları kapsayan eserleriyle bu devir hayatının aynasıdır. Bu çağda başka bir hayat düşünülmediği gibi, başka bir edebiyat da söz konusu değildir. Toplum hiç bir değişme ve yenileşme ihtiyacını duymaz, halinden memnundur. Bu içine kapanık hayat da, bunu yansıtan edebiyat da yüzyıllarla böylece sürüp gitmiştir.

Tanzimat, gelişen ve ilerleyen dünyaya sırtını çevirip kendi âleminde kapalı yaşamanın daha çok sürüp gidemeyeceği anlaşılan bir devri temsil eder. Doğuyu Batıdan ayıran kapı aralanmış, düşünceler sızmaya başlamış, toplumda yenileşme ihtiyacı belirmiş, yeni düşüncelerle beslenmiş genç bir kuşak yetişmiştir. Tanzimat edebiyatı, ister istemez toplumda uyanan bu yenileşme ve değişme ihtiyacını yansıtacaktı. Böylelikle divan şiirinden büsbütün ayrı yeni bir şiir doğmuş, hikâyeleri, romanları, tiyatroları ve eleştirmeleriyle yeni bir edebiyat başlamıştır. Çevre bu yeni edebiyatın yayılmasına henüz elverişli değildir. Ama ruhları inançla

dolu ateşli bir avuç genç, durmadan çalışarak topluma önayak olmuş, yeni kuşakları hazırlamıştır.

Sonraları *Servetifünun* dergisinde toplanan genç kuşak, bu yeniliği daha sistemli yaymaya çalıştı; daha verimli ve daha etkili oldu. Bu gençlerin eserlerinde her şey yeni görünüyordu. Yalnız dil, Arapça ve Farsça sözlüklerden yığın yığın taşıdıkları kelimelerle yine ağırdı. Toplumun muhtaç olduğu yenilikte değildi. Fransız edebiyatının etkisi altında yeni kavramları belirten tamlamaları ve bileşik sıfatlarıyle eskiye de benzemiyordu. Gençler bu süslü dili sanatları için gerekli buluyorlar, sade yazmayı, halkın katına inme sayıyorlardı.

Oysa dilde sadeleşme isteği uyanmış, aydınlar arasında tartışılmağa başlanmıştı. Gençlerin en büyük kusuru, toplumda beliren bu isteği görmemeleridir. Onlar yalnız bunu görmemekle kalmadılar, daha sonraları karşı çıkıp yeni akımı baltalamağa çalıştılar. Böyle davranmakta kendilerini zorunlu saydılar.

Dilde tutucu görünmeyi daha yararlı buldular. Batıdan gelen bir sanat cilvesinin kurbanı oldular. Bu yüzden dilde eskilere de yaranamadılar.

Ama hayat yürüyordu. Edebiyat değişir, daha canlı, daha gerçek olma yolunu tutarken, dil olduğu yerde kalamazdı. Nergisî'lerin dili bir yana, Halit Ziya'nın, Cenap'ın, Süleyman Nazif'in çetrefil dilini de yadırgayanlar vardı. Elbet dil de değişecek, toplumun ihtiyacına uygun bir sadeliğe kavuşacaktı. Halk yığınları okumak, öğrenmek, uyanmak, dünyayı anlamak istiyordu. Yalnız aydınlarca anlaşılabilen bu çetrefil dille beklenen kalkınma sağlanamazdı.

1897 Yunan Harbi çok güzel bir fırsat oldu. Türk ordusunun eşsiz kahramanlığı, çoktan beri boğulan erkekçe seslerin yükselmesine meydan verdi. Servet-i Fünun şairleri en güzel eserlerini kaleme aldılar. Fikret "Ken'an'ın Gazası"nı,

Halit Ziya "Osman"ı, Cenap "Eytam–ı Şüheda"yı, Hüseyin Cahit "Topal"ı, Ali Ekrem "Vasiyet"i yazdı.

Ancak, Mehmetçiğin bu şanlı gazasını kendi diliyle kutlayacak bir şiir de gerekirdi. Bir şiir ki, onun ve köyünde onu bekleyenlerin saf ve masum ruhlarında yankılar uyandırsın. İşte bunu Mehmet Emin yaptı. Yunan Harbinden biraz önce başlayarak, temiz bir dille ve hece vezniyle yazdığı manzumelerini, çevresinin ne diyeceğini düşünmeden, arka arkaya yayımladı. Sonra da ilk dokuz manzumeyi *Türkçe Şiirler* başlığı altında toplayarak, "Türk kardeşlerime çoban armağanı çam sakızı" diye sundu[1]. Kitapta, Recaizade Ekrem, Abdülhak Hamit, Sami[2], Rıza Tevfik, Fazli Necip'in "Takriz"leri vardır.

Bu yazılardan anlıyoruz ki, şair, kitabını bastırmadan önce, bu dokuz şiiri güvendiği kişilere bir mektupla göndermiş ve mektubunda: "Doğru yolda mı yürüyorum? Yoksa uçurumlara mı düşeceğim?" diye kendilerinden sormuştur. Bu mektuba cevap gönderenler de, tuttuğu yolun doğru olduğunu söyleyerek şairi övmüşlerdir.

Bu şiirler arasında en çok beğenilip sevilen, "Anadolu'dan Bir Ses yahut Cenge Giderken" başlığını taşıyandır. Önce 1897'de Selânik'te *Asır* gazetesinde çıkan bu şiir şöyle başlar:

Ben bir Türküm dinim, cinsim uludur.
Sinem, özüm ateş ile doludur.
İnsan olan vatanının kuludur.
Türk evlâdı evde durmaz; giderim!

İddiasız görünen bu manzume, dili, deyişi, vezni ve konusu bakımından o zaman için yepyenidir. Saflığı ve iç-

[1] *Türkçe Şiirler*, İstanbul, Ebüzziya Basımevi, H. 1316 (M. 1898); Ressam Zonaro'nun tablolarının klişeleriyle.

[2] O devirde Sami adını taşıyan iki tanınmış yazarımız vardır. Biri Süleyman Paşazade Sami, öteki de Şemsettin Sami. Yalnızca Sami adı ilk anda bir duraksama uyandırıyorsa da, dikkatli okuyunca anlaşılıyor ki, mektup Şemsettin Sami'nindir.

tenliğiyle gönülleri çekmektedir. Gerçi bu şiirler iddiasız görünüyor, ama şair hiç de iddiasız değildir. Mektubunda: "Doğru yolda mı yürüyorum? Yoksa uçuruma mı düşeceğim?" derken duraksar görünen şair, aslında kararlıdır; kendisine güveni vardır. "Biz Nasıl Şiir İsteriz" başlıklı şiirinde yolunu çizmiştir:

Biz o şiiri isteriz ki çifte giden babalar,
Ekin biçen genç kızlarla odun kesen analar,
Yanık sesin dinlerlerken göz yaşların silsinler.

O, ulusunun büyüklüğüne, yurduna kıskançlıkla bağlı olduğuna inanmıştır. "Yunan Sınırını Geçerken" başlıklı manzumesinde şöyle diyor:

Hangi Türktür gerdenine urgan, kemend urdurur?
Hangi Türktür mescidine çanlı kule kurdurur?
Milletimiz köle olmaz; böyle günde kim durur?
Biz Türkleriz; Kızılırmak olur böyle taşarız!

Acaba Mehmet Emin'i bu yola götüren etken nedir? Mehmet Emin, ilk edebî zevkini, okuma yazma bilmeyen babasının, dinlemek üzere kendisine okuttuğu *Kerem ile Aslı*, *Âşık Garip*, *Battal Gazi* gibi halk hikâyelerinden almıştır. Aynı zamanda ona halka giden yolu bulduran ilk işaret de, çocukken okuduğu bu hikâyelerin babasında uyandırdığını gördüğü ilgi olmuştur.

Daha sonra Namık Kemal'i okuyarak içi yurt ve ulus sevgisi ile dolan Mehmet Emin, sonradan meclisine devam ettiği Şeyh Cemalettin–i Efganî'nin etkisiyle yurduna yararlı olma ülküsünü benimsemiş ve ülküsüne kavuşmak için, seçtiği bu alana atılmakta gecikmemiştir. Bu yolda yazdığı ilk manzumelerini Cemalettin–i Efganî'nin beğenmesi, onu daha da yüreklendirmiştir. Mehmet Emin Cemalettin–i

Efganî'yi büyük bir "mürşid" olarak tanır. Gençlik çağlarını anlatırken "beni yuğuran odur" der[3].

TÜRKÇE ŞİİRLERİN UYANDIRDIĞI YANKILAR

Türkçe Şiirler basılıp yayımlanınca çevrede büyük bir yankı uyandırdı. Bu şiirleri, zaferin verdiği sevinç ve esinle yazılmış geçici bir heves ürünü sanarak beğenenler olduğu gibi, dudak büküp küçümseyenler, hatta alay edenler de çıktı. Ebüzziya Tevfik ile Ahmet Rasim beğenmeyenlerin başında gelir. Ahmet Mithat ile Şemsettin Sami de, bu çığırı beğenenler arasındadır.

Servet–i Fünuncular önceleri çekingen davranmışlar, düşüncelerini ancak üstü kapalı sözlerle belirtmişlerdir. Mehmet Emin, *Türkçe Şiirler*'i yayımladıktan sonra açtığı yolda yürüdü. Önce *Servetifünun*'da sonra 1904'de İzmir'de *Muktebes*, 1905'de Selânik'te *Çocuk Bahçesi* dergilerinde arka arkaya şiirlerini yayımladı[4].

Görüldü ki şair, o zamana dek işlenmemiş, işlenmesi düşünülmemiş konulara değinmekte, toplumsal dertlerimizi ve ihtiyaçlarımızı dile getirmektedir. Bu şiirleri yazmak için o, masa başına oturup esin perisini beklemiyor. Çevresine bakıyor; yoksulluktan bunalmış insanları, tarlada çalışmaktan beli bükülmüş anaları, öksüzleri, bakımsız çocukları, işsizleri görüyor, onlara acıyor. Bizi de acındırmaya çalışarak bu dertlerle ilgilenmeye çağırıyor. Öte yandan ihtiyaçlarımızı düşünüyor. Çiftçiliği, demirciliği, şu mübarek yurdun kalkınması için gereken çalışma yollarını gösteriyor. Bunları bıkmadan, usanmadan ısrarla yapıyor.

O zaman anlaşıldı ki, bu şiirler geçici birer hevesin ürünleri değil, tasarlanmış, bilerek ve isteyerek açılmış bir çağın

[3] bkz. Akçuraoğlu Yusuf; *Türk Yılı*, 1928, s. 376, 377 vd.

[4] Mehmet Emin'in bu şiirleri için bkz. *Çocuk Bahçesi* dergisi, Selânik 1905 (12 mayıs 1321–24 kasım 1321), sayı 17–42.

başlangıcıdır. Bu gerçek ortaya çıkınca, vaktiyle *Türkçe Şiirler*'i beğenmiş görünenler, bu kez Mehmet Emin'i "avam şairi" saymakta gecikmediler. Çünkü onların şiir anlayışı buna uymuyordu.

Öte yandan, Tevfik Fikret düşüncelerini değiştirdi. "Kesildi mi Ellerin" manzumesi *Servetifünun*'da çıktıktan sonra Mehmet Emin'e gönderdiği 1901 (25 mart 1317) tarihli mektubunda[5] bu manzume için "şi'r–i nefis" diyor.

Türkçe Şiirler üzerindeki tartışmalar, Selânik'te çıkan *Çocuk Bahçesi* dergisinde devam etti. Bu tartışma, derginin 1905 (8 eylül 1321) tarihli 32. sayısında Rıza Tevfik'in *Türkçe Şiirler*'i öven bir yazısı üzerine başlamış oldu. Ömer Naci, "Evzan–ı Şi'riyimize Dair" başlıklı yazısıyle bunu karşıladı. Rıza Tevfik'in cevapları bunu izledi. Raif Necdet'le Hüseyin Cahit de söze karıştı. Sonunda Ömer Naci'nin 1905 (1 kanunuevvel 1321) tarihli 43. sayıda çıkan yazısı üzerine dergi kapatıldı, tartışma da böylece sona ermiş oldu[6].

MEŞRUTİYETTEN SONRA

Mehmet Emin, Meşrutiyetten önceki devirde "Rüsumat Emaneti Evrak Müdürü Mehmet Emin" imzasıyle Türkçe şiirler yazan bir şair olarak tanınırdı. Onun herkesçe bilinen adı "*Türkçe Şiirler* sahibi Mehmet Emin Bey"dir. Sıfatı da, onu sevenlerce "Türk şairi", "millî şair"dir. O, edebî çevrelerdeki dedikodulara karışmamış, hatta kendi şiirleri hakkında uzayıp giden tartışmalara, yapılan sataşmalara da kayıtsız kalmış, daha doğrusu öyle görünmüştür.

[5] Bu mektup *Çocuk Bahçesi* dergisinin 1905 (21 temmuz 1321) tarihli 25. sayısında "Zavallılar" şiiriyle birlikte çıkmıştır.

[6] *Türkçe Şiirler* üzerine açılmış olan tartışmalar hakkında bkz. Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara 1960, TDK yayınlarından, s. 264–271 ve 282–288.

Meşrutiyetin ilânından sonra, Mehmet Emin'i toplumda beliren Türkçülük akımına önayak olmak için bütün varlığıyle ortaya atılmış görüyoruz. Şairimiz, yıllardır özlemini çektiği özgür havaya kavuşunca politikaya da karışmakla birlikte, kendini daha çok ülküsüne vermiş, ona bağlı kalmıştır.

1908 (25 ocak 1324)'de, öteden beri Türkçü olarak tanınan birkaç kişi ile Türk kültürüne yakın ilgi duyan yazarlar birleşerek "Türk Derneği"ni kurmuşlardı. Mehmet Emin, o sırada Trabzon'da Rüsumat Nazırlığında bulunduğu için ilk toplantılarına katılamadığı bu derneğin üyelerindendir.

Mehmet Emin, daha sonra vali vekili olarak Hicaz'da, bir süre de valilikle Sıvas'ta bulunduktan sonra, 1911 mayısında İstanbul'a dönmüş, 1911 (18 ağustos 1327)'de ülkücü arkadaşlarıyle birlikte "Türk Yurdu Cemiyeti"ni kurmuş, *Türk Yurdu* dergisinin de imtiyazını almıştır.

Yine bu yıl içinde, askerî tıbbıyeliler kendi aralarında toplanarak, Türk ulusunu çöküntüden kurtarmak için alınacak tedbirleri düşünmüşler, gençliği kültür alanında birleştirecek politika dışı bir derneğin kurulmasına ihtiyaç olduğunu belirterek, bu konudaki düşüncelerini 11 mayıs 1911 tarihli mektupla tanınmış kişilerden sormuşlardır. Mehmet Emin de bu mektubu alanlar arasındadır. Bu çağrı üzerine toplantılar yapılarak, kurulması gereken derneğin esasları konuşulmuş, 20 haziran 1911'de Tıbbıyeden gelen delegelerle birlikte yapılan son toplantıda, "Türk Ocağı"nın kurulmasına karar verilmiştir.

Mehmet Emin, 1911 ağustosunda Erzurum valiliğine atanmış olduğundan, İstanbul'dan ayrılmadan önce, *Türk Yurdu* dergisinin imtiyazını Akçuraoğlu'na bırakmıştır.

Erzurum'da 1 yıl kaldıktan sonra İstanbul'a dönen Mehmet Emin, Balkan Harbi'nin doğurduğu felâketleri acı acı haykırmış, o tarihe dek yazdığı şiirleri *Türk Sazı* adıyle yayımladığı kitapta toplamıştır.

1913'de Musul'dan mebus seçilmiş, Birinci Dünya Harbi yıllarını eserlerini hazırlamakla geçirmiş, mütarekenin ilk uğursuz günlerini de görmüştür. Mehmet Emin, Yunan ordularının İzmir'e çıkması üzerine hazırlanan mitingde [7], Sultan Ahmet Camiinde uzun şiirini okumuş, daha sonra *Türk'ün Hukuku*'nu yazmış ve İstanbul'da daha çok kalamayarak, Akçuraoğlu ile birlikte Kurtuluş Savaşına katılmak üzere 1921 (1 nisan 1337)'de İnebolu'ya çıkmıştır[8]. Mehmet Emin, bu tarihten sonra Anadolu'da Atatürk'ün yolunda ve bütün varlığıyle yurdun ve ulusun hizmetindedir. Kurtuluş Savaşı yıllarında, türlü cepheleri dolaşarak heyecanlı konuşmalarıyle halkı uyarmağa, askerin ruh gücünü artırmağa çalışmış, savaştan sonra ise Şarkikarahisar, Urfa ve İstanbul milletvekili olarak TBMM çalışmalarına katılmıştır. "Mustafa Kemal", "Ankara[9]" başlıklı uzun şiirleri bu devrin ürünlerindendir.

---

[7] Bu mitingle ilgili bir anıyı buraya kaydetmek isterim: Mehmet Emin'in büyük oğlu rahmetli Halim, Kabataş İdadisinde benim sınıf arkadaşımdı. Birbirimizle kardeş gibiydik. Emin Bey, oğlunun arkadaşı olarak beni tanır, ara sıra ziyaretimi kabul eder, bana iltifatlarda bulunurdu. Mütareke devrinde, Yunus Nadi, *Yeni Gün* gazetesini tekrar çıkarmaya hazırlandığı sırada beni de "muhabir" olarak almıştı. Gazetenin ilk sayısı mitingin ertesi günü çıkacaktı. Mitingde bulunarak bir yazı hazırlamak görevini bana vermişti. O gün caddeler siyah bayraklarla donatılmıştı. Sultan Ahmet meydanı bir mahşeri andırıyordu, camiye güçlükle girebildim, söylenenleri dinledim. Mehmet Emin şiirini bitirdikten sonra yanına yaklaşarak okuduğu şiiri *Yeni Gün* adına kendisinden rica ettim. Mehmet Emin elindeki kâğıtları uzatarak: "Al, ama içinden hiç bir parçayı çıkarmadan olduğu gibi gazeteye koyun." dedi. Ben de teşekkür ederek ayrıldım. Akşam yazımı hazırlayıp gazeteye bıraktım. Ertesi sabah gazeteyi açınca gördüm ki, benim yazı çok kısaltıldığı gibi, şiirler de alınmamış. Yazıişleri Müdürü, bu ilk sayının çok dolgun olduğunu ve yer kalmadığını görerek şiiri koymamış. Çok üzüldüm ve günlerce ziyaretine gidemedim.

[8] bkz. Uluğ İğdemir, *Aylık Ansiklopedi*, 1945, c. 1, sayı 10.

[9] Şairimiz, 1939'da "Ankara" şiiri çıkınca, bunun bir tanesini bana da armağan etmek lütfunda bulunmuş, kitabın başındaki boş sayfaya "Yüksek sanat ve fazileti yeni neslin ruhunda inkılâp ve cumhuriyetimiz için canlı hayat hamleleri yaratan aziz mürebbi ve sanatkâr Agâh Sırrı Levend'e sanat ve fazilet sevgilerimizle" cümlesini yazarak, yan sayfadaki resmin altına imzasını atmış ve 9. 11. 1939 tarihini koymuştur. Bu kitabı aziz ve değerli bir anı olarak saklarım.

Son yıllarda, eşi Müzeyyen Hanım'ın ölümü onu çok sarstı. Beşiktaş'ta Serencebey yokuşu başındaki evi de yanınca, daha çok dayanamadı, hastalandı. Kaldırıldığı hastanede 14 ocak 1944'de hayata gözlerini kapadı.

*

Manzumelerinin estetik değeri ne olursa olsun, Mehmet Emin Yurdakul, yurt ve ulus dertlerini dile getirerek edebiyatımızda muhtaç olduğumuz çığırı açmış, dili ve deyişi sadeleştirmiş, küçümsenen hece veznine sürüm kazandırmış, yeni kuşakların bu vezni işlemelerine ortam hazırlamış bir şairdir. Şiirlerinde, Türk olduğunu gururla haykırarak, milliyetçilik akımına önayak olmuş öncülerimizdendir. Bu özellikleriyle, Mehmet Emin Yurdakul'un edebiyat tarimizde ayrı ve önemli bir yeri vardır.

(*Türk Dili*, sayı 216, eylül 1969)

SÖZLÜKLER-DERGİ-BELLETEN ÜSTÜNE

TÜRK DİLİ ARAŞTIRMALARI

Türk Dil Kurumu, dilimizin en önemli ihtiyaçlarını göz önünde tutarak kurduğu kollarla, başlıca derleme–tarama, sözlük, dilbilgisi ve terim üzerinde çalışmakta, görevini başarı ile yerine getirmektedir. Kurum'un bugüne dek yayımladığı eserlerin sayısı 250'yi aşmıştır. Bunlar arasında eski dil anıtları, ana kaynaklar, tanınmamış eski metinler, sözlükler, derleme–tarama ve terim sözlükleri, dilbilgileri, imlâ kılavuzları ve çeşitli konulardaki inceleme ve araştırmalarla tanıtma yayınları büyük yer tutmaktadır. Ayrıca, aylık *Türk Dili* dergisinden başka, yıllık *Türk Dili Araştırmaları* ile de bilimsel çalışmalarını bilim âlemine tanıtmaktadır.

Ancak hayat yürüyor, zamanın ihtiyaçlarına göre hızla gelişiyor. Bilimsel kurumlar da, kendi çalışma alanları içinde bu gelişmelere ayak uydurmak zorundadırlar. Dün gereksiz görünen ve ihtiyaçların çok üstünde sayılan bir davranış, bugün geç kalmış, vaktinde yerine getirilmemiş bir görev olarak ele alınıyor.

Dil Kurumu'nu, bu gerçeğin ışığı altında gözden geçirecek olursak görürüz ki, Kurum, başlangıçta başka lehçeleri de kucaklayacak ölçüde çalışma alanını geniş tuttuğu, "filoloji" ve "lenguistik" gibi kollara da yer verdiği halde,

sonraları, çalışacak uzmanların kıtlığı ve bütçenin darlığı yüzünden gittikçe bu alanı daraltmış, çalışmalarını daha çok Türkiye Türkçesi üzerinde toplamıştır. Gerçeğe uygun olanı da budur. Kurum, elbet önce Türkiye Türkçesi üzerinde duracak, imkânlar el verdikçe çalışmalarını genişleterek çeşitli dil araştırmalarına girişecektir.

Bugün bu araştırmalara sıra gelmiştir. Türk Dili Kurumu, beliren sorunlar ve ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar karşısında çalışma alanını genişletmek zorundadır:

a) Yurt dışındaki çeşitli ülkelerde, türkoloji alanında kimler hangi konular üzerinde çalışıyor? Ne gibi sonuçlar elde ediliyor? Bunları dikkatle izlemeliyiz.

b) Kitaplığımıza yabancı ülkelerden her gün yığın yığın eserler ve dergiler gelmektedir. Bu dergilerde Türk dilini yakından ilgilendiren çeşitli incelemeler ve araştırmalar yer almaktadır. Bunları fişleyip Türk dili üzerinde çalışanların dikkatini çekmek, en önemlilerini Türkçeye çevirmek çok yararlı olur.

c) Tanınmış türkologların biyografyaları ve resimleri toplanıp yayımlanmalıdır.

ç) Tanınmamış, ya da nüshaları az bulunduğu için üzerinde çalışılmamış eski Türkçe metinler yayımlanmalıdır. (Bunların tıpkıbasımları da verilebilir. Dil özellikleri üzerinde de durulabilir).

d) Türkolojinin Avrupa'daki ve Türkiye'deki tarihçesi hazırlanmalıdır. (Avrupa'nın Türklerle ilk ilişki kurması, Orta Asya'ya giden ilk gezginler ve misyonerler, bunların topladıkları gereçler, savaş tutsaklarının türkolojide oynadığı rol; elçiler ve dil oğlanları; Avrupa'da Türkçeden ilk örnekler, ilk Türkçe dilbilgileri; dil okulları, Doğu kurumları, ilk dergiler, yabancı üniversitelerde Türkçe öğrenimi; türkologlar ve eserleri, başlıca eserlerin özetleri; türkolojinin başlıca sorunları; kazılar, buluntular; dergiler, kongreler. Türkiye'de türkoloji: Resimler, buluntular, anıtlar, eski eserlerden tıpkı-

basımlar, dil üzerinde çalışmalar, Bergamalı Kadri'nin eserinden başlayarak meydana getirilen kitaplar, dil hareketleri, ana çizgileriyle dil devrimi, devrimi izleyen çalışmalar).

e) Türk toplulukları ve lehçeleri üzerinde durulmalıdır (Eski ve yeni bütün Türk dünyası, sözlük gibi alfabe sırasına göre her birinin kısa tanımı, yazı ve metin örnekleri; lehçeler haritası).

f) Dil ve dilcilik çalışmalarına önem vermelidir (Genel olarak dilin yapısı, gelişme yolları, tipleri, dil akrabalığı, dil ve dilbilgisi vb. Böyle bir eser, vaktiyle hazırlığına giriştiğimiz *Türkçenin Ana Grameri*'ne giriş olarak, Başuzman A. Dilâçar tarafından hazırlanmıştır. Yakında basılacaktır. Bu girişin II. bölümü, *Türk Diline Genel Bir Bakış* başlığı altında geçen yıl yayımlanmıştır).

g) Lehçe sözlükleri ele alınmalıdır (K. K. Yudahin'in *Kırgız Sözlüğü*, H. Paasonen'in *Çuvaş Sözlüğü*, Pekarsskiy'nin *Yakut Dili Sözlüğü* vaktiyle basılmıştır). Lehçe sözlüklerini, önemlerine göre sıraya koyarak, yayımını bir plana bağlamak gerekir. Türkmen, Azerî ve Çağatay lehçeleri sözlükleri bu konudaki çalışmaların başında gelmelidir.

h) Lehçe dilbilgileri de sözlüklerle birlikte ele alınmalıdır (Prof. Ahmet Caferoğlu'nun hazırladığı *Uygur Sözlüğü* yeni baskısına bugünlerde başlanacaktır. J. Eckman tarafından da Çağatayca dilbilgisi hazırlanmaktadır).

Bunlar dışında, ele alınması gerekli başlıca konular şunlardır.

a) Türkiye Türkçesinin tarihsel sözlüğü (Böyle bir sözlüğü meydana getirmenin çok güç olduğu, belki de 50 yıllık bir zamana, çetin ve yorucu çalışmalara bağlı olduğu şüphesizdir. Böyle bir sözlüğü ancak Türk Dil Kurumu hazırlayabileceği için, şimdiden temelinin atılması yararlı olacaktır).

b) Kelime yaratma işi (Henüz karşılığı bulunmayan Arapça ve Farsça kelimelerden başka, dilimize durmadan

sızan yabancı kelimeler karşısında, bu işi önemle ele almak gerekir).

Sıraladığımız bu maddelerin birkaçı şüphesiz ilerideki çalışma programlarında yer alacaktır. Ama hemen ele alınması gerekenler üzerinde şimdiden ilk adımı atmak gerekir.

(*Türk Dili*, sayı 186, mart 1967)

TÜRK DİLİ: 200

26 eylül 1932'de, Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ün huzuruyle toplanmış olan ilk Dil Kurultayı, "Türk Dili Tetkik Cemiyeti"nin "Umumî Merkez Heyeti"ne direktif olmak üzere bir çalışma programı hazırlamıştır. Bu programın 6. maddesinde şöyle denilmektedir:

"Cemiyet, gerek kendisinin, gerek dışarıda Türk dili işleriyle uğraşanların tetkiklerini bir mecmua ile neşretmelidir."

"Umumî Merkez Heyeti", kurultayın bu kararını yerine getirmek üzere, altı ay sonra 1933 nisanında, "Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni" olarak, *Türk Dili* adıyle hazırladığı derginin ilk sayısını çıkarmıştır. Dergi, Türkçe ve Fransızca olarak yayımlanacak, "Umumî Merkez Heyeti"nin belli başlı kararlarını, kolların çalışmalarını, Türk diliyle ilgili belgeleri, düşünceleri ve bilimsel yazıları kapsayacaktır.

Derginin 1937 şubatında çıkan 21–22. sayısında "bülten" kelimesi yerine "belleten" kullanılmış ve dergide bunun nedeni açıklanmıştır. Derginin 1938 aralık ayında çıkan 33. sayısı, Atatürk'ün ölümü dolayısıyle "Millî Yas Sayısı" olarak yayımlanmış ve bu sayı ile derginin I. serisi sona ermiştir. 1940 ocak ayında II. seri başlamış, bilimsel yazı-

lara daha çok yer vermiş olan bu seri de, 1943 aralığında çıkan 18–20. sayısıyle bitmiştir.

Yeni içtüzüğe göre, kurumla ilgili türlü haberler, bilgiler ve başlıca kararlar, her yıl toplanarak *Yıllık* adı altında yayımlanacak, *Belleten* ise bilimsel yazılara ayrılacaktır. Bu karar gereğince, 1945 haziranında çıkan 1–3. sayı ile III. seri başlamış, 1951'de basılan 1950 ocak tarihli 14–15. sayı, *Belleten*'in son sayısı olmuştur.

İçtüzüğün emrettiği *Yıllık* ise, 1943, 1944 ve 1945–46'da ancak üç tane yayımlanabilmiştir.

Belleten'in I. ve II. serilerinde genel yayımı yöneten, önce Neşriyat Kolbaşı, sonra da Genel Sekreter olan İbrahim Necmi Dilmen, III. serinin 1–3. sayısında Genel Sekreter Hasan Reşit Tankut'tur. 4 sayıdan 11. sayıya dek Hasan Reşit Tankut ile Yayın Kolbaşı Behçet Kemal Çağlar; 12–13. sayıda Hasan Reşit Tankut ile Kolbaşı Kemal Turan Ünal, *Beleten*'i yönetmektedirler. Son 14–15. sayıda ise, yönetenlerin adları yoktur. İşte Kurum'un ilk organları bunlardır.

1938'de Atatürk'ün ölümünden sonra basında dil konusu üzerine türlü yazılar görülmeye başlar. Dil devrimini inkâr edenler, devrimin açtığı yoldan saparak, önceleri kendilerinin de seve seve kullandıkları yeni kelimelere "düzme Türkçe" diyenler, devrimin durdurulmasını isteyenler, çok ağır kelimelerle devrime ve Dil Kurumu'na sataşanlar görülür.

Bu durum, yeni bir ihtiyacı ve bu ihtiyacın doğurduğu yeni bir görevi ortaya çıkarmıştır: Devrimi savunmak, yeni kelimelerin tutunmasına yardım etmek, küçültücü ve yanıltıcı yazıları karşılamak.

Kurum da elbet bu ihtiyacı duymuştur. Ne var ki, yöneltilen bütün bu suçlamaları soğukkanlılıkla karşılamış, tartışmalara girişmekten çekinmiştir.

8 ekim 1946'da *Vakit* gazetesinde çıkan "Dil Kurumu' nun Eksik Tarafı ve Yazı Dili ile Konuşma Dili" başlıklı

yazımda ben, bu konuya değinmekten kendimi alamamıştım:

"Yaşayan bir dil üzerinde çalışmanın doğurabileceği bütün zorluklarla tehlikelere katlanarak, günün dedikoduları üzerinden aşan bir ağır başlılıkla bu çalışmalara doğrultu verebilmesi, şüphe yok ki Kurum'un en kuvvetli tarafıdır.

Onun bu kuvvetli cephesine işaret ederken, yine bu kuvvetin içinde gizlenen küçük bir noktaya, ağır başlılığı ifrata götüren bir vehme temas etmeden geçemeyeceğim.

Öteden beri Kurum'un dil bahsi etrafında yazılan yazılarla ileri sürülen düşüncelere kayıtsız görünmek isteyen bir hali var ki, zayıf olmasa bile bence eksik tarafıdır. Şüphe yok ki, her yazılana cevap yetiştirmeye ne lüzum vardır ne de imkân. Akademik çalışmaları felce uğratacak böyle bir fedakârlığı hiç kimse ondan isteyemez. Belki de Kurum, bu çekingen hareketiyle kendini böyle bir akıbetten korumayı düşünmüştür. Ancak yapılan tenkitlerle ileri sürülen düşünceler arasmda öyleleri var ki, doğruyu araştırmak endişesinden doğan bazı hakikatlere temas etmekte, yahut bazı şüphelere yol açmaktadır. Kurum'un, bunları cevapsız bırakacağı yerde, önemle ele alarak efkârım aydınlatması daha doğru olmaz mı?"

Sataşmalar gittikçe genişleyip yayılıyordu. 23 ekim 1948'de toplanan "İstanbul Muallimler Birliği Dil Kongresi"-nde, iş Atatürk'e saygısızlık derecesine vardırılmış ve bu saygısızlık, toplantıyı izleyen devrimcilerce protestolarla karşılanmıştır.

Artık Kurum'un bir dergi çıkarması ve dağınık güçleri bir araya toplayarak kesin bir yön alması zorunlu bir hale gelmişti. Gerçi Kurum'un üç ayda bir çıkan *Belleten*'i ile, üç sayısı çıkmış olan *Yıllık* adlı dergisi vardı. Ancak bunlar yeni beliren ihtiyacı karşılayacak durumda değildi. *Belleten* bilimsel yazıları kapsıyordu. Yılda bir çıkan *Yıllık* ise, her gün gazete ve dergilerde görülen sayısız sataşmaları karşılaya-

mazdı. Kurum'un organı olacak aylık ya da haftalık bir dergiye ihtiyaç vardı.

Bu ihtiyacı ilk kez, 1945'deki V. Kurultay'da Nurullah Ataç ile Ercüment Ekrem Talu ortaya atmış, ama bu istek bir karara bağlanamayarak yönetim kuruluna bırakılmıştır. 1949'daki VI. Kurultay'da, Feridun Ankara verdiği bir önerge ile dergi sorununu yeniden canlandırmış, ayrıca öz Türkçe şiir, roman, hikâye ve tiyatro yazarları arasında yarışma açılarak kazananlara ödül verilmesini istemiştir.

Bu önerge üzerinde konuşan Nurullah Ataç'ın sözlerinden şu cümleleri alıyoruz:

"Bu memlekette benim gibi öz Türkçe ile uğraşanlar var. Bunların her ortaya attığını tutmamız doğru bir şey değildir. Bunun için bir süzgeç gerekir. Bu süzgeç de bu dergi olacaktır. Bu dergiye birtakım adamlar, hikâye, şiir ve fıkra yazacaklar. Burada birtakım kelimeler denenecektir. Bu kelimelerin tartışması bu dergide yapılacaktır.

Dil Kurumu'nun ödevlerinden birisi de bir dergi çıkarmaktır. Çünkü bu gençlere deneme imkânı vermek lâzımdır. Bunların attıkları kelimelerin hepsi tutar, demiyorum. Fakat bunların içinde tutanları olur." (*Altıncı Türk Dil Kurultayı Tutanakları*, 1949, *s.* 87)

Şubat 1951'de toplanan Olağanüstü Kurultay'ın seçtiği yönetim kurulu, ilk iş olarak dergi sorununu ele almış, aylık bir dergi ile, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı–Belleten* adı altında yıllık bir dergi çıkarılması işine girişmiştir.

Aylık *Türk Dili* dergisi, dil devrimini savunarak halka yaymak, öz Türkçeyi ustalıkla kullanan gençlerle sanatçıların şiirlerine, hikâyelerine tiyatrolarına ve yazılarına yer vererek Türkçenin gelişip zenginleşmesini sağlamak, böylelikle Kurum'un düşüncelerini yansıtmak amacını güdecek; yıllık dergi ise, eski *Belleten*'in yerini alarak bilimsel incelemelere ve araştırmalara yer verecektir.

O tarihlerde Genel Yazman olarak, 28 mayıs 1951'de

birer dilekçe ile hükümete baş vurdum. Her iki derginin de imtiyazını aldım. Gereken hazırlıklardan sonra aylık *Türk Dili* dergisinin ilk sayısı 1 ekim 1951'de, *Türk Dili Araştırmaları Yıllık–Belleten*'in ilk sayısı da 1953'de çıktı.

Her iki derginin gerek yurt içinde, gerek yurt dışında uyandırdığı yankı çok büyük oldu. Aylık dergi, genç ve devrimci çevrelerce çok sıcak ve candan bir ilgi ile karşılandığı gibi, yıllık dergi de bilim alanında büyük bir boşluğu doldurdu. Yurt dışında ise, her iki dergi geniş yankılar uyandırdı. Yabancı türkologlar, bu yayımlarımızdan ötürü Dil Kurumu'nu kutlamakta gecikmediler. Aylık dergi, yabancı ülkelerdeki türkoloji öğrencilerine ders kitabı olduğu gibi, yıllık dergi de, inceleme ve araştırmalarıyle, Türk dili ve edebiyatı üzerinde çalışan yurt bilginlerini Batı dünyasına tanıtmış oldu.

Aylık *Türk Dili* dergisinin, genç imzaları edebiyat dünyasına tanıtmaktaki rolünü de ayrıca belirtmeliyiz. Ünlü sanatçılarımızdan çoğunun da yazı ve şiirleri dergide yer almıştır.

İşte dergimizin doğuş öyküsü kısaca budur.

(*Türk Dili*, sayı 200, mayıs 1968)

KUTADGU BİLİG

Kutadgu Bilig, İslâmlığın kabulünden sonra, yeni dinin ortaya koyduğu esasların etkisi altında gelişen Türk edebiyatının ilk ürünüdür. Karahanlılar devrinde, Balasagun'lu Yusuf'un, Hakaniye, ya da Karahanlı Türkçesiyle kaleme alarak, H. 462 (=M. 1069/1070)'de Kaşgar'da tamamladığı bu eser, Batı edebiyatları arasında da eskiliğiyle ön safta gelir: Fransız edebiyatının en eski ürünlerinden olan *Chanson de gestes*'ler XI. yüzyılın ikinci yarısında, *Roman du renard* ve *Roman de la Rose* XIII.yüzyılda yazılmıştır. İtalyan edebiyatında Dante, Petrarca, Boccaccio, XIV. yüzyıl sonlarında yetişmişlerdir. Bunlardan önceki İtalyan edebiyatı bir önem taşımaz. İspanyol edebiyatındaki *le romancero* XII. yüzyılın ürünüdür. Alman dili, X. yüzyıla gelinceye dek *Deutsch* (avam dili) sayılarak hor görülmüştür. Minnesinger denilen ozanların şatodan şatoya dolaşarak söyledikleri şarkılar X. yüzyıldadır. İngiliz edebiyatında "eski İngiliz devri" ürünleri XI. yüzyıldan sonra kaleme alınmıştır.

Kutadgu Bilig'in asıl değeri eskiliğinde değil, niteliğindedir. Yusuf, eserini Karahanlılardan Tafkaç Buğra Karahan Ebu Ali Hasan b. Süleyman Arslan Karahan'a sunmuş, Ha-

kan da eseri beğenerek kendisine "Has Hacip" sanını vermiştir. Eser, adından da anlaşılacağı gibi, "kutluluk ve mutluluk veren bilgi" anlamına gelir. Her iki âlemde (dünya ve ahirette) mutlu ve kutlu olmak için gerekli bilgileri vermektedir.

Kutadgu Bilig 6520 beyittir. 85 bâba ayrılmıştır. Mesnevî tarzındadır; arada dörtlükler de vardır. *Şeh-name*'de olduğu gibi "faûlün faûlün faûlün faûl" vezniyle yazılmıştır. Bundan ötürü *Kutadgu Bilig*'e İranda "Şehname-i Türkî" adını vermişlerdir. Ama her iki eserin vezin birliğinden başka birbiriyle ilgisi yoktur. *Şeh-name*, İran'ın efsaneleştirilmiş tarihi olarak destan niteliğini taşıdığı halde, *Kutadgu Bilig*, amacı ve kapsamı bakımından öğretici niteliktedir.

Eser, dört kişi arasında geçen bir "münazara"dır. Konu da, mutluluğun elde edilmesi için ileri sürülen düşüncelerdir. Eserin ilk 3 bâbında Tanrı'ya yalvarma, yalvaç'a (peygamber'e) ve dört eşe (dört halifeye) övgü vardır. 4. bâbda Bahara ve Bugra Han'a övgü, kitabı Bugra Han'a sunuş, kitabın adı, anlamı, konusu yer almaktadır. 5. bâbda, evren, 7 yıldız, 12 burç ve mevsimler anlatılmaktadır. 6–11. bâblarda bilig, dil ve iyilik, üç erdem olarak belirtilmektedir. 12. bâbdan başlayarak münazara devam etmektedir.

Eserde konuşan dört kişi şunlardır:

1– Küntogdı (adaleti temsil eden Hakan);

2– Aytoldı (mutluluğu temsil eden vezir);

3– Öğdülmiş (ukuş'u yani aklı temsil eder. Aytoldı'nın oğludur. Babası ölünce onun yerine vezir olur);

4– Odgurmış (kanaati temsil eder. Vezirin akrabasındandır. Dünyadan ve insanlardan kaçarak dağ başında toplumdan uzak yaşamaktadır).

Bu dört kişinin hikâyesi şöyle özetlenebilir: Küntogdı, adaleti seven ve yurduna yararlı olmak isteyen bir Hakan'dır. Ama yardımcısı yoktur. Hakan'ın iyiliğini duyan Aytoldı, aklı ve zekâsıyle kendini Hakan'a tanıtarak vezir olur,

ona hizmet eder. Öğütlerde bulunur. Devlet ve hükümet kavramları üzerindeki düşüncelerini bildirir. Sonunda hastalanarak ölür. Ölmeden önce Hakan'a oğlunu salık verir. Hakan vezirin oğlu Öğdülmiş'i çağırtır. Onu sınadıktan sonra kendine vezir yapar. Öğdülmiş, babasının öğütlerini göz önünde tutarak Hakan'a doğrulukla hizmet eder. Öğütleriyle onu uyarır. Hakan memnundur. Vezirine bir yardımcı bulmak ister. Öğdülmiş, dağ başında yalnız yaşamakta olan Odgurmış'ı salık verir. Hakan onu iki kez mektupla çağırır. Odgurmış üçüncü çağrıda gelerek Hakan'la konuşur. Ona birçok gerçekleri anlattıktan sonra dağa döner. Öğdülmiş Hakan'la yalnız kalınca ona yeniden öğütler verir. Daha sonra yaşlandığını ileri sürerek Hakan'dan izin ister ve ayrılarak dağa Odgurmış'ın yanına gider. Odgurmış onun bu gelişini doğru bulmaz. Ödevi başına dönmesini söyler. Bu sözlerden utanan Öğdülmiş saraya dönerek Hakan'la konuşur. Bu sırada Odgumış'ın hastalığını öğrenen Öğdülmiş, arkadaşını görmek üzere dağa gider, onu teselliye çalışır. Odgurmış son sözlerini söyleyerek öğütlerde bulunur. Öğdülmiş saraya dönerek Odgurmış'la konuştuklarını Hakan'a anlatır. Hakan ona arkadaşını dağda yalnız bırakmamasını söyler. Ama Öğdülmiş evine dönünce arkadaşının ölüm haberini alır. Ağlar, yas tutar, arkadaşının mezarını ziyaret eder. Hakan vezirine baş sağlığı diler. Sonunda, her ikisi de elele vererek yurdu adaletle yönetir. Hikâyelerini özetlediğimiz bu kahramanlar kendi aralarında konuşurlar. Bu konuşmalarda Hakan'a verilen öğütler, devlet ve hükümet kavramları üzerinde ileri sürülen düşünceler, ortaya konulan gerçekler, dünya nimetleri üzerine söylenen sözler, bireysel ahlâk ilkeleri, hükümdarlık vasıfları, birer birer ele alınır.

Kutadgu Bilig'de bireysel ahlâkla ilgili olarak, şarap içmemek, kumar oynamamak, ikiyüzlülerden kaçınmak, dedikodu etmemek, yalan söylememek, sabırlı olmak gibi ilkeler sıralanır. Hükümdarlık vasfı olarak da adalet, mer-

hamet, doğruluk, eşitliği gözetmek, hoşgörüden ayrılmamak gibi nitelikler üzerinde durulur.

Yusuf Has Hacip, eserinde, devlet hizmetinde bulunan bey, vezir, hacip, yalvaç gibi görevlileri, bunların niteliklerini birer birer açıklayarak zamanındaki toplumun gerçek bir tablosunu çizmiştir.

Yazara göre dünya, gelip gidenler için bir konak, yer yüzündeki insanlar da bir konuktur. Ölüm kaçınılmaz bir gerçektir. Bu dünyada ne ekilirse, öbür dünyada o biçilecektir. Yazarın asıl üzerinde durduğu "bilgi"dir. Kişi ancak bilgi ile insan olduğunu anlar. Bilgisiz insan hayvandır.

Kutadgu Bilig'in sonlarında hükümdar için şu öğütler yer almaktadır: Tanrı'ya şükretmek, halkı sevindirmek, kâfirlerle savaşmak, tapukcıları (memurları) yaptıkları işlere göre mükâfatlandırmak, bilginleri korumak, kötülerden yüz çevirmek.

Bu niteliğiyle *Kutadgu Bilig* bir siyaset–namedir. Onun değerini belirtmek, bu türdeki yerini göstermek için Arapça ve Farsça yazılmış siyaset–namelerle kıyaslamak gerekir[1].

Bilindiği gibi, İslâmî edebiyat çerçevesi içinde kaleme alınan Arapça, Farsça ve Türkçe siyaset–namelerin ilk kaynağı, Eflatun ile Aristo'nun devlet kavramı üzerindeki düşüncelerini yansıtan eserlerdir. Bunlar, daha önceleri Arapçaya çevrilmiş olmakla birlikte, devlet kavramını ele alarak Eflatun ile Aristo'nun bu konudaki düşüncelerini uzlaştırmaya çalışan, kendi düşüncelerini de ekleyerek aklî ve mantıkî sonuçlara bağlayan ilk filozof, Farabi Ebu Nasr Mehmet b. Tarhan Uzluk (ö.H. 339=M. 950)'tur Farabi de Eflatun gibi kusursuz bir devlet kavramı üzerinde durur. İnsanlar türlü ihtiyaçlarla birleşmişler, sonunda birer başkanın yönetimi altında devlet kurmuşlardır. Bütün yetki başkanın

[1] Arapça, Farsça ve Türkçe Siyaset–Nameler için bkz. Agâh Sırrı Levend, "Siyaset–nameler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı–Belleten*, 1962'den ayrıbasım.

elindedir. Başkan adaletli, şefkatli ve merhametli oldukça devlet yürür ve insanlar rahat yaşar. Yönetenle yönetilen arasındaki uyum, toplumun mutluluğudur. Böylece herkes kendi içinde çalışır, görevini başarır, toplum da mutluluğa kavuşur. Bunun içindir ki, devlet başkanının bütün iyi vasıfları ve erdemleri kendinde toplamış olması gerekir.

Ama görünen her zaman bu değildir. Devlet başkanının zalim, ahlâksız, nefsine düşkün olması yüzünden devletin kötü yönetildiği, halkın sıkıntı ve üzüntü içinde süründüğü de bir gerçektir.

Devletin esası ahlâk olduğuna göre, devlet erdemli, bilgili ve ahlâklı kişilerce yönetilmelidir. Devlet başkanını seçecek olan da bu yüksek ve erdemli sınıftır.

Gerekirse devleti birkaç kişi de yönetebilir. Böylece bir bir kişide toplanması güç olan vasıflar birkaç kişide bulunmuş, istenilen mutluluk elde edilmiş olur.

Farabi'nin bu konudaki eserleri *Risāle fî Ārā'i Ehli'l–Medineti'l–Fāżıla*[2] ile *Es Siyāsetü'l–Medeniyye (Kitābü tedbīri Siyāseti'l–'Ālem)*[3].

Farabi'yi başka İslâm filozofları izlemiş ve Eflatun ile Aristo'nun düşünceleri türlü eserlerde incelenmiştir. İbni Sinan Ebu Ali Hüseyin (ö. H. 428=M. 1036) bunlardan biridir. İbni Sina, *Kitābü's–Siyāse* adlı eserinde Tanrı ile yaratık arasındaki ilişki, hükümdarın ulusuna, insanın nefsine ve eğitimi ile yönetimi altında olanlara, halkın hükümdarlara ve büyüklere karşı görevlerini ve tutumlarını, bunların gerektirdiği koşulları anlatır[4].

Yusuf Has Hacip'in bütün bu eserlerden yararlanmış olduğuna şüphe yoktur. Bundan ötürü o İbni Sina'nın öğrencisi sayılmıştır. *Kutadgu Bilig*'in Nizamülmülk'ün (ö.H.

[2] *Ārā'ü ehli'l–medīneti'l–fāżıla*, Leiden 1895, Almanca çevirisi, Leiden 1900.

[3] *Siyāsetü'l–medeniyye*, Haydarabat 1346, Almanca çevirisi, Leiden 1904. *Kitābü Tedbīri Siyāseti'l–ālem* adı altında, Süleymaniye Ktp., Mikrofilim arşivi, No. 576 (asıl nüsha, Diyarbakır Ktp., No. 1970 A/4).

[4] *Kitābü's–Siyāse*, Beyrut 1329; yazmaları: Süleymaniye Ktp., Hamidiye No. 1448 (mecmua içinde); Nuruosmaniye Ktp., No. 4894 (mecmua içinde).

485 =M. 1092) yazdığı *Siyāset-nāme*'den daha önce kaleme alınmış olması onun önemini bir kat daha artırmaktadır.

Yusuf Has Hacip, meydana getirdiği bu eserle, devrinin ileri gelen bilginlerinden olduğunu göstermiş oluyor. O, bir bilgin olduğu kadar da, Türk toplumunun kalkmmasını, mutluluk içinde ilerleyip yükselmesini isteyen ve bunu zamanın hakanına en etkili biçimde ve en uygun temsiller ve örneklerle anlatmaya çalışan bir ülkücüdür. Eserde atasözleri de yer almaktadır.

Kutadgu Bilig'in bu yolda kendisinden sonra yazılmış eserlere kaynak olduğuna da şüphe yoktur. Örneğin, Ali Şir Nevaî'nin *Mahbubü'l-Kulub*'unda, gerek devlet hizmetinde, gerek toplumda yer alan kişileri birer birer ele alarak onları iyi ve kötü yönleriyle açıklaması, *Kutadgu Bilig*'deki bu konu ile ilgili parçaları hatırlatıyor. Nevaî'nin Yusuf'un bu eserini görmüş ve yararlanmış olması hiç de uzak sayılmaz. Hammer'in İstanbul'da görüp satın aldığı *Kutadgu Bilig* nüshasının Uygur harfleriyle H. 843'de Herat'ta yazılmış olması, bu ihtimali kuvvetlendirir.

Kutadgu Bilig'in özelliklerinden biri de eserde bulunan Arapça ve Farsça kelimelerin çok az sayıda oluşudur. Yusuf Has Hacip her kavramın Türkçesini yazmağa çok dikkat etmiş ve buna büyük bir özen göstermiştir. Sonradan eserin başına ve sonuna eklenen bölümlerde bu Türkçe kelimelerin birçoğu değiştirilmiş, zamana uyularak yerlerine Arapça ve Farsçaları konulmuştur.

Kutadgu Bilig'in Viyana, Fergana ve Mısır'da üç nüshası bulunmaktadır. Bunların üçü de Türk Dil Kurumu tarafından ayrı ciltler halinde bastırılmıştır[5].

[5] *Kutadgu Bilig*, I. cilt, Uygur harfleriyle yazılmış olan Viyana nüshasının tıpkısını (İstanbul 1942): II. cilt, Arap harfleriyle yazılmış olan Fergana nüshasının tıpkıbasımı (İstanbul 1942); III. cilt, Arap harfleriyle yazılmış olan Mısır nüshasının tıpkıbasımı (İstanbul 1943). Eserin, Reşit Rahmeti Arat tarafından Türk harfleriyle tespit edilmiş metni ve çevirisi de 2 cilt olarak ayrıca basılmıştır: I. cilt, metin (İstanbul 1947); II. cilt çeviri (Ankara 1959), bu ikinci cilt TTK tarafından yayımlanmıştır.

Bizde *Kutadgu Bilig*'i ilk tanıtmak isteyen Şemsettin Sami'dir. Sami H. 1317'de, Vambéry'nin 1870'de bastırdığı metin ile bunun Almanca çevirisini ele alarak metni Türkçeye çevirmiş, ama bastıramamıştır. Bugün bu çeviri, müsvedde halinde Şemsettin Sami'nin torunu Emin Erer'dedir.

Türk dili ve edebiyatının büyük anıtlarından biri olarak edebiyat ve kültür tarihimizde önemle yer alan bu ölmez eseri, yazılışının 900. yıldönümünde saygı ile anarken, onun yaratıcısı olan Yusuf Has Hacip'in hatırası önünde eğilmekle de, gönül borcumuzu yerine getirmiş oluyoruz.

(*Türk Dili*, sayı 211, nisan 1969)

SÖZLÜKLERİMİZ

Sözlük, dilin kelime hazinesini derleyip bir arada toplayan temel kitaptır. Bu temel kitapta, yazı ve konuşma dilinde geçen – özel adlardan başka – bütün kelimeler yer alır. Sözlük bir ahlâk kitabı olmadığına göre, hiç bir kelime kötü ve çirkin diye atılmaz. Kelimelerin tanımları yapılır, okunuşları, yazılışları, belirtilmek istenilen anlama göre söylenişteki vurgunları gösterilir. Uzak ve yakın, gerçek ve mecaz bütün anlamları örnekleriyle anlatılır. Gerekirse kökenleri açıklanır. Dilbilgisiyle ilgili çeşitli halleri ve türeyişleri belirtilir.

Sözlük, yalnız dilin kelime hazinesini toplamakla kalmaz; dili korur, onu bozulup yozlaşmaktan kurtarır. Bu özellikleriyle bir bakıma dilbilgisiyle birlikte, dilin anayasası denilebilecek üstün bir değer taşır.

Bu denli önemli olan Türkçe bir sözlükten, yakın zamanlara dek yoksun kalışımız çok üzücüdür. İlk kez Tanzimat devrinde göze çarpan bu eksiklik, yazarlar ve düşünürler arasında uzun tartışmalara yol açtı. Dilin kelimelerini kapsayacak bir sözlüğe ve kurallarını toplayacak bir dilbilgisi kitabına olan ihtiyacımız uzun uzun belirtildi. Ama böyle bir girişime başlayacak kimse çıkmadı; bütün dilekler sözde kaldı.

Peki, bizim Türkçe sözlüğümüz yok muydu? Yoktu. Eldeki sözlükler, "Türkçe, Arapça ve Farsçadan mürekkep" Osmanlıcanın sözlükleriydi. Türkçü ve Türkçeci olan Vefik Paşa bile, hazırladığı sözlüğe *Lehçe-i Osmanî* adını vermek eğiliminden kendini kurtaramamıştı. Sonunda Türkçeci olan Şemsettin Sami, konuşma ve yazı dilimizde geçen kelimeleri toplayarak, Arapça ve Farsça ağır kelimeleri atıp, Türkçe kelimelere daha çok önem vererek sözlüğünü hazırladı ve buna hiç duraksamadan *Kamus-ı Türkî* adını verdi.

Oysa, Türk dilinin ilk gelişme çağlarından başlayarak ortaya konulan eserlerimizi gözden geçirecek olursak, dinî eserlerden sonra sözlüklerin büyük bir yer tuttuğunu görürüz. Kaşgarlı Mahmut'un *Divanü Lügāti't-Türk*'ü Araplara Türk dilini öğretmek üzere kaleme alınmış Arapça bir sözlüktür; kapsadığı özellikler ve açıklamalarla bugün de değerini korumaktadır. Harezm bölgesinde Mehmet b. Kays'ın *Tibyânül-Lugāti't-Türkî alâ Lisani'l-Kanklı* adıyle meydana getirdiği sözlük, bu konuda atılmış bir adımdır. Bu da elimize geçmemiştir. Mısır ve Suriye bölgelerinde, Memluklar devrinde kaleme alınmış sözlükler de büyük bir önem taşır. Bunları bir yana bıraksak bile XIII. yüzyıldan sonra Anadolu'da kaleme alınmış olan sözlükler büyük bir bir çabanın ürünüdür.

Bizde ilk sözlük, XIII. yüzyılda, Mehmet b. Mustafa b. Zekeriyya, b. Hoca Hasan Fahrettin Salgurî (d. H. 631 = M. 1233 – ö. H. 733 = M. 1313)'nin, Selçuklular devrinde Türk dilinin başlıca kurallarını ve kelimelerini kaside halinde toplayan eserdir. Böyle bir kasidenin bulunduğunu, İbnü Haceri Askalanî (ö. 852)'nin *Enbâü'l-Gamr fi Ebnâi'l-'Amr* adlı Arapça eserinden öğreniyoruz. Bu eserdeki kayda göre, Salgurî Divriklidir. Şam'da ölmüştür. Türk dilinin kurallarını ve sözlüğünü toplayan bir kaside yazmıştır. Gazze'de subaşı olmuş, Melik Nâsır Muhammed b. Klavn'a öğretmenlik etmiştir (bkz., Ebu'l-Mahasin Yusuf b. Tangrıbirdi, *el*

Menhelü's-Sâfî ve'l-Müstev-fâ Ba'de'l-Vâfî, Nuruosmaniye Ktp., No. 3428, 3429). Ne yazık ki bu ilk ve önemli eser meydanda yoktur.

Sözlükler asıl XIV-XVI. yüzyılar arasında görülür. Ancak bu sözlükler "Arapça-Türkçe", "Farsça-Türkçe", ya da bunların karışımıdır. İlk zamanlar için bu çok doğaldır. İslâm uygarlığı çerçevesi içinde dilimize giren yabancı kelimelerin Türkçe karşılıklarını gösteren böyle sözlüklerin hazırlanması gerekli idi. Ama yine gerekirdi ki, salt Türkçe kelimeler de toplanmış, unutulup gitmekten korunmuş olsun. İşte gerekli görülmediği için bu yapılmadı. Yapılması düşünülmediği için de yığınlarla Türkçe kelimeler ve deyimler unutulup gitti. Bundan ötürü de dilimiz kısırlaştı.

Arapçadan Türkçeye aktarılan sözlüklerin son ürünleri arasında bugün elimiz altında bulunan Ahterî Mustafa'nın *Ahterî-i Kebir*, Mütercim Asım'ın Arapçadan Türkçeye *Kamus* çevirisi ile, Farsçadan Türkçeye *Burhan-ı Kaatı* en önemlileridir. Hâlâ baş vurduğumuz değerli kaynaklarıdır.

Tanzimattan sonra, Osmanlıca deyiminin yayıldığı çağda sözlükler, Türkçe, Arapça ve Farsça kelimeleri kapsadığı için "Lûgāt-ı Osmaniyye" adını almağa başladı. Vefik Paşa'nın bir cildi Türkçe, öteki cildi Osmanlıca kelimeleri kapsayan *Lehçe-i Osmanî'si*, Muallim Naci'nin *Lugat-ı Naci*'si, Mehmet Salahaddin'in *Kamus-ı Osmanî*'si elde bulunan sözlüklerin en yararlılarıdır. Yalnız daha önceleri hazırlanmış olan Şeyhülislâm Esat Efendi'nin *Lehçetü'l-Lugāt*'ı "lisan-ı Türkîde müsta'mel mastar ve isimler huruf-ı hecâ üzre tertip, sonra Arapça ve Farsça maanisini tefsir" eder. Bu, öteki sözlüklerden farklıdır. Kapsadığı Türkçe kelimeler yetersiz de olsa, bu alandaki çabayı göstermesi bakımından ilginçtir.

Bizde hazırlanan sözlüklerin hepsi, dilden çok edebiyat göz önünde tutularak tertiplenmiş, tanım fikri henüz gelişmemiştir. Onun içindir ki, dil bakımından yetersiz sayılır. Muhtaç olduğumuz çeşitli sözlüklerin başlıcaları: Konuşma

ve yazı dilimizdeki kelimeleri kapsayan Türkçe sözlük, dilimizin kelime hazinesini kapsayan tarama ve derleme sözlükleri, terimler sözlükleri, deyimler sözlüğü, mecazlar sözlüğü, yakın ya da eş anlamlı kelimeler sözlüğü, edebiyat sözlüğü, kafiye sözlüğü, argo sözlüğü bilim ve sanat dallarının sözlükleri, etimoloji sözlüğü yer alır. Bunlardan halk ağzından derlenen ve kitaplardan taranan *Tanıklarıyle Tarama* ve *Halk Ağzından Söz Derleme* sözlükleri Dil Kurumu Derleme ve Tarama Kolunca; çeşitli bilim dallarıyle ilgili terim sözlükleri, Terim kolunca, ilgili bilim adamlarına ısmarlanıp hazırlatılmakta ve yayımlanmaktadır. Öteki sözlüklerin çoğu Dil Kurumunca, ya da Kurum görevlilerince hazırlanmıştır ve hazırlanmaktadır.

Bir de *Türkiye Türkçesinin Tarihsel Sözlüğü* vardır ki onun da son zamanlarda Kurumca hazırlığına başlanmıştır. Bu sözlüğü ayrı bir yazımızda ele alacağız.

(*Türk Dili*, sayı 235, nisan 1971)

TÜRKİYE TÜRKÇESİNİN TARİHSEL SÖZLÜĞÜ

Dil, toplumun hizmetinde hayatla dolu bir varlık, canlı bir organizma olduğundan, zamanla ihtiyaca göre değişip gelişir, olgunlaşır ya da eski gürlüğünü yitirerek kısırlaşır.

Değişmeler çok kez kelimelerde görülür: Kelimeler anlam değiştirir ya da yerini başka kelimeye bırakarak unutulur. Bir süre sonra yeniden kullanılmağa başlandığı da olur. Değişmeler daha seyrek olarak cümlelerin yapısında, fiillerin çekiminde, tamlamaların biçiminde baş gösterir ki, bu sonuçlar dilbilgisi kurallarının değişmesine yol açar.

Dildeki bu değişmeleri, bütün ayrıntılarıyle, kronojik sıraya göre örnekler vererek açıklamak görevi dilin tarihsel sözlüğüne düşer.

Uzun bir zaman ve sürekli bir çalışma ile büyük emek isteyen böylesine güç bir işe Türk Dil Kurumu başlamış bulunuyor. Bu konuda gereken hazırlıklara girişilmiş ve ilk anda taranacak kitaplar seçilerek, taranmak üzere uzmanlara verilmiştir.

Bu tarihsel sözlük hakkında bir fikir verebilmek için, hazırlanıp tarayıcılara gönderilen genelgeden kimi bölümleri buraya aktarıyorum:

"A'mal": İş anlamına gelen Arapça "amel"in çoğuludur. Ancak "a'mal", XVIII. yüzyılda Osmanlıcada "büyük bir

şehire bağlı olan" yerinde kullanılmıştır. Mütercim Asım'ın Kamus *çevirisindeki: "İran'da Şiraz eyaletinde vâki' Firuz –Abad nam belde amalinden Kâzerun nam kasaba..." cümlesinde olduğu gibi. Bu sözcük bu anlamda daha başka yerlerde geçiyor mu? Ne zamandan beri bu anlamda kullanılmağa başlanmıştır?*

"İttifak": Birleşmek, uyuşmak anlamına gelir. Osmanlıcada da bu anlamdadır. Ancak "ittifaki" sözcüğü, "rasgele" yerine kullanılmıştır. Bu anlamda hangi tarihten tarihe dek kullanılmıştır?

"Rıhlet" : Arapça, "bir yerden başka bir yere göçmek" anlamınadır. Osmanlıcada XVI. yüzyıla dek bu anlamda kullanılmıştır: "Padişah hazretleri Edirne'ye rıhlet buyurdular." cümlesinde olduğu gibi. Sonraları bu sözcük yalnız "dünyadan ahrete göçmek" anlamında kullanılmıştır.

"Okumak": Eskiden hem "okumak", hem de "çağırmak" anlamına gelirdi Sonradan "çağırmak" anlamın bırakılmış, yalnız öteki anlamı kalmıştır. Öteki Türk lehçelerinde de böyledir. Acaba bu, hangi tarihe dek sürmüştür?

Bir aralık, Türkiye'ye Türkistan denilmiştir. Ali Suavi'nin yazılarında böyle geçer. Acaba bu anlamda başka kullananlar da olmuş mudur? Yoksa yalnız Ali Suavi mi kullanmıştır?

"Yazı": "Yazmak" mastarından isim olduğu gibi, "ova" anlamına da gelir. Acaba bu anlam hangi tarihe dek sürmüştür?

Bundan başka, eski eserlerimizde, deyim ya da terim olarak birçok sözcükler ve tamlamalar geçmektedir. Bunların çoğu bir efsaneye ya da bir söylentiye dayanır; birer mazmuna işaret eder. Örneğin:

"Kal": Hem "söz" anlamına gelir; hem de eski vehmî kimyada "madeni ateşte eritmek" anlamına bir terimdir:

Zerüm kal olmadı nâ—puhte kaldum nice kal itdüm mısraında olduğu gibi. Birincisinde "terim"dir; ikincisinde "söz" anlamınadır.

"At kulağı", "deve tabanı": Bunlar eski edebiyatta "büyük kadeh" anlamına gelir.

"Münakaşa": Arapçada "bir kişinin hesabına bakarken son incelemelerde bulunmak" anlamına gelir. Bizde "tartışmak" anlamına kullanılmıştır. Acaba hangi tarihte kimin eserinde bu sözcük kullanılmıştır?

"Rişte–i Meryem": "Meryem'in ipliği" demektir. Ama bu tamlama şu efsaneye dayanıyor: Meryem'in kullandığı iplik o denli ince imiş ki, iki kat edilmeden görünmezmiş.

"Selâse-i gassâle": İki Arapça sözcükten yapılmış bu Farsça tamlama, "üç yıkayıcı" demektir. Ama eski edebiyatta içki meclisinde içilen ilk üç kadehe denirdi.

"Şîr–gîr": "Arslanı tutan" demektir. Divan edebiyatında "çakır keyf" yerine kullanılır. Çünkü çakır keyf olan, arslanı tutacak cesareti kendinde bulurmuş.

"Kimya": Eski edebiyatımızda "madenlerden altın ve gümüş elde etmek" anlamına çok geçer. Bunun türlü terimleriyle birçok mazmunlar yapılmıştır. Bu terimler bilinmedikçe eski metinlerde geçen birçok cümleler anlamsız kalır.

"Simya": Bu sözcük de halk arasında "vehmî kimya"nın bir adı olarak kullanıyorsa da, aslı öyle değildir. Simya: "Kelimat–ı ilahiyye ve esmâ–ı hüsnânın etkisiyle tabiata tasarruf ederek yoku var göstermek iddiasında olan bilimin adı"dır. Bu sözcük ile yapılmış birçok mazmunlar vardır.

"Hakayık–ı eşya": "Eşyanın gerçekleri" anlamına gelen bu tamlama her sözlükte bulunabilir. Ama bu tamlamanın tasavvufta ve "kelâm"da ayrı anlamı vardır. İşte bunlar bu sözlükte yer alacaktır.

Yine bundan başka, Tanzimat'tan sonra dilimize Batıdan birçok yabancı sözcükler girdiği gibi bunlara o zaman karşılıklar da bulunmuştur. "Crise", "politique", "idéal" gibi. Bunlardan "crise", o zaman "buhran" ile karşılanmıştır. "Politika" sonradan "siyaset" ile karşılanmıştır. Oysa "siyaset"in eski den başka anlamı vardı. "Idéal" ise önceleri "gaye–i hayal",

sonraları "mefkûre" ile karşılanmıştır. Bu gibi sözcüklerin ne zaman dilimize girdiğini ve hangi anlamlarda yer aldığını belirtmek gerekir.

Yine Tanzimat'tan sonra, "efkâr-ı umumiye" gibi yeni tamlamalar birer terim olarak dilimizde yer almıştır. Bunlar hangi eserle dilimize girip yerleşmiştir?

Kelimelerin kullandıkları cümlelere göre sık sık anlam değiştirdiğini de isimlerin sonuna getirilen eklerin cümlelerde başka başka görevler aldığını göstermek üzere, tarayıcı uzmanlara gönderilen II sayılı ekten de şu parçaları alalım:

1. Sözcükler, kullanıldıkları cümlelere göre anlam değiştirebilirler. Örneğin "görmek" mastarını ele alalım:

"Ahmet'i gördüm." (Bu cümlede "gördüm" gerçek anlamıyle kullanılmıştır.)

"Bunun yanlış olduğunu gördüm." (Burada "gördüm", "anladım" yerinedir.)

"Sokakta bir adam gördüm." (Burada "gördüm", "rastladım" yerinde olabilir.)

"İş gördüm." (Burada deyim niteliğindedir.)

"Gördün mü yaptığın işi?" (Burada da başka bir anlamdadır.)

2. İsimlerin sonuna getirilen ekler, ayrı cümlelerde başka başka görev alırlar. Örneğin "den" ekini alalım:

"Evden geldim." (Ayrılma gösteriyor.)

"Köye bu yoldan gidilir." (İzlenecek doğrultuyu gösteriyor.)

"Hasta olduğumdan gidemedim." (Yapılan işin nedenini bildiriyor.)

"Yumurtaları ellişer kuruştan aldım." (Tane hesabını bildiriyor.)

"Sizden bahsettiler." (Sizin hakkınızda demektir.)

"Bizden misiniz, onlardan mısınız?" (Nispet bildiriyor.)

İşte hazırlanmasını gerekli bulduğumuz "Türkiye Türkçesinin Tarihsel Sözlüğü" bu gibi özellikleri kapsayacak nitelikte olacaktır.

*

Elimizde bu konuda üç örnek bulunuyor: Fransızca *Littré*, Almanca *Deutsches Wörterbüch*, İngilizce *The Oxford English Dictionary*. Bunlardan *Littré*, oldukça eskimiş ve sözlükteki anlamlar tarihsel sıraya göre değil de mantık sırasına göre dizilmiş olduğundan, bunu bir yana bırakırsak, asıl istediğimiz nitelikte Almanca ve İngilizce tarihsel sözlükler bize örnek olur.

Almanca sözlüğe 1854'te başlanmıştır. Birinci Dünya Harbine dek 16 cildi çıkmış ve 1965'te bitmiştir. Kimi ciltler birkaç bölüme ayrılmıştır. Bu sözlüğün 1965'ten beri yeni baskısı yayımlanmaktadır. 1884'te başlayan İngilizce sözlük ise 1928'de bitirilmiştir. Şimdi "Oxford İngiliz Sözlüğü" diye anılır. Esas sözlük 13 ciltdir. Bu İngilizce sözlüğün hazırlanması çalışmalarına 800 bilim adamı katılmış. 10.000'den çok eser taranmış, 2500 eserden örnek seçilmiş, 5 milyon tanık toplanmış, bunlardan 3 buçuk milyonu sözlüğe alınmıştır.

Bizim muhtaç olduğumuz sözlüklerin en önemlisi, işte bu tarihsel sözlüktür. Türk dilinin filolojik ve etimolojik tarihsel sözlüğü, kelimelerin tarihi olacaktır. Dolayısıyle Türk dilininin tarihi demektir.

Hazırlıklara başlamadan önce çalışma alanını sınırlandırmak gerekir. Lehçe ayrılığı gözetmeksizin Türk dilinde bulunan bütün kelimeleri kapsayacak bir sözlük meydana getirmek, gerçekleşmesi kolay olmayan, bundan dolayı da şimdilik gücümüzün çok üstünde bulunan bir ülküdür. Yalnız Türkiye Türkçesinin tarihsel sözlüğünü meydana getirmek düşüncesi işte bu çaresizlikten doğmuştur.

Bu çaresizlik karşısında ilk hatıra gelen, XIII. yüzyıldan başlayarak, Cumhuriyet devrinde yeni harflerin kabulüne dek süren devri ele almak oldu. İlk girişim böyle başladı. Bu bile çok uzun yıllar sürecek, yüzlerce belki de binlerce eserin taranmasını gerektirecek ve yüzlerce uzmanın tarama

işinde çalışmasına ihtiyaç olacaktır. Yeter sayıda tarayıcı uzman bulunmaması yüzünden, amaca varmak için daha kestirme yoldan gitmek zorunlu görüldü. Bu gerçek karşısında, ilk çalışmaları daha da sınırlandırmanın, şimdilik XIII –XV. yüzyılar arasındaki zamanı öncelikle ele alarak, seçilecek en önemli eserlerle işe başlamanın uygun olacağı düşünüldü.

İşte bu konuda Yönetim Kurulunun son aldığı karar budur. Böylece ilk adım atılmış, eksik de olsa, taslak halindeki bu ilk ürün bir örnek olarak meydana gelmiş olacaktır. Bizden sonra gelenler bu çığırda yürüyerek eksikleri tamamlamış, XV. yüzyıldan sonraki devirleri de – belki yine parça parça – ele almak olanağını elde etmiş olacaklardır.

Hazırlamakta olduğumuz tarihsel sözlüğün niteliği üzerinde, genelgede açıklananlara bütünleyici birkaç söz daha eklemek yerinde olacaktır.

a. Sözlüğün amacı: Bir kelime ne zaman, nasıl, hangi biçimde ve hangi anlamda dile girmiştir? O zamandan beri biçim ve anlam bakımından ne gibi değişiklikler geçirmiştir. Dildeki kelimelerden hangileri bırakılıp unutulmuştur, hangileri yaşamaktadır. Hangi tarihlerde ne gibi yeni anlamlar kazanmıştır? Bunların, türlü tarihlerde kaleme alınmış metinlerden seçilen bir dizi örnekle belirtmektir.

b. Tarihsel sözlük, böylece kaynaklara ve belgelere dayanmış olacaktır.

c. Has isimler alınmayacaktır.

ç. Dilde kullanılan bütün kelimelerle birlikte, metinlerde geçen bilim, teknik ve sanat terimleri yer alacaktır.

d. Her esas kelimeye – eğer anlam ayrılığı yoksa – sözlükte yalnız bir kez yer verilecektir.

e. Bir kelimenin birçok anlamı vardır. Metindeki cümlede o kelime hangi anlamda geçiyorsa ancak o anlam alınacak, karışıklığa meydan vermemek için başka anlamları yazılmayacaktır.

f. Kelimelerin anlamları açıklanırken, eğer açıklamada yardımı olacaksa, Osmanlıca karşılıkları da gösterilmelidir.

g. Asılları gelenek ve göreneğe bağlı olan kelimelerde, bunlar açıklanacaktır.

h. Eski metinlerde sık sık geçen, hepsi de birer efsaneye bağlı bulunan kelime ve deyimlerde bu efsaneler açıklanacaktır.

ı. Tamlamalar özel bir anlam taşıyorsa, mecazî birer deyim olarak kullanılmışsa, alınıp açıklanacaktır. Bu tamlamalarda geçen kelimeler ancak başka cümlelerde yalın olarak geçince alınacaktır.

i. Kelimelerin sözlükteki alfabetik yeri bugünkü kullanılış biçimidir.

j. Kelimelerin söylenişinde vurgular gösterilmelidir.

k. Tarihsel sözlük hazırlanırken elde bulunan klasik sözlükler göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu ilkelere göre tarayıcı uzmanlarca hazırlanan fişler Kuruma gönderilecek, merkezde ilk redaksiyonu yapılarak eksikler tamamlandıktan sonra alfabe sırasına göre dosyalara konulacak, bundan sonra da daha büyük bir uzmanlar kurulunca kelimenin etimolojosi eklenerek, son redaksiyonu yapıldıktan sonra basımevine verilecektir.

Sözlükte kelimeler şu sırayı izlemiş olacaktır:

1. Kelimelerin kendisi: İmlâsı, söylenişi, vurgusu, dilbilgisine göre cinsi, terim niteliğinde oluşuna ya da bir efsaneye bağlı mazmun bulunuşuna göre açıklanması, bırakılıp unutulmuş ya da arkaik olduğuna göre eski imlâsını metinde geçen biçimleri; örneğin, "bize" kelimesi eski metinlerde بیزه ، بزا ، بزه ، بیز olarak geçer. Bunlar metinden aktarılırken olduğu gibi alınmış olacaktır.

2. Etimolojisi: Gerekli görüldükçe terimlerin etimolojisi verilecektir. Ancak etimolojide bilim zorlanmayacak, henüz bilinmeyenlere ya da şüpheli olanlara işaret edilecektir.

3. Morfolojisi: Kelimelerin uğradığı fonetik değişmeler, bırakılmış olup olmadıkları belirtilecektir.

4. Semantiği: Kelimelerin sözlükteki anlamından başka, özel ve mecaz bütün anlamları gösterilecektir. Kelimelerin ilk anlamları başa alınacak, sonradan kazandıkları anlamlar sıralanacaktır. Kelimelerin tarihi böyle meydana çıkar.

5. Örnekler: Metinlerden taranan kelimelerin geçtiği cümleler, kronolojik sıraya göre olduğu gibi alınacak, metinlerin ve yazarlarının adları, metinlerin yaprak numarası ve cümlelerin geçtiği satır sayısı ve metnin hangi tarihte yazıldığı gösterilecektir.

Bu nitelikleri taşıyan tarihsel sözlük, Türk dilinin büyük bir anıtı olacaktır.

(*Türk Dili*, sayı 236, mayıs 1971)

TÜRKÇE-FARSÇA SÖZLÜK *

Arapça ile Farsça, Doğu kültürünün iki temelidir. Biri, yüzyıllar boyunca bilim dili olarak İslâm ülkelerinde yayılmış, ayrıca, *Kur'an* dili olduğu için de kutsal sayılarak etkisini sürdürmüştür. Öteki ise, bin yıla yaklaşan bir zamandan beri, Türk dilini ve edebiyatını etkileyerek eski şairlerimize esin kaynağı olmuş ve örnek tutulmuştur.

İlk zamanlarda doğal sayılabilecek olan bu etkiyi, eski şairlerimizle bilginlerimiz o denli aşırılıkla sürdürmüşlerdir ki, yazılanlar artık Türkçe olmaktan çıkmış, aydınların bile kolayca anlayamayacağı bir hal almıştır.

İşte bu durum üzerinedir ki, Tanzimattan sonra "sade Türkçe" isteği belirmiş, önce sayılı aydınlar arasında başlayan bu eğilim, sonraları bütün engellere karşın gittikçe yayılarak bir akım niteliğini almış ve Cumhuriyet devrinde dil devrimiyle gerçekleşmiştir. Bugün eski bir metni çözülmesi kolay olmayan bir bilmece gibi çok güç sayıyor ve gülünç bulmaktan kendimizi alamıyoruz.

Bu bir gerçektir. Ama bu gerçeğin yanında, önemle üzerinde durulması gereken bir gerçek daha vardır ki, o da,

* İbrahim Olgun ve Cemşid Drahşan, *Ferheng-i Türkî be Farsî*, Tahran 1971, s. 1350, büyük boy, çift sütun, 536 s., Bünyad-ı Ferheng-i İran Yayım.

bunların ulusal kültürümüzün temeli olmasıdır. İşte bu nedenledir ki, eski kalıntılarımızı, müzelerde sakladığımız eşya gibi değerlendirmek zorundayız.

Hiç kuşkusuz, bugün eski metinlerimizin benzerlerini meydana getirmeyi salık vermek kimsenin hatırından geçmez. Ama bunlarla uğraşmayı kendine meslek edinmiş uzmanların varlığını ve bu işin önemini kimse yadsımaz. Bir kez, üniversitelerimizin edebiyat fakültelerinde eski metinler bir ders olarak okutulmakta ve bunların şerhleri yapılmaktadır. Bunun için de ilk araç, Arapça ve Farsçanın çeşitli sözlükleridir.

Gerçi, XII. yüzyıldan beri dinî eserlerimizden sonra en çok meydana getirilen ürünler sözlüklerdir (bu konu için bkz. Agâh Sırrı Levend, "Sözlüklerimiz", *Türk Dili* dergisi, c. XXIV, sayı 235, nisan 1971). Bu uzun süre içinde, bilginlerle şairlerimiz mensur ve manzum birçok sözlükler meydana getirmişlerdir. Ama bunların hepsi ya da Arapçadan Türkçeye ya da Farsçadan Türkçeye yapılmıştır. Şimdiye dek Türkçe–Arapça olarak Muhammed Ali el Ünsî'nin *Kamusu'l–Lugati'l–Osmaniyye* (*Ed Derâriyyü'l–Lâmiât fi Müntehabati'l–Lugat*, Beyrut, 1318, orta boy, çift sütun, 563 s., Mat. Ceride) adlı sözlüğünü biliyoruz. Türkçeden Farsçaya ise, herhangi bir sözlük hazırlamayı kimse düşünmemiştir. Birkaç yıl önce Prof. Dr. Sadettin Buluç ile Aziz Sami, Türkçe -Arapça bir sözlük hazırlamışlardı. Bu sözlüğün Türk Dil Kurumunca bastırılıp yayımlanması çok yararlı olurdu. (Bu eser, bugün İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesince bastırılmaktadır.)

Şimdi de Türkçe-Farsça bir sözlüğe kavuşmuş bulunuyoruz. Bu sözlük, değerli arkadaşımız İbrahim Olgun'un İranlı bilginlerden Cemşid Drahşan ile birlikte hazırladıkları *Ferheng–i Türkî be Farsi* adlı eserdir.

Bu iki yazar, bundan önce de, Farsça kelimelerin söylenişine göre transkripsiyonlu *Farsça-Türkçe Sözlük* hazır-

lamışlardır. (Ankara 1966, orta boy, çift sütun, 284 s., Ankara Üniversitesi Basımevi.) Bu sözlük hem yeni hem eski 20.000 kelimeyi kapsamaktadır. Bu sözlüğün yayımlandığı günlerde, Ankara'yı resmî olarak ziyaret eden İran Şahı, yazarları Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde kabul etmiş ve Fars diline yaptıkları bu hizmetten ötürü kendilerine iltifatlarda bulunmuşlardır. Yazarların, bu sözlüğün karşılığı olarak Türkçeden Farsçaya bir sözlük daha hazırladıklarını söylemeleri üzerine, Şah Hazretleri, bu sözlüğün Tahran'da basılmasını uygun bulmuşlardır. Bu iltifat üzerine, Tahran' daki Bünyad-ı Ferheng–i İran adlı bilim kurulu, bu ilk *Türkçe-Farsça Sözlük*'ü bastırarak 1971 yılı sonunda yayımlamıştır.

Yazarlar, *Türkçe Sözlük*'ü temel kaynak olarak almışlar, bibliyografyada gösterilen sözlüklerden de geniş ölçüde yararlanmışlardır. 25.000 kelimenin gerçek ve mecaz anlamlarını veren ve çeşitli bilim terimlerini açıklayan ve öz Türkçe kelimelere yeni Farsça karşılıklar bulan bu sözlük, Türkçeden Farsçaya yapılacak çeviriler için temel kaynak olacaktır.

Ayrıca, Türkiye'deki üniversitelerle yüksekokullarda bulunan binlerce İranlı öğrencinin de en büyük ihtiyacını karşılayacaktır.

Biliyoruz ki, Arapçanın Farsça üzerinde de büyük etkisi olmuştur. İranlılar da Arap dilinden yığın yığın kelimeler almışlar, diledikleri ve uygun buldukları anlamda kullanmışlardır. Ancak Türk dilinin Arapçadan aldıkları kelimelere verdikleri anlamla, İranlıların verdikleri anlam arasında çok büyük ayrımlar vardır. Bizde herhangi bir anlamı belirten Arapça bir kelime, Farsçada büsbütün ters ve başka anlamda kullanılmaktadır.

İşte, biri Türk biri İranlı olan iki arkadaşın yıllarla baş başa vererek büyük emeklerle hazırladıkları bu sözlüğün bir önemi de, her iki dilde bulunan Arapça kelimeler arasındaki anlam değişikliğini bize göstermiş olmasıdır.

Bu iki arkadaş, bilimsel terimlere karşılıklar bulmak, yeterli tanımlar yapabilmek için de büyük çaba harcamışlar, bu arada kimi terimlerin Latince karşılıklarını koymayı da yararlı bulmuşlardır. Ayrıca, felsefî akımların tanımları, halk arasında yaşayan argo kelimelerin ve mecazların karşılıklarını da aramışlardır.

Bir noktayı işaret etmek istiyoruz: Bizce eserin daha yararlı olabilmesi için, Türkçe kelimelerin en önemli karşılığının Türk harfleriyle, hatta transkripsiyonlu olarak yazılması çok uygun olurdu. Böylece Arap harflerini okuyamayanlar bu sözlükten yararlanabilirler, okuyanlar da doğru okuma olanağını bulurlardı.

Yazarların şimdi hazırlamakta oldukları üçüncü sözlük *Deyimlerle Türkçe-Farsça ve İngilizce Sözlük*'tür Bunun yayımlana bilmesi elbet kolay değildir. Uluslararası kültür kuruluşlarının yakın ilgi göstererek böyle önemli bir eserin yayımını sağlamalarını çok yerinde buluyoruz. Böylece Ortadoğu ulusları arasında kültür ilişkilerinin, yalnız sözle kalmayarak uygulamaya geçilmesi sağlanmış olur.

Her iki yazarı da, Türk ve Fars kültürlerine yaptıkları bu büyük hizmetten dolayı candan kutlar, hazırlamakta oldukları üçüncü sözlüğü bir an önce bitirip bastırabilme olanağını sağlamalarını dileriz.

(*Türk Dili*, sayı 246, mart 1972)

KÜLTÜR - EDEBİYAT - BİLİM ÜSTÜNE

BİLİM VE DEVRİM

Bilim, belirli bir yöntemle elde edilir. Gerçeğe ulaşmayı amaç edinir. Kesin yargıya varır, ya da varmak ister. Gelenekçidir, durulmayı öngörür.

Devrim ise, bir aksiyon olarak, durulma halindeki gerçeklerin karşısına çıkar. Yanlış, ya da zararlı olduklarını iddia ederek onları yıkar, devirir. Yıkılanın yerine yeni gerçekler getirmiyorsa, geçici ve kısır bir ayaklanma olmaktan öteye geçemez. Eğer yeni gerçekler getiriyor ve yeni ilkeler ortaya koyuyorsa, devrim olur.

Devrimin de kendine özgü yöntemleri vardır. Fakat bunlar soyut değil, somuttur. Bilimin değil, psikolojinin kanunlarına dayanır.

Bilim ile devrim, bu nitelikleriyle birbirine karşıt gibi görünür. Bazı bilginler devrimi reddeder. Bazı devrimciler ise bilimi inkâr eder. Halbuki ikisi de birbirini tamamlar; birbirinden yararlanır.

Bilim, devrimi reddederken ona muhtaç olmayacağını sanır. Halbuki ondan yararlanmak zorundadır. Eğer bilim dallarından her biri, zaman zaman kendi alanında yeni buluşlar ve yeni atılışlarla devrimler yaratmasaydı, bugün ne kadar

cılız ve ilkel kalırdı. Lavoisier kanunu kimyada bir devrimdir. Atom bugünkü fizikte devrim yarattı. Yarın yeni buluşlar, bilimin bugünkü verilerini altüst edebilir.

Devrim de, bilimi inkâr ederse kendini ölüme mahkûm etmiş olur. Bilime dayanmayan ve ondan güç almayan devrimler, olumlu sonuca varmadan çarçabuk unutulup gider.

Bilim felsefesiyle devrim felsefesi bir noktada birleşir: Yapıcı ve yaratıcı olmak. Bu, her ikisi için de, varlıklarını sağlayan ve koruyan tek amaçtır.

Bilim, kendi alanındaki devrimi önce yadırgar. Çünkü inanılmış ve alışılmış gerçekleri sarsmaktadır. Ama sonunda, kendini zorla kabul ettiren yeni gerçekler karşısında, boyun eğmek zorunda kalır.

Bilimi ve sanatı ürküten, kaba ayaklanmadır. Kanlı ayaklanmalar, amacı belli olmayan kör birer vuruştur. Kime rast geleceği, nereye kadar uzayacağı, hangi değerleri devireceği bilinemez. Kasdı sadece yıkmaktır.

Kabakçı Mustafa ve Patrona Halil ile ayakdaşlarının istedikleri "şeriat", ya da "ıslahat" değil, "kelle" idi. Bunlar birkaç kelle aldıktan ve samur kürk giyerek kuruldukları sedirlerde birkaç ay safa sürdükten sonra, yıktıkları değerlerin ardından devrilip gittiler.

1908'deki 31 Mart ayaklanması bu kadar da sürmedi. Hamdi çavuşların hükmü kendi taburlarıyle çevrelerinin sınırlarını aşamadı. Ancak beş on gün İstanbul'u korku içinde yaşattı.

Tanzimat ve Meşrutiyet hareketleri birer devrimdir. Gerçi her ikisi de engellerle karşılaşmış, sarsıntılara uğramış, amacına ulaşamamıştır. Fakat eski geleneklerin karşısına çıkmış, birçoklarını sarsmış, bazılarını yıkmış, hayatı değiştirmiş, yeni değer yargıları getirmiştir. Başarısızlığın nedenleri, koruyucu çevrelerdeki beceriksizlik ve güçsüzlük, olayların akışına sürüklenme, bilimsel destekten yoksun kalmadır.

Tanzimatın, Mustafa Reşit Paşa'nın kaleminden çıkmış "Gülhane Hatt-ı Hümayunu"ndan başka dayanağı yoktu. Birkaç ferman, birkaç kanun, devrimi yürütmek ve gerçekleştirmek için yeter görülmüştü. Fakat yenileşme ihtiyacı o kadar zorunlu bir hal almıştı ki, direnmelere dayanabildi. Gülhane Hattı'nın hükümleri yürüyebildiği kadar yürüdü.

Meşrutiyetin ise, gerekçeli bir "beyanname"si bile yoktu. Devrim, "hürriyet" âşıklarının sağduyusuna emanet edilmişti. Kamuoyu hazır değildi. Hatta özgürlük aşkı dediğimiz aydınlar bile, kavramı yeteri kadar hazmedemedikleri için, çılgınlıkların önüne geçmek mümkün olamamıştı.

Siyasal ve sosyal kargaşa içinde dil ve edebiyat konularını ele alanlar, kadın hakkı, kadın kıyafeti, serbest hayat, düşünce özgürlüğü gibi toplumsal sorunlara değinenler oldu. Fakat devrimin felsefesini yapmak, bilimsel yönden onu sistemle savunmak, çevrelere yaymak, halka mal etmek için gereken tedbirleri almak kimsenin hatırına gelmedi.

Bunları yapabilecek kalemler eksik değildi. Fakat devrimciler, bencillikleri yüzünden seçkin kalemleri kaybetmişler, muhalifler ise, azgın politika çekişmelerine kendilerini kaptırmışlardı. Devrimci kalemler, bütün çabalarını, bunları karşılayabilmek yolunda harcamışlardır.

Ancak Ziya Gökalp, Balkan Harbi'nden sonra İstanbul'a geldiği zaman, daha önce Selânik'te yazdığı "Altın destan"ların, "Yeni hayat" özlemlerinin üstüne çıkmak gereğini duydu. Parti içinde yayımladığı küçük bültenleri ve Türk Ocağı'ndaki konferanslarıyle canlı konuları ele aldı. Daha sonra Türk toplumunun, Türk uygarlığının esaslarını araştırarak Türk sosyolojisini kurmağa çalıştı. "Türkçülük, İslâmcılık, Garpçılık" akımlarını inceledi. Bu yüzden arasıra çelişmelere düştüğü de oldu. Fakat çeşitli akımlara karşı iktidarı tutma çabası, boşuna da olsa, 1908 devrimini savunma yolunda küçümsenmeyecek bir savaştır. İktidarın, bu çabaları değerlendirdiğini de kaydetmeliyiz. Birinci Dünya Harbi patlak

vermeseydi, Gökalp'ın bu konudaki çalışmaları daha verimli, daha köklü olacaktı.

Cumhuriyet devrimi bunların hiç birine benzemez. Düşmanın ana topraklara saldırmasıyle başlayan ulusal tepki, toptan yok olma tehlikesi karşısında bütün aydınları birleştirdi. Erzurum ve Sıvas kongrelerinde alınan kararlar, yeni bir âlemin ufuklarını gösteriyor, kurtuluş yolunu açıyordu.

Ankara'da Büyük Millet Meclisi kurulduktan sonra, ilk çekişmeler hayli sert ve çetin oldu. Duruma hâkim olan Atatürk, Büyük Zafer'den sonra, tasarladığı cumhuriyet fikrini ortaya atmadan önce, ileri fikirlere engel olabilecek kapıları kapamıştı. Bunun içindir ki, cumhuriyet kimseyi şaşırtmadı.

Sıra sosyal devrimlere gelmişti. Cumhuriyet devrimi ancak bununla halka mal olacaktı. Bu anlayışla hazırlanan "Medenî Kanun" yürürlüğe girdi. Kadın toplum hayatında yerini aldı. Kılık değişti. Yeni Türk harfleri kabul edildi, tarih ve dil anlayışı gelişti.

Bütün bu devrimler iki temele dayanıyordu: Uygarlık ve milliyetçilik. Biri Batıdan esin alıyor, öteki kendi varlığına güveniyordu. Uygarlık, Tanzimat devrindeki taklitçilikten uzaklaşmıştı. Milliyetçilik ise, saldırganlığı değil, korunma ve yapıcı olma amacını güdüyordu.

Atatürk başta olduğu halde, devrime gönül vermiş olanlar ön safta görev aldılar. Halkevleri, devrimleri halka yayma, gençliği yetiştirme yolunda en bereketli bir çevre oldu. Bu mutlu gelişme 1950'ye kadar sürer.

1950'de bir duraklama görüldü. Atatürk devrimlerine karşı bir direnme başladı. Önce Atatürk düşmanlığı denendi. Gösterilen çabalar tepki ile karşılanınca, bir geri dönüşle onun eserlerine saldırıldı. İlk vuruşta Halkevleri kapatıldı. Devrimler toptan inkâr edildi. Bundan cesaret alan gericiler, yeniden sahneye fırladılar.

Yeni bir devir açılmak isteniyordu. Bu, kaba bencilliğe dayanan, manevi değerleri sıfıra indiren bir devir olacaktı. Bütün didinmeler, çabalanmalar fayda vermedi. Çünkü hiç bir fikre dayanmıyordu. Yıkmak istediği değerlerin yerine yenisini koyamıyor, taraflılarından başka kimseye umut ve güven vermiyordu.

Bu devir de, 27 Mayıs devrimiyle kapandı. Bu sonuç bize iki gerçeği öğretiyor: Biri, fikre ve bilime sırtını çeviren hiç bir davranış başarı kazanamaz. İkincisi, Atatürk ilkeleri, bazılarının sandığı gibi, yüzeyde kalmış değildir. Yıkılamayacak kadar kökleşmiş, dal budak salmıştır. Koruyucuları günden güne artmaktadır.

Bilim ile devrim arasındaki ilişkide, bir noktaya daha dikkat etmek gerekir. Devrim kendi kendini yaratır. Ansızın, tepeden inme gelir; kendini zorla kabul ettirir. Bilim yöntemleriyle devrim olmaz. Devrim önden gider; bilim onu izler. Atatürk, yeni harfleri bir kanunla hemen ortaya attı. Eğer birçoklarının sözüne uyup da, yeni alfabeyi 10 yıllık bir süre içinde uygulamaya kalksaydı, devrim olmazdı. Girişilen teşebbüs doğmadan ölürdü.

Dil devrimi de, böyle bir atılışla gelişme yoluna girdi. Başlangıçta Dil seferberliğine girişilmeseydi, dava yürür müydü? Önce bir temizleme ile yol açıldı. Yabancı kelimeler atıldı. Karşılıklar yanlış da olsa ileri sürüldü. Sonra yavaş yavaş durulma devrine girildi. Bilim devrimi izledi. Yöntem fikri hâkim oldu. Devrim de yürüdü. Kültür alanında devrimden ürkmemeli, fakat bilimi de bir yana bırakmamalıdır.

(*Türk Dili*, sayı 157, ekim 1964)

KÜLTÜR HAYATIMIZDA BİLİM AHLÂKI

Ahlâk, toplum hayatında sık sık kullandığımız bir değer ölçüsüdür. "Ahlâk sahibi adam" dediğimiz zaman, sözünü ettiğimiz kişiyi yükseltmiş "ahlâksız adam" hükmüyle de küçültmüş, damgalamış oluruz.

İş ahlâkı, politika ablâkı, bilim ahlâkı derken de, iş, politika ve bilim alanlarını ahlâk kaydıyle çerçeveleyerek, bunları kötü göreneklerin etkisinden sıyrılmış görmek istediğimizi belirtiriz.

Gerçekte iş, politika, bilim ahlâkı demek; iş adamlarının, politikacıların, bilginlerin ahlâkı demektir. Onların kendi çalışma alanlarındaki tutumları, olumlu, ya da olumsuz sonuç verecektir.

Görülüyor ki, sonunda iş yine birey ahlâkına dayanıyor. Kişinin ahlâkî tutumu, karakteri, bu alanda başlı başına etkendir. Çevrenin etkisi bundan sonra gelir.

Kendisinde meslek ahlâkı olmayan işçi, alacağı gündelikten başka bir şey düşünmeyerek akşama kadar oyalanır; kusursuz, düzgün iş yerine, kusurlu ve bozuk iş çıkarır. Bir yeri onarırken, başka bir yeri bozmaktan çekinmez. Politika ahlâkı tanımayanların zararı ise yurt ölçüsündedir. Bu zarar alabildiğine genişleyebilir.

Bilim ahlâkının kapsamı içine giren eylemler, ötekiler gibi elle tutulacak, gözle görülecek kadar açık değildir. Hem manevidir, hem de uzun süre kendisini gizleyebilir. Bununla birlikte, açıkça işlenmiş olanlar maddî suç çerçevesi içine girenler de vardır.

Görünüşte bir bilim adamının meslek alanında ahlâk dışı davranış ne olabilir? diye bir soru hatıra gelebilir. Konuya yabancı olanlar bunu pek kestiremeseler bile, gerçek bilim adamları, bu yoksunluğun acısını çok çekmişlerdir. Kalp akça piyasada sağ akça için nasıl zararlı olursa, sahte bilimci de, gerçek bilginlerin o derece düşmanıdır. Onu meşru olmayan türlü yollardan kovmaya çalışarak, kendisine meydan açmak ister. Böylelikle bilimin de itibarını düşürür.

Gerçek bilgin alçak gönüllüdür. Eski deyimle "ilmiyle âmil" olan kişidir. Bencil ve kıskanç değildir. Kendini övmeye kalkmaz genç kuşaklara faydalı olmaktan, onları yetiştirmekten zevk duyar. Meslek alanında dürüsttür. Bilime itibar eder. Bilim adamına saygı gösterir. Bilgisini kötü işlerde kullanmaz. Hazırladığı eserlerde kimlerden ve hangi eserlerden yararlanmışsa onları açıkça gösterir. Tartışmalarda ağır başlı davranır. Karşısındakinin şerefine kendi şerefi kadar saygı gösterir.

Sahte bilimcilerde bu erdemlerin hiç biri yoktur. Bunlar, bilim adamı olmak şöyle dursun, doğru düzgün bir yazı kaleme almak gücünden bile yoksundurlar. Bu güçsüzlüklerini şirretlikle, yüksekten atıp tutmakla örtmek isterler. Biraz sıkıştırılınca hemen yaygarayı basarak ortalığı gürültüye boğarlar. Uluorta konuşmaktan, çelişmelere düşmekten, güllünç olmaktan bir türlü kurtulamazlar.

İnkâr, bu gibilerin başlıca silâhıdır. Yazılarında iki özellik göze çarpar. Biri saldırma, öteki de övünme. Akıllarınca meydanda kendilerinden başka söz sahibi yoktur; tek otorite kendileridir.

Bilgi dağarcıkları yufka olduğu için, başkalarının sırtından geçinirler. Nasılsa ele geçirdikleri basılmamış eserleri, kimsenin bilmediğini sanarak, el çabukluğuyle değiştirip kendilerine mal ederler.

Bunun en tipik örneğini, 65 yıl önce Ali Kemal vermişti. O zamanlar Paris'te bulunan Ali Kemal, *İkdam* gazetesine yazılar göndermekte idi. Bu yazıların birinde, Fransa Cumhurbaşkanı'nın Elize sarayında verdiği bir baloyu tasvir ediyor, Cumhurbaşkanıyle selâmlaştığını, sarayı gezip salonları dolaştığını, Başkanın çalışma odasını gördüğünü uzun uzun anlatıyordu. Yazıyı *İkdam*'da okuyanlar, yazara kimbilir ne kadar imrenmişlerdir.

Halbuki baloya giden Ali Kemal değil, bir Fransız yazarı imiş, yazı da Paris'te Figaro gazetesinde çıkmış. Hüseyin Cahit, Ali Kemal'in bu yazıyı kendine mal ettiğini ortaya koyunca, edebî çevreler bu gülünç aşırma (intihal) karşısında şaşırıp kalmışlardı.

Bu el çabukluğunu yapanlar bu gün de eksik değildir. Şüphesiz daha ustalıkla, daha üstü kapalı yapmaktadırlar. Bu kurnazlar o kadar dalgındırlar ki, bu el çabukluğundan başkalarının haberi olmadığını sanırlar. Bununla birlikte oldukça pişkindirler. Aşırma ortaya konulsa, davranışları yüzlerine vurulsa da, işi yine çevirmeye, örtbas etmeye kalkarlar.

Sade bu kadar değil, ahlâk dışı davranışlarından ötürü "zabıta sicili"ne kaydı geçen sözde bilim adamları bile vardır.

Kültür hayatımızdaki densizlik ve dengesizlik, hep bunların kültür piyasasına sürdükleri kalp, sahte eserler yüzündendir. Gerçi bunlar, gün geçtikçe kimlikleri ortaya çıkarak, bulundukları çevreden saf dışı ediliyor. Fakat yayın alanı bu kalemşorlardan bir türlü kurtulamıyor.

Kültür hayatında bilim ahlâkının yerleşmesini, dürüst tartışma geleneğinin kurulmasını dört gözle bekliyoruz. Özlediğimiz gelenek kurulmadıkça, bilim, kültür ve sanat hayatımız bu ilkel durumdan kurtulamayacaktır.

(*Türk Dili*, sayı 160, ocak 1965)

KENDİ DEVİRLERİNİN HAVASI İÇİNDE YAŞAYANLAR

Yaş yaşamış, gün görmüş, olaylara karışmış nice kişiler vardır ki, hep kendi devirlerinin havası içinde yaşarlar. Benliklerini saran "kaos"u parçalayıp çıkamamışlardır. Bunlar kabuklarına çekilmiş, hayata küsmüş kişiler de değildir. Tersine, her fırsatta kendi düşüncelerini öne sürerek varlıklarını duyurmaya çalışan kişilerdir. Ama gerçekleri değerlendirirken hep kendi devirlerinin ölçüsünü kullanırlar; her olayı o açıdan görürler.

Bu çeşit insanlar, meslekleri ve sanatları çerçevesi içinde en ufak bir değişikliğe katlanamazlar. Ressam mıdırlar, izlenimci resimden ötesini tanımazlar. Yeni akımların hepsi, onlar için güzelin düşmanıdır. Sanat âlemini altüst eden birer "bid'at"tır. Halbuki vaktiyle kendileri de daha önceki resme karşı çıkmışlar, zaferlerini onları inkâr etmekte aramışlardır.

Şair midirler, aruz'a ve Osmanlıca'ya bağlı iseler, heceyi ve sade dili yadırgarlar. Sadeleşmeyi dilde kargaşa, aruz'dan vazgeçmeyi edebiyatta yıkım sayarlar. Rahmetli Süleyman Nazif ile Cenap Şahabettin bu konuda az mı dövündülerdi? Ali Ekrem son yıllarında "lisan–ı Osmanı"ye ağıt söyleyerek yakınıp durmadı mıydı?

Meşrutiyet devrinde "Yeni lisan"cılar da, dilde sadeleşmeyi savundukları halde, "lisan" kelimesini bile atamamışlar, heceyi küçümsemişlerdi. "Heyet-i tahririye yerine yazı heyeti diyemeyiz; ancak tahrir heyeti diyebiliriz. Çünkü yazı kelimesi avam dilinde, tahrir ise edebiyat dilinde kullanılır." diyen de, Ömer Seyfettin'den başkası değildi.

Nasıl ki, onlardan sonra gelenler de şimdi daha ileriye gidemiyorlar. Yeni şiiri dinlemeye katlanamıyorlar. Hele öz Türkçe, onlar için büsbütün anlamsız, saçma bir söz yığınıdır.

Halbuki, kendileri de vaktiyle yine bu gerekçe ile eski kuşağın karşısına çıkmışlar, kelimelere ve zincirleme tamlamalara dayanan eski edebiyat dilini yıkmaya çalışmışlar, ancak bu sayede yerleşebilmişlerdir. Ama yenilikten anladıkları işte bu kadardır. İlerleme burada durmalı, kendi devirleri yeniliğin son evresi olmalı, ancak kendi eserleri yaşamalı, yeni gelenler onların açtığı çığırı izlemelidir.

Bugünün dilini beğenmeyenleri dinleyin, size şöyle yakınacaklardır: Hiç "ay ışığı" "mehtab"ın yerini tutar mı? "Asır' varken "yüzyıl" demek saçma olamaz mı? Hem bu eski kelimelerin hepsinin uzun bir geçmişi vardır. Hepsi de ayrı birer hayal âlemi yaratır. Bu kelimeleri atıp yerlerine başkalarını aramaya neden kalkmalı?

Vaktiyle "gök" var diye "sema" ve "asuman" kelimelerini feda etmeye bir türlü razı olmayan Halit Ziya ve arkadaşlarının yaptıkları da bundan başka bir şey değildi.

İşte davanın düğüm noktası burada toplanıyor. Hepsinde de bu düşünce hâkimdir. Harabat şairleri edebiyat-ı cedide şairlerine, onlarda da yeni lisancılarla hececilere karşı hep bu düşünce ile direnmişlerdir. Bugün de yeni kuşağa gösterilen asık yüzün gerçek nedeni budur.

Halbuki, o günlerden bugüne gök kubbenin altında nice devrimler olmuş, sanat dünyası ne büyük sarsıntılar geçirmiştir. Her devrimde anlayış değişmiş, yeni akımlar

belirmiş, bu akımlara uyan uymuş, uyamayan unutulup gitmiştir. Kalanlar her devirde sayılı birkaç kişidir. Bunlar edebiyat tarihinde kendilerine ayrılan yerle yetinmeli, soylu ve olgun bir davranışla yenilere de yaşama hakkı tanımalıdır.

Yeni, elbet her zaman güzel ve yararlı değildir. Onun da çürük, sakat, yanlış, hatta zararlı yönleri olabilir. Ama çevre bu yeniyi beğeniyor, seviyor ve tutuyorsa, elbet bir hikmeti vardır. Sosyolojik ve psikolojik türlü etkenler bir araya gelmiş, günün dünya anlayışı bu ortamı yaratmış, ekonomik koşulların ağırlığı da buna eklenince, hoşnutsuzluk belirmiş, değişme ve başkalaşma ihtiyacı devrimi yaratmıştır.

Sanat ve kültür alanlarındaki devrimler de böyledir. Başka ülkelerde beliren yeni fikir ve sanat akımları, zorlayıcı bir etki ile kendini kabul ettirmeye çalışacaktır. Ayrıca, çevrenin de dilde, edebiyatta ve fikir âleminde kendine özgü sorunları ve dâvaları olacaktır. Bunları inkâr etmek neye yarar?

Bugün caz müziğinden hoşlananlar arasında, bizim kuşaktan pek az kişi gösterilebilir sanırım. Ama bu müziğin gençleri coşturduğunu inkâr edebilir miyiz? Etsek de ne faydası olur? Bunu susturmak, ortadan kaldırmak ne kadar mümkün değilse, gerçek müziğin bu olduğunu iddia etmek de o derece saçma olur. İşin doğrusu, bunun bir gerçek olduğunu kabul etmek, sosyolojik ve psikolojik nedenleri üzerinde durmaktır. Yaşadığımızı, ancak bunların da var olduğunu kabul etmekle anlayabiliriz.

Dilde, edebiyatta, ya da herhangi bir alanda ortaya çıkan yeni akımların zararlı yönleri varsa, buna karşı eskiler kollarını kavuşturup seyirci mi kalacaklardır? Hayır, onlar da kendi görüşlerini savunacaklardır, sakat buldukları yönleri gösterecekler, eleştirerek, savaşarak görevlerini yapacaklardır. Eğer bütün bu çabalara karşı çevre yine yeniyi beğeniyorsa, dünyanın değiştiğini anlayarak gerçeği olduğu gibi görmeye katlanacaklardır.

İşte yeniliğe karşı çıknların yapmadıkları, yapamadıkları budur. Genç kuşağa ateş püskürenleri dinleyin; bunların, bin bir kusur bulup yerdikleri yenilerden tek eser okumadıklarını görüp şaşacaksınız. Hemen hepsi de, vaktiyle gördükleri, ya da işittikleri birkaç mısraın etkisi altında yargıya varmışlar, bu yargıya saplanıp kalarak, başka eserler üzerine eğilmek, işin aslını incelemek gereğini duymamışlardır. İddialarına tanık vermek için tekrarladıkları örnekler, hep o beceriksiz, kekremsi beyitler, acemice kullanılmış yanlış kelimelerdir.

Dünya dönüyor, gerçekler değişiyor; var olan yok, yok olan var oluyor. Belki hiç bir şey yok olmuyor da, toplu ve sürekli bir zaman akışı içinde bize öyle geliyor.

Günün gerçeklerini bir "var oluş" diye kabul etmekten başka çare yoktur. Bu elbet miskince bir tevekkül olmayacaktır. Savaşmak, çarpışmak gerekecektir. Ama gücenecek, sinirlenerek, toptan inkâr ederek, küçümseyip alay ederek değil, uyarmaya çalışarak, güçlerimizi katarak, yapıcı olarak!..

(*Türk Dili*, sayı 163, nisan 1965)

TÜRK KÜLTÜRÜNE HİZMET EDENLER

İnsan emeğine değer vermemek, yurda hizmet edenleri unutmak, başlıca kusurlarımızdan biridir. Hazineler doldu-racak kadar zengin eserlerimiz var. Her biri emek harcanarak, göz nuru dökülerek meydana getirilmiştir. Çoğu, kişilerin elinde kalmış olan bu millî servetleri toplamak hatırımıza gelmez. Sahibi ölünce, bu değerli eserler terekesiyle birlikte satışa çıkarılır. Böylelikle elden ele geçerek dağılıp gider. Ya da bir yabancının dikkatini çekerek başka ülkelere taşınır; kitaplıklara, müzelere girer. Doğu eserleriyle ilgili koleksiyon-lar Batıda böyle meydana getirilmiştir .

Sanat değeri taşıyan eserlerin toplanması, dağılıp kay-bolmaktan kurtulması, işin sadece bir yönüdür. Bir de bu eserlerin sahiplerinin adını ve sanını unutulmuş olmaktan korumak işi vardır ki, bu da öteki yönüdür.

Kitaplıklarımızda öyle nüshalar vardır ki, yazısı güzel, sayfa başları tezhiplidir; cildi de usta bir sanatçının elinden çıkmıştır. Eser ise, dinî, ahlâkî, tasavvufî, ya da edebî konu-lardan birini kapsadığı için, kültür tarihimiz bakımından önem-lidir. Fakat içinde yazarın adlı bile geçmez. Sadece satırlar arasında "bu abd–i hakir" diye bir işaret görülür ki, yazar bununla kendini belirtmek istemiş, fakat adını vermemiştir. İstediği de okurlardan yalnız bir "fatiha"dır.

Bu gibi eserleri inceleyerek, kağıdından, yazısından, mürekkebinden hüküm çıkarmağa çalışarak, önce nüshanın yazıldığı devri tesbit etmek, sonra da o devrin tarihi üzerine eğilerek, bizi eser sahibine götürecek yolu araştırmak, yapılacak ilk iştir.

Bazı kere de, müzelerdeki koleksiyonlar arasında sanat değeri yüksek, eşine az rastlanır resimlere ve minyatürlere rastlanır. Bunların kenarlarında da "amel–i Ali Usta", ya da "kâr–ı Mehmet Ağa" gibi bir kayıt bulunur. Ama bu Ali Usta, bu Mehmet Ağa kimdir? Birkaçını bilsek bile, ötekileri tanımayız. Çünkü fikir ve sanat tarihimiz gereği gibi incelenip işlenmiş değildir.

Bunlar tarihe karışmış, uzak devirlerden kalma, bilinmeyen değerlerimizdir. Ya bildiklerimiz ve tanıdıklarımız acaba ne durumdadır?

Eski şairlerden Fuzuli, Baki, Nef'i, Nabi, Nedim ile, yenilerden Namık Kemal, Ziya Paşa, Ekrem, Hâmit, haklarında en çok yazı yazılmış kişiler oldukları halde, hâlâ bilinmeyen yönleri çoktur.

Hele bazı kişilerimiz vardır ki, gerek fikir ve edebiyat, gerek politika hayatımızda büyük roller oynadıkları halde, bunlar hakkındaki bilgimiz yüzeydedir. Örneğin, edebiyatta *Mebani'l–inşa*, Türk dilinde *Sarf–ı Türkî*, tarihte *Tarih–i Âlem* ve daha başka eserleriyle üç kolda Türk kültürüne hizmet etmiş, bir kahraman olarak Şıpka zaferini yaratmış, Abdülaziz'in istibdadına son verenler arasında yer almış, Mektep–i Harbiyede ders nazırı olarak binlerce genç yetiştirmiş, askerî rüştiyelerin kurulmasında emeği geçmiş, sonunda Abdülhamit'in gazabına uğrayarak İstanbul'dan sürülmüş olan Süleyman Paşa'yı acaba kaç aydınımız biliyor? Oğlu Sami Bey'in (Süleyman Nesip imzasıyle edebiyat–ı cedide şairleri arasına katılan), babası için yazdığı *Süleyman Paşa Muhakemesi* adındaki eseri olmasaydı, Paşa'nın son durumundan haberimiz bile olmayacaktı.

Bunu, hemen hatıra gelen bir misal olarak veriyorum. Yoksa savaş meydanlarında olağanüstü kahramanlıklar yaratmış, kültür alanında ölmez eserler bırakmış nice kahramanlarımız var ki, bugün adlarından başka hiç bir belirtileri kalmamıştır.

Yurt ve ulus hizmetinde ömürlerini tüketmiş, yığınlarla eser bırakmış millî değerlerimizi bizden sonraki kuşaklara anlatmakla yükümlüyüz. Millî eğitimin başlıca yollarından biri budur.

Atalarının hangi koşullar altında nasıl yetiştiğini, bütün engellere göğüs gererek ne gibi fedakârlıklarla başarıya ulaştıklarını öğrenen genç, onların şerefle dolu hayatına imrenecek, mesleğinin gerektirdiği başarıyı elde etmek için, daha ağır hizmetlere girip, daha çetin savaşlara atılmak cesaretini kendinde bulacaktır.

Sevinçle görüyoruz ki, millî övünce (mefahir) lerimize karşı toplumda uyanan ilgi, son yıllarda daha da artmıştır. Gençler, büyüklerini yakından tanımak istiyor. Yazarlar ve bilginler, kendilerini yetiştiren ünlü ustaların hayatını ve eserlerini araştırıp incelemeye çalışıyor. Bilim kurumlarımız bunlara ortam hazırlamak için hiç bir fırsatı kaçırmıyor. Böylelikle yığın yığın belgeler toplanıyor. Türlü görüşler altında çeşit çeşit eserler hazırlanıyor.

Bu yoldaki sistemli çalışmalar arasında, Türk Dil Kurumu'nun teşebbüsünü gösterebiliriz. Dil Kurumu, Türk diline emek veren tanınmış büyük yazarlar için ayrı bir seri yayımlamaktadır. Üç yıldır bu seride çıkan eserler: *Mütercim Asım*, *Kâşgarlı Mahmut*, *Ahmet Mithat*, *Ziya Gökalp*, *Mehmet Emin Yurdakul*, *Thomsen*, *Ömer Seyfettin*, *Hüseyin Rahmi Gürpınar*, *Müftüoğlu Ahmet Hikmet*'tir.

Bu yoldaki başka bir teşebbüsü de burada bildirmekle ayrı bir kıvanç duyuyoruz. Millî Eğitim Bakanlığı geçen yıl Hüseyin Rahmi Gürpınar ile Ahmet Rasim'in doğumlarının 100. yıl dönümünde, bu yazarları gençlere tanıtmak amacıyle

bir kurul meydana getirmiştir. Kurulca hazırlanan programa göre, bu yazıların çeşitli yönleri uzmanlarca incelenecek, meydana getirilen inceleme ve araştırmalar birer kitapta toplanacaktır. Ayrıca, türlü derecedeki okullarımızda bu yıl içinde yapılacak toplantılar, verilecek konferanslarla bu yazarlar anılacaktır.

Dil Kurumu da bu harekete katılmış, geçen yıl Hüseyin Rahmi Gürpınar hakkında bir eser yayımladığı gibi, bu yılda Ahmet Rasim için ayrı bir eser hazırlamaktadır.

Bu teşebbüs çok hayırlı bir başlangıçtır. İlgili kurulun, Türk kültürüne emek vermiş belli başlı değerleri içine alacak şekilde çalışmalarını genişletmesi çok yerinde olacaktır.

(*Türk Dili*, sayı 164, mayıs 1965)

SANATSEVER, SANATÇI VE ELEŞTİRMEN

Sanat eserlerini ilgiyle izlemeye alışmış olanlar, kolayca yatıştırılamayan bir sanat özlemi içindedirler. Bu durum, zaman zaman uğraşıya ara verdileri için değil, ruhu bir anda sarıp kavrayan eserlere sık sık rastlayamadıkları içindir. Bu öyle bir özleyiştir ki, süreğen bir hastalık gibi, kişiyi gittikçe daha umutsuz, eserler arasında dolaştıkça daha titiz ve daha huysuz yapar.

Ara sıra güzel bir esere rastlamak, bu gibiler için bir dirlik dönemine ermek demektir. Günün birinde ellerine geçen bir eser, kendilerini yakan sanat susuzluğunu giderecek değerde ise, uzun bir hastalıktan sonra yeniden sağlığa kavuşmanın verebileceği tatlı bir zevk içinde, ruhlarının dinlendiğini duyarlar.

Ara sıra büyülü bir elin sunduğu bir tas şarap "elest bezmi"nde mest olmuş kişiyi kandırabilir mi? Zaman geçtikçe yine üzüntülü bir özlem dönemi başlar; onu bir kavuşmanın zevki izler. Sonra yeniden sayrılığa dönüş... Böylece dirliksizlikten sessizliğe, sağlıktan sayrılığa geçe geçe sanat özlemi süreğen bir durum alır.

Nasıl ki, kalemini ya da fırçasını zaman zaman eline alan sanat meraklısı da, başka yönden bir sayrılığın argınıdır.

Ara sıra sanata dönüş, o eski sayrılığa yeniden yakalanmak gibidir. Sahibini bir süre kıvrandırır, yorar, terletir; tedirgin, üstelik huysuz eder. Bu, onun için geçici bir sayrılık durumuna benzer. Eserle birlikte sancı da biter; sayrılık geçer ve rahatlık geri gelir.

Sanatı kendilerine meslek edinmiş olanlar ise, bu üzüntüden hiç bir zaman kurtulamazlar. Her an yaratıcı olmanın coşkunluğu içindedirler. Doğum sancısı çekerler. Hem de biri bitmeden ötekinin ağrısı başlar. Sonunda, eserle birlikte ağrı da, ilgi de sona erer. Gerçi eser, sakat da doğsa, kusurlu da olsa, yazar için sevimli bir çocuktur; fakat artık onun değildir. Tanımadığı ve de tanımayacağı yabancıların malı olmuştur.

Okuyucu, sanatçının çektiği sıkıntının farkında olmadan, sonsuz bir denizin gidiş ve geliş gibi, tutkunun ve coşkunluğun dalgaları arasında bir türlü kararını bulamayan ruh enginliğini sezmeden, onu ya kayıtsız gözlerle süzüp atacak, ya insafsız yargılarla hırpalayacak, ya da beğenip alkışlayacaktır. Belki de bunların hiç biri olmayacaktır. Sadece bir iki dostun övgüsü, birkaç yarışçının kulaktan kulağa sızan fısıltısı! İşte hepsi bu kadar...

Tanınmış sanatçıların her eseri, sanat dünyası için bir olaydır. Sanatseverlerce ilgiyle beklenir. Sonunda eser çıkar; bir an önce zevkine varmak için aranır. Sıra eleştirmene gelmiştir. O da, kendini eserin zevkine bırakarak, dikkatli bir okuyucu sabrıyle kitabı satır satır gözden geçirerek notlarını alır; sonra, her türlü kişisel düşüncelerin üstünde, tam bir yan tutmazlıkla eleştirerek eseri tanıtmağa çalışır.

Sanılır ki sanatçı, yaratıcı gücüyle her zaman yalnız başına başarı sağlayan, eleştirmen ise, sadece sanatçıyı sömüren birbirine karşıt iki kişidir. Tersine, eleştirmen için sanatçı ne kadar gerekli ise, sanatçı için de eleştirmen o ölçüde yararlıdır. Her ikisi de birbirini tamamlar.

Fakat, kaç eleştirmen, elindeki sanat eserini, ön yargıdan, her türlü art düşünceden uzak bir açık gönüllülükle sona kadar okumak sabrını göstermiş, bir meslek bağlılığı içinde onu eleştirmeye özenmiştir.

Boşboğazdan ve asalaktan farkı olmayan kötü eleştirmeni bir yana bırakalım; fakat, sanat eserleri üstüne kapanarak büyük bir titizlikle iyiyi ve güzeli araştırmaya koyulan, sonra tek eserden eserler topluluğuna, bir sanatçının bütün eserlerine geçerek, onun kişiliğini türlü yönleriyle ortaya çıkaran, daha sonra da, belirli bir dönemi, şaheserlerle onların yaratıcılarını kucaklayacak bir genişlikle ele alarak, edebî olayları meydana getiren koşulları toplumbilimin ışığı altında inceleyen kaç eleştirmen gösterebiliriz?

(*Türk Dili*, sayı 166, temmuz 1965)

KAÇ KİŞİ KALDI?

Her devirde, kendi çağının politika, fikir, edebiyat ve sanat hayatında söz sahibi olmuş güçlü ve usta kişiler sahnede görünürler. Bunlar bir süre çevrelerini etkiledikten sonra çekilip giderler. Yerlerine gelen yeniler, aynı güçte olmasalar bile, aynı yetkiyle sözlerini ve hükümlerini yürütürler. Ne eskilerinin buna üzülmesine, ne de yenilerin bundan gururlanmasına yer vardır. Hepsi de olağandır ve olağan görülmesi gerekir.

Hatta sevinilse bile yeridir. Düşman karşısında savaşan birlikler, nasıl yorulup yıprandıktan sonra çekilir, yerine yeni kuvvetler siperlere girer, böylece savaş taze kuvvetlerin katılmasıyle daha da hızlanırsa, bilim ve sanat alanında eskilerin çekilip yenilerin çalışmalara katılması, yürüyen hayat hesabına kıvanç verecek bir olaydır.

Yalnız bir noktada bu genel kuraldan ayrılmak gerekiyor. Eski çağlara ait geride bıraktığımız birçok fikir ve edebiyat kalıntıları vardır. Bunlar kültür tarihimizin başlıca belgeleridir. Bu belgeleri okuyup anlayanlar gittikçe aramızdan eksilmekte olduğuna göre, kısa bir süre sonra bunlar büsbütün unutulup gidecek, okuyan da, anlayan da kalmayacaktır.

Hemen şunu söyleyelim ki, eski eserlerimizden bir bölüğü için hiç de üzülmeye yer yoktur. Bunlar kapsam bakımından çağını geçirmiş, edebiyat tarihi yönünden önemini yitirmiştir. Bir bölüğü de vardır ki, bir sanat anıtı olarak hâlâ yaşamakta ve değerlerini saklamaktadır. İşte bunları yeni kuşaklara tanıtmak zorundayız.

Fakat bu işi kim yapacak? Denilebilir ki, üniversitelerin belirli fakültelerinin her yıl verdiği mezunlardan bir kaçı, fakülte çevresinde kalıp uzman olarak yetişmektedir. Bunlar pekâlâ bu incelemeleri yapabilirler. Doğrudur; ancak o bilgiyi, ilkokul sıralarından başlayarak, yıllarca süren öğrenim hayatı içinde aralıksız almış, eski çağın kendine özgü çevrelerinde yetişerek, o hayatın havası içinde yaşamış ustaların, bu işteki rolü ve payı inkâr edilemez.

Bundan başka, eski çağların dil ve edebiyat kalıntılarıyle meydana getirecek öyle yeni sentezler vardır ki, işte bunları ancak o kalıplarla yoğrulmuş olanlar yapabilir.

Örneğin, Türk dilinin tarihî bir sözlüğüne ihtiyacımız vardır. Daha öncelerini ve başka lehçeleri bir yana bıraksak bile, XIII. yüzyıldan Cumhuriyet devrine değin süregelen Türkiye Türkçesi'nin her devirdeki kelimeleriyle bunların geçirdiği değişiklikleri gösterecek, metinlerde geçen bütün kavramlarla mazmunları örnekleriyle birlikte içine alacak bir sözlükten yoksun bulunmaktayız.

Türk Dil Kurumu, bu önemli boşluğu doldurmak için bu konu üzerinde durmaktadır. Ancak her geçen günü kaybedilmiş sayabiliriz. Dil Kurumu böyle bir teşebbüse giriştiği zaman, acaba kaç kişiyi hazır bulacaktır?

Bunun gibi, eski edebiyatımızın başlıca ürünleri Türk harfleriyle basılmalıdır. Bugün bu edebiyatla ilgili olarak, Fuzuli ve Nedim gibi ünlü birkaç şairin divandan başka elimizde kaç eser vardır? Oysa divan edebiyatı uçsuz bucaksız bir denizdir. Hiç olmazsa belli başlı ürünlerini ortaya koyup gençlere tanıtmak zorundayız.

Yine bu arada söylemek gerekir ki, bir divan edebiyatı ansiklopedisine ihtiyacımız vardır. Bu edebiyatın türlü ürünlerinde geçen öyle kelimeler vardır ki, anlamlarını bildiğimiz, bilmediklerimizi kamuslarda bulduğumuz halde, kavramlarını, bu kelimelerle meydana getirilmiş mazmunları, sözlüklerde bulmak imkânı yoktur. Bunları bilen ve bu konuyu kendine meslek edinen kişilerin sayısı, bir elin parmaklarını pek geçmez. Bunlar ortadan çekilince de, bu bilgiler bir daha gün ışığına çıkmamak üzere unutulup gider.

Bu alanda yapılacak daha hayli işler vardır. Eğer bütün bu hazineleri kaybolmaktan kurtarmak millî kültürümüz bakımından gerekli ise – ki bizce millî kültürün kendisidir – vakit geçirmeden bu gibi teşebbüslere girişmeliyiz.

(*Türk Dili*, sayı 177, haziran 1966)

ZEVK, SANAT VE MODA

Zevkin kesin bir kuralı ve belirli bir ölçüsü yoktur. Zevk kişiye, topluma, ırka ve ülkeye göre değişir. Çevrenin, ailenin, modanın, okulun, eğitim ve öğretimin bu değişmede büyük rolü vardır. Görgüsüz bir adamla aydın bir kişinin, bir Avrupalıyle bir Senagallinin, çöl halkıyle şehirlinin zevkleri elbet bir olamaz.

Zevkin değişmesinde en büyük etken zamandır. Her çağın kendine özgü yaşayışı, anlayışı, inanışı ve zevki vardır. Çağların değişmesi için büyük olayların belirmesi ve yeni buluşların meydana çıkması ile dünya gidişinin başka bir doğrultuyu izlemesi gerekir. Böylelikle, anlayış ve inanışlar değişmiş, yeni değerler belirmiş, zevkler başkalaşmış, yeni zevklere uygun kılıklar ortaya çıkmış, yeni bir yaşayış başlamış olur.

Zevklerin değişmesi için çağların değişmesini beklemek gerekmiyor. Daha kısa zamanlar içinde de zevkler değişiyor. XIX. yüzyıldan sonra bilimde, felsefede, sanatta ve teknikte görülen değişmeler, eski değerleri unutturan yeni buluşlar, anlayış ve inanışla birlikte zevkin ve yaşayışın da değişmesine yol açmıştır.

Mimarlıkta görülen gotik, rönesans, barok, rokoko tarzları; edebiyattaki klasisizm, romantizm, realizm, natüra-

lizm, sembolizm akımları; resimde klasiklerle empresyonistler, sanat alanında hep bu koşullarla meydana çıkmış, sırasıyle birbirini izleyerek gelişmiştir.

XX. yüzyılda bu değişmeler şaşkınlık verici, baş döndürücü bir hız kazanmıştır. Birinci Dünya harbinden biraz önce ortaya çıkan kübizm, sanatta ilk sarsıntıyı yaptı. Dört buçuk yıl süren Birinci Dünya Harbi ise, daha geniş sarsıntılara yol açtı. Maddî varlıkların yıkılıp bir çok ailenin sönmesi yanında, savaştan sağ dönenlerin korku ve yılgınlık içinde aç ve yoksun şehirlerin ortasında yapayalnız kalması, ölümü kanıksatan bezginliğin ruhlara çökmesi, insanları bir andan değiştirmiş, derin bir umursamazlık içinde bütün değerleri inkâra götürmüştür.

Birinci Dünya Harbinden sonra beliren dadaizm, işte bu koşullar altında, bütün sanat kurallarını yıkıcı, altüst edici bir iddia ile ortaya çıktı. Sonra sürrealizm bunu izledi. Sürrealistler, akıl ve mantığın denetiminden kurtulmuş, estetik ve ahlâk kurallarından uzaklaşmış düşüncelerin, bilinç altı beliren çeşitli ruh isteklerinin, rüyada imiş gibi, hiç bir baskı altında kalmadan kâğıda dökülmesi gerektiğini iddia ediyorlardı. Bu sayıklamadan başka bir şey değildi. Son zamanlarda bunun yerine egzistansiyalizm akımı geçti.

Sanat dalları arasında bu akımlardan kurtulabilen mimarlık olmuştur. Dış görünüş ne olursa olsun, mimarlıkta esas, yapılıştaki amaca uygun olarak yapıyı kolayca ve rahatça kullanabilmektir. Bu amaç, mimarlıkta her düşüncenin üstünde sayılmıştır.

Edebiyatta, resimde ve müzikte ise, bu akımların etkisi çok büyük olmuştur. Usta sanatçılar, hangi akıma bağlı olurlarsa olsunlar, kişiliklerinin üstünlüğüyle düşüncelerine ve duygularına ayrı bir renk verebilmişler, yeni bir hayal âlemi yaratmayı becermişlerdir. Ama her yeni sanat akımı ortaya çıkınca hemen bir sürü taklitçi türemiştir. Bunlar usta şairlerin eserlerine üşüşerek buldukları özü sömürmeye

koyulmuşlar, böylece sanat alanını yığın yığın taklitlerle doldurmuşlardır. Gerçi bu taklitler, aslın daha canlı olarak belirmesine imkân hazırlamış, ama yeni akım da bu yüzden usanç vermeye başlayarak değerden düşmüştür. Bunların hepsinde görülen özellik, işin kolayına kaçarak zahmetsizce başarı sağlamak isteği, başkalarına benzememek çabasıdır.

Bütün bunlar günün yaşama felsefesine uygundur. İnsanlar sürekli çalışmalardan, yorulup terlemelerden kaçınıyor. Kolay ve zahmetsiz kazanmayı istiyor. Amaca bir an önce varmak telâşı içinde ne yapacağını bilemiyor. Aynı çevrelerde yaşayan sanatçının başka türlü davranmasına imkân var mı?

Giyim kuşam, süs ve tuvalet modası daha sık değişiyor; birçok çevrelerde hemen yaygın bir hal alıyor. Şüphesiz moda akımları da günün yaşama felsefesine uygundur. Sanat eserlerinde olduğu gibi, bunda da dikkati çekmek eskiye benzememek esastır.

Her yeni kuşak, benimsediğine henüz alışmadan zevklerin değiştiğini, yeni modaların ortaya çıktığını görüyor. Bunların hepsi acaba yeni bir ihtiyacın belirtisi midir? Toplumda yaygın hale gelen hiç bir tutumun nedensiz olmadığı düşünülürse, sonucu ihtiyaca bağlamak gerekecektir. Ancak bunlardan hepsinin gerçek ihtiyaç olmadığını, başkalık meydana getirmek hevesiyle zorla yaratıldığını söylemek yanlış olmaz.

Başka bir soru daha hatıra gelebilir. Zevklerin bir anda değişmesine yol açan yeni akımların ve yeni modaların gerçek değeri nedir? Hepsi de yeni olmak bakımından estetik bir değer taşıyor mu? Yoksa bunlar zevklerin bir çeşit soysuzlaşması mıdır? Çıkmasıyle sönmesi bir olan yeni modalar, eğer aklın ve mantığın sınırlarını zorlar ve aşarsa, eskiler elbet bunları hoş karşılamazlar, hatta görmeye ve işitmeye bile katlanamazlar. Eskilerin bu yargılarını tutucu ol-

malarına vererek bir yana bırakırsak her yeni zevkin seviyeli olduğu elbet söylenemez.

Moda akımlarından hepsinin de yeni olduğunu söylemeye imkan yoktur. Bunların çoğu, eskinin başka biçimler altında tekrarıdır. Her kuşak varlığını yeni bir şey ortaya koymakla göstermek hevesindedir. Eskilere benzemek, onlar gibi olmak, kendilerini kabına sığmaz hale getiriyor.

Her devirde, toplumu temsil eden ne çocuklardır, ne de yaşlılar; olgunluk çağına gelmiş gençlerle iş başındaki yetişkinlerdir. Oysa şimdi, henüz çocukluk çağını aşmamış olanlar, toplumu arkalarından sürüklemek niyetindedirler . Bu çaba ile, yeni yaşama felsefesini alabildiğine uygulamaya çalışıyorlar. Henüz ortaöğretimini yapan genç biraz palazlandı mı, aile çevresini dar ve sıkıntılı buluyor. Ana baba baskısından kurtulmak için evden kaçmaya can atıyor. Bir an önce hayata atılmak hevesiyle serüvenlere girişiyor. Kolayca kazanmak, keyfine göre yaşamak ihtirasını taşıyor. Ayrı cinsten arkadaş edinmek isteğini vaktinden çok önce duyuyor. Birlikte gezmek, yan yana oturup şakalaşmak içip eğlenmek ve yorulmadan dans etmeyi düşünüyor. Bu yolda hiç bir ölçü tanımıyor. Aile otoritesindeki gevşekliğin, özentinin, başkalarına uymanın, dünyanın gidişi ile birlikte toplumdaki kararsızlığın bunda büyük etkisi vardır.

Yurdumuzda seyrek görülen bu durum, başka toplumlarda açıkça göze çarpmaktadır. İngiltere'deki Beatles ve benzerlerine bakınız. Bunların arasında başarı sağlayanlar, beğenilip tutulanlar eksik değil. Ancak topladıkları alkışta, kılıklarına verdikleri tuhaflığın, zülüfleri gözlerinin üzerine sarkan dağınık saç tuvaletlerinin etkisi yok mu? Demek asıl sanatta kazanmaları gereken başarıyı, kılıklarına ve yaşayışlarına tuhaflık vermekle sağlamaya çalışıyorlar.

Giyim kuşam, süs ve tuvaletle dikkati çekmek modası memleketimizde de türedi. Tanınmış birtakım okuyucular, sanatlarının sınırını aşarak, gösterişle ve yapma-

cığa dayanan gülünç edalarla başarılarını artırmaya çalışıyorlar; alkış da topluyorlar. Bunları görüp de toplumdaki zevkin düşüklüğüne acımamak mümkün olmuyor.

Gerçekten ortada acınılacak bir durum var. Ama kime acıyoruz? Sanatı bir yana bırakıp kendilerini beğendirmek için gülünç olmaktan çekinmeyenlere mi? Neyi ve niçin alkışladıklarını bilmeyenlere mi? Yoksa toplum zevkinin düşüklüğüne mi? Belki hepsine, daha doğrusu dünyanın gidişine!

Bununla birlikte hiç bir şeye şaşmamalıyız. Baş döndürücü bir değişiklik, bu değişikliğin yarattığı bir bunalım içindeyiz. Hiç bir değer sönüp gitmekten kendisini kurtaramıyor. Her türlü gülünçlüğü göze alarak dikkati çekmek, havadan kazanmak, keyfe göre yaşamak! İşte yaşamanın yeni felsefesi bu!

(*Türk Dili*, sayı 188, mayıs 1967)

TÜRK KÜLTÜRÜNÜN GELİŞMESİNDE DERNEKLERİN VE KURUMLARIN ROLÜ

Dernekler ve kulüpler toplumların aynasıdır. Bunların kuruluş amaçları, çalışma yöntemleri, çevredeki etki dereceleri, tutunup tutunmamaları, toplumun o günkü durumunu yansıtır. Eğer toplum, bunların çoğuna kayıtsız kalıyorsa, henüz olgunlaşmamış demektir. Eğer gerçek bir yargı ile bunları değerlendirebiliyor, yararlı olanları koruyup zararlı görülenlere karşı tepki gösteriyorsa, istenilen kata erişmiş sayılır.

Meslek adamlarını bir araya toplamak gibi çeşitli amaçlarla kurulan dernekler; spor, dinlenme, oyun ve eğlence kulüpleri bunların arasındadır. Bunların hepsi de, toplumda kökleşen, ya da yeni yeni filizlenip gelişen çeşitli eğilimleri açıkça gösterir. Bunların uyandırdıkları ilgi ve yarattıkları tepkinin ayrı anlamı vardır. Bu anlamları değerlendirmek toplumbilimin görevidir.

Kültür dernekleriyle bilim kurumları ise, toplumdaki düşünce seviyesini, kültür hayatının durumunu ve gelişimini göstermesi bakımından çok önemlidir. Biz burada, toplumsal derneklerle kulüpleri bir yana bırakarak, yalnız kültür dernekleri ve bilim kurumları üzerinde durmak istiyoruz.

Derneklerle kurumların meydana gelmesi, tutunup gelişmesi, uzun süre yaşayıp verimli olabilmesi, ayrı koşullara bağlıdır. Bu koşulların ilki, toplumda sezilen, ya da açıkça beliren ihtiyaçtır. Önce sayılı aydınlarca benimsenen bu ihtiyaç, türlü yönleriyle işlenerek tartışılır. Düşünceler bir noktada birleşince, konuyu ele alacak bir derneğin, ya da bir kurumun meydana gelmesi kolaylaşır. Ortam hazırlanır ve olanaklar da sağlanırsa, girişim gerçekleşmiş olur.

Bu, kuruluşun ilk evresidir. Ancak iş bununla bitmez. Derneğin ya da kurumun yaşaması, ihtiyaca cevap verecek yolda gelişmesi ayrı bir sorundur. Daha başka koşulların bir araya gelmesini gerektirir.

Yakın tarihimiz bunun çeşitli örnekleriyle doludur. II. Mahmut zamanında, Batı kültürü Türk toplumuna sızmaya başlayınca, bu kültürü benimsemek isteyenler belirmiş, bunlar gizli ve açık toplanarak, belirli konular üzerinde konuşup tartışarak, düşünce özgürlüğünü hiç olmazsa kendi aralarında uygulamaya çalışmışlardır.

İlk "cem'iyet-i ilmiye"ler böyle doğmuştur. Ortaköy'de İsmail Ferruh Efendi'nin yalısında toplanan aydınların kurduğu "Cem'iyet-i İlmiye" bunların ilkidir. Bu derneğin amacı, şiir, edebiyat ve gerçek bilimler üzerinde uğraşmaktı. Şüphesiz o devirde bu gibi kuruluşlar elbet yaşamaz, hatta barınamazdı.

Encümen-i Daniş:

Türkiye'de bu alandaki ilk resmî kuruluş Encümen-i Daniş'tir. Abdülmecit zamanında, 18 temmuz 1851 (19 ramazan 1267) cuma günü, Bezmiâlem Valide Sultan'ın Sultan Mahmut Türbesi yanında yaptırdığı "Darü'l Maarif" okulunda ayrılmış olan dairenin salonunda bir açılış töreni hazırlanmış, Padişahla birlikte devlet adamları da toplantıya katılmış, Sadrazam Koca Reşit Paşa'nın bir söyleviyle törene başlanmış, böylece encümen kurulmuştur.

Fransız Akademisi örnek tutularak kurulmuş olan Encümen-i Daniş, 40 aslî üyeden meydana gelmişti. Yabancı bilginlerle ülkedeki Rum ve Ermenilerden "haricî" 30 da üyesi vardı. Encümenin amacı, yüksek okullara kitap hazırlamaktan başka, yararlı eserleri yazmak, ya da yazdırmak, yabancı dillerden eser çevirtmek, Osmanlı tarihini hazırlamak, dilbilgisi ve sözlük gibi en çok muhtaç olduğumuz konularda eserler meydana getirmekti.

Encümen devletçe korunduğu, üyeleri arasında Hayrullah Efendi, Ahmet Vefik Paşa, Cevdet Paşa gibi aydın bilginler bulunduğu halde, ancak 11 yıl yaşayabildi. Çünkü çağdaş bilim anlayışı henüz yurda girmemişti. Üyeler belirli bir amaç uğruna birlikte çalışacak yaradılışta değillerdi. Ayrıca, bilimle uğraşacak vakitleri olmayan devlet adamları da üyeler arasına katılmıştı. Encümen-i Daniş, bu yüzden ömürlü ve yararlı olamadı.

Bu kuruluştan kalan tek eser, Ahmet Cevdet Paşa'nın *Osmanlı Tarihi*'dir. Üyelere Osmanlı tarihinin türlü devirlerini yazmak görev olarak verilmişti. Cevdet Paşa'nın görevi de 1774-1827 arasındaki bölümü hazırlamaktı. Cevdet Paşa, öteki üyelerin kendilerine verilen görevi yapmadıklarını görünce, Osmanlı tarihinin 1774'e dek süren bölümünü özetlemiş, 1827'ye dek süren bölümü de hazırlayarak tarihini bitirmiştir. Eser ilk baskısından sonra 1891'de 12 cilt üzerine yeniden bastırılmıştır. I. cilt özettir, öteki 11 cilt de 52 yıllık olaylardır.

Cem'iyet-i İlmiye'i Osmaniye:

Bu özel bilim derneği de, Münif Efendi (Paşa) tarafından 1861'de kurulmuştur. Kurumun amacı, yararlı eserler yazmak, yabancı dillerden çeviriler yapmak, halka dersler vermek, konferanslar düzenlemek, çağdaş bilimlerin yayılmasına çalışmaktır. Asıl önemli olan, derneğin din ve politika ile uğraşmayacağının tüzükte belirtilmiş olmasıdır.

Münif Paşa, derneğin organı olarak 1862 (1279)'de *Mecmua-i Fünun* adında bir dergi çıkarmıştır. Derginin ilk sayısında, yazıların herkesin anlayacağı bir dille kaleme alınacağı belirtilmiştir. Ancak IV cildi çıkabilen dergide çağdaş bilimler ele alınmış, en çetin konular açık bir dille işlenmiştir.

Dernek, alfabe konusu üzerinde tarihsel bir görev de yüklenmiştir. Şöyle ki: Azerbaycanlı Mirza Fethali Ahundoğlu, 1863 (1280)'te İstanbul'a gelmiş, alfabe üzerine hazırladığı tasarıyı sadarete sunmuş, sadaret de, düşüncesini bildirmek üzere tasarıyı derneğe göndermiştir. Dernek, toplantıda bulunmak üzere tasarı sahibini çağırmış, Ahundoğlu toplantıya katılarak açıklamada bulunmuş, bir hafta sonra yeniden toplanan dernek de kararını vermiştir: Ahundoğlu'nun hazırladığı tasarı yararlı ve maksada elverişlidir. Ancak uygulanması güçtür ve sakıncaları da vardır.

Cem'iyet-i İlmiye-i Osmaniye, dernek merkezinde ayrıca kitaplık meydana getirdiği gibi, herkesin gazete okuyabilmesi için bir de "kıraathane" açmıştır. Türkiye'de kültür hareketleri bakımından çok önemli olan bu dernek de uzun ömürlü olmamıştır. Münif Paşa'nın bu işte hemen hemen tek başına kalması, bunun başlıca nedenidir.

Yine 1862 (1279)'de, "Cem'iyet-i Kitabet" adıyle bir dernek daha kurulmuş ve bir dergi de çıkarılmışsa da, dernek hiç bir iş görmemiş, "Mecmua-i İber-i İntibah", ya da "Mecmua-i İber-İntibah" olarak okunabilecek tuhaf bir ad taşıyan derginin arkası da gelmemiştir.

Ayrıca, "Cem'iyet-i Tedrisiye-i İslâmiye" adı altında özel bir dernek daha kurulmuş, bu derneğin en hayırlı eseri de "Darüşşafaka"yı kurmak olmuştur.

Meşrutiyet'ten sonra düşünce özgürlüğü belirince, sosyal ve kültürel çeşitli dernekler kurulmuş, bunlar gerçek bir temele dayandığı ve ihtiyacı karşıladığı oranda tutunmuş, salt istekten doğanlar kapanıp tarihe karışmıştır. Bunlardan konumuzla ilgili olanlara bir göz gezdirelim:

Türk Derneği :

Meşrutiyet'in ilânından hemen birkaç ay sonra 1908 (12 aralık 1324)'de kurulan bu derneğin başlıca amacı: "Osmanlı Türkçesini bütün Osmanlılar arasında konuşulan millî bir dil" haline getirmek üzere sadeleştirmeye çalışmaktı. Yanlış temellere dayandığı için, kurucuların iyi niyeti, derneği yaşatmaya yetmedi. Üyeler arasında bile amacı türlü yönlerden ele alanlar vardı. Çevre, Türk dilinin sadeleştirilmesi yolunda herhangi bir toplu çalışmayı benimseyecek durumda değildi. Dernek hemen "tasfiyecilik"le damgalandı. Oysa bütün Tanzimat boyunca, tanınmış yazarlar, dilin sadeleşmesi gereğini türlü yönlerden savunmuşlardı. Demek ki ortam henüz hazırlanmamıştı.

Sonradan "Türk Derneğinin ihyası"na girişildi. "Türk Derneği Umumî Kâtibi Celal Sahir" imzasıyle 1913 (19 mayıs 1329)'de yayımlanan bildiride: "Derneği zaman zaman zaman daldığı derin uykusundan uyundırmak için olan teşebbüsler fayda vermemişti." denildikten sonra, tüzüğün değiştirildiği bildirilmekte, derneğe katılanlara, "ırk mahabbeti göstermekten ziyade, bir şubede çalışarak derneğin ilmî tetkiklerine yardım vazifesini tahmil etmek" gerektiği kaydedilmektedir. Bu değişme, derneğin toplumda uyandırdığı tepkiden ileri gelmiş, dernek, sadeleştirmeden vaz geçerek, salt "Türk medeniyeti" ile uğraşacak bir kültür kurumu niteliğini almıştır. Oysa, iki yıl önce kurulan Türk Ocağı aynı amaçla çalışmaya koyulmuştu. Böylece dernek, hiç bir ihtiyacı karşılayamadığı için kapandı.

Yeni Muhitü'l-Maarif:

1900 yılında Muhutü'l-Maarif adıyle bir ansiklopedi hazırlığına girişilmiş ve ancak bir cildi çıkarılabilmişti. Bu ansiklopediyi hazırlayan kurulun başında Emrullah Efendi vardı. Emrullah Efendi, Türk Derneği kurucuları

arasında da bulunmakta idi. 1911'de Maarif Nazırı olunca, eski *Muhitü'l-Maarif*'i yeniden kurma işine girişti. *Yeni Muhitü'l-Maarif*'i bir dernek yürütecek, dernek de memleketin tanınmış kişileriyle bilim adamlarından kurulmuş olacaktı. Veliaht Yusuf İzzettin Efendi, derneği koruyuculuğu altına aldı. Tanınmış bilim adamları çağırılarak, 1911 (21 ocak 1327)'de Bayezit Kitaplığı'nda toplanıldı. Dernek, bilim adamlarına göre şubelere ayrılarak, üyeler bu şubelerden birine seçildi. Böylece bilim adamları çalışıp ansiklopedi maddelerini hazırlayacaklardı. Amaç "menafi-i İslâmiyye ve Osmaniyyeye hizmet"ti. Ansiklopedinin dili ise, "Türkçe, Arabî ve Farisî lisanlarından mürekkep Osmanlıca" olacaktı. Bu işe hazırlık olmak üzere bir de dergi çıkarıldı.

Bu girişim de yürümedi. Çünkü bilim adamları belirli bir konuda birleşip topluca çalışabilecek bir duruma henüz gelmemişlerdi. Esasta, hepsinin kabul edip birleşeceği bir ülkü de belirmiş değildi. Eski cilt, yeni birkaç madde eklenerek yeniden bastırıldı. Dernek de hiç bir iş görmeden dağılmış oldu.

Türk Ocakları:

Türk Ocağı'nın kuruluşu da yine aynı yılda, 1911 (11 mayıs 1327)'dedir. Bu kurum, hemen tutunup hızla yayıldı. Çünkü Türk ulusunun varlığı söz konusu olmaktaydı. Dava kuru ve soyut bir sorun değildi. Acı gerçeklerden doğan canlı ve zorlayıcı bir ihtiyaçtı. Gençler önayak oldu. Bu ülküyü besleyen tanınmış kişiler başa geçti. İttihat ve Terakki hükümeti de destekleyince, hızla gelişti. Ocaklar, kültür hayatımızda, toplantıları, konuşmaları ve konferanslarıyle büyük bir boşluğu doldurdu. Türkçülüğün yayılmasında büyük bir rol oynadı. İhtiyaç devam ettiği sürece yaşadı.

Halkevleri:

Halkevleri büyük bir ihtiyacı karşılamak üzere Cumhuriyet devrinde 1932'de kuruldu. Halkı ve gençliği bir çatı altında toplayarak, onların boş saatlarını değerlendirmek, Atatürk devrimlerini halk tabakalarına yaymak, halkevlerinin başlıca amacı idi. Halkevlerinin bu yoldaki hizmeti ve rolü büyük oldu. Sık sık yapılan toplantılar ve törenler; verilen konferanslar, konserler ve temsiller, bir yandan memlekette sosyal ve kültürel hayatın gelişmesine önayak olurken, öte yandan, türlü kollarda çalışan gençler diledikleri alanda yetişiyorlar, vücutlarını ve kafalarını işleterek yeteneklerini artırıyorlardı.

Bütün halkevlerini beklenen yolda çalıştığı elbet söylenemez. Ancak inanmış ve davayı benimsemiş kişilerin işbaşına geldiği halkevleri, zengin kitaplıkları ve çevreyi inceleleyip tanıtan dergileriyle, hemen birer kültür merkezi halini alıyordu. Halkevlerinde çalışan gençler arasında müzikte, sporda ve temsilde birer uzman olarak yetişenler çoktur. Kültür tarihimiz halkevlerini de bir aşama olarak kaydedecektir.

Tarih Kurumu:

Bu kurumun meydana gelişi, tutumu, çalışması, gelişmesi ve bu günkü durumu, iddiamızın en canlı bir örneğidir. Kurum, Meşrutiyet'in ikinci yılında "Tarih-i Osmani Encümeni" adıyle kuruldu. Girişime katılanlar, 1909 (14 ekim 1325)'da padişahın iradesini de alarak devletin ilgisini sağladılar. Abdurrahman Şeref başkan olarak seçildi. Tarihin bizde en yaygın bir konu oluşu, tarihle uğraşanların –kişisel düşünceleri ve inançları ne olursa olsun– kolayca anlaşılıp birleşmeleri işin yürümesini sağladı. Kurumun adı, elbet –hem de Farsça tamlama ile– "Tarih-i Osmani Encümeni" olacaktı. O tarihlerde kimse "Türk Tarihi Encü-

meni" adını hatırlayamazdı. Ancak Cumhuriyet kurulduktan ve Türkçülük akımı bilinç kazandıktan sonradır ki, Encümen, 1924'te "Türk Tarihi Encümeni", 1931'de ise Atatürk'ün önderliğiyle "Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti", daha sonraları kısaca "Türk Tarih Kurumu" adını aldı. Araştırmalar ve incelemeler, yeni bir tarih görüşünün ışığı altında hızlandı. Gittikçe gelişerek, övülecek bir bilim kurumu niteliğini kazandı. Çünkü Tarih Kurumu, zamanın gerçeklerini ve ihtiyaçlarını adım adım izlemeyi bilmiştir.

Dil Kurumu:

Türk dilinin doğal ve ulusal bir dil olmaktan çıktığı, Arapça ve Farsçadan devşirme Osmanlıcanın halk çevrelerinde anlaşılmadığı gerçeği çoktan belli olmuştu. Uyanış devri olan Tanzimat'ta, aydınlar var güçleriyle bunu açıklamaya çalıştılar. Konu aydınlar arasında tartışılmaya başlayınca, öylesine ağır bir tepki ile karşılandı ki, davayı benimseyenler "tasfiyeci" damgasını yiyince, duraksamak zorunda kaldılar. İhtiyaç henüz topluma mal olmamış, yalnız sayılı aydınlar arasında belirmişti.

Meşrutiyet'in ilânından hemen sonra kurulan Türk Derneği bu yüzden tutunamamıştı ama, bu girişimden iki buçuk yıl sonra İstanbul'da Türk Ocağı, Selânik'te de *Genç Kalemler* dergisi kurulunca, Türklük ve Türkçecilik bilinci uyanmış dil üzerinde çalışmalar başlamış oldu.

Balkan Harbi felâketi, davaya karşı olan gençlerden çoğunu uyandırdı. İnananların sayısı arttı. Ama, eski kuşak hâlâ direniyordu. Her şeyden önce, Türk diliyle Türk tarihini karanlıktan kurtarmak gerekli idi. Bu uyanış ancak Cumhuriyet'ten sonra oldu.

İşte Atatürk bu inançladır ki, ilk iş olarak bu iki konuyu ele aldı. Türk tarihini yeni bir görüşle incelemeye ve inceletmeye koyuldu. Türk dili ise, yeni harflerin kabulünden sonra, ayrı bir dava haline gelmişti. "Türk Dili Tetkik Ce-

miyeti" işte bu ihtiyaçtan doğdu, 1936'daki Üçüncü Kurultayda, Cemiyet "Türk Dil Kurumu" adını aldı. Atatürk, ölünceye dek Tarih ve Dil Kurumlarıyle ilgilenmekten geri durmadı. Vasiyetnamesine bu kurumların yaşamalarını sağlayacak hükümler koyarak, yararlı olmalarını sağladı.

Daha yeni olarak, "Hukuk Kurumu" ile "Coğrafya Kurumu"nu, ayrıca "Tıp Akdemisi"ni kaydetmeliyiz. Hukuk ve Coğrafya Kurumları kendi meslekleri alanında çalışmakta, Tıp Akademisi ise, son zamanlarda "Hekimlik Terimleri Sözlüğü" ve "Tıp Ansiklopedisi" hazırlıklarıyle uğraşmaktadır.

Sıraladığımız bu derneklerle kurumlar, Türk kültür tarihinde birer aşama olarak önemle yer alacaktır.

(*Türk Dili*, sayı 198, mart 1968)

HALK VE TASAVVUFÎ HALK EDEBİYATI

İlk çağlarda halk, hükümdarlarla ona bağlı çevreler dışında kalan, henüz sınıflara ve tabakalara ayrılmamış geniş yığınlardır. Hükümdar, Tanrı'nın yeryüzündeki vekili, halk ise onun kulu sayılmıştır. Böylece, yöneten ve yönetilen ayrımı içinde hükümdar çoban, halk da onun sürüsü hükmündedir.

Türklerin, Müslümanlığı kabul ettikten sonra büyük devletler kurdukları XI. yüzyıldan XIV. yüzyıl sonlarına dek, Gazneliler ve Selçuklularla Osmanlıların ilk zamanlarında bu anlayış sürüp gider. Selçukluların Anadolu'da Türk-İslâm uygarlığı kurdukları çağlarda da sınıflaşma ve tabakalaşmalar henüz kesinleşmemiştir.

XV. yüzyılda, Türk illerinde birbirinden ayrı, ama birbirine eş iki uygarlık merkezinin parlayıp yükseldiği görülür. Bunlardan biri Türkistan'da Horasan'ın merkezi olan Herat, öteki de Fatih'in yeniden kurduğu İstanbul'dur. Herat'ta, görkemli sarayları, camileri, medreseleri, tekkeleri, türbeleri, zaviyeleri, imaretleri, kervansarayları, hanları ve hamamlarıyle, Türk-İslâm mimarisi en parlak devrine ulaşmış; Türk edebiyatı, Fars edebiyatı yanında kişiliğini kazanmaya başlamış, ticaret gelişmiş, büyük şehirlerde ka-

palı çarşılar, bedestenler kurularak alışveriş artmış, Türk el sanatları inceliği ve güzelliğiyle her yerde aranılır bir değer kazanmıştır.

Herat merkezi, XV. yüzyılın ikinci yarısında Hüseyin Baykara-Nevaî devrinde olgunluk çağına eriştikten sonra, önce Nevaî'nin sonra da Sultanın ölümüyle sönmeye yüz tutar.

Fatih'in kurduğu İstanbul merkezi ise, Kanunî devrinde olgunlaşarak en parlak devrine erişir. Medrese, Fatih külliyelerinden sonra Süleymaniye külliyeleriyle çağın en yüksek üniversitesi haline gelir. Bilim âleminde ünlü kişiler yetişir. Tarikatların toplandığı tekkelerde halkın sevgisini kazanmış büyük şeyhlerin "post-nişin" olduğu görülür. "Ulema-i rüsum" ile "ârifler" kendi yerlerini alırlar. Ordu, iklimleri aşarak Türk topraklarına yeni ülkeler katar. Devlet örgütleri genişler. Türk edebiyatı, divanları, hamseleri, tarihleri, tezkireleri ve şehr-engiz gibi yerli türleriyle kişiliğini bulur. Ticaret hayatı genişler. Türlü meslekler, esnaf yoncalarıyle sıkı örgütlere bağlanır. Her yer genlik ve bolluk içindedir.

Böylece iş bölümü meydana gelmiş, toplumsal sınıflar kesinlikle belirmiş, tabakalar ayrılmıştır. Her çevre kendi karakterine uygun, kendi hayatını yaşamaktadır. İşleri, kazançları ve yaşama düzeyleri birbirinden ayrı olan bu sınıflarla, her sınıftaki tabakaları şöyle sıralayabiliriz:

1. Müderrisi, muidi, mülâzımı, kadısı, imamı, müezzini, kayyumu, hocası ve kalfasıyle her dereceden bilim ve din adamları;

2. Şeyhi ve dervişiyle tarikatları temsil edenler;

3. Devlet hizmetlerinde görevli büyük küçük memurlar ve kendi kendilerini yetiştirmiş aydınlar;

4. Türlü sınıftan asker ocaklarında yaşayan kara ve deniz erleriyle subaylar;

5. Tüccar, büyük esnaf, küçük esnaf, satıcı, gezici, aylıkçı ve gündelikçisiyle iş âleminde yer alanlar;

6. İşleri güçleri olmayıp şehirlerde başkalarının sırtından geçinen serseri ve ayaktakımı; dinle ve bilimle hiç bir ilgileri olmadığı halde, halkın din ve bilim adamlarına gösterdiği saygıdan yararlanmak üzere, derviş ya da hoca kılığına girip, başında ince bir tülbent, sırtında eski bir cübbe, köy köy dolaşan asalaklar;

7. Köylerde toprak ve hayvanla uğraşıp ürün yetiştiren tarımcılar, ağalar, köylüler, yarıcılar, ırgatlar.

Toplumsal iş bölümü böylece ayrılmış olmakla birlikte, sarayla çevresi (yüksek aşamalara erişenler) dışındaki bütün bu sınıflarda yer alanlar, işleri ve yaşama düzeyleri ne olursa olsun, aynı "kader birliği" içindedirler. Taşralarda derebeyleri ve merkezi temsil eden paşalarla merkeze karşı ayaklanmış olanlar, başkentteki imtiyazlı sınıfın ve devletlilerin rolündedirler.

HAVAS - AVAM

Gerçeğe dayanan bu toplumsal ayırıma karşı, ümmet çağında geçerli olan şu ikili ayırımdır; Havas-avam. Havas, medresede okumuş, ya da enderunda yetişmiş olanlarla, bunlar dışında, "mukaddimat-ı ulum" denilen ön bilgileri evinde, babasının yardımıyle öğrenerek Arapça ve Farsça'yı da elde eden, cami derslerine devam ederek iskolastik bilimleri edinen, Hafız'ı ve Sadi'yi okuyup kendi kendini yetiştirenlerdir.

Avam ise, okuma yazma öğrenmemiş, konuştuğu Türkçeden başka dil, dinî ödevlerinden başka bilgi edinmemiş olanlardır. Havas, avamı hep hor görüp küçümsemiş, kendisini her bakımdan avamdan ayırmıştır. Hatta okuyup yazması kıt olanlar bile, divan efendisinin yazdıklarını anlayamayacak katta bulundukları halde, avam sayılmaktan kaçınmışlardır.

Avam da, havası hep kuşku ile karşılayarak yadırgamış, ondan çekinmiştir. Okumuşlar arsında ancak din adamlarıyle gerçek bilginlere saygı göstermiştir.

Havas ile avam deyimi kesinlikle tanımlanmış değildir. Ancak havas denilince okumuşların seçkini, avam denilince de, bugünkü halk deyiminden çok ayrı olarak, anadan doğma bilgisiz, anlayışsız, kaba kişiler anlaşılmış, hatta avam, ayaktakımı karşılığı olarak bile kullanılmıştır. Her iki uç arasında, anlayış ve yaşayış bakımından bir "orta sınıf"ın varlığı hesaba katılmamış, havas-avam ayrımı, toplumda tek ölçü olarak kabul edilmiştir.

Halk deyimi içinde birleştirdiğimiz bu insanlar, günlük iş hayatında yan yana yaşadıkları halde, her bakımdan birbirinden ayrıdırlar.

KÜMELER VE ÇEVRELER

Bu zorlama ayırımı bir yana bırakırsak, bu sınıflarda yer alan insanları, bu kez bilgi, görgü ve anlayış bakımından şu kümelerde toplayabiliriz:

1. Din ve bilim adamlarıyle okumuş kişiler ve devletliler;

2. Halk yığınları ve esnaf tabakalarıyle küçük memurlar ve türlü sınıftan askerlerle gemiciler;

3. Bağlandıkları tarikatın "âdab ve erkân"ını şeyhlerinden öğrenen dervişler ve tarikat adamları.

Bu kümeler şu çevrelerde yer alır:

1. Medreselerle enderun ve bunları koruyan saray:

Medrese: Kültür hayatının başlıca kaynağıdır. Din adamlarıyle bilginler burada yetişir. Medreseden "mülâzım" olarak çıkanlar, belirli süreyi birtirince sınava girip "rüus" aldıktan sonra müderris olurlar. Sırasiyle "devr-i medaris" ederek, yani türlü derecedeki medreselerde hocalık ederek bilimsel "paye"lere erişirler. Ya da kadı olarak mesleklerinde yükselirler.

Son basamak "fetva" makamıdır. Fetva makamı dinî hayatın merkezidir. Manevî yetki şeyhülislâmda toplanmıştır. Müderrislerle kadılar onun emrindedir. Fetva önünde her kuvvet durur.

Medresede öğrenim Arapçadır. Buradan yetişen tanınmış bilginler, eserlerini Arapça kaleme almışlardır. Medresenin Farsçayı aforoz etmesine ve bu dili öğrenmenin dine zarar vereceği inancını yaymasına karşı, edebiyata meraklı bilginler Farsçayı da öğrenmişlerdir. Medresede şeriat esasları hâkimdir.

Enderun: Saray hizmetinde görev alacak kişileri yetiştirmek amacıyle kurulan saray okuludur. Enderun, bir aralık medrese dışında "sahib-i seyf ü kalem" aydınlar yetiştiren tamamlayıcı bir kültür ocağı olmuş, devlet hizmetlerinde görev alan birçok vezirler yetiştirmiştir.

Enderunun dili Osmanlıcadır. Medrese ile enderunda yetişen edebiyat meraklıları, eserlerini Arap ve Fars dillerinin etkisi altında gittikçe ağırlaşıp anlaşılmaz hale gelen Osmanlıca ile yazmışlardır. Şairler arasında Türkçe, Arapça, Farsça "elsine-i selâse" üzere ayrı divanlar tertip edenler vardır.

Saray: Yönetimi elinde tutan, memleketin alınyazısına hâkim tek merkezdir. Bütün yetki padişahta toplanmıştır. Savaş ilân eden, sefer açan, barışa karar veren, yasaları koyan odur. Padişahın bir fermanla köleyi vezir yaptığı, yine bir sözle de yararlı veziri boğdurduğu olmuştur.

Padişah sarayının bulunduğu başkent, Türk uygarlığının merkezidir. Şairler, bilginler ve sanatçılar bu merkezde toplanmışlardır. Çoğu şiire ve musikiye meraklı olan eski padişahlar, bunları ihsanlarla karşılayarak korumuşlar, vezirler de bu yolu izlemişlerdir. Saraya sunulan eserler, yazı, tezhip, cilt ve minyatür bakımından birer şaheserdir.

2. Halk çevreleriyle türlü sınıftan asker ocakları:

Halk çevreleri: Günlük işleri dışında halkın toplanıp vakit geçirdiği kahvelerle, düğün ve eğlence dolayısıyle bir araya geldiği yerlerdir.

Büyük kahveler, ramazan aylarıyle haftanın belirli gecelerinde karagözle ortaoyunlarına sahne olur. Osmanlı eğitimi görmüş çelebiyi temsil eden Hacivat ile, halktan sağduyu sahibi anlayışlı yurttaşı temsil eden Karagöz'ün nükteli konuşmaları, kahveyi dolduran türlü sınıftan ve tabakadan halkı güldürür. Ortaoyununda ise, kendine özgü gösterişsiz dekoru içinde, Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan türlü toplulukların ağızlarıyle konuşup taklitler yapan, renkli kılıklarla ortada dolaşan oyuncuların tekerlemeleri halkın zevkini okşar.

Bu kahveler, önceleri "kıssa-han", sonraları "meddah" denilen halk sanatçılarının da uğrağıdır. Bunlar, çeşitli hikâyeleri türlü taklitler ve kendilerine özgü deyimlerle anlatırlar. Ayrıca, âşıklar sazlarını çalarak günlerce süren hikâyelerini söylerler. Uzun kış gecelerinde, *Hamza-name* gibi efsanelerle karışık ciltler tutan kahramanlık hikâyeleri okunur; sessizlik içinde büyük bir heyecanla dinlenir.

Asker ocaklarında yetişen çökürcülerin büyük önemi vardır. Bunlar savaş sıralarında cenk türkülerini, barış zamanlarında ise, kışlalarında koşmaları ve destanları sazlarıyle çalıp söyleyerek arkadaşlarını coştururlar.

3. Türlü tarikatlara bağlı olanların toplandığı tekkeler:

Tekke: Medreseler dışında, büsbütün başka koşullar altında kurulmuş dinî çevrelerdir. Selçuklular zamanında siyasal olaylara karışarak zaman zaman saltanata karşı durmuş olan tekkeler, sonradan yalnız "tarikat"ların toplanma merkezleri olmuştur. Medreselerin yetiştirdiği "ulema-i rüsum" ile, tekkelerin yetiştirdiği "irfan" sahipleri karşı karşıyadır. "Ulema-i rüsum"un, şeriatın çizdiği esaslara sıkı sıkıya bağlı olmasına karşı, bunlar serbest düşüncelidirler. Tekkelerde en büyük makam şeyhlerindir. Şeyhlerden

el alınır. "Mürit"lerin şeyhlere bağlılığı, softaların müderrislere bağlılığından daha sıkıdır.

Mevlevîlik, Kadirîlik, Nakşbendîlik, Rıfaîlik gibi tanınmış tarikatlardan her birinin ayrı tekkesi vardır. Tarikattan olanlar, belirli gecelerde şeyhlerinin başkanlığında toplanırlar, tarikatın "âdab ve erkân"ına uyarak "zikir" ederler. "Evrad" okurlar, ilâhîler söylerler, törenlerde bulunurlar. Mevlevî-hanelerde raks ve musiki ön planda yer tutar. Burada en büyük zevk "mesnevî-han"ları dinlemek, ney ve kudümün eşliğindeki "sema"larda bulunmaktır. Bektaşî tekkeleri, hoşgörürlüğü, esrara bürünmüş görünmesi, toplantılarının özelliği ve ayinleriyle ötekilerden çok dikkati çeker. Bektaşî tekkelerinde müritler arasında kadınlar da bulunur. Bu tekkeler şeriata bağlı "ehl-i sünnet"çe hoş görülmez.

Durumlarını ve özelliklerini belirttiğimiz bu çevrelerde yetişip yaşayan üç kümeden her birinin kendine göre ayrı yaşayışı, zevki, eğlencesi, ihtiyacı, dünya görüşü, geleneği ve göreneği olduğuna göre, elbet hepsinin kendi hayatını yansıtan edebiyatı olacaktır.

BİLEŞİK ESASLAR

Bu üç çevredeki birleştirici özellik, ümmet çağındaki Müslümanlar arasında ırk ayrılığının gözetilmemesidir. Ümmet çağının başlıca karakteri ise, dinin her yönden topluma hâkim olmasıdır. Tanrı birliği inançların esasıdır. Hz. Muhammet peygamberlerin sonuncusudur. *Kur'an* ve hadis tükenmez iki kaynaktır. Ahlâk, hukuk ve felsefe bu kaynaklardan esin alır. Kişi, şeriat hükümlerine uyduğu ve dinî ödevlerini yerine getirdiği oranda çevresinde saygınlık görür.

Şeriat ve tasavvuf, ümmet çağı edebiyatının iki temelidir. Şeriat Tanrı'nın kelâmıyle Peygamber'in hadisine dayanır. Şeriatın bu esaslara göre koyduğu hükümlere inanıp uyanlara "ehl-i sünnet" denir. Tasavvuf ise bütün tarikat-

ların esası olan bir felsefe sistemidir. Bu felsefedeki inancı benimseyenler de "ehl-i tasavvuf" adını alırlar. Gerçek ve "batıl" bütün mezhepler ve tarikatlar, bu felsefenin geniş yorumlara elverişli olan derinliğine sığınmışlardır.

"Ehl-i sünnet"in, varlığı "yaratan" ve "yaratılan" diye ikiye ayırmasına karışık, "ehl-i tasavvuf", varlığı bir bütün olarak görür. Bu tek varlık Tanrı'nın varlığıdır. Tabiatta gördüğümüz varlıklar, Tanrı'nın birer tecellisinden başka bir şey değildir. Hepsi de Tanrı'nın varlığıyle vardır. Bu inançla ikilik ortadan kalkmış, yaratan ile yaratılan birleşmiş olur. Bunun içindir ki, "kâmil insan", Tanrı'nın dışındaki her şeyden yüz çevirip aslına kavuşmak, onun varlığında yok olmak ister. Bu ülkü ile her cefaya katlanır. İşte tasavvuf inancının esası budur.

Ümmet çağında yetişen şairler, ya şeriata uymuşlar, ya da tasavvuftan esinlenmişlerdir. Şeriat hükümleriyle tasavvuf inançlarını uzlaştırmaya çalışanlar da görülür.

Tasavvuf neşvesi, bütün ümmet çağı edebiyatında hâkim bir özelliktir. Buna gönülden inanıp bağlanan mutasavvıf şairler bulunduğu gibi, mutasavvıf olmadıkları halde, çağın eğilimine uyarak tasavvuf inancını mazmunlarına esas olarak alanlar da vardır.

KÜME EDEBİYATLARI

Birleştirici bu esaslar dışında, bu üç çevreyi asıl birbirinden ayıran, görüş ve anlayıştır. Birinci çevrede yetişen aydınlar, kendilerini halktan ayırmışlar, tekkelerde yetişen tarikat şeyhleri ise, düşüncelerini ve inançlarını yaymak için halka yaklaşmaya çalışmışlardır. Bunun içindir ki, iskolastik medrese eğitiminin ve Fars edebiyatının etkisi altında, dil, deyiş, sanat, ruh ve karakter bakımından ayrı olarak gelişen birinci küme edebiyatını "divan edebiyatı", ötekileri ise "halk edebiyatı" ve "tasavvufî halk edebiyatı" deyimiyle birbirinden ayırıyoruz.

Bu üç edebiyatı, kendilerini meydana getiren koşullar ve çevreler içinde, birbirleriyle olan karşılıklı etkilerini göz önünde tutarak incelemeden, İslâm uygarlığı içinde gelişen edebiyatı bütünüyle anlayamayız. Bu çağı incelerken divan edebiyatıyle birlikte, halk çevrelerinin ve tarikatların yarattığı edebiyatı da ele almak zorundayız.

Halk Edebiyatı

HALK EDEBİYATI VE FOLKLOR

Halk edebiyatı deyince, önce hatıra gelen, ilk çağlarda söyleyeni bilinmeyen efsaneleşmiş eski destanlar, atasözleri, hikâyeler, masallar, bilmeceler, tekerlemeler, türküler, maniler, ağıtlar ve ilâhilerle, Karagöz ve ortaoyunu gibi halk temsilleridir. Bunlar birer folklor ürünüdür. Folklor kelimesi, önceleri "halkıyat" ve "halk bilgisi" deyimleriyle karşılanmış, son zamanlarda ise, bu kavramı belirten bir terim olarak yerleşmiştir.

İlk çağlarda meydana gelen bu folklor ürünleri dışında, bir de, sonraları halk çevrelerince beslenip değerlendirilen ürünler vardır ki, bunlar da halk edebiyatıdır. Sözlü halk edebiyatı dediğimiz folklor ile bu halk edebiyatının sınırlarını çizmek, birinin nerede bitip ötekinin ne zaman başladığını kesinlikle belirtmek kolay değildir.

Folklorla daha sonraki halk edebiyatının başlıca temsilcisi olan şair tipini alalım: İlk çağların ozanı, toplumdaki görevi ve önemi ile kutsal sayılan bir kişiydi. Ancak henüz yarattığı şiirlere kişiliğinin damgasını vurmamıştı. Sonraları iş bölümü başlayıp toplumsal sınıflar meydana gelince, ozan da bireysel duygularını dile getirerek kişiliğini kazanmış, şiirlerini yine elindeki sazıyle söyleyip çaldığı için "saz şairi" ya da "çökür şairi" adını almıştır.

XVI. yüzyılda yetişen saz şairleri, tekke şiirinin etkisiyle "âşık" adını benimsemişlerdir. Âşık Ömer, Âşık Cevherî

gibi. Bu şiir gitgide divan ve tekke şiirinin etkisi altında kalmış, zamanla çevresini genişletmiş, âşık tarzı adıyle ayrılarak gelişip olgunlaşmıştır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında ise, İstanbul'da bu tarza heves eden türlü meslekten saz şairlerinin çoğalmasıyle, âşıklara ayrıca "meydan şairi" adı da verilmiştir. Görülüyor ki, ilk çağların ozanı zamanla gelişerek kişilik ve canlılık kazanınca, devri eğilimine göre, saz şairi, âşık şair, meydan şairi adlarını almıştır.

Değişen, şairin elindeki sazın ve kullandığı şeklin adıdır: İlk ozanların çaldığı "kopuz", sonradan "karadüzen, bozuk, çökür, tanbura, bağlama, cura" adını almış; "ezgi, deyiş, türkü, türkmanî kayabaşı, varsağı" yerine de "koşma, destan, semaî, türkü, divan, kalenderî, yıldız" yaygınlık kazanmıştır.

Asıl ayrım şiirin niteliğindedir. İlk çağlarda toplum, yabancı etkilerden uzak ve kendi içine dönük olduğundan, büyük olayların izlerini ve erişilmesi güç ülkülerin özlemini yansıtan eski destanlar katıksızdır. Toplumun karakter özelliğini taşır.

Saz şairlerinin şiirlerinde ise, bireysel duygular hâkimdir. Ancak öyleleri de vardır ki, foklor ürünü müdür, yoksa adını koymayan bir şairin eski bir destan kalıntısından işleyerek meydana getirdiği bir eser midir, bu kolayca ayırt edilemez.

Saz şairlerinin şiirleriyle âşık tarzı arasındaki ayrıma gelince, bunu belirtmek daha güçtür. Türlü etkenlerin rolü asıl burada kendini gösterir: Çağlar uzadıkça toplumda gelişmeler olmuş, çevreler yeni özellikler kazanarak genişlemiş, kümelenmeler kesinleşmiş, divan şiiriyle tekke şiiri olgunlaşmıştır. Gittikçe kişiliğini bulan saz şairi, bunlara yabancı kalamazdı. O da bunlardan zevk alıp yararlanacak kata gelmişti. Aldığı etkileri elbet şiirlerinde yansıtacaktı. İşte bu özelliğiyle halk şiiri de çevresini genişletmiş, vezir

konaklarından mahalle kahvelerine dek yayılmış ve sürümünü artırmıştır. Âşık tarzının ayrı bir nitelik kazanması bundandır.

Böyle olmakla birlikte, bu şiiri, kendinden önceki şiirden büsbütün çekip koparamayız. Âşık tarzı ile ondan önceki şiirler aynı kökene bağlıdır; aynı ruhu taşır ve aynı geleneği sürdürmüştür.

Folklor ürünleriyle, belirli saz şairlerinin şiirleri arasında, karakter ve yöntem bakımından dikkate alınması gereken ayrımlar vardır. Folklor kamusal (ma'şerî) dır; yani sözlü olduğu ve söyleyeni bilinmediği için halkın malı olarak kalmıştır. Saz şairlerinin şiirleri ise bireyseldir. Birincisi folklorcuyu, ikincisi daha çok edebiyat tarihçisini ilgilendirir. Araştırıcı, folklorda genelliği, olayların izlerini, toplumsal öğeleri, inançları, gelenek ve görenekleri arar. Edebiyat tarihçisi ise, genelliği atarak özgün (orijinal) yönleri, bireysel öğeleri, kişisel görüşleri bulup çıkarmak ister, güzelliği araştırır.

Halk edebiyatıyle, eski halk edebiyatı diyebileceğimiz folklor ürünleri arasında, genellik ve özellik ayrımı görülüyor. Geniş anlamıyle alırsak, halk edebiyatı kavramı içine folklor da saz şairlerinin edebiyatı tarihçisini ilgilendiren bireysel eserleri de girer. Özel anlamıyle alınca, birincilere folklor, ötekilere halk edebiyatı demek daha doğru olur.

HALK ŞİİRİ VE ÖZELLİĞİ

Halk şiirinin divan şiirinden ilk göze çarpan ayrılığı dilidir. Medresenin dili Arapça, enderunun Osmanlıca olmasına karşılık, bu şiirin dili Türkçedir.

Divan sanatında amaç, "hüsn-i mücerred" denilen soyut güzeli yaratmaktır. Sanatçı bu güzelin hayatta bulunup bulunmadığını düşünmez. İlk örnekler (müsül-i evvelin) deki kusursuz güzeli yaratmak, hiç değilse ona yaklaşmaya çalışmak ister. Bu yüzden en içten anlarda bile "tasannu" denilen yapmacıktan kurtulamaz. Halk şairi, özellikle onun

en olgunlaşmış tipi olan âşık şair ise, gerçek güzeli arar. Bunun için her gün gözleri önünde dolaşan sevgilisini düşünür. Onu soyut tasvirlerle bezemeye kalkışmadan olduğu gibi canlandırmak ister.

Divan şiiri, ruh ve karakter bakımından "kitabî"dir. İskolastik bilimlerden, gerçek ve asılsız bilgilerden esinlenir. Kalıplaşmış kavramlara, bu kavramlarla yapılan mazmunlara dayanır. Şair her şeyden önce, ünlü büyük şairlerin nasıl söylediğine, tanınmış kitapların ne dediğine bakar ve onları taklit etmeye özenir. Kişiliğini ancak yeni bir mazmun bulmakla göstermeye çalışır. Hayatı bu çerçeveden görüp değerlendirir. Bu yüzden tabiattan uzak kalmıştır, hayatla ilgisi azdır. Halk şiirinin karakteri ise tabiîlik ve canlılıktır. Şair özentiye ve yapmacığa kapılmadan hayatta ve tabiatta gördüklerini, başkalarıyle yaşamış olmaktan duyduğu sevinçleri ve acıları, toplumdaki olayların kendi üzerindeki etkisini belirtmek ister. İçtenlik, kolay ve hazırlıksız söyleyiş, halk şairinin en üstün niteliğidir. Özgün olması ve Türk ruhunu yansıtması bakımından, ulusal karakter taşıyan asıl bu canlı şiirdir.

Divan şiirindeki Arap ve Fars edebiyatının nazım şekilleri olan kaside, gazel, mesnevî ve rubaî'ye karşılık, halk şiirinde nazım şekilleri, mâni, koşma, destan, semaî, divan, kalenderî ve yıldızdır. Bunlar besteleriyle birbirinden ayrılır. Yalnız kalenderî bir değil, birkaç kişi tarafından hep bir ağızdan söylenir. Nazım şekli dörtlüklere dayanır. Maniler didaktik, destanlar epik, ötekiler ise liriktir. Koşmalar, aşk, acı, ayrılık, gurbet gibi içten gelen ince duyguları kapsaması ve bireysel özelliği taşıması bakımından hepsinden alımlıdır.

Vezne gelince, divan şiirindeki aruza karşılık, halk şiirinde esas hecedir. Ancak semaîler aruzun iki "mefâîlün" ya da dört "mefâîlün" ölçüsüyle, divanlar "fâilâtün fâilâtün

fâilâtün fâilün" vezniyle, kalenderîler de hem hece, hem aruzla yazılır.

Eski folklor ürünlerinden elimizde pek az şey kalmıştır. Asıl yok olan, ilk saz şairlerinin eserleridir. Bu saz şairlerinin kişilik kazanmaya başladıktan sonra, bireysel ve toplumsal duygularını dile getirerek kopuzlarıyle çalıp söyledikleri ilk varsağılar, kayabaşılar, deyişler bugüne dek elimize geçmemiş, önemsenmemesi yüzünden unutulup gitmiştir. Bundan sonrakiler ise ancak özel mecmualarda yer almaktadır.

Ümmet anlayışı içinde ulusal benliklerini yitirmiş olan ve avam için edebiyat olamayacağına inanan divan şairleriyle tezkirecilerin, halk için yazanları şair saymaması, onların eserlerini küçümseyerek hor görmesi, bu sonucu doğurmuştur.

Saz şairlerinin eserlerine ancak XVI. yüzyıla doğru rastlıyoruz. Bahşı ve Ozan'dan sonra Kul Mehmet, Öksüz Dede, Köroğlu eserleri elimizde bulunan ilk şairlerdir. XVII. yüzyıl, Kuloğlu, Cevherî, Âşık Ömer, Karacaoğlan gibi ünlü âşıkların şiirleriyle bu tarzın gelişme devridir. XVIII. yüzyılda bunları izleyen birçok şairler yetişmiş, XIX. yüzyılda ise Bayburtlu Zihni, Seyranî, Erzurumlu Emrah ve Dertli gibi şairlerle âşık tarzı olgunluk kazanmıştır.

Önceleri bütün saflığı ve özelliğiyle halk ruhunu yansıtan, hece veznine bağlı olarak koşma ve destanları erkekçe bir deyişle kaleme alan bu şairler, sonradan divan edebiyatının etkisi altında dildeki saflığı yitirmişler, aruz vezniyle divanlar, müstezatlar ve gazeller yazdıkları gibi, Arapça ve Farsça kelimeleri, bu dillerin kurallarıyle yapılmış tamlamaları daha çok kullanmışlar, kalıplaşmış kavramlara ve mazmunlara yer vermişlerdir.

Örneğin Cevherî ve Âşık Ömer'in koşmalarında "bezm-i ezel, dil-i şeyda, hâk-i pay, gam-ı firak, derd-i derun, bad-ı saba, diyar-ı gurbet, tıfl-ı nevreste, şam-ı zulmet, çerh-ı sitemkâr" gibi tamlamalara, divan şeklindeki manzume-

lerinde ise "sun'-ı üstad-ı ezel, cemal-ı hur-ı ıyn, andelib-i bag-ı hüsn, esir-i künc-i hasret, şeh-i mülk-i sürur" gibi ikili tamlamalara rastlanır.

Çünkü bu şairler az çok okumuş, klasik şairlerin Türkçe divanlarından başka İran şairlerinden Hafız'ın *Divan*'ını, Sadi'nin *Gülistan*'ını okuyarak, büyüklerin de hizmetlerinde ve meclislerinde bulunarak kendilerini yetiştirmiş kişilerdir.

Şehir hayatıyle divan edebiyatının, halk şiiri üzerindeki bu etkisini olağan saymak gerekir. Nasıl ki, XVI. yüzyılda divan edebiyatında başlayan "yerlileşme, yerli hayattan esin alma" eğilimi ile birlikte, halk edebiyatının da yüksek tabakalar arasında sürüm kazandığı, vezir konaklarında saz şairlerinin saygınlık gördüğü, büyüklerden çoğunun kapılarında saz şairlerinin bulunduğu görülür. Yine bu etki ile, divan şairlerinin hece vezniyle türküler söylediği de olmuştur. Divan edebiyatıyle halk edebiyatının bu karşılıklı etkisi, yan yana yaşayan bu çevrelerin sonuna dek birbirine yabancı kalmadığını gösterir.

XIX. yüzyıldaki Bayburtlu Zihni ile Erzumlu Emrah'da divan edebiyatının etkisi daha çok görülür. Bunlar, bütün güçleriyle divan şairlerini taklit etmişlerdir. Divan şiirinin etkisi altındaki bu gelişmeyi, halk şiirinin aslından uzaklaşıp bozulması olarak saymak gerekir.

Bununla birlikte, divan şairlerinin etkisinden kendisini koruyabilmiş olan Karacaoğlan'ı izleyenler de olmuştur. Bunlar büyük şehirlerin hayatından uzak, göçebe aşiretler arasında yetişmiş ve halk ruhunun saflığını koruyabilmiş Dadaloğlu gibi kişilerdir.

XIX. yüzyılda saz şairlerinin büyük şehirlerde çoğaldığını, İstanbul'da ise örgüte bağlandığını görmekteyiz. İstanbul'un belirli semtlerindeki kahvelerde, özellikle Tavuk Pazarı'ndaki âşıklar kahvesinde toplanan âşıkların, hükümetçe şairler arasından seçilen bir kâhyası bulunur, bu kâhya örgütü yönetirdi. Bu kahvelere devam eden âşıklar arasında

Dertli İbrahim, son devrin en ünlü şairi olarak tanınmıştır. Bu âşıklara, sonradan türlü meslekten hevesli, çoğu tulumbacı birçok saz şairi de katılmış, böylece eski gelenek sürdürülmeye çalışılmışsa da, âşık tarzı, artık eski özelliğini yitirerek yozlaşmıştır.

Âşık şairler arasında, kahvenin tavanında asılı duran bilmeceli şiiri çözen, hem ödül kazanır, hem de saz şairlerinin başı olurdu. Sonradan semaî kahveleri adını da alan bu âşık kahveleri, Beşiktaş'ta, Çeşmemeydanı'nda, Tophane'de, Boğazkesen'de, Eyüp Defterdarı'nda, Halıcıoğlu'nda açılan çalgılı kahvelere yerini bırakmış, 1908 Meşrutiyetinden sonra yavaş yavaş sönüp gitmiştir.

HALK HİKÂYELERİ

Halk hikâyeleri, kaynaklarına, konularına ve oluşlarındaki özelliklerine göre sınıflara ayrılır. Bu yolda ayrı ayrı esaslara göre türlü denemeler yapılmıştır.

Folklor ürünü olan hikâyeleri, sonradan yazılmış halk hikâyelerinden ayırmak çok daha güçtür. İslâmlıktan sonraki hikâyelerin çoğunda, ilk çağlardaki destanların izleri görülür. Eski geleneklerin henüz unutulmadığı bölgelerde Oğuz destanının kalıntıları önemle yaşar. XV. yüzyıldaki Dede Korkut hikâyeleri, daha önceki çağların yaşayışını, inancını, saflığını, yiğitliğini yansıtır ve Oğuz destanına bağlanabilir. Bu hikâyelerdeki konuşmalar çok özgündür. Nazımla nesir arasında özel bir deyiş, bunlara canlılık vermektedir.

İslâmî etkiler altında meydana gelmiş olan dinî ve dinî-kahramanlık hikâyeleri, bunların arasında çok yaygın olan *Battal-name*, *Danişmend-name* gibi efsaneleştirilmiş hikâyeler de böyledir.

XVII. yüzyıl başında Köroğlu hikâyeleri ve bunlardan türeyenler de, oluşları daha başka nedenlere dayanmakla birlikte, yine eski geleneklerin izlerini taşır.

Halk hikâyelerinin en canlı yaratıcısı olan Nasrettin Hoca, basit bir halk adamıdır. Çevresinde işiyle gücüyle uğraşan, kendi halinde, alçak gönüllü bir yurttaş olarak görünür. Ancak bu saf gürünüşü içinde keskin zekâsı, nükteli ve alaylı sözleriyle halkın sevgisini ve saygısını kazanmıştır. Bu özelliğiyle fıkraları en canlı birer halk hikâyesidir.

Aşk hikâyeleri arasında da *Âşık Garip*, *Kerem ile Aslı*, *Tahir ile Zühre* ve benzerleri, en yaygın olanlarındandır. Bu hikâyelere, kalıplaşmış bir başlangıçla girilir. Güzeller özel bir deyişle tasvir edilir. Arada manzum parçalar yer alır. Kahramanların karşılıklı konuşması büyük bir yer tutar. Bu hikâyelerde yiğitlik, erdem, vefa, sadakat başlıca özelliklerdir. Hikâyelerde erkeğin rolü önemlidir. Kahraman gurbet acısına katlanacak, güçlüklerle çarpışacak, engelleri yıkarak düşmanları yenecek, bin bir tehlikeden sonra çok kez sevgilisine kavuşacak, ya da yanıp kül olacaktır.

Yabancı asıllı hikâyeler de büyük yer tutar. Arap asıllı olanlardan *Leyla ve Mecnun* hicretin ilk yüzyılında Arap şairi Kays'übnü Mülevvaḥ ile sevgilisi Leylâ arasında geçen aşk hikâyesidir. Önce İranlılara sonra da bize geçmiş, halk hikâyelerine olduğu gibi divan edebiyatına "anonim" konu olarak yerleşmiştir.

Hamza – name'nin kahramanı Peygamber'in amcası Hamza'dır. İlk Müslümanlardan biri olarak müşriklere karşı açılan savaşlara katılmış, gazalarda olağanüstü yararlıklar gösterdikten sonra şehit olmuştur. Ahmedî'nin kardeşi Hamza'ya mal edilen bu efsaneleşmiş hikâyeler sayısız ciltler tutar.

Antere–name: Yemen'deki Benî 'As kabilesinin başına geçip düşman kabileleriyle savaşan Şeddat b. Antere'nin serüvenleridir.

Seyfü Zi'l–Yezen Hikâyesi: M. VI. yüzyılda Habeşlerin

saldırısına uğrayan Hımyerîler'in başına geçip düşmanı yurdundan çıkaran Seyf'übnü Zi'l–Yezen'in serüvenidir. Ahmet Nazif tarafından Türkçeye çevrilerek bastırılmıştır. Arapçası X. yüzyılda kaleme alınmıştır.

Sultan Baybars Hikâyesi: M. XIII. yüzyılda Haçlı Seferlerinde düşmanı bozguna uğrattığından, Araplar arasında El–Melikü'z–Zahir adıyle ün kazanan Mısır'daki Kölemen Türk hükümdarlarından Sultan Baybars'ın efsaneleştirilmiş serüvenidir. Bunların hepsi Türkçeye çevrilmiştir.

Fars asıllı olanlardan *Ebu Müslim* hikâyesi en yaygın olanıdır, ciltler tutar. *Hâver–name* ya da *Billur–ı A'zam*, Halife Ali'nin Hâveran şahı Kubat ile cengini anlatır.

Ferhad ile Şirin: Aslı Nizamî'nin, *Husrev'ü Şirin*'ine dayanan bu hikâye, divan edebiyatında başlıca mesnevî konusu olduğu gibi, halk için de ayrıca kaleme alınmıştır.

Binbir Gece: Farsça *Hezar Efsane*'den alınmıştır. Önce *Elfü Leyle*, sonraları *Elfü Leyleti'n ve'l–Leyle* adıyle Arapçaya geçmiştir. Aslı Farsça olan bu hikâyelere sonradan Arap ve Hint asıllı hikâyeler de karıştırılmıştır. Birbirine eklenmiş olan bu hikâyelerden birçoğu sonraları ayrı birer hikâye konusu olmuştur. *On Vezir Hikâyesi*, *Kırk Vezir Hikâyesi* gibi. *Binbir Gece Hikâyeleri* Ahmet Nazif tarafından Türkçeye çevrilerek 1851'de 6 cilt, 1870'de 4 cilt olarak bastırılmıştır.

Binbir Gün Hikâyeleri: Bu da *Binbir Gece*'ye nazire olarak meydana getirilmiştir. Ali Raşit'in çevirdiği bu hikâlerin I. cildi 1867'de, 2. cildi 1870'de bastırılmıştır. Sonradan Mustafa Hami Paşa ile Ahmet Şükrü ve Sait Fehmi, bu hikâyeleri tamamlayarak yeniden 1873'de bastırmışlardır.

Muhayyelât–ı Aziz Efendi: Giritli Aziz Efendi, *Binbir Gün* hikâyelerinin sekizini, 1796–1797'de yeniden kaleme alarak 1867–1870'de bu ad altında bastırmıştır.

Tutî–name gibi daha başka hikâyeler de vardır. Bu sonuncuları çevirenler öğrenim görmüş kişilerdir. Kullandıkları dil de divan edebiyatının dilidir.Bunun içindir ki, okumuş çevreler de bu hikâyelerle ilgilenmişlerdir. Ancak sanat kaygısı taşımaması bunların başlıca niteliğidir.

Tasavvufî Halk Edebiyatı

Tasavvuf fesefesine dayandığı, halkı amaç tuttuğu ve şairleri halktan ya da halka yakın olduğu için, bu edebiyata tasavvufî halk edebiyatı demek daha doğru olur. Bu edebiyatın ürünlerinden bir bölüğü uyarıcı ve öğreticidir. Bir bölüğü ise, tasavvuf neşvesi içinde ilâhî bir inancın heyecanıyle yazılmış, özelliği ve içtenliği bütün halkın zevkini okşayagelmiş tekke şiirlerdir.

Tarikatların şeyhleri ve tanınmış büyükleri tarafından kaleme alınan uyarıcı ve öğretici eserlerde "züht ve takva" büyük yer tutar. "Varlık", "birlik", "Tanrı'nın sıfatları", "yaratılış", "tecelli", "nefy ü isbat", "seyr ü süluk", "meratib" gibi konular ele alınır.

Daha XII. yüzyılda Orta Asya'da göçebe Türkler arasında sufîliği yaymaya çalışan Ahmet Yesevî ile haleflerinin yazdıkları "hikmet"ler, bu tarzın en basit ilk ürünleridir. Henüz türlü sınıflar meydana gelip çevreler kesinlikle belirmediği için, edebiyatın da kümelere ayrılmadığı XIII. yüzyılda ve daha sonraları, Sultan Veled'in, Gülşehî'nin, Âşık Paşa'nın ve Nesimî'nin eserleri de bu öğretici kümeye girer. Sadrettin–i Konevî, Fahrettin–i Irakî, Necmettin Dâye gibi Anadolu'da yetişen büyük şeyhlerin eserleri, hele Mevlâna Celalettin–i Rumî'nin *Mesnevî*'si, bu şairlerin ve bundan sonrakilerin üzerinde en büyük rolü oynamıştır.

Daha sonra, dinî–tasavvufî nitelikteki *Envarü'l–Âşıkin*, *Muhammediyye*, *Ahmediyye* ve benzeri eserlerden başka, İbrahim Tennurî (ö.H.887 =M.1482)'nin *Gül–zar–ı Manevî*,

Gülşen–i Saruhanî'nin H. 864(=M.1459)'de yazdığı *Makalât–ı Gülşenî*, Davud–ı Halvetî (ö. H. 913=M.1507)'nin *Gülşen–i Tevhid*, Arif Mehmet'in H.947(=M.1540)'de yazdığı *Ravzatu't–Tevhid*, Şahidî İbrahim (ö.H.957=M.1550)'in *Gülşen–i Vahdet* adlı eserleri ile, Oğlan Şeyh İbrahim (ö.H. 1066=M.1655)'in *Müfid ve Muhtasar* adında bütün tarikatları anlatan eseri bu arada kaydedilebilir. Bunlar daha çok halkın okumuş bölüğü için kaleme alınmış ve divan edebiyatının etkisine de uğramış olmakla birlikte, "tasavvufî halk edebiyatı"nın geniş tutacağımız kapsamı içine girer.

Bu tanınmış şeyhler, şeriat hükümleriyle tarikatlarının inançlarını oldukça sade bir dille ve aruz vezniyle mesnevî tarzında kaleme almışlar, "sâlik"lerin dereceleri aşmak için öğrenmeleri gereken gerçekleri anlatmaya çalışmışlardır. *Kur'an*'ın ayetleriyle Peygamber'in hadislerini yorumlayarak dinî, tasavvufî ve ahlâkî öğütler veren bu şeyhler şair değillerdi. Kendilerinde sanat kaygısı da yoktur. Ancak kültür sahibi olduklarından, aruzu oldukça düzgün kullanabilmişler ve eserlerini "makale, hikâye, nasihat ve fıkra" başlıklı küçük manzumelerle süslemişlerdir.

"Evliya Menkabeleri"ni anlatan tezkireler ve tarikat kurucularının efsaneleştirilmiş hayatlarıyle olağanüstü kerametlerini anlatan eserler de, bu kümede yer alır.

TEKKE ŞİİRİ

Tasavvufî halk edebiyatının en canlı ürünleri, asıl bunların dışında, tekkelerde okunmak üzere yazılmış ilâhiler ve nefeslerle, nutuklar ve devriyelerdir.

İlâhiler: Asıl hece vezniyle ve dörtlüklerle yazılır. Türlü makamlarda çeşitli usullerle bestelenip tekkelerde okunan ilâhilerde tasavvuf neşvesi hâkimdir. "Yüce varlık", "yaratılış", "rahmet kapısı", "kerem denizi", "birlik şarabı", "çokluk âlemi", "gönül hazinesi", "cemal şevki", "celâl ateşi", "aşk cilvesi", "pişmanlık gözyaşı", "dünya kayıt-

larından sıyrılmak", "varlık defterini dürmek", "mürşide bağlanmak" gibi temalar işlenir. Camilerde ve mevlitlerde okunan ilâhilerde ise, daha çok "tevhid", "zühd ve takva" esas olur.

Nefesler: Bektaşi tekkelerinde ayin sırasında makamla söylenmek üzere yazılıp bestelenen manzumelerdir. Bunların en belirli niteliği, serbestçe ve kayıtsız bir eda ile kaleme alınmış olmasıdır. Nefesler aslında hece vezniyle dörtlüklerle yazılır. Aruz vezninde kaleme alınmış nefesler de vardır.

Nutuk: Tarikat büyüklerince müride öğüt olmak üzere kaleme alınan manzumelerdir. Bestesiz olarak okunmak için yazıldığından bunlara nutuk adı verilir. Aruz vezniyle ve gazel şeklinde yazılır.

Devriyeler: Tasavvufî halk şiirinin asıl felsefî inanca dayanan bir şeklidir. Devriyelerde esas konu, yaratılışın başlangıcı ve sonu, varlığın nereden gelip nereye gittiğidir. Şu inanca dayanır: "Âlem–i gayb"dan "âlem–i şuhud"a inen varlık önce cemat, sonra nebat, sonra hayvan, en sonra da insan şeklinde tecelli eder. Kudretin sırrı, böylece "unsurlar"dan geçerek insan mertebesine çıkınca, kişi gerçek benliğini anlar ve aslına kavuşmak ihtiyacını duyar. Ondan sonra derece derece yükseklerek Hakka erişir. Varlığın "âlem–i gayb"dan "âlem–i şuhud"a inmesi "seyr–i nüzul", öğelerden geçip yükselerek aslına erişmesi "seyr–i uruç"-dur ki, buna "devir" derler. "Seyr–i nüzul" ile "seyr–i uruc"a "ferşiyye" ve "arşiyye" de denilir. Devriyeler, hem hece vezniyle ve dörtlüklerle, hem de arzuyla mesnevî tarzında yazılır.

Tasavvufî halk şiirinin ilk ve en büyük temsilcisi XIII. yüzyılda Yunus Emre'dir. Sonra sırasıyla XIV. yüzyılda Sait Emre, Kaygusuz Abdal, XV. yüzyılda Hatayî, Hacı Bayram-ı Velî, Eşrefoğlu Rumî, XVI. yüzyılda Sarban Ahmet, Ümmî Sinan, Üftade, Pîr Sultan Abdal, XVII. yüzyılda Hü-

dayî Aziz Mahmut, Mısrî Niyazi, XVIII. yüzyılda Sezaî gibi şeyhleri, bu tarzın tanınmış şairleri olarak görmekteyiz.

Bektaşîler, alevîler ve kızılbaşlar, tasavvufu kendi anlayışlarına göre, yerleşmiş dinî inançları ve toplumsal bağları umursamayacak genişlikte yorumlamış olduklarından, Kaygusuz Abdal, Hatayî ve Hacı Bayram–ı Velî gibi şairlerine şiirlerinde, tasavvufî nevşe, lâubalilik derecesini bulur.

XIX. yüzyıldan sonra böyle güçlü şeyhler görülmez olur. Artık tekkelerde okunan, daha çok eski ve ünlü şeyhlerin şiirleridir.

Türk toplum hayatında tekkelerin rolü ve etkisi, medreselerden çok büyük olmuş ve geniş halk yığınlarına yayılmıştır. Bunun nedeni açıktır. Şeriat hükümlerini savunan medreselerin tek kuruluş olmasına karşı, dinde ve tasavvufta daha serbest düşüncenin merkezi olan tekkeler, türlü tarikatları temsil eden yerlerdir. Eski kaynakların bildirdiğine göre, büyük ve küçük 70 tarikat vardır. Her birinin ayrı tekkesi, sayısız mûridi bulunmaktadır. *Ehl–i sünnet* ise ancak dört mezhep kabul etmiş sonra "içtihad" kapısı kapanmıştır. Yalnız medreseliler dışında, hemen hemen bütün halk, hatta saray adamlarıyle enderunda yetişenlerin çoğu, tarikatların birine bağlıdır.

Bu yüzden tasavvufî halk edebiyatı, divan edebiyatına göre çok daha yaygındır. Öğrenim derecesi ne olursa olsun, memur, asker, tacir, esnaf, işçi, türlü sınıftan ve tabakadan sayısız insanlara seslenmekte, bunların zevkine, anlayışına ve inancına uygun düşmektedir.

SONUÇ

Bu üç kümenin edebiyatı bileşik esaslara dayanmaktadır. Bu esaslar aynı kaynaktan çıkmış, aynı koşullar altında gelişip toplum hayatına hâkim olmuştur. Tanzimat-

la başlayan yeni anlayış ve yerleşen yeni hayat, bunların yerine başka esasları getirmiş, saray, medrese ve enderun eski önemini yitirince, bunların besleyip yetiştirdiği divan edebiyatı tarihe karıştığı gibi, tekkelerin kapanması ve dervişlerin ortadan çekilmesiyle de, tasavvufî halk edebiyatının kaynağı kurumuştur.

Halk edebiyatının en son ve en canlı ürünü olan âşık tarzı ise, halkı oyalayan yeni zevklerin çoğalması yüzünden semaî kahvelerinin ortadan kalkmasıyle değerini yitirmiştir. Bugün âşıklara tek tük rastlanmakta, âşıklardan başka, ellerindeki bağlamalarla kahvelerde düğünlerde ve toplantılarda halk türküleri söyleyip çalanlar görülmektedir.

(*Türk Dili*, sayı 207, aralık 1968)

BİLİMDE VE SANATTA SOYLULUK

Eflatun ile Aristo, devlet sistemleriyle ilgili düşüncelerini açıklamaya çalışırken, ortaya attıkları aristokrasi kelimesiyle, en iyi hükümeti, en akıllı ve anlayışlı kişilerin yönettiği rejimi belirtmek istemişlerdi. Sonradan bu deyim genişlemiş, halktan uzaklaşarak özentili ve şatafatlı bir hayat sürme anlamını almış, aristokrat sıfatı da, varlıkları ve mevkileriyle imtiyazlı geçinen bir sınıfı gösterir olmuştur.

Soyluluk kelimesiyle karşıladığımız aristokrasi, halk egemenliği anlamına gelen demokrasinin karşıtıdır. Demokrasi, bugün politikada ve toplumsal hayatta ne denli sürümde ise, aristokrasi de öylesine yadırganmakta, aristokrat geçinenler toplumda göze batmaktadır.

Aristokrasi, yalnız bilimde ve sanatta tam yerinde bir anlam taşır. Çünkü bilgi, düşünce ve ruh zenginliği, ancak gerçek bilim ve sanat eserlerinde bulunur. Bu anlayış Müslümanlıkta açıkça görülür. Demokrasi temeli üzerine kurulmuş olan Müslümanlık, hukukta insanları eşit sayar. İlk halifeler yönetimde, yaşayışta ve davranışta demokrasiyi temsil ederler. Böyle olduğu halde, *Kur'an*'daki: "Bilenle bilmeyen bir olamaz," ayetiyle, bilimde aristokrasi kabul edilmiş demektir.

Atalardan kalma sanı ve zenginliği temsil eden soyluluk, zamanla soysuzlaşabilir; yıkılıp yok olabilir. Ama bilim ve sanattaki soyluluk, her çağda ve her yerde üstün bir saygınlıkla karşılanır.

Hiç bir meslekte hiç bir aşama, bilimin ve sanatın yerini tutamaz. Çok tutucu sayılan İngiltere'de bile "lord, kont" gibi sanlar, artık eski değerini yitirdiği halde, "profesör" adı her zaman saygı uyandırmaktadır. Bizde de böyledir. "Asılzade, Paşazade, Beyzade, Ağazade" gibi deyimler bugün alay olarak söylendiği halde, gerçek anlamıyle kullanılan "üstat, hoca, profesör, doçent" gibi sıfatlar, değer gösteren bir nitelik taşır.

Çok iyi hatırlarım: 1940 yıllarında idi. Rahmetli Prof. Dr. Fahire Battalgil, kariyerden yetişen ilk kadın profesör olarak bu aşamaya yükseldiğinde, zamanın Cumhurbaşkanı Sayın İsmet İnönü: "Kazandığınız profesörlük rütbesi, nazarımda bütün rütbelerin en yükseğidir," diye kendisini telgrafla kutlamıştı. Bu davranış, değerbilir bir devlet adamının inceliğini gösterdiği kadar, bilimin devletçe de yüce göründüğünün bir kanıtı sayılır.

Bugün her ülke, bilim ve sanata verdiği değerle övünüyor. Öyle ülkeler var ki, bu ülkelerde en rahat ve en kaygısız yaşayanlar, bilim adamlarıyle gerçek sanatçılardır. Her türlü geçim sıkıntısından uzak oldukları içindir ki, yaratıcı olmakta, arka arkaya buluşlarla ortaya çıkmakta ve değerli eserler vermektedirler. 1958 yılı sonlarında, Fuzuli için hazırlanan törende bulunmak üzere Bakû'ya çağrılmıştım. Azerbaycan Bilimler Akademisi'ni ziyaretimde, Başkan, bilime verdikleri değerden söz ederken: "Benim aldığım para en yüksek mevkilerde bulunanların eline geçmez." diye övünmüştür.

Büyük uygarlık merkezlerinin en dikkati çeken yapıları, ünivesiteler, enstitüler, kitaplıklar, müzelerdir. Eğer yüksek mimarî eserleri, otelleri ve her türlü eğlence yerleriy-

le bir cennete çevrilen büyük kentlerde bunlar yoksa, oraları uygarlık merkezi sayılmaz.

Orta Asya'da, XV. yüzyılda Herat ve Semerkant'ın doğu uygarlığının en büyük merkezi olması, sarayları, türbeleri, camileri, imaretleri, kervansarayları yanında medreselerinin, hankahlarının büyük bir yer tutmasındandır.

Anadolu'da da yer yer kurulan saraylar, türbeler, camilerle birlikte, medreseler önem taşır. Osmanlılar devrinde, Bursa, Edirne ve Manisa'da yapılan ilk medreselerden sonra, Fatih zamanında İstanbul'da kurulan Fatih külliyeleri, Kanuni devrindeki Süleymaniye külliyeleri bilime karşı devletin verdiği önemi gösterir. Zamanın en büyük üniversitesi olan bu külliyeler ünlü bilginler yetiştirmiştir. Eserleriyle kendilerini çarçabuk topluma kabul ettiren bu bilginler, padişahın her isteğine boyun eğmeyecek karakter sağlamlığı gösterebilmişlerdir. Bu gerçek bilimin gücünden doğan bir ruh soyluluğudur.

Padişah saraylarıyle büyük vezir konaklarında kurulan kitaplıklar, bilimin ve sanatın canlı kalmasına hizmet etmiştir. Şairlerle bilginler, bu teşvikle hazırladıkları eserlerinni değerli hattatlara yazdırmışlar, ünlü ustalara ciltlettikten sonra büyüklere armağan etmişlerdir. Bu kitaplar arasında, başlıkları tezhipli, içleri minyatürlerle süslü olanlar çoktur. Bu kitaplar geniş odalara yerleştirilmiş "kitabdar" adını taşıyan kitaplık memurunun koruyuculuğuna bırakılmıştır. Bu tutum, devlet adamlarının sanata verdikleri değeri gösterir.

Genel kitaplıklar da ilkin camilerde kurulmuştur. Camilerin yanındaki özel odalar bu amaçla hazırlanmış, gömme dolapların raflarına yerleştirilen kitaplar, okumak isteyenlerin yararlanmasına sunulmuştur. Bu küçük dolaplara sıralanan kitapların sayısı, hayır sahibi kişilerin armağan ettikleri kitaplarla artınca, camilerde daha geniş yerler ayrılmış, Beyazıt, Süleymaniye, Fatih, Ayasofya vb. camilerindeki

kitaplıklar böylece meydana gelmiştir. Hayırsever aydınların bu tutumu da, kitap sevgisiyle ve halkı düşünmeleriyle yorumlanabilir.

Bilime ve sanata verilen değer, şüphesiz her devirde bir değildir. Bu değer başta bulunanların tutumuna göre değişmiş, bilginlerle sanatçılar ya el üzerinde tutulmuş ya da birer köşede kendi hallerine bırakılmıştır. Ama bilim ve sanat, soyluluğundan hiç bir şey yitirmemiştir. Toplumca kalkınmak isteyen uluslar, üniversiteler kurmak, enstitüler açmak, kitaplıklar meydana getirmek, böylece bilim ve sanattaki soyluluğu korumak zorundadırlar.

Bilim ve sanatın soyluluğunu kabul etmekle, önce bilginlerle sanatçıların, sonra da bunları değerlendirmesini bilen kültürlü kişilerin soyluluğunu da tanımış oluyoruz demektir. Evet öyledir. Ancak bu soyluluk, babadan oğula kalan mal ve mülke dayanan yapma ortaçağ soyluluğu değil, Eflatun ile Aristo'nun belirtmek istediği akıl ve zekâ üstünlüğünden doğan bir soyluluktur. Yalnız kültürlü kişilerin, bilim ve sanattan anlayanların erişebileceği bir ruh zenginliğidir.

Bilime ve sanata soyluluk tanımak, acaba çağımızın kabul ettiği demokrasinin ruhuna aykırı değil midir? Hayır değildir! Tersine, bu aristokrasi, demokrasinin köklenip yayılmasına yol açtığı gibi, demokrasi de, bilim ve sanattaki aristokrasiyi besler; onun güçlenip hızlanmasını sağlar.

Çelişiklik gibi görünen bu özellik, onların yapısında ve ruhunda vardır. Bir kez bilim ve sanat, ne denli sınırlı ve çerçeveli olursa olsun, kendisini tanıtmak ihtiyacındadır. Servet–i Fünun şairlerinin, okurların azını ve özünü aradıkları devir geçmiştir. Onlar sanatın gücünü kavramışlar, ama topluma sırt çevirmekle yanılmışlardır. Bugünkü sanat anlayışı, yığınlara seslenmeyi, halka dayanıp gücünü artırmayı amaç biliyor. Bilim ve sanat böylelikle buyruk altına girmiş olmuyor. Kendisini beslemekte olan

güç kaynağına zaman zaman hizmet elini uzatmış oluyor; ona yararlı olmak istiyor. Bu onun başlıca görevidir.

Bilim ve sanatı emri altında tutan rejimler de vardır. Bu rejimlerde bilim ve sanat, ne denli verimli olursa olsun, her şeyi açıkça söyleyememekten doğan bir darlık, bir sıkıntı içindedir. Bilgin ve sanatçı, kafasıyle ruhundakinin hepsini vermediği için bunalmaktadır. Bu durumda bile zaman zaman ölmez eserlerin ortaya çıkması, bilim ve sanatın gücündendir. Ama demokraside, bağlayıcı ve kısıtlayıcı hiç bir kayıt olmadığına göre, eğer bilgin ve sanatçı beklenen ürünü veremezse, suç kendisinindir.

Görünüş ve sonuç ne olursa olsun, bilim ve sanat, kendiliğinden soyludur. Zaman zaman halka inmesi de kutsal ödevinin gereğidir.

(*Türk Dili*, sayı 209, şubat 1969)

ESKİ ESERLERİMİZDEN HANGİLERİNİ GENÇLERE TANITABİLİRİZ?

Dünya klasiklerini, asıllarından okuyup öğrenemeyen Türk gençlerine tanıtmak yolunda, otuz yılı aşkın bir zamandan beri büyük çaba harcanmaktadır. Bu arada, "Türk–İslâm klasikleri" adı altında yayımlanan çeviriler de büyük bir yer tutar. Firdevsî, Mevlâna, Eflâki, Nizamî, Camî, Attar, İbnü Haldun, Harirî çevirileri gibi, Türlü yayınevlerinin bu alanda hazırladıkları çeşitli eserler de bunlara katılabilir. Asılları Fars ve Arap dilleriyle yazılmış olan bu eserlerin hepsi de eski kültürümüzün temel taşıdır. Bu bakımdan çok yararlıdır.

Bunların yanı sıra, Türk diliyle kaleme alınmış eski eserlerimiz arasında da, gençlere tanıtabileceğimiz hayli ürünler vardır. Ancak, bu işe girişmeden önce amaç açıkça belirtilmeli, izlenecek yol ortaya konulmalıdır. Hangi eserleri gençlere tanıtabiliriz? İlk sorun budur. Bu soruna açıklık verebilmek için önce eski kültürümüzün başlıca ürünlerini gözden geçirelim. Bunları şöyle kümelendirebiliriz:

a– Sanat değeri taşıyanlar;

b– Belirli olaylar karşısında, toplumun kanılarını yansıtan ve Türk aydınının düşüncelerini belirten tarih-

ler ve sefaretnamelerle, son buluşlara göre kaleme alınmış coğrafya ve gezi eserleri;

c– İslâm dininin esaslarını, iman ve itikada dayanan kurallarını, şeriat hükümlerini kapsayanlar;

ç– Yine dinle ilgili olarak, felsefe ve hukuk alanında ileri sürülen türlü düşünceleri toplayıp yorumlayan kelâm fıkıh ve tasavvuf kitapları;

d– Toplumda geçerli ve yaygın başlıca ilkeleri kapsayan ahlâk kitapları ve siyasetnameler;

e– Asılsız inançlara dayanan, toplumu zararlı yönde etkileyerek ortaçağa bağlamaya çalışan eserler;

f– Riyaziye, hendese, tıp, hikmet, kimya ve hey'et gibi çeşitli konularda kaleme alınmış fen kitapları;

g– Vehmî kimya, simya, tencim, cifr, tılsım gibi "batıl" bilimleri açıklayanlar;

ğ– Tezkire ve menakıp kitapları;

h– "Hecv ve müzah" adı altında kaleme alınan gülmece ve yerme eserleri.

Sıraladığımız bu kümelerden bir bölüğü yararsız olmak şöyle dursun, zararlıdır da. Örneğin, eski toplum hayatında çok sürümde olan yerme eserlerinin hepsini gençlere verebilir miyiz? Bunlar ancak bir inceleme konusu olabilir. Bu yolda araştırma yapanlara örnek olarak gösterilebilir.

Öteki kümelerde de gençlere tanıtılması gereksiz olanlar vardır: "Batıl" bilimlerle asılsız inançları kapsayanlar gibi.

Geri kalanlar içinde, en değerli olanları iki yolda gençlere ve meraklılara tanıtabiliriz:

1– Metni olduğu gibi, eski imlânın özelliğini belirtecek, transkripsiyon işaretleri kullanarak Türk harflerine çevirmek; bu metinleri gerekli notlar ve açıklamalarla daha yararlı bir hale getirmek. Şüphesiz bu, yetişmiş ve meslek yoluna girmiş gençler içindir.

2– Metni bugünkü dile çevirerek yayımlamak. Bu yol da, bilgi edinmek ve bu konuları yeterince öğrenmek isteyen gençler ve meraklılar içindir.

Burada aynı soru karşımıza çıkar. Bunlardan hangilerini bugünkü dile çevirebiliriz? Örneğin, Fuzulî'nin *Leylâ vü Mecnun* ya da Şeyh Galip'in *Hüsn ü Aşk* mesnevîlerini bugünkü dile çevirebilir miyiz? Çevirsek ne kazanırız? Bu edebî ürünler, başlıca dil özelliğine, kelime ve söz sanatına dayanıyor. Ancak yazıldığı zamanın diliyle değerini korumaktadır. Dil özelliği ortadan kalkınca, geriye ne kalır? O halde seçilecek eserlerde yalnız şairin kişiliğini ve eserlerinin sanat değerini aramak yetmiyor demektir. Daha başka öğelerin de bulunması gerekiyor ki, bu da ancak düşünce özlüğü ve özelliği olabilir. Örneğin, bir tarihte, bir siyasetnamede, bir tezkirede, bir ahlâk kitabında, Türk düşüncesini ve Türk görüşünü bulabiliriz. Ama hemen söylemek gerekir ki, en değerli eserlerimizde bile, bugün için faydasız hatta zararlı düşünceler eksik değildir. Örneğin, tarih kitaplarımızın hemen hepsinde, yenilgi, bulaşık hastalık, zelzele gibi olaylar, hep "takdir–i ilâhî" ile açıkaçıklanır. Kul suç işlemiş, Tanrı da onu cezalandırmak istemiştir. Olayların asıl nedeni budur. Bundan başka, bir çok tarihlerimizde – hatta Naimâ da bile – "Etrak–i bîidark" gibi deyimlere rastlanır. Bu gibi eserlerin tümünü gençlere tanıtmakta hiç bir fayda yoktur. Öteki eserlerimizde de, yer yer uygunsuz ve yanlış düşüncelere rastlamak olağandır.

O halde, herhangi bir daldan olursa olsun, gençlere tanıtacağımız eserlerin tümünü değil, ancak gerekli bölümlerini verebiliriz. Bu sonuca varınca, iş oldukça açıklık kazanmış olur. Türlü kümelerden seçeceğimiz eserlerde ileri sürülen düşüncelerin çoğu, iskolastik nitelikte olduğu için eski değerini yitirmiştir. Ancak bunlar Türk düşüncesinin tarih boyunca geçirdiği evreleri, uğradığı durgunlukları,

ya da gelişme ve gerilemeleri yansıttıkları, Türk toplumunun çeşitli ihtiyaçlarını ve dertlerini dile getirdikleri için önemlidirler. Bunları dikkatle seçtikten sonra bugünkü dile çevirerek gençlere tanıtabiliriz. Örneğin, bir Naimâ, bir Peçevî tarihinde ibretle okunacak hayli parçalar vardır. *Leylâ vü Mecnun*'da, ve *Hüsn ü Aşk*'ta da, hayal zenginliği, duygu inceliği ve anlatım canlılığı bakımından değerini yitirmeyen parçalar eksik değildir. Bir Âşık Çelebi tezkiresinde, herhangi bir şairin portresi çizilirken, devrin toplum hayatını canlandıran çok güzel parçalara rastlanır. Hatta *Ahlâk-ı Alâî*, *Nasihatü-l-Müluk*, *Yirmisekiz Çelebi Sefaretnamesi ve Evliya Çelebi Seyahatnamesi* gibi eserlerden edineceğimiz yararlı bilgiler çoktur. Bunların hepsinde de günlük olaylar hakkında devrin düşünceleri, inançları, çeşitli örgütler, önemli kişilerin portresi canlılıkla yer alır.

Genel kültürümüzün gelişimini izlemeğe yarayacak bu eserlerden alınacak parçaları seçtikten sonra, başka bir sorun karşımıza çıkar: Sağlam metinleri bulmak ve bunları doğrulukla bugünkü dile aktarmak. Aktarma işinde de, başlıca iki özellik aranacaktır. Biri, bu metinleri iyice anlayabilmek, öteki de asıllarını bozmadan bugünkü dile çevirebilmek.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, edebiyat ve kültür tarihimizde ölmez (muhalled) diyebileceğimiz eserleri bulup gençlere tanıtmalıyız. Ancak bunlar, genel kültürümüzle ilgili olmalı ve usta bir yazarın kaleminden çıkmış bulunmalıdır. Eserleri bu gerçeğin ışığı altında dikkatle seçtikten sonradır ki, bunları olduğu gibi bugünkü dilimize aktaracak kişileri arayıp bulmalıyız. Ancak böylelikle gençlere yararlı olabilecek kitapları ortaya koymuş oluruz.

(*Türk Dili*, sayı 217, ekim 1969)

İNKÂRCILAR

İnkârcılar ilk çağlardan beri her yerde ve her zaman görülegelmiştir. Bugün de, herhangi bir sorunda, olumsuz düşüncenin temsilcisi olarak karşı safta yer alırlar.

Felsefede sofistler, eşyanın varlığını ileri sürenlere karşı çıkarak inkâra sapmışlardır... İslâm âleminde de "kelâmcılar"dan inkâra sapanlar, "indiyye, inadiyye, lâedriyye" adlarıyle üç kümeye ayrılırlar. Mezhepler ve tarikatlar da, esastan büsbütün ayrılmamakla birlikte, kimi noktalarda uyuşmazlığa yol açan birer inkârdan doğmuştur.

Bunlara bakarak denilebilir ki, inkâr karşı tez niteliğinde olduğu için, insan düşüncesinin gelişip olgunlaşmasını sağlar; bu bakımdan yararlı da olur. Ama gerçekte, olumsuz düşünceyi temsil eden inkârın, birçok hayırlı davranışları engellemekteki rolü büyüktür.

İnkârı, çok kez genç kuşaklar, kendilerinden önceki kuşaklara karşı yaparlar. Bu, daha çok edebiyat meslekleriyle sanat akımlarında görülür. Romantikler klasikleri, realist ve natüralistler romantikleri, sembolistler de kendilerinden öncekileri inkâr ederler.

Bizim edebiyatımızda da böyle olmuştur. Divan edebiyatı çerçevesi içinde, bir Bakî'nin, bir Nef'î'nin ya da

bir Nabî ile Şeyh Galip'in, kendilerinden öncekileri inkâr ettikleri görülmemiştir. Hepsi de eski şairleri birer usta olarak anar. Ama, Tanzimatçılarla Servetifünuncular divan şairlerini, Fecriaticiler Servetifünuncuları, hececiler kendilerinden önce gelenleri hırpalamışlar, inkâra kalkmışlardır. Bunlar için inkâr, kendilerine yol açacak en kestirme bir yöntemdir.

Kimi kez inkâr, zorlama olur. Bir yazar, salt adını duyurmak için, kamuoyunun beğenip sevdiği bir şairi inkâra kalkar. Örneğin, Fecriaticilerden Şahabettin Süleyman, vaktiyle Namık Kemal için yazdığı bir yazının sonunda: "Namık bir vatansever, evet, fakat bir şair, bir sanatkâr aslâ!" demişti. Bu saldırı gereksizdi. Çünkü Şahabettin Süleyman. Namık Kemal'in eserlerini kendi devri içinde değil, o günün sanat ölçüsüyle değerlendirmeye kalkmış, hiç de iyi karşılanmamıştı.

İnkâr, kimi kişilerde bir karakter halindedir. Bu gibiler olumsuz bir ruh taşırlar; her şeyi kusurlu, eksik, yanlış bulurlar. Bunların, bir eseri ya da herhangi bir şairi beğendikleri görülmemiştir. İnkâr kıskançlıktan da gelebilir. Bu gibiler, kendilerine güvenmedikleri için olumlu bir eser ortaya koyamazlar. Çoktan beri tasarladıkları halde bir türlü başaramadıkları bir eserin başkalarınca hazırlandığını görür görmez, kıskançlık ve aşağılık duygusu içinde, onu hemen mahkûm etmeye kalkarlar.

Kendi kendini inkâr edenler de görülür. Bu inkârda bir ruh soyluluğu bir gurur belirtisi vardır. Yetkilerine ve yeteneklerine güvenen kişilerin bir çeşit alçak gönüllülüğüdür bu. Kendilerini övenlere karşı: "Canım ne yapabildik ki" derken, sizden: "Hayır, çok şeyler yaptınız" cevabını beklerler.

İnkâr, büyük değişimleri amaç tutan devrimlerde bir zorunluk halini alır. Çünkü devrim, değerlerini yitiren eski varlıkları yıkmak, yerine yenilerini getirmekle olur.

Bunu yapabildiği oranda devrim başarılmış sayılır. Bunun için de, önce eskinin kusurlarını birer birer gösterip onu değerden düşürmek gerekir. Bu bir inkârdır, ama zorunludur. Yeni edebiyatın ortaya çıkabilmesi için, önce 900 yıllık bir geçmişi olan divan edebiyatının yıkılması gerekiyordu. Namık Kemal, bunu *Tasvir–i Efkâr* gazetesinde yazdığı yazılarla, *İrfan Paşa'ya Mektup*'la *Tahrib–i Harabat* ve *Takib–i Harabat*'la yaptı. Ancak ondan sonradır ki, Ekrem *Talim–i Edebiyat*'ı ile yeni edebiyatın yolunu açabildi.

Toplumsal devrimlerin bir özelliği de, tepeden inme oluşudur. Atatürk devrimleri, "tedrici tekâmül" yoluyle devrim olamayacağına, eskiyi bir anda yıkıp yerine yenisini, daha iyisini koymakla devrimin başarıya ulaşabileceğine en canlı bir örnektir. Atatürk, Kastamonu'da kendisini karşılayanlara, başında şapkasını çıkarıp: "Efendiler, buna şapka derler." demeseydi, kıyafet devrimi başarılabilir miydi? Bu işaret üzerinedir ki, daha birkaç gün önce, böyle bir davranışın ayaklanmaya yol açacağını düşünenler, kuşkuyu atıp hemen başlarına birer şapka geçirdiler.

Harf ve dil devrimlerini ele alalım: Her ikisinin de, hiç değilse yüzer yıllık geçmişi var. Bu konularda yıllardır söylendi, yazıldı, çareler gösterildi, tartışıldı. Sonu ne oldu? Hiç! Yalnız bir yararı oldu ki, o da ortamın yavaş yavaş hazırlanmasıdır. Ama hiç biri gerçekleşme evresine erişemedi. Son devrimden birkaç yıl önce, Saraçoğlu, kürsüden Latin harflerini söz konusu edince, yobazların saldırısına uğradı. Çünkü düşünceler henüz olgunlaşmamıştı. Birkaç yıl sonra Atatürk, Sarayburnu'nda halka bunu anlatınca, daha yasa çıkmadan denemelere girişildi. "On yılda gerçekleşebilir." diyenlere o: "Hayır" dedi, "ya hemen olur, ya hiç!"

Dil devriminde de, Tanzimat ve Meşrutiyet devirlerinde olduğu gibi, eğer "önce kuralları atalım, daha sonra da yabancı kelimeleri yavaş yavaş ayıklayalım, yerlerine

uygun karşılıklarını arayalım" diye işe başlansaydı, dil devrimi olmazdı. Bugün dil davası gerçekleştiyse, bu başarı devrime borçludur. İlkelerde birleştikten sonra kelimeler üzerinde her zaman tartışılabilir. İnkârcılar, bunca çalışmalar ve zahmetlerle elde edilen bu hayırlı sonucu, Atatürk'ün ölümünden sonra baltalamağa kalkıştılar. Hâlâ da bu çabada olanlar vardır.

İnkârların en soysuzu, Atatürk'e ve Türk ulusunu ortaçağ yaşayışından çıkarıp çağdaş uygarlık düzeyine ulaştıran devrimlere karşı yapılmış olanıdır.

Devrim tarihimizi kitaplardan okuyup öğrenen gençler, son 75 yıllık tarihimizi bütün canlılığıyle elbet hayallerinde canlandıramazlar. II. Abdülhamit'in son yıllarından başlayarak istibdat ve Meşrutiyet devirlerini, Birinci Dünya Harbi'nin korkunç sonucunu, ordunun dağılıp elinden silâhının alındığını, acı mütareke yıllarını, düşman sürülerinin İzmir'e çıkarak Anadolu'nun bağrında ilerlemesini, Kurtuluş Savaşını, düşmanla birleşen padişahın ihanetini, İmparatorluğun çöküşünü, sonunda yurdun kurtuluşunu, yeni Türkiye'nin kuruluşunu, bir yıkıntıya dönmüş olan Anadolu'da yapılan bayındırlık işlerini, yoksulluk içinde, başarılan kalkınma atılışlarını, birbirini izleyen toplumsal devrimleri görmüş, bunca tehlikeler ve felâketlerden sonra Cumhuriyetle başlayan altın devrini yaşamış olanlar bile, ne yazık ki, zaman zaman bunları unutabiliyorlar.

Ama gençler, dünden bugüne nasıl ve hangi evrelerden ne gibi koşullar altında geçerek ulaştığımızı bilmelidirler. Bu da ancak kıyaslamalar yapmakla olur: Kılığımız, harflerimiz, yazımız, yaşayışımız, evren ve yurt sorunları üzerindeki anlayışımız, düşüncelerimiz, kadın hakları, halk kavramı, ulus hizmeti gibi konularda dünle bugünü karşılaştırmak gerekir. Ancak bunu yaptıktan sonradır ki, devrimleri inkâr etmenin ne olduğu, bunu yapanların nasıl bir duruma düştükleri kolayca anlaşılır.

(*Türk Dili*, sayı 226, temmuz 1970)

EDEBİYATIMIZDA DÜNDEN BUGÜNE

Eski edebiyatımızdan bugüne kalan nedir? Bu soruyu cevaplandırabilmek için, önce dil, deyiş, üslup, düşünce, duygu ve hayal gibi edebiyatın başlıca öğelerini göz önüne getirmek, sonra da, eski şairlerimizin yurt ve dünya görüşünü, dinin etkisi altında gelişen sanat anlayışını, aşk kavramını, birkaç çizgi ile belirtmek gerekir. Bu açıdan bakınca, eski divan edebiyatında şu nitelikleri gürürüz:

Dil, Arap ve Fars dillerinin baskısı altında aslından uzaklaşarak Türkçe olmaktan çıkmış, yapma, özentili bir hale gelmiştir. Deyiş, uzun ve zincirleme cümleciklerle ağırlaşmış, asıl amacı olan anlatma niteliğini yitirmiştir. Düşünce, didaktik eserler dışında çok cılızdır.

Üslup düşünceyi değil, düşünce üslubu izler. Duygu, taklide kaçmadığı zaman coşkundur, içtenlik taşır, ama birinden ötekine sürüp giden aktarmacılık, bu içtenliği ortadan kaldırır. Hayal engindir, ama hayale sığmayacak kadar çocukçadır. Yurt ve dünya görüşü çok dardır. Şair çevresindeki çemberi kıramaz. Din duygusu her değerin üstündedir.

Sanat, "hüsn–i mücerred" denilen soyut güzelliği yaratmaktır. Kelime oyunlarına, "istiare, mecaz, cinas,

tevriye, tenasüp" gibi söz sanatlarına dayanır. Abartma aklın sınırlarını aşar. Övme, hele övünme, gülünç olmaktan öteye geçemez. Yergi, edebî olma niteliğini aşarak sövme halini alır.

Aşk, efsaneleştirilmiştir. Âşık tipi gülünçtür. Bir Mecnun'u, bir Ferhad'ı insanlık çerçevesi içinde bir aşk kahramanı olarak hayalimizde canlandıramayız. Leylâ, gözleri, kirpikleri, kaşları, saçları ve "servi gibi endamı" ile bir korkuluğu andırır. Buna karşılık, bir kocakarı, çirkin bir adam, bugünün gerçekçilerini kıskandıracak kadar ustaca işlenmiştir. Çünkü şair, birincide aslı bulunmayan güzeli yaratmak isterken, kalıplaşmış mazmunlar içinde, gözünün önündeki güzelden uzaklaşmış, ötekinde ise, yine abartmalarla kendini zorladığı halde, "hüsn–i mücerred"e esir olmadığı için, bu tipi başarıyla canlandırabilmiştir. Daha sonra, eski edebiyattaki aşk ya "gerçek aşk" denilen ve kişiyi Tanrı'nın varlığında yok eden tasavvufî aşktır, ya da "mecazî aşk" denilen insan güzelliğine tutkudur. Bu aşk ise "tabiat dışı"dır. Bütün şairler kadından kaçınmayı salık vermişlerdir. Kadın aşkı ancak birkaç hikâyede yer alır.

Hikâyelerde "zaman ve yer" kavramı yoktur. "Râviyan–ı alıbar ve nâkılan–ı ruzgâr" size kestiremediğiniz bir zamanda, tanımadığınız bir ülkenin padişahından söz açar. Onun, ya da oğlunun olağanüstü serüvenlerini bir masal havası içinde anlatır. Ancak bu ülke nasıl bir yerdir? Evrenin neresindedir? Bu insanlar kimdir? Yurtları ile başka ilgileri yok mudur? Bunları anlayamazsınız.

Toplumla ilgisini kesmeyen, halkın üzüntülerini ve dertlerini dile getiren eserler de yok değildir. Ancak bunlar birer yakınma, ya da taşlamadır. Ayrıca, eski toplum hayatının türlü yönlerini yansıtan eserler de vardır. Ama bunlar da çok azdır. Denilebilir ki, eski şairlerimizin başlıca kaygısı, bu dar çerçeve içinde, o güne dek söylenmemiş

bir mazmun bulabilmektir. Şair okuyucunun çoğunu değil, özünü arar. Çevresinden değil, kitaptan esin alır.

Bugünkü Edebiyatımız:

Bugünkü edebiyatın dili Türkçedir. Şair ve yazar, eserini geniş bir çevreye yaymak, okutup beğendirmek ister. Bunu yapmakla sanatından hiç bir şey yitirmiş olmaz. Bugün aruz değerden düşmüş, biçimler bozulmuş, mazmunlar eskimiş; buna karşılık düşünceler olgunlaşmış, duygular incelenmiş, hayaller gülünç olmaktan kurtulmuş, gerçekler değerini bulmuş, yurtla ilgili konular çoğalmış, teknik ilerlemiştir.

Bugün, kelime oyunlarını hüner sayan bir sanatçı yoktur. "İstiareler, mecazlar, cinaslar", okuyucunun zevkine bir iğne gibi batmaz. Övgü bayağılık, övünme gülünç, "müstehcen" olan yergi ayıp sayılır.

Bugünün romancısı, eserinin konusunu toplum hayatından seçer. Kişileri, yaşayan birer insan olarak ele alır. Onları, belirli bir zaman içinde, tanıdığımız bir yerin adamı olarak okuyucuya sunar. Ele aldığı kahramanın çevresini, aile durumunu, yaşayışını, davranışını, sevgilerini, tutkularını, serüvenlerini bütün özellikleriyle bize tanıtır. Öyle ki, romanı okuyunca, bunları daha önce görmüş ve tanımış gibi oluruz. Daha doğrusu romanda kendimizi buluruz. Romancıdan, olağanüstü halleri değil, gerçekleri olduğu gibi yansıtmasını isteriz. Bugünkü romanda efsaneleştirilmiş aşk yoktur, insan sevgisi vardır. Âşık tipi, bütün tutkularıyle canlı olarak yaşar.

Eski edebiyattan bugüne kalan hiç bir değer yok mudur? Bunun cevabını, belleğimizi yoklayarak verebiliriz. Sevinçli ve tasalı zamanlarda belleğimiz bizim imdadımıza yetişir. Fuzulî'den Nedim'den Nâbi'den birer beyit, ya da birer mısra hemen dilimizin ucuna gelir ve onu tekrarlamaktan bir zevk duyarız. Bugün, edebiyatı kendilerine meslek edinmiş olanlardan başka hiç kimse, bir gazeli,

bir kaside parçasını okumak zahmetine katlanamaz. Ama edebiyat meraklısı herkes, bu beyitlerden ve mısralardan çoğunu bilir.

Demek ki, eski edebiyatımızdan bugüne kalan, bu parça parça güzelliklerdir. Biz, eski edebiyatımızı bir bütün olarak eleştirebiliriz, şurasına burasına dokunabiliriz, kusurlarını kolayca gösterebiliriz. Ama eski edebiyatımızın bu incilerini unutamayız.

(*Türk Dili*, sayı 229, ekim 1970)

TÜRK EDEBİYATINDA FIKRA

Fıkra deyince, ilk hatıra gelen nükteli, güldürücü çok kısa hikâyeciklerdir. Bunlar, nükteliciği ve şakacılığı ile tanınmış, anlayışlı ve uyanık kişilerce vaktiyle söylenmiştir: Nasrettin Hoca fıkraları gibi; ya da uydurulup yakıştırılarak belirli bir kümeye mal edilmiştir: Bektaşî nükteleri gibi. Yine uydurulmuş, ama hiç bir kümeye mal edilmeyerek, taşıdığı ince nüktelerle toplumun beğenisini kazanmış fıkraların sayısı ise hayli kabarıktır. Bu gibi fıkralar, söz arasında her fırsatta tekrarlanır. Bunların çoğu, "Letâif" başlığı altında yazma mecmualarda toplanmıştır: XVI. yüzyıl şairlerinden Lamiî Çelebi'nin başlayıp oğlunun bitirdiği *Letâif* gibi. Sonradan bastırılmış olanlar da vardır.

Eskilerin "mîr–i kelâm", "hoş–sohbet" dedikleri nükteci, şakacı kişilerin beğenilen fıkraları da eski mecmualarda bulunur. Ünlü divan şairlerinin fıkraları ise tezkirelerde, özellikle *Âşık Çelebi Tezkiresi*'nde vardır.

XIX. yüzyılın, nükteleriyle ün kazanmış kişilerini de tanıyoruz: Süleyman Faik Efendi, Keçeci-zade İzzet Molla, Kanlıcalı Nihat Bey, Kâzım Paşa, Eşref gibi.

Fıkra, belirli bir düşünceyi topluca ve kısaca yansıtır. Dinleyenleri ve okuyanları güldürür, ya da rahatsız eder, iğneler, kızdırır, yaralar. Bu nitelikleriyle, fiske, iğne, şamar, yumruk etkisi yapar. Bütün bu özelliklerinden ötürü, fıkralar divan edebiyatında gülmece (mizah) türünün bir dalı olarak yer alır ve "lâtife" adını taşır. Tanzimattan sonra yayın alanına çıkan gülmece dergileri, çok tekrarlanmış bu gibi latifelerle doludur.

1908'de Meşrutiyetin ilânından sonra "fıkra" deyimi biraz genişler. Gazete sütunlarıyle dergi sayfalarında, nükteye dayanan alayla karışık fıkralar yine sürüp gitmekle birlikte, politika ve toplum hayatımızın sakat, sivri, ya da çukur yönlerini eleştirip iğneleyen fıkralar da görülmeye başlar. Ama fıkracılık henüz bir meslek haline gelmemiştir.

Cumhuriyet devrinde fıkracılık büsbütün anlam değiştirir. Gerçi yine okurlarda gülümseme yaratmayı, hoşa gitmeyi amaç tutan nükteli fıkralar eksik olmaz, ama fıkracılık belirgin bir nitelik kazanır. Fıkra yazarlığını iş güç edinen imzalar ortaya çıkar. Örneğin, rahmetli Nurettin Artam, "Toplu İğne" imzasıyle önce *Vakit*'te, sonra *Ulus*'ta her konuya değgin, kendine özgü fıkralarını yazar. Rahmetli Hakkı Süha, önceleri "Seyyah", Gezgin soyadını aldıktan sonra da Gezgin imzasıyle fıkralarını kaleme alır. Burhan Felek, uzun yıllar *Cumhuriyet*'te "Hâdiseler Arasında" sütununu başarıyla süsler. (Şimdi de *Milliyet*'te fıkralarını yazmaktadır). Bu imzalara daha başkaları da katılır.

Bunlar, fıkracılığı meslek edinen tanınmış değerli imzalardır. Hakkı Süha Gezgin, her sabah göz gezdirdiği gazete ve dergi sütünlarında geziye çıkarak, izlenimlerini edebî bir üslupla belirtmeye çalışmıştır. Artam, günlük olaylara dokunarak, bu olaylara adları karışanları iğnelemiştir. Felek de, toplum hayatımızda sık sık görülen olaylardan aldığı esinle, fıkralarını derli toplu kaleme almaktadır.

Bu gibi fıkralarda amaç, politika dedikoduları, geçim sıkıntıları, toplum dertleriyle bunalan okurların, birkaç dakika için dertlerini unutarak hoşça bir an geçirmelerini sağlamak, ara sıra bilgi vermek ve konu ile ilgili anılarını tekrarlamaktır. Bu arada, olaylara birer fiske ile dokunan, bir solukta okunacak çok kısa fıkralar da görülüyor. Bu çığırı açan, *Cumhuriyet*'te "Bir Dakika" başlıklı fıkralarıyle rahmetli Doğan Nadi'dir. Şinasi Berker de "Dolmuş" başlıklı kısa fıkralarıyle *Ulus*'ta bu çığırı izlemektedir.

Son zamanlarda fıkra deyimi çok değişmiş, eski niteliğini büsbütün yitirmiştir. On beş, yirmi yıl var ki, fıkralar yurt ve ulus dertleri üzerinde önemle duruyor. İnceleme ve araştırmaya dayanıyor. Eski fıkralar, belleğe dayanarak masa başında bir çırpıda kaleme alınır, nüktelerle süslenerek okurlara sunulurdu. Bugün, fıkra yine masa başında yazılıyor ama, ondan önce araştırmak, birer toplum laboratuvarı niteliğinde olan devlet dairelerini, özel işyerlerini dolaşarak bilgi edinmek, çeşitli kişilerle tanışarak belge toplamak dosya meydana getirmek, çok okumak, gelen mektupları da dikkatle inceleyip değerlendirmek gerekiyor.

Fıkra yazarlarının, bugün bütün günlük gazetelerin belirli köşelerinde, çeşitli başlıklar taşıyan fıkraları görülüyor. Bunların hepsi, elbet aynı değerde değildir. Fıkra eski karakterini değiştirmiş, yalnız gülmece türünün birer ürünü olmaktan çıkarak, büsbütün başka bir nitelik kazanmıştır. Bugün gazete sütunlarını çerçeveleyen fıkralar, yazarlarının eğilimleriyle orantılıdır. Yazar, sağcı, solcu, şeriatçı, tutucu, gerici, devrimci, ilerici olduğuna göre, fıkra da bu özelliklerden birini taşımaktadır.

Yazarın özel karakteri, bilgisi ve eğitimi de bunda ayrıca rol oynar: Fıkralarda nabza göre şerbet verme, kafa tutma, saldırma, dalkavukluğa sapma, gerçekleri olduğu gibi yansıtma, abartmalara kayma, olayları tek açıdan görme gibi çeşitli özelliklerin bulunması bundandır.

Bugünün seçkin fıkra yazarında aranan başlıca özellikler: Kültür zenginliği, zekâ keskinliği, olgunluk, görüş, kavrayış ve anlatış gücü, sıkmadan ve bıktırmadan okutabilmek niteliğidir. Belleğin zengin, dosyanın şişkin, belgelerin sağlam olması fıkra yazarının başarısını sağlayan en büyük etkendir. Yazar, olayları değerlendirebildiği, dünya basınını, düşünce akımlarını yakından izleyebildiği oranda herkesçe aranır, okunur, tutunarak kendisini tanıtmış olur.

Sıraladığımız bu nitelikleri gözönünde tutarak, bugün günlük gazetelerin belirli köşelerini çerçeveleyen çeşitli fıkraları şu kümelerde toplayabiliriz:

a. Toplum hayatımızın önemli bir sorunu üzerinde durarak onu kısaca eleştiren, ya da ulusal kültürümüzü yakından ilgilendiren bir olayı inceleyen, arı bir dille ustaca kaleme alınmış olgun, doyurucu fıkralar;

b. Yine aynı nitelikleri taşıyan gülmece fıkraları;

c. Üslup kaygısını ikinci plana alarak, olayları salt düşünce açısından ele alan fıkralar.

Hiç kuşkusuz, dil bakımından özensiz, anlatış bakımından düzensiz, düşünce bakımından dağınık, hiç bir değer taşımayan yazılar sözümüzün dışındadır. Yukarıda belirttiğimiz nitelikleri ve özellikleri taşıyan fıkralar elbet edebî birer üründür. Bunların yazarları ise, edebiyat tarihimizde fıkralarıyle yerlerini alacaklardır.

(*Türk Dili*, sayı 231, aralık 1970)

ULUSAL KÜLTÜRÜMÜZDE BUNALIM

Genel kültür dışında, her ulusun kendine özgü bir kültürü vardır. Bunu: "Öğrenimle edindiğiniz bilgiyi unutun; geriye kalan ulusal kültürdür." diye tanımlarlar. Bu tanımdan anlaşılacağı gibi, bir toplumun dili, edebiyatı, musikisi, öteki güzel sanatları, eski çağlardan sürüp gelen töresi, geleneği ve göreneği, ulusal kültürü meydana getirir. Toplumdaki din duygusunu, ahlâk anlayışını, yurt ve dünya görüşünü de buna eklemek gerekir. Bunlar, yalnız okumakla öğrenilmez; göz, kulak ve gönül yoluyle, yaşanılan çevrelerden elde edilir. Eskiler, medresede öğrenilene "ilim", göz, kulak ve gönül yoluyle elde edilene de "irfan" demişlerdir. Ziya Gökalp buna "hars" diyordu.

Bu kültüre, dar anlamıyle özel uygarlık denilebilir. Nitekim ilk çağlarda Türk, Çin, Mısır, Yunan ve Roma uygarlıkları vardır. Bu uygarlıklar, kendi kültürlerinin damgasını taşıdıkları için bu adla anılmışlardır.

Ortaçağda, uygarlığın iki büyük merkezde toplandığı görülür: Doğu, Batı. Doğu ve Batı uygarlıklarının her ikisi de din esasına dayandığı, ondan esin ve güç aldığı için, birine İslâm, ötekine de Hıristiyan uygarlığı da denilir. Avrupa, Hiristiyanlığın merkezi sayıldığı için, bu ikincisi, Avrupa uygarlığı adıyle tanınmıştır.

Müslümanlıkta, Tanrı'nın birliğiyle Muhammed'in son peygamber olduğu inancı esastır. *Kur'an* ve hadis iki büyük kaynaktır. Camiler bu inançla yapılmış, münacatlar, tevhitler, na'tlar, ilâhiler vb. bu esinle kaleme alınmıştır. Yasa, töre, ahlâk, gelenek ve görenek, eğitim ve öğretim bu temele oturtulmuştur.

Hıristiyanlıkta ise, Allah, İsa ve Meryem üçlemesi (teslisi) vardır. *İncil* tek kaynaktır. Kiliseler bu inançla yapılmış, dinî eserler bu esinle kaleme alınmıştır. Töre, ahlâk, gelenek ve görenek, eğitim ve öğretim bu temele oturtulmuştur.

Bu iki uygarlık, yüzyıllar boyunca birbiriyle çarpıştı. Hıristiyanlıktan altı yüz küsur yıl yeni olan İslâm uygarlığı, XVI. yüzyılda üç kıtaya yayılarak alanını genişletti. Ama ondan sonra yavaş yavaş geriledi. Buna karşılık, Avrupa uygarlığı hızla gelişmeye başladı. Bunun başlıca nedeni, Müslüman uygarlığını koruma, geliştirme ve yayma görevinin yalnız Türklere bırakılmış, Türklerin ise, eski güçlerini yitirerek çekilmek zorunda kalmış olmalarıdır. Oysa Avrupa uygarlığı, Hıristiyan dinine bağlı olarak Avrupa topluluğunda yer alan ulusların birleşmesi ve aralarındaki dayanışmayı sıklaştırarak, bilim, sanat ve teknikte ilerlemeleriyle hızlanıp gelişmiştir. Böyle olduğu halde bu ulusların hiç biri kendi kültürünü bırakmamıştır. Çünkü din, hatta milliyet, bugün uygarlığın esası olmaktan çıkmıştır. Artık amaç, yeni buluşlar yardımıyle kolaylık, rahatlık sağlamak, bu uğurda el birliğiyle çalışmaktır. Avrupalı, Hıristiyan olduğu için değil, salt bilimde, sanatta ve teknikte üstün başarı sağladığı için ileri sayılmaktadır. Hiç kuşkusuz, her yeni buluş, onu bulan kişinin bağlı bulunduğu ulusun damgasını taşıyacaktır. Sanatçı da, onu yetiştiren ulus da bununla yetinmektedir.

Türk toplumu, Tanzimattan sonra kültür değiştirme ihtiyacını duymuş, yıllar süren bir bocalamadan sonra,

Cumhuriyet devrinde Batı uygarlığı çizgisinde yer almıştır. Uygarlık bir bütün olduğuna göre, bu değişme sırasında, inanış, görüş ve anlayışla birlikte, Doğu kültürünü meydana getiren öğelerin hepsi de elbet bir sarsıntı geçirecekti.

Önce edebiyat bu sarsıntıya uğradı. Divan edebiyatının değerlendirdiği kaside ve gazel kısa bir direnmeden sonra tarihe karıştı. Bu durgun edebiyat yerine Batının hayat ve istek dolu canlı edebiyatı, şiirleri, romanları, hikâyeleri, tiyatroları ve eleştirileriyle gelip yerleşti. Başlangıçta, bunların birçoğu acemice taklit olmaktan ileri geçemedi. İlk ürünlerini bu nitelikte veren çağdaş Türk edebiyatı, çarçabuk dili, deyişi ve kapsamıyle ulusal bir değer kazandı.

Resim sanatı, Doğu uygarlığında minyatürden ve süslemede kullanılan "ornement" ile çiçek ve eşya gibi cansız "d'après nature"den öteye geçemiyordu. Minyatür çoktan önemini yitirmişti. "Cilt ve tezhip" sanatı da sönmekte gecikmedi. Yeni yetişen ressamlarımız, Batının resim tekniğini benimsediler. Ulusal özelliği, ancak yerli konuları işlemekte aradılar. Yurdun türlü köşelerini dolaşarak gördüklerini ustaca işlemeye koyuldular. Türk ressamları, Batıda görülen sanat akımlarını dikkatle izliyorlar ve başarılı eserler ortaya koyuyorlar. Ancak yeni bir atılış beklemek hiç de yersiz sayılmaz.

Eski mimarlık eserlerimiz, cami, medrese, sebil, saray, türbe, hamam, imaret, kervansaray gibi Doğu uygarlığının çok değerli ürünleridir. Herat'ta, Semerkant'ta, Anadolu'da, sonra da Rumeli'de kurulan sayısız mimarlık eserleri buna kanıttır. Çağdaş mimarlarımız, Batı mimarlığını kopya etmekle işe başladı. Önceleri "rococo" tarzı moda oldu. Bir aralık iş hanları gibi büyük yapılarda eski Türk tarzı saçaklar, pencereler ve kemerler denenmişse de, sonraları bundan vazgeçilmiş, yapılarda görünüşten çok kullanışa göre rahatlık ve kolaylık esası aranmıştır. Ama görünen

şudur ki, Türk mimarlığında, Türk tipi denilebilecek bir yapı henüz ortaya çıkmamıştır.

Musikiye gelince, eski toplum hayatının yarattığı zincir besteler, ağır semaîler, kâr-ı nâtıklar, peşrevler ve saz semaîleri tarihe mal olmuştur. Bunlar yeniden diriltilemez. Artık ne bunları yapacak ustalar, ne de köşe minderlerinde bağdaş kurup dinleyecek kişiler kalmıştır. Ancak bunlar, tarihsel Türk musikisinin ölmez ürünleri olarak sanatseverleri ilgilendirmektedir. Bunda şaşılacak bir yön de yoktur. Divan edebiyatı, nasıl kasideleri ve gazelleriyle göçüp gittiyse, aynı devrin "adâp ve erkân" gözetilerek söylenen besteleri ve şarkıları da kalmayacaktır. Acı olan, bu eski musikinin yerini alacak bir Türk musikisinin henüz kendini gösterememiş olmasıdır. Bütün sanat kolları Batılaştığı halde yalnız musikimizin olduğu gibi kalması elbet daha uzun süremez. Ne var ki, çağdaş Türk musikisi toplumca benimsenip yayılıncaya dek caz müziği yerleşmekte, bu da gençlerimizi bir hastalık gibi sarmaktadır. Musiki bir ruh ihtiyaçı olduğuna göre, gençleri özürlü saymak zorundayız. Piyasayı kaplayan yeni şarkılar ise, ruh ihtiyaçını karşılamaktan çok uzaktır. Çağdaş Türk musikisinin esas motiflerini halk ve tekke musikisinde aramak, Batı musikisinin tekniğiyle bilim yöntemini kullanarak kompozisyonlar yapmaktan başka yol yoktur. Bu yol da denenmiş ve başarı da sağlanmıştır.

Durum bu olduğuna göre, açıkça söyleyelim ki, ulusal kültürümüz bunalım içindedir. Türk ulusunun, dili ve edebiyatıyle tarihi dışında, manevî varlığı yeterince belirtilmiş değildir. Tarih, bereket versin ki inkâr edilemeyecek kadar zengin ve dolgundur. Edebiyat ise, usta sanatçılarımız elinde her türden değerli ürünler vermekte, bunlar yabancı dillere çevrilip filimlere çekilmektedir. Sanatçılarımızın her biri, kişisel duygularla birlikte, Türk toplumunu bütün çevreleriyle yansıtmaktadır. Eğer bugünkü edebiyatımız,

ruhsal, toplumsal, siyasal ve ekonomik bunalımı yansıtıyorsa, suç edebiyatın değildir.

Dile gelince, yaşama hakkını çoktan yitirmiş olan Osmanlıca kırması bir dilin savunulması artık kaygı yaratmıyor. Çünkü Doğu kültürünün kalıntısı olması onu mahkûm etmek için yeterken, Türk dilini hâlâ eski kültüre bağlama çabası, bu çabanın zorla yaratılan bir hava içinde sürdürülmek istenmesi, ulusal kültürü dilde korumağa çalışanların saflarını daha da sıklaştıracaktır.

Eski dile bağlanıp kalma boşuna bir çabadır. Hiç kimse bu direnmede başarı sağlayamayacak, akıma engel olamayacaktır. Bu, açık bir gerçektir. Dil bilincine ermiş gönüllüler, usta yazarlar ve sanatçılar bu davada birleşmişlerdir.

(*Türk Dili*, sayı 232, ocak 1971)

TÜRK EDEBİYATI TARİHİ NASIL HAZIRLANABİLİR?*

I

Edebiyat tarihi, bir bakıma hem bilimdir, hem de sanatla ilgilidir. Bilimdir, çünkü edebiyat ve tarih belgelerini toplayıp değerlendirerek onlardan özgün bir sentez meydana getirir. Sanatla ilgilidir, çünkü edebiyat metinleri üzerinde çalışır. Ancak bilim olarak, pozitif bilimler gibi gözleme ve deneye dayanmaz. Öğretici bir nitelik taşıdığı için de sanat eseri değildir.

Böyle olunca, edebiyat tarihine pozitif bilim çeşnisi vermek için, ona zorla ağırlaştırılmış gereksiz bilgi yığınlarını katmak nasıl bilgiççe (mutasallıfâne) bir davranış sayılırsa, onu birtakım kelime oyunları ve deyiş cambazlıklarıyle süslemeğe çalışmak da o denli gülünç olur. Edebiyat tarihi, toplumsal bilimlerin bir kolu olarak kendine özgü tarihsel yöntemle kaleme alınır. Bu bilimsel yöntem gözetilmezse, edebiyat tarihi gerçek değerini yitirir. Ölçüsüz biyografyalar dergisi ya da amacı belli olmayan bir taslak halini alır.

* Yazarın 8 mayıs 1971'de Türk Dil Kurumunda yaptığı konuşmanın özetidir.

Bundan başka, edebiyat tarihçisi yalnız yaratıcı kişileri ele almakla, onların belli başlı eserlerini incelemekle gerçek bir yargıya varamaz. Edebiyat tarihi, yaratıcı şairler ve şaheserler sergisi değildir. İkinci plandaki şairler de elbet edebiyat tarihinde yer alacaktır. Çünkü ortamı hazırlayan, toplum hayatını bütün ayrıntılarıyle eserlerinde yansıtan asıl onlardır. Onların eserleriyle karşılaştırma sonundadır ki, büyük yaratıcıların ortamı ne denli aştığı, hangi oranda çağdaşlarından yükseldiği anlaşılmış olur. Elimizde kıyaslamadan başka ölçü yoktur.

Edebiyat tarihi, tarihsel tabana dayanır. Siyasal olaylar, toplumsal devrimler, bu devrimler sonunda meydana gelen gelişmeler, bilim alanındaki yeni buluşlar, beliren yeni düşünce akımları, kültür değişmeleri, nedenleri ve sonuçlarıyle özetlenmezse, herhangi bir devrin edebiyatı açıklanamaz. Böyle bir girişim, dayanaktan yoksun olacağı için askıda kalır. Hele edebiyat tarihinin büyük devirlerini incelerken, tarihin akışını değiştiren büyük olayları, bütün yönleriyle belirtmek zorundayız.

Edebiyat tarihimizi üç ana bölüme ayırıyoruz:

1) İslâmdan önceki Türk edebiyatı,

2) İslâmdan sonra Doğu kültürünün etkisi altında gelişen Türk edebiyatı,

3) Tanzimat'tan sonra Batı kültürünün etkisi altında gelişen Türk edebiyatı.

İlk önce Fuat Köprülü'nün yaptığı bu ayrım çok yerindedir; tarihsel oluşlara, kültür değişmeleriyle sonuçlanan gerçeklere uygundur.

1) İslâmdan önceki sözlü destan edebiyatımız, elimizde bulunan kalıntılara göre, çok zengin ve çeşitlidir. Ancak, bu sözlü edebiyatı izleyen yazılı edebiyattan, elimizde çok az metin bulunmaktadır. Bu edebiyatı anlatmak için daha çok tarihsel bilgilere dayanmak zorundayız. Bu devrin tarihi, Batı bilginlerince türlü yönlerden hayli işlenmiş

bulunmakla birlikte, henüz yeter derecede aydınlanmış sayılmaz. Karanlıkta kalan daha birçok noktalar vardır.

2) İslâmdan sonraki edebiyatımız, taşıdığı din karakteri bakımından ümmet çağı edebiyatıdır. Günlük hayatın bütün evrelerinde dinin etkisi görülür. Bu edebiyat, taşıdığı öğeler dolayısıyle geniş ve köklü hazırlıkları, derin ve sürekli çalışmaları gerektirir. Gerçi bu devrin edebiyatı hayli işlenmiştir. Çeşitli biyografyalar, birçok metinler elimizdedir. Ama esaslı bir incelemeye, aydınlanması pek de kolay olmayan çeşitli bilgilere, çetin ve yorucu araştırmalara ihtiyaç gösterir. Bu çetinliği belirtebilmek için, din karakteri taşıyan ümmet çağı edebiyatının dayandığı esaslara, içinde bulunan çeşitli öğelere kısaca değinelim:

Düşünce yönü: Ümmet çağında Tanrı, bütün düşünceleri bir merkezde toplayan ilk kavramdır. Muhammet'in, Tanrı'nın kulu ve "müşrik"leri dine çağırmak için görevlendirdiği peygamberi olduğu inancı da bu ilk kavramı izler. Tanrı'nın kelâmı olan *Kur'an* ile, Peygamber'in sözlerinden toplanmış olan hadis, İslâm dininin esaslarını bildirir. *Kur'an*'la hadisin gösterdiği yola "şeriat", şeriatın hükümlerine uyanlara da "ehl–i sünnet" derler.

Kur'an'la hadisin hükümlerini kendi düşüncelerine göre yorumlayanlara "ehl–i bid'at" derler. Bu da Bâtınî birçok fırkalara ayrılır. Varlığa başka açıdan bakarak "varlıkta birlik" ilkesine bağlananlar "ehl–i tasavvuf"tur. Bu inancı esas olarak benimsedikleri halde gerçeğe türlü yollardan erişmek isteyenler de "ehl–i tarikat"tır. Şeriatın ve tasavvufun esasları, tarikatların "adab ve erkân"ı, "ed'iye ve evrâd"ı, törenleri, aşamaları, bunlarla ilgili terimler yoluyle divan edebiyatına geçmiştir. Şiirlerde ayetlere ve hadislere telmihler yapılır.

Bilim yönü: *Kur'an* ve hadise dayanan tesfir, kelâm, fıkıh gibi yüksek ve gerçek bilimler, eski kimya (altın ve gümüş elde etmeyi amaç tutan vehmî kimya), simya

(yoku var gösterme), tencim (yıldızlardan ahkâm çıkarma), sihir ve tılsım (büyü yapma ve büyü bozma için), remil (fala bakmanın bir çeşidi) gibi "batıl" bilimler; rüya tabiri (düş yorumu), kıyafet (yüzün ve organların biçiminden karakter özelliğini çıkarmak), ihtilaç (siğirme, sinirlerin oynaması), ed'ıye ve evrâd (dualar ve *Kuran*'dan okunan parçalar) gibi makbul ve mubah olan bilimler divan edebiyatında geçer. Bunların terimleriyle türlü mazmunlar meydana getirilir, sırasında kavramları açıklanır, bu kavramlara telmihler yapılır.

Tarihsel olaylar : Enbiya tarihlerinde geçen efsanelerle karışık olaylar, peygamberlerin adları ve mucizeleri, eski İran ve Türk tarihlerinde yer alan efsane kahramanları, bunların olağanüstü serüvenleri sık sık mısralarda ve beyitlerde yer alır. Bunlarla kelime oyunları, söz sanatları, çeşitli mazmunlar yapılır.

Efsaneler: Bu saydıklarımız dışında kalan çeşitli efsaneler.

Asılsız inançlar: Toplumca inanılıp değerlendirilen hurafeler, cadılar, gulyabaniler, periler, bu konuda uydurulmuş masallar, bunların şerrinden korunmak için yakılan tütsüler, düzenlenen toplantılar, büyüleri bozmak ya da bağlamak için hazırlanan muskalar, yapılan tılsımlar, hep birer mazmuna esas olur.

Çevreler: Saray, enderun, vezir daireleri, paşa konakları, medreseler, camiler, tekkeler, dergâhlar, zaviyeler, mahalle ve meydan kahveleri.

Tipler: Şeyhler, dervişler, müritler, mollalar, hocalar, imamlar, softalar, çömezler, birbirine karşıt iki inancın temsilci olan rint ve zahit; birbirine karşıt iki tip olan cami vaızı ile dergâhtaki mesnevîhan.

Hayal âlemi: Halk hikâyelerindeki masallarda ve divan edebiyatındaki mesnevîlerde yer alan olağanüstü kahramanların serüvenleri.

Toplum hayatı: Ramazanlar, bayramlar, kandiller, mevlitler; kıtlıklar, yangınlar, hastalıklar.

Eğlenceler: Evlenme ve sünnet düğünleri, kına geceleri, hamam âlemleri, helva sohbetleri, mesirler, içki ve saz meclisleri.

Sanat yönü: Klasik edebiyatta sanat, şairin erişmek istediği tek amaçtır. Dil, deyiş, düşünce, duygu ve hayal gibi edebiyatın başlıca öğeleri sanatın emrindedir. Sanat ise eksiksiz ve kusursuz olanı yaratmak "mutlak güzel"e varmaktır. Oysa evrende gördüğümüz varlıkların hepsi eksik ve kusurludur. Bunların tam örnekleri, bilmediğimiz ve tanımadığımız başka bir âlemde vardır.

Eflatun'un "ide", sofîlerin "a'yân–ı sâbite", "müsül–i evvelin", "nümune–i nuhustin" dedikleri örnekler, Eflatun'a göre "akıl âlemi" (le monde intelligible)nde sofîlere göre de "gayb âlemi"nde bulunur. Yeryüzünde gördüğümüz varlıklar, bu ilk örneklerin taklidinden başka bir şey değildir. İnsan, eşyayı ve gerçekleri kendine bildiren aklıyle Tanrı'ya benzer. Düşünerek, düşüncenin aşamalarını geçip "tasavvurat" âleminde zihnini dolaştırarak, gerçeklerin bulunduğu "akıl âlemi" (ilm-i ilâhî)ne yükselir.

Tasavvufa göre de, "gerçek varlık" bir ayna hükmünde olan "mutlak yokluk" ile karşılaşınca, varlık olarak tecelli etmiştir. Gerçekte bu varlıklar bir görünüşten başka bir şey değildir. Bir gölge, bir hayaldir. "Gayb âlemi"ndeki ilk örneklerin birer kopyasıdır. İnsan, bütün çabasıyle asıl kaynağı olan "mutlak varlık"a ulaşmağa çalışır.

Bunun içindir ki, İslâm şairi tabiatta kabataslak bulunan varlıkları, olduğu gibi örnek diye alamaz. Şairin hayal âlemi, güzeli yeniden yaratacak ve ona özendiği biçimi verecektir. İşte sanat, tabiatta eşi bulunsun bulunmasın, kusursuz güzeli yaratmaktır. Böyle olunca şairin yaratacağı güzelde boy, göz, kaş, ağız, burun, saç, yanak, çene

en kusursuz biçimini alacaktır. Şairin özentili tasvirlerle yarattığı güzel, hayalimizin gözleri önünde bir an canlansa, belirecek insan biçimi her halde çok korkunç olacaktır.

Sanatta esas, hüner ve marifet göstermektir. Bunun da başlıcaları, benzetme, istiare, mecaz, cinas, tevriye, tenasüp gibi söz ve anlamla ilgili kelime oyunlarıyle yapılmış olanlardır.

II

Edebiyat tarihçisi çeşitli güçlüklerle karşı karşıyadır:

1) Elde yeterince monografya ve bibliyografya yoktur. Edebiyat tarihçisi, biyografyaların yardımından yoksun olduğu için, birçok şairleri yeniden ele almak, edebiyat tarihiyle ilgili konuları yeniden incelemek zorundadır.

2) Kitaplıklarımızın eski katalogları yanlıştır. Kitaplıklarımız yeni yeni düzeltilmektedir. Değerli bir çok eserlerin varlığını biliyoruz ama bunlar meydanda yoktur. Eldeki kataloglara göre bir eseri ararken, çok kez başka bir esere rastladığımız olur. Bu konuda birkaç örnek vermek isterim.

a. Eski edebiyat tarihimizde *Hamse–i Atayî* adı geçer. Kimi eserlerde beş mesnevînin adı da verilir.Ben ilk araştırmalara başladığım zamanlar bu eseri aramağa koyulmuştum. *Hamse–i Atayî* nüshalarında dört mesnevî vardır: *Sâkî–name, Sohbetü'l–Ebkâr, Tuhfetü'l–Ezhar, Hefthan.* Beşincisi yoktur. Birçok hamselerin başında şairin divanı varsa da, bu hamseden sayılmaz. Rahmetli İbrahim Necmi Dilmen, *Tarih–i Edebiyat Dersleri* adlı kitabında, beşinci eser olarak *Âlem–nüma*'yı kaydeder. İnceleme sonunda anladım ki, *Sâkî–name* ile *Âlem–nüma* aynı eserin iki parçasıdır. İbrahim Necmi'deki nüshayı yazan, kitabın başındaki *Sâkî–name*'yi ayrı bir eser gibi bölmüş, sonunda "Âlem–nüma" kelimesini görünce, ikinci bölümü de ayrı bir kitap sanarak bu başlık altında hamseye eklemiştir.

O halde beşinci mesnevî olarak kimi eserlerde adı geçen *Hılyetü'l–Efkâr* nerede? Bunu bulmak için 40 kadar hamse nüshasını karıştırdım, bulamadım. Ragıp Paşa kitaplığında çalışan "Tasnif Komisyonu" üyelerine rica ettim. Sonunda komisyon üyelerinden rahmetli Tahirülmevlevî aracılığıyle eser elimize geçti. Bunu *Atayî'nin Hılyetü'l–Efkâr*'ı başlığı altında yayımladım. Sorun da böylece çözülmüş oldu.

b. Elimize Nabî adına basılmış *Tuhfe–i Emsâl–i Nabî* adında bir eser vardır. Bu eseri incelerken kuşkuya düştüm. Gerek üslup, gerek kapsam bakımından bu Nabî'nin eseri olamaz. O zaman eserin yazma nüshalarını inceleyince gördüm ki, kitap Nabî'nin değil, çağdaşı olan Nâlî'nindir. Bu da böylece ortaya çıkmış oldu.

c. Süleymaniye'de Esat Ef. kitaplığı kataloğunda Kudsî adına kayıtlı bir *İskender–name* vardır. Merak ettim. Kitabı açınca daha ilk beytinden anladım ki, bu Ahmedî' nin *İskender–name*'sidir. Hemen kataloğun yanlışını düzeltttim.

ç. Yine Süleymaniye'deki Esat Ef. kitaplığında 3629 numarada kayıtlı bir kitabı görmek için kitaplığa gittim. Bu numaradaki kitabı getirttim. Bir de gördüm ki, bu benim aradığım kitap değil, ama daha önemli bir eser. O ana dek adı bilindiği halde kendi bulunamayan bir eser: Gazalî Deli Birader'in *Dâfiu'l–Gumum ve Râfiul–Hümum*'ı. Hemen birini gönderip nüshayı istinsah ettirdim. (O zamanlar daha mikrofilm aldırmak göreneği yayılmamıştı.)

d. Tutmacı'nın, tek nüsha olan *Gül ü Husrev*'i, bir gün sahaflarda bir terikeden çuvalla satın aldığım kitaplar arasında çıktı.

e. Bursalı Haşimî'nin bilinmeyen *Mihr ü Vefa*'sını dostum kitapçı Raif Yelkenci'nin aracılığıyle buldum.

f. Nabî'nin o zamana dek tanınmamış olan *Sur–name*' sini Üniversite Kitaplığında çok önemli bir mecmuayı tararken "Sur–name–i Nabî Efendi" başlığı altında gördüm

ve hemen istinsah ettirerek *Nabî'nin Sur-namesi* başlığı altında yayımladım.

g. Âşık Paşa'nın *Fakr-name* ile *Vasf-ı Hal* mesnevîleri yine böyle bir rastlantı ile elimize geçti. Daha böyle nice rastlantılar kaydedilebilir.

Bu yanlışlar yalnız bizim kitaplıklara özgü değildir. Batıdaki ünlü kitaplıklarda da vardır. Örneğin:

ğ. Paris'teki Bibliothèque Nationale kataloğunda, Kadri Çelebi adına kayıtlı *Vâmık u Azra* görülmektedir. Bunu merak ederek fotokopisini getirttim. Bir de gördüm ki, eser bizim Lâmiî Çelebi'nin *Vâmık u Azra*'sıdır. Paris' teki kitaplık müdürlüğüne bir mektupla durumu bildirdim, yanlışı düzelttim.

h. Hollanda'daki Leiden kentine gittiğim zaman oranın Üniversite kitaplığına uğradım. Kitaplık müdürü olan Prof. Dr. P. Voorhove yazmaları bana birer birer göstermek lütfunda bulundu. Benim bunları merakla incelediğimi görünce: "Size I. Murat zamanından kalma bir kitap göstereyim." dedi. Çok sevindim. Profesörün getirdiği yazmayı dikkatle inceledim. Bir de baktım ki, kitapta Bağdat'ın alınmasından söz ediliyor. Hemen profesöre dönerek: "Bu kitap I. Murat değil, IV. Murat zamanına değgin." dedim. O: "Nereden anladınız?" diye kuşku ile sorunca, Bağdat'ın alınması bölümünü gösterdim. Profesör bu düzeltmeye çok sevindi ve hemen Dozy'nin 6 ciltlik kataloğundaki yanlışı kendi eliyle düzeltti. Kitap Mülhimî' nin *Şehname-i Muradî*'siydi.

ı. Leiden kitaplığında Âlî adına kayıtlı *Mihr ü Mah* nüshası gözüme ilişti. Ben İstanbul'da, o zamanlar Eyüp' teki Husrev Paşa kitaplığında Âlî'nin *Mihr ü Mah*'ını görmüştüm. Elimdeki eseri ona benzetemedim. Hemen gereken notları aldım. İstanbul'a dönüp de notlarımı Âlî'nin eseriyle karşılaştırınca gördüm ki, Leiden'deki başka eserdir. Hemen kitaplık müdürüne yazarak kitabın fotokopisini rica ettim.

Profesör fotokopiyi göndermek lütfunda bulundu. Kitabı baştan sonuna dek inceleyince gördüm ki, kitap Zarifî'nin *Mihr ü Mah* mesnevîsidir. Leiden kataloğunu hazırlayan Dozy, yazmanın sonundaki bir mısrada "yüksek" anlamına gelen "Âlî" kelimesini görünce, bunu Gelibolulu Âlî sanarak kataloğa geçirmiş. Bunları ve Zarifî adının geçtiği beyitleri yazarak profesöre bildirdim. Böylece bu yanlışlık da düzelmiş oldu.

3) Eski eserlerimizde bibliyografyaya önem verilmez. Örneğin, *Osmanlı Müellifleri*'nde, Bursalı Tahir bir eserden söz etmek isterken "Nur-ı Osmaniye kitaplığındadır."; ya da "Manisa'da manzur-ı âcizî olmuştur." demekle yetinir. Hatta yeni eserlerimizde de buna benzer aksaklıklar görülür; yazar kitaplığını söyler de numarasını bildirmez. Oysa bibliyografya, bilimsel çalışmaların temelidir. Asıl iş, hangi eserin nerede olduğunu, hangi yazar ya da hangi konu üzerinde ne gibi araştırma ve incelemelerin yapılmış olduğunu bilmektir.

4) Eski kaynaklarda verilen bilgilerin birçoğu yanlış ya da eksiktir. Öteden beri kitaptan kitaba geçerek süregelen birçok yanlışlar vardır.

Bütün bunlardan çıkan sonuç şudur ki, herhangi bir konuyu ele alırken, verilen bilgiyi kuşku ile karşılamak, hemen buna kapılıp olduğu gibi aktarmağa kalkışmadan tekrar araştırmalara girişmek, her şeye yeniden başlamak gerektir.

5) Her zaman karşılaştığımız bir güçlük de tarihlerdir. Eski kaynaklardaki tarihler, araştırıcıyı çok yorar, yanıltır. Eski hayatımızda hicrî, şemsî, celâlî, kamerî, malî, tarihler yer alır. Eski eserlerimizde hep hicrî tarih kullanılmıştır. Ancak Tanzimat'tan sonra malî tarih de kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin, resmî daireler, bütçe yılı dolayısıyle malî tarihi kullanırlar. Buna karşılık basımcvleri hicrî tarihi kullanır. Böyle olduğu için de durumu

saptamak güçleşir. Örneğin Şemsettin Sami'nin vaktiyle çıkardığı *Sabah* gazetesinin ilk sayılarında, üstte 1253 tarihi görülür. Bu, hiç gerekli olmadığı halde rasgele kullanılmış şemsî tarihtir. Birkaç nüsha sonra Sami de bunu fark etmiş olacak ki, bu tarihi kaldırmıştır. Tahran'da basılan kitaplar üzerinde şemsî tarih vardır.

Bu güçlükleri açıkladıktan sonra, edebiyat tarihini yazmak için gereken hazırlıklara geçebiliriz.

I) Yalnız edebiyat tarihinde değil bütün bilimsel çalışmalarda hazırlıkların temeli fiştir. Edebiyat tarihçisi iki türlü fiş tutmak zorundadır:

a. Şairler ve yazarlarla ilgili fişler. Her fişte şairin adı ve soyadı baba adı, doğup öldüğü yer ve tarih, eserlerinin adları ve yazarla ilgili kaynaklar sıralanmıştır. Bunlar alfabetik sıraya konmuş oldukları için, aradığımızı kolayca bulur, ilk bilgileri edinir, gösterilen kaynaklara baş vurmak olanağını elde edersiniz. Bende divan şairi olarak aşağı yukarı 5.000 kişinin fişi vardır.

b. Eserle ilgili fişler: Bu fişlerde, edebiyat tarihine girmeye hak kazanmış eserlerin adları, yazarları, yazıldıkları tarih ve yer, bulundukları kitaplıkların adlarıyle, numaraları kayıtlıdır. Bu fişlerden, herhangi bir eser hakkında ilk bilgiyi aldıktan sonra kitaplıklarda bunu görüp incelemek olanağını bulursunuz. Bende 10.000 kadar eser fişi bulunmaktadır.

Bir de bibliyografya fişleri vardır. Bunlar da, yazarın adıyle kitabın adı, basıldığı yer ve tarih; eğer bu inceleme, dergi ve gazetelerde çıkmışsa, o gazete ve derginin tarihi, cildi ve sayısı kayıtlıdır.

Yazar ve eser fişlerini hazırlamak için uzun emek ve sürekli çalışma ister. Bütün kaynaklar taranacak, kitaplıkların katalogları gözden geçirilecek, kitaplıklar dolaşılıp eserler görülecek, notlar alınacak, bunlar konularına göre ayrılacaktır.

Bibliyografya fişlerine gelince, bunlar da gazete ve dergileri gözden geçirirken ya da herhangi bir konuda kaleme alınmış eserleri okurken hemen fişe geçirilecektir.

II) Bundan sonra, eserleri okumağa, metinleri incelemeğe ya da yazarları araştırınağa sıra gelir. Eser eğer eski ve yazma bir metin ise, filolojinin yardımına ihtiyaç olacaktır. Her metine güvenilmez. Müstensihin kendiliğinden eklediği parçalar da olabilir. Metnin yazıldığı tarih belli değilse, onun belirtilmesine çalışılır. Metinde okunamayan yerler tamir edilir. Böylece doğru bir metin elde edilmiş olur.

Edebiyat tarihi için gereken ilk hazırlıkları böylece özetlemiş olduk. Artık sıra eseri yazmağa gelmiştir. İlk yapılacak iş, hangi çağı ya da hangi devri yazacaksak onun siyasal, toplumsal ve ekonomik durumunu belirtmektir. Edebiyat tarihi bu taban üzerine oturtulur.

Daha sonra, edebiyat tarihçisi ele alacağı şairlerin hangi koşullar altında yetiştiğini, eserlerin nasıl meydana geldiğini, hangi düşüncelerin ve hangi sanat akımlarının izlerini taşıdığını açıklayacaktır.

Bundan başka, edebiyat tarihinin başlıca görevlerinden biri, edebiyat türlerinin gelişimini göstermektir. Bundan ötürüdür ki, çeşitli türlerin doğuşunu, hangi etkenlerle nasıl geliştiğini, bu gelişmelerin nasıl bir yol izlediğini, dil ve teknikteki özelliği belirtmek, edebiyat tarihinde başlıca eksen olmalıdır. Gerçi bu tutumun biraz eskimiş olduğu söylenebilir. Ama kestirme başka bir yol da yoktur.

Edebiyat tarihi, çok geniş bir alanı kapsar. Yalnız edebiyat çerçevesi içinde kalan bir edebiyat tarihçisinin çalışmaları kısır kalmaya mahkûmdur. Tarih, filoloji, felsefe, bibliyografya, güzel sanatların bütün dalları, onun bilgisi alanı içindedir. Gerçi edebiyat tarihi bir kültür tarihi değildir. Ama, uygarlık tarihinin bir parçası olduğuna göre, edebiyat tarihçisi bunların hiç birinden doygun (mus-

tağni) kalamaz. Çerçeveyi aşmadan, orantıyı bozmadan bunların hepsinden yararlanacaktır.

İşte Türk edebiyatı tarihi bu çalışmalar sonunda meydana gelmiş olur.

(*Türk Dili*, sayı 237 – 38, haziran, temmuz 1971)

BİLİM VE SANAT ADAMININ ÇİLESİ

Bilim ya da sanat eserlerinden birini eline alan bir okur, onun nasıl hazırlandığını, hangi evrelerden geçerek ne gibi emeklerle meydana geldiğini bilmez; böyle bir düşünceyi hatırından bile geçirmez. Okurun amacı, yalnızca yararlanmak ya da zevk almaktır. Bunu sağlayabildi mi, isteğini elde etmiş olur. Üst yanını düşünmez. Olsa olsa, eğer okuduktan sonra eseri beğenmişse, onun değeri karşısında duygusunu belirtir; "Güzel eser, yazar büyük emek harcamış." gibi sözlerle bu beğenisini açıklar. Yazarın, rasgele bir okurdan beklediği de bundan başka bir şey değildir. Üst yanı eleştiricinin görevidir.

Oysa, bir bilim ya da sanat eserinin nasıl meydana geldiğini, eleştiriciden çok, o eseri yazan ya da bu gibi eserleri hazırlayanlar bilir.

Bir sanat eserini, örneğin bir romanı ele alalım: Birçokları, romancının, tasarladığı konuyu, kafasını işleterek, hayal gücünü kullanarak masa başında rahatça ve kolayca kaleme alıverdiğini sanır. Gerçekten, çok önceleri romancı eserini aşağı yukarı böyle yazardı. Ama gerçekçilik akımı bizde de başlayalı, roman inceleme ve araştırmaya dayanıyor. Gerçekçi romanın bizde ilk müjdecisi sayılan *Zehra*'daki yangın sahnesini canlandırabilmek için, Nabîzade

Nazım, tulumbacı koğuşlarını dolaşarak tulumbacılarla arkadaşlık etmiş, günlerce kahvelerine uğrayıp onların kullandıkları terimleri öğrenmiş, yaşayışlarını inceleyip notlar almış, romanını ondan sonra yazmıştır.

Çağımızın romancısı yalnız bu kadarla yetinmiyor. Romanının yalnız bir sahnesini canlandırmak için değil, tümü için katlanmadığı zahmet, çekmediği eziyet kalmıyor. Romanını yine masa başında yazıyor. Ancak bu, işin en son evresidir. Romancının, bu evreye ulaşıncaya değin yapacağı hazırlıklar sayısızdır. Önce, doğup büyüdüğü yerin bıraktığı anılardan, yaşadığı çevrelerde gezip gördüklerinden, rastladığı olaylardan, tanışıp konuştuğu kişilerin sözlerinden aldığı esinle romanının konusunu tasarlıyor.

Sonra, romanının başlıca kahramanlarını yazabilmek için, onların yaşadıkları ve çalıştıkları yerleri birer birer dolaşıyor. Gerekirse günlerce o çevrelerde kalarak birçoğuyle ayrı ayrı konuşuyor. Onların düşüncelerini, duygularını, dertlerini, kaygılarını öğrenerek notlarını alıyor. Bütün bu yerler, evler, dükkânlar, fabrikalar, çarşılar, pazarlar, resmî daireler, özel iş büroları romancı için birer toplumsal laboratuvarlardır.

Daha sonra, ele aldığı konu ile ilgili eserleri gözden geçirip belgeler topluyor. İstatistikleri inceleyerek değerlendiriyor. Bütün bu hazırlıklar bittikten sonradır ki, masasının başına geçip eserini yazmağa koyuluyor.

Sanatçının kişiliğini belirten asıl bu son evredir. İnceleme ve araştırmalarla geçen evre, sanat kaygısı içinde ve aylarca süren yaratıcılık evresine hazırlıktır. Sanatçı uğraşacak didinecek, hazırladığı notları, belgeleri kullanırken zaman zaman bunalımlar geçirecek, başardığını gördükçe sevinip gururlanacak, sona yaklaştıkça titizlenecek, ancak eserini bitirince doğum sancısından kurtulacaktır. Elbet her roman bu denli sıkı bir yorgunluğun ürünü değildir. Ama sanatta başarının başlıca koşulu bu kaygı ve titizliktir.

Bilim eserine gelince: Bilim adamının kaygısı, sanatçının üzüntüsünden az değildir. Bir bakıma ondan da çoktur. Bilim adamı, önce bu yetkiyi elde edebilmek için öğrenimin en yüksek aşamasına erişecek, bilim yöntemlerini edinecek, laboratuvarlarda ve kitaplıklarda dirsek çürütecek, denemelerde bulunacak, uzmanların yönetimi altında tezler hazırlayacak, okuyacak, notlar alacak, fişler hazırlayacak, kaynakları tarayacak, araştırınalar ve incelemeler yapacak, yeni akımları, yeni buluşları izleyecek; ancak kendisini yetiştirdikten sonradır ki, bilimsel eser meydana getirmek yeteneğine kavuşacaktır.

Bilim adamı, uzman olarak yetiştiği dalda bir eser hazırlayabilmek için, o alanda yazılmış başlıca ürünleri gözden geçirmek, kendinden önce gelenlerin çalışmalarını yakından izlemek zorundadır. Vaktiyle hazırlanmış çeşitli fişler, konulara göre ayrılmış dosyalar, bilim adamının ilk yardımcısıdır. Zengin bibliyografya bilgisi ise, onun zihnini genişleten, bilim dağarcığını dolduran en yüklü ve değerli hazinedir.

Gerek sanatçının, gerek bilim adamının eserlerini hazırlamak için geçirmek zorunda bulunduğu bu çalışma evreleri, ne denli çetin ve yorucu olursa olsun, kendisi için bir zevktir. Bu zevki elde etmek için çektiği zahmetten hiç yüksünmez. Ama asıl çile bundan sonra başlar.

Bilim ve sanat alanına yeni atılan bir gencin ilk amacı, bunca emeklerle hazırladığı eserini basılmış görmek, sonra, da onu bilim ve sanat çevrelerine tanıtmaktır. Bunun için, önce bir basıcı bularak onunla anlaşmak gerekir. Bu da sanıldığı kadar kolay değildir. Bu uğurda katlanılacak zahmet çok kez genci usandırır, umutlarını kırar. Tutalım ki eser basılıp ortaya çıktı. Nasıl karşılanacak? Bu da gencin ikinci kaygısıdır. O, bu konuda gerçek bir eleştiricinin yardımına muhtaçtır. Öyle bir eleştirici ki, övmek ya da yermek için değil, hiç bir art düşünceye kapılmadan bütün

yönleriyle tanıtmak için eseri eline almış olsun. Sevinerek söyleyelim ki, kötü niyetli eski "münekkit" tipi hemen kalmamış gibidir. Şimdi bu alanda yetişenlerin çoğu bu gerçeği kavramış kaleminin haysiyetini bilen kişilerdir. Gerçek bir eleştirici, yeni yetişen bir gencin tanınmasına yardım edebilir. Yeni bir yeteneğin ortaya çıkmasına hizmet eder. Böylece kendini bilim ve sanat çevrelerine, dolayısıyle topluma tanıtan genç, sonraki eserlerini bastırmak için daha kolay olanak elde etmiş olur.

Bilim ve sanat adamı kolay yetişmez. Sanat her şeyden önce doğuştan bir yetenek işidir. Sanat hayatına yeni atılan genç, genel kültürü edindikten sonra, okumak, araştırmak, yazılanları izleyerek denemelerde bulunmakla kendini yetiştirebilir. Ama bilim alanına atılan bir genç için yetişip olgunlaşmak daha güç ve daha çetin bir iştir. Üniversiteyi bitirdikten sonra asistan olarak fakültede kalan genç, çevresinde daha kolay yetişmek olanağını bulabilir. Gerçeği yansıtmak için hemen söyleyelim ki, bu da kolay bir iş değildir. Birtakım kıskançlıklar, çekememezlikler, sağdan soldan gelen tutkular genci çok kez bezdirir, ilerlemesine, hatta çalışmalarına engel olur. Ama ne de olsa elinden tutacak bir ustası, yol gösterecek bir kılavuzu vardır. Güçlükle de olsa, er geç amacına erişebilir. Hazırladığı eseri bastırabilir. Ama üniversite dışında kalanlar için bu yol kapalıdır. Bunlar, güçlükler ve yoksunluklar içinde kendilerini yetiştirmek zorundadırlar. Hele bilim ve sanat çevrelerinin kayıtsızlığı, koruyucu ortamın henüz yaratılmamış olması, yalnız yeni yetişen gençlerin değil, yetişkin bilim ve sanat adamlarının da en büyük çilesidir.

Yetişmiş bilim adamlarının da kendilerine göre dertleri ve üzüntüleri vardır: Bir bilim adamı, mesleğiyle ilgili yeni çıkan bir eseri gözden geçirirken bir de görür ki, elindeki kitabın yazarı, vaktiyle kendisinin o konudaki yeni buluşlarından geniş ölçüde yararlanmış, hatta kimi yerlerini,

cümlelerin biçimini değiştirerek kitabına aktarmış, ama kendisinin ve eserinin adını anmayı gerekli bulmamış. Bu yüzden mahkemeye düşenler bile olmuştur. Ama bu gibi sahtecilikleri her zaman ispatlamak kolay olmaz.

Sanatçının başına gelen dertlerden biri de, türlü nedenlerle eserinin yasalara aykırı ya da "müstehcen" sayılması, bundan ötürü mahkemeye düşmesidir. Bu yüzden hüküm giyerek hapsedilen, türlü cezalara çarptırılan yazarlar çoktur.

Bilim adamlarının bir derdi de yardımcıdan yoksun olmalarıdır. Üniversite profesörleri, asistanlarından, hatta yetenekli öğrencilerden yararlanabilir. Gerçi bu yardımı kötüye kullananlar, asistanları kendi eserlerini hazırlamakta çalıştıranlar görülmüştür. Ama asistanların yetişmesini sağlayacak ölçüde sınırlı bir yardım, her zaman haklı sayılabilir.

Üniversite dışında kalan bilim adamı ise her türlü yardımcıdan yoksundur. Oysa bilimsel çalışmalarda öyle küçük ayrıntılar vardır ki, bilim adamının bunların hepsine yetişecek vakti yoktur. Örneğin, bir yazmanın kitaplıklarda numarasını denetlemek ya da bir yazmanın herhangi bir sayfasındaki bir cümleyi karşılaştırmak küçük ve kolay bir iştir. Ama bu küçük iş, bilim adamının yarım gününü alır.

Yetişmiş, toplumca değer kazanmış bilim ve sanat adamı da – her zaman maddî alanda olmasa bile – manevî alanda değerlendirilmeye muhtaçtır. Yakın zamanlara gelinceye dek bilim ve sanat alanında tanınmış ustalar, hatta yeni yetişen gençler, salt geçimlerini sağlayabilmeleri için gelişigüzel görevlere atanırlar ya da mebuslukla kayırılırlardı. Şüphesiz bu devir geçmiştir. Şimdi kimse böyle bir şey düşünmez. Ancak bugün de, eserlerinin devletçe bastırılması, kendi bastırdığı eserlerin kitaplıklara ve okullara gönderilmek üzere satın alınması, ödüllerle değerlendiril-

mesi, bankalar ve ilgili kurumlarca yardım görmesi, hemen hatıra gelebilen olanaklar arasındadır.

Bir bilim ve sanat adamı düşünün ki, 50 hatta 60 yıl kalemini ya da fırçasını ustalıkla kullanmış, kendi mesleğinde yurduna hizmet etmiş, ciltlerle eserler bırakmıştır. Birer jübile düzenlenerek birer küçük armağanla gönüllerinin alınması, onlar için son bir mükâfattır. Nitekim vaktiyle Hakkı Tarık Us böyle bir girişimde bulunmuş, ama sonu gelmemişti. Bugün Kültür Bakanlığının kurulup, başına meslekten yetişmiş değerli bir kültür adamının getirilmesi, bilim ve sanat çevrelerinde umut ışığı yakmıştır. Devletin bu konuda göstereceği ilgi, geniş yankılar yaparak Türk kültürünün gelişmesine hizmet edecek, herhalde çok hayırlı sonuçlar verecektir.

(*Türk Dili*, sayı 243, aralık 1971)

BİLGİ VE BİLİM

Bilgi, hiç kuşkusuz kişinin değerini artırır. Ancak herkesin her şeyi bilmesi olanağı bulunmadığına göre, insanın gerçekten bilmediğini içtenlikle söylemesi kadar doğal bir şey olamaz. Bununla birlikte "bilmiyorum" demek, kendilerini küçük düşürecekmiş gibi birçoklarına güç gelir.

Bundan başka, çok kez bilginin aşaması da birbirine karıştırılır. Rasgele kulağa çarpan bir haberi, bilgiç görünmek hevesiyle, olayı kendi görmüş gibi anlatanlar vardır. Oysa işitmekle görmek, bilmekle işiterek bilgi edinmek ayrı şeylerdir. Birinden ötekine geçmek için birçok durakları aşmak gerekir.

Bilginin bu denli dalbudak saldığı, saygınlığı, herhangi bir bilim ve fen dalında elde edilecek uzmanlıkla kazanıldığı bir çağda, her konuda söz sahibi olmak kolay mıdır? Yarım yamalak elde edilen bilgi ile söze karışmak gülünç olmaz mı? Bugün hüner, bildiğini iyi bilmek, bilmediğini de açıkça söylemektir. Bu hiç bir zaman ayıp sayılmaz. Tersine, asıl erdem budur. Ayıp olan, bilmediğini bilmemektir. Bilmiyorum demeği bir kusur sayan, başaramayacağı işi üstüne alan kişi gibi, farkında olmayarak aşağılık duygusu içindedir; kendisini tanımıyor demektir.

Bilginin birçok aşaması vardır. İlki kulaktan dolmadır. Dedikodulara kulak vermek, gazete ve dergileri izlemekle elde edilir. Temelli bir dayanağı yoktur. Şarlatanın başlıca sermayesi olan bu bilgi, derinlere inmekten, aslını araştırmaktan kaçındığı için yalın kattır.

Bunun bir basamak yükseği, okul öğrenimi ile elde edilir. Ancak bu basamakta düzenli ve tüm bir öğrenim gerekli değildir. Bir ortaöğrenim de yetebilir. Bunu elde ettikten gelişigüzel biraz kitap okumak, biraz da çalıştığı çevrelerde görgü edinmek, becerikli bir kişiye söze karışmak yürekliliğini verir. Yarı aydın dediğimiz kişini başlıca sermayesi de işte budur.

Bunun da bir basamak yükseği, düzenli bir klasik öğrenimle sağlanabilir. Edinilecek bir ya da birkaç yabancı dil, bu bilgiyi genişletip güçlendirir. Bu kadarı henüz bilim değildir. Ama bilimin ve genel kültürün temelidir. Bilim bunun üzerine kurulur. Böyle bir öğrenim, sahibini yüksek katlara ulaştırabilir. Ama uzman yapmaz. Gerçi bulunduğu görevlerde belirli bir dalın üzerinde çalışmak, onun birçok deneyler edinmesine yardım etmiş, okuduğu kitaplar da, yeni bilgiler kazanmasını sağlamıştır. Ama bu kadarı bilimsel alanda bir uzmanlık sayılmaz. Kişiyi ancak aydın yapar ki, bu da uygarlık âleminde önemli bir aşamadır.

Bilginin son basamağı bilimdir. Bu da yükseköğrenimden sonra belirli bir uzmanlık dalını seçerek, bu dalla ilgili konular üzerinde sürekli çalışmalarda bulunmak, çetin ve yorucu araştırmalara girişmekle elde edilir.

Bilgi ile bilim arasındaki ayrım, asıl niceliktedeğil niteliktedir. Bilimin başlıca kaynağı üniversitelerdir. Fakültelerde kariyeri izleyerek, bilimde en yüksek aşamaya erişilebilir. Ama herkes üniversite çevresinde kalamaz. Hayat koşulları kişiyi üniversiteden uzak bırakabilir. Ama bu, bilim adamı olmağa engel değildir. Kişi, herhangi bilim dalında çalışmak isteyince, araştırma ve incelemelerde bu-

lunmak olanağını her zaman elde edebilir. Kitaplıklar en zengin bilim çevreleridir. Bir kez yöntem elde edildikten sonra, okuyarak, çalışarak, araştırarak her zaman bu amaca varılabilir.

Buna karşılık, üniversitelerde profesörlük aşamasına eriştikten sonra sürekli çalışmaları bırakan, kitaplıkların yolunu unutanlar da eksik değildir. Sürekli ve titiz çalışmak, bilime gönülden bağlanmanın ilk koşuludur. Çalışılan bilim dalı üzerinde yazılanları dikkatle okumak, yeni buluşları izleyerek belge toplamak, dosyalar ve fişler hazırlamak bu çalışmalarda esastır.

Eskiden bilimin kaynağı medreselerdi. Bilgin olmak için oraya girip yıllarca dirsek çürütmek gerekirdi. Buradan çıkanlara "ulema–yı rüsum" denilirdi. Sonradan "Enderun" kurulunca, burası da adam yetiştiren ikinci bir çevre oldu. Ama her iki çevreye de uzak kaldığı halde kendi kendini yetiştirenler çok görülmüştür. Bu gibiler, evlerde babalarından ya da özel hocalardan Arapçayı ve Farsçayı öğrenerek önbilgiler edindikten sonra cami derslerine katılırlar, müderrisleri dinleyerek, kitapları okuyarak yetişirlerdi.

Tanzimat devrinin ünlü kişilerinden Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi, Ahmet Mithat, Muallim Naci hep kendi kendilerini yetiştirerek sivrilmişlerdir. Belki bunlar bilgin olmamışlardır. Ama olanları da çok görülmüştür.

Bilginlikle bilgiçlik arasında büyük ayrım vardır. Bilgiç, bilgin görünmek demektir ki, doktorla yalancı doktor (mutatabbib) gibidir. Gerçek bilgin, hiç bir vakit bilgiç görünmek hevesine kapılmaz. Buna ihtiyaç da yoktur.

Bir noktaya daha işaret etmek yerinde olur. Bilgin ile aydın ayrı sıfatlardır. Her aydın bilgin olmadığı gibi, her bilginin de aydın olması gerekmez. Bir mühendis, bir doktor, bir mimar, bir avukat, kendi mesleğinde uzman

olabilir. Bu niteliği ile mesleğinde bilgin sayılarak başarı da sağlayabilir. Ama tutumu ve davranışı "kültürlü adam" sıfatını taşımağa hak kazanmış olmaz. Öyleleri vardır ki kendi mesleğinde okur, yeni buluşları dikkatle izler; ama ne bir roman okur, ne de bir tiyatroya gittiği görülür. Şiirle uğraşmayı çoçukluk sayar. Sanatçıyı küçümser. Fen ve teknik dışında herhangi bir konu üzerinde çalışmayı gereksiz bulur. Böyle bir kişi kendi mesleğinde ne denli usta olursa olsun, elbet gerçek anlamıyle aydın sayılmaz. Oysa gerçek aydın tatil zamanları da olsa, saatlarını değerlendirmenin yolunu bulur.

Geriye bir nokta daha kalıyor. Bilgi kavramı ile öğretmenlik mesleği arasında çok yakın ilgi vardır. Acaba buna bakarak her öğretmeni bilgin sayabilir miyiz? Ne yazık ki buna da olumlu bir cevap vermek kolay değildir. Öyle öğretmen olur ki hem bilgi bakımından derin ve köklü, hem de karakter bakımından sağlamdır; "bilim adamı" sıfatına hak kazanır. Yine öyleleri vardır ki bilgi dağarcığı yufkadır. Ama gençleri yetiştirip çevresini uyarmada kendi payına düşeni yapabiliyorsa, bütün meslekler arasında öğretmenliği seçip kendini buna bağladığı için yine eli öpülecek kişidir.

Bütün bu söylediklerimiz bilgi ile bilimi belirtmek ve aradaki ayrımı göstermek içindir. Yoksa bu, kişinin bilgin olmakla olgun insan sayılacağını söylemek değildir. Eskiden "ilmiyle âmil olmak" deyimi vardı. Bu deyim, "bildiğini hazmetmek, bildiklerini önce kendisi uygulamak" anlamına gelirdi. "İlmiyle âmil" olanlara da olmayanlara da her zaman rastlanabilir. Olanlar, eskilerin, tasavvuf anlamı dışında "insan–ı kâmil" dedikleri tüm olgun kişilerdir.

(*Türk Dili*, sayı 245, şubat 1972)

DEVRİMLER VE ÖNDERLER

Kurdukları felsefe sistemleriyle düşünce âlemine ışık tutan filozoflar, yeni buluşlarıyle insanlığa hizmet eden bilginler, kalemleri ve fırçalarıyle büyük akımlar yaratan sanatçılar dünya tarihinde çoktur. Hepsi de, içinde bulundukları çağın koşullarına göre, kendi çaplarında yaratıcı ve uyarıcı hizmetleriyle insanlık uğruna ömürlerini bağlamışlardır. Yeni devirler açan, inanılmaz devrimler meydana getiren dâhiler de vardır. Bunların arasında, karanlıkta kalmış uluslarına ışık tutarak kurtuluş yollarını açanlar, davranışlarıyle toplumun alınyazısını değiştirenler, zulüm altında ezilen başka uluslara da örnek olanlar görülmüştür. Bunlar, ilk anlarda çok sıkıntı çekmiş olsalar da, sonunda kazandıkları başarıyle uluslarının baştacı olmuşlar, dünyanın da hayranlığını kazanmışlardır.

Bunun tam tersine, sözleri ve davranışlarıyle toplumun geleneksel inançlarını yıkmağa çalıştıkları için işkence altında can verenler, ortaya attıkları yeni düşünceler zararlı görüldüğü için yok edilenler, sapık sayılan sözleri ve tutumları dolayısıyle halkın lânetine uğrayanlar da vardır. Acaba bunların hepsi de yanlış yolda mıydı?

M.Ö. 400. yılda, serbest düşünceleri ve bu düşüncelerle

gençleri yetiştirdiği için Atina'da zehir içmeğe mahkûm edilen Sokrat'ın suçu neydi?

X. yüzyılda tasavvuf inancının verdiği "cezbe" ile "ene'l–Hak" demekte sakınca görmeyen, sonunda "fakih"-lerin fetvasıyle Bağdat'ta parça parça edilen, başı kesilerek vücudu yakılan Hallâc–ı Mansur'un suçu var mıydı?

XV. yüzyılın başında, Hurufîliği yansıtan şiirleri şeriata aykırı görüldüğü için Halep'te derisi yüzülerek öldürülen Seyyit Nesimî hangi suçu işlemişti?

Bunlar gibi daha niceleri, sözleri ve davranışlarıyle topluma aykırı düştükleri için bu korkunç cezalara çarptırılmışlardır.

Ortaya atılan her yeni düşünceyi topluma kabul ettirmek her zaman kolay olmaz. Yeni akımların tutunabilmesi, doğru ya da yararlı olmalarına değil, dünyanın gidişine ve çevrenin eğilimine uygun düşmesine bağlıdır. Eğer yeni akım, düşünce, sanat ya da moda alanında kalıyorsa, çevrenin eğilimine uyduğu oranda çabuk tutunur; kısa ya da uzun süre yaşar. Eğer toplumun gidişini değiştirecek, inancını sarsacak nitelikte olursa, büyük direnmelerle karşılanır. Hele rejim değişikliği söz konusu olunca, kanlı ayaklanmalara bile yol açabilir.

Köklü devrimlerle, bu devrimlerin getirdiği yeni sistemlerin tutunabilmesinde, ortamın elverişli olması kadar, kişiliğin de büyük rolü vardır. Devrimi başarıp yeni sistemi kuran, eğer çelik iradeli değilse, kabaran selin taşkınlığında kaybolur, silinip gider. Çelik irade, en karışık anlarda bile duruma egemen olur. Karşı çıkan engelleri birer birer ortadan kaldırarak yolunu açar. Elverişli olmayan ortamı bile hazırlar, devrimi yaratır. Bu başarı onun güçlü kişiliğini herkese tanıtır. Çevresine, yeni sisteme uyanlar toplanır. Bunların hepsi aynı inançla davaya bağlı olmayabilir. Ama hepsi de davayı elbirliğiyle yürütmeye, çevreyi

genişletmeye, eskiyi yıkmaya, yeninin tutunup yerleşmesine çalışır.

Yakın tarihimizde bunun birçok örneklerini bulabiliriz. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ordularımız yenilip cepheler çözülünce, düşman sürülerinin İzmir'e çıkması üzerine Anadolu'da başlayan Kurtuluş Savaşı'nı, iç ve dış düşmanlarla çarpışarak, yoksunluk içinde engellerle uğraşarak kazanan kimdir? Bu mucizeyi yaratan, haksızlığa boyun eğmeyen yüce Türk ulusuyle onun yılmaz ve yenilmez ordularının, bu orduların kahraman komutanlarıyle fedakâr subay ve erlerinin ve hepsinin başında, büyük dâhi Başkomutanın çelikten iradesi değil midir?

Daha sonra, zararlı hale gelen padişahlıkla halifeliği kaldıran, Cumhuriyeti ilân ederek yeni Türkiye devletini kuran, Türk ulusunu ortaçağ hayatından kurtarıp çağdaş uygarlık düzeyine çıkaracak toplumsal devrimleri birer atılışla gerçekleştiren hangi iradedir?

Sırasıyle kadın hakları, kıyafet, harf ve dil devrimleri nasıl bir anda kanunlaştı? Cumhuriyet sözü Mutlakıyet ve Meşrutiyet devirlerinde ağza alınabilir miydi? Kadının siyasal hayatta yer alması şöyle dursun, yalnız yüzündeki peçeyi kaldırmasının dine aykırı olup olmadığı, ancak Meşrutiyet devrinde "İslâm'da Tesettür" başlığı altında gazetelerde tartışılabildi.

Fesi atıp şapkayı giymek atılganlığını kim gösterebilirdi? Mutlakiyetle Meşrutiyet devirlerinde buna kalkışanlar, sorguya çekilmeden halk tarafından linç edilebilirdi. Cumhuriyet devrinde bile, böyle bir davranışın uyandırabileceği tepkiden ürkenler çok oldu. Ancak Atatürk, Kastamonu gezisinde başındaki şapkayı çıkararak: "Efendiler buna şapka derler." dedikten sonradır ki yasaları beklemeden herkes şapka edinmeye koyuldu.

Okuyup yazmayı güçleştiren Arap harflerini bırakarak Latin asıllı Türk harflerinin kabulü, Mutlakıyet ve

Meşrutiyet devirlerinde gerçekleşebilir miydi? Cumhuriyet devrinde bile, uzun tartışmalardan ve çetin direnmelerden sonra, ancak Atatürk'ün Sarayburnu'ndaki söyleviyle gerçekleşebildi. Yeni harflerin 10 yıllık bir deneme devresi geçirmesini salık verenler oldu. Ama Atatürk bu devrimin ancak bir atılışla başarabileceğine inanmıştı.

Dil devrimine gelince, bunun hayli uzun bir geçmişi vardır. II. Abdülhamit, siyasal nitelikte olmayan tartışmalara göz yumardı. Yurt sorunlarına dokunmayan yazarlar, basında dil ve edebiyat üzerine sık sık tartışmalara girişmekle kendilerini avuturlardı. Bu devirde, yeni edebiyat akımı da, dilde sadeleşme davası da bu hoşgörü içinde genişledi. Tanzimat'ın ilk yıllarında başlayan "dilde sadeleşme" isteği Abdülhamit zamanında kızıştı. Yazarların dilediği salt sadeleşmiş bir Türkçe idi. Dil, Yükletilmiş olan ağır yüklerden kurtulmalı, halk okuduğunu anlamalıydı. Böyle olduğu halde, dava bir karara bağlanmak şöyle dursun, buna ön ayak olanlar çeşitli saldıralara uğradı. Türk diline giren yabancı kelimelerle tamlamalar alabildiğine sürüp gitti.

Meşrutiyet devrinde sadeleşme eğilimi oldukça genişledi. Ama yine bir ilkeye bağlanamadı. Her yazar dilediği gibi yazmakta, istediği kelimeleri hatta tamlamaları, klişeleşmiştir diye kullanmakta kendini serbest sayıyordu.

Cumhuriyet devrindedir ki, devrimi izleyen "dil seferberliği" ile dava ulusa mal edildi. Herkes yabancı kelimelere karşılık bulmakta birbiriyle yarışa girdi. Dil devrimi, kıyafet devrimi gibi elbet yasa ile bir anda gerçekleşemezdi. Bu işte zamanın payı büyüktü. Yazarlar, ortaya atılan karşılıklara alışacaklar, genç kuşaklar da bu akım altında yetişeceklerdi. Böylece dil de kararını bulacaktı.

Öyle de oldu. Osmanlıca kırması Türkçeyi savunmakta direnenlere karşı, davayı benimseyen, öz Türkçeyi ustalıkla kullanan genç sanatçılar yetişti, edebiyat çevrele-

ni kapladı. Bu mutlu sonuç, ilk adımın zamanında ve yerinde atılmış olmasından, doğruyu gören ve davanın haklı olduğuna inanan iradenin sağlamlığındadır.

Görülüyor ki, büyük davalarda ve köklü devrimlerde başarının ilk koşulu, bayrağı açanın irade gücü, ikinci koşulu da ortamın hazır olmasıdır. Yine görülmüştür ki, ortam büsbütün hazır olmasa bile, çelik irade, halkın sık sık nabzını yoklayarak, onun ihtiyaçlarını ve eğilimlerini yakından izleyerek yolu açar ve ortamı bulur.

1972 yılındayız. 1932'de başlayan dil devrimi üzerinden 40 yıl geçmiş bulunuyor. Bu mutlu yıldönümünü eylülde kutlayacağız. Atatürk'ün Birinci Dil Kurultayı'ndan 2 yıl önce 2 eylül 1930'da Sadri Maksudi Arsal'ın hazırladığı *Türk Dili İçin* adlı eserine yazdığı şu satırlar bizim için gerçek bir kılavuzdur:

Millî his ile dil arasında ki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması millî hissin inkişafında başlıca müessirdir. Türk dili, dillerin en zenginlerindendir; yeter ki bu dil, şuurla işlensin.

Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.

(*Türk Dili*, sayı 247, nisan 1972)

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ	V
DİL SORUNLARI ÜSTÜNE	
"Dile Müdahele" ve "Tabiî Tekamül"	1
Uydurma Nedir? Uydurmacılık Neye Derler?	5
Yabancı Kelimeler Salgını	10
Hangisini Kullanalım?	14
Gazete Dilindeki Gelişmelere Bir Bakış	17
Baba Oğlu Neden Anlamaz?	24
Dil Üzerine Türlü Sorunlar	27
Türk Dil Kurumu'nun Suçu	32
Öz Türkçeyi Onlar da Kullanıyor	36
Yeni Lisan - Yeni Dil	40
Toplumun Hizmetinde Dil	46
Anadiline Saygı	50
Akademi Üzerine	55
Dilbilgisi Gereksiz midir?	59
Öz Türkçe Nedir?	63
Türkçeyi Bozanlar	68
Öz Türkçeyi Yadırgayanlar	73
Türk Dilinin Başına Gelenler	78
Öz Türkçe - Osmanlıca Kırması Türkçe	85
Havas Dili - Avam Dili	92
Türk Dilinde Her Kavramın Karşılığı Vardır	95
Dilimizi Zenginleştirmek İçin	98
Türklüğü Hor Görenler ve Türk Diline İhanet Edenler	101
Anadilimizin Kaynağı	106
Osmanlıca Merakının Gülünçlüğü	110
Türk Dili ve Genç Kuşaklar	115

Sayfa

EDEBİYATÇILAR VE EDEBÎ ESERLER ÜSTÜNE

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Yeni Yayımlanan İki Romanı 123
Türlü Yönleriyle Tevfik Fikret 140
Ali Şir Nevaî 145
Refik Halit Karay 155
Ziya Gökalp ve Türk Dili 160
Ahmet Haşim 172
Hüseyin Rahmi Gürpınar 176
Mehmet Emin Yurdakul 183

SÖZLÜKLER - DERGİ - BELLETEN ÜSTÜNE

Türk Dili Araştırmaları 195
Türk Dili: 200 199
Kutadgu Bilig 204
Sözlüklerimiz 211
Türkiye Türkçesinin Tarihsel Sözlüğü 215
Türkçe - Farsça Sözlük 223

KÜLTÜR - EDEBİYAT - BİLİM ÜSTÜNE

Bilim ve Devrim 229
Kültür Hayatımızda Bilim Ahlâkı 234
Kendi Devirlerinin Havası İçinde Yaşayanlar 238
Türk Kültürüne Hizmet Edenler 242
Sanatsever, Sanatçı ve Eleştirmen 246
Kaç Kişi Kaldı? 249
Zevk, Sanat ve Moda 252
Türk Kültürünün Gelişmesinde Derneklerin ve Kurumların Rolü . 257
Halk ve Tasavvufî Halk Edebiyatı 266
Bilimde ve Sanatta Soyluluk 288
Eski Eserlerimizden Hangilerini Gençlere Tanıtabiliriz? 293
İnkârcılar 297
Edebiyatımızda Dünden Bugüne 301
Türk Edebiyatında Fıkra 305
Ulusal Kültürümüzde Bunalım 309
Türk Edebiyatı Tarihi Nasıl Hazırlanabilir? 314
Bilim ve Sanat Adamının Çilesi 326
Bilgi ve Bilim 332
Devrimler ve Önderler 336

TÜRK DİL KURUMU

TANITMA YAYINLARI

Dil Konuları Dizisi

Dil Üzerine (Düşünceler-Düzeltmeler) (Ö. A. Aksoy) .....
Dil Devriminin 30 Yılı .....
Devlet Dili Olarak Türkçe (A. Dilâçar) .....
Türkçede Sözcük Yapma Yolları (H. Dizdaroğlu) (tükenmiştir) .....
Harf Devriminin Öyküsü (Sami N. Özerdim) .....
Ataç'ın Sözcükleri (haz. Yılmaz Çolpan) .....
Türkçe'de Fiiller (Hikmet Dizdaroğlu) .....
Dil ve Kültür (Doç. Dr. S. Y. Baydur) .....
Dil Devrimi Üzerine .....
Dilbilgisi Sorunları .....
Atasözleri ve Deyimler (El Kitabı) (Ö. A. Aksoy) .....
Dil Devrimimiz (haz. Emin Özdemir) .....
Gelişen ve Özleşen Dilimiz (Ömer Asım Aksoy) .....
Özleştirme Durdurulamaz (Ömer Asım Aksoy) (tükenmiştir) .....
Eski Türkçe, Göktürk ve Uygur Yazı Dili (Kayahan Erimer) .....
Öz Türkçe Üzerine (Emin Özdemir) .....
Türkiye'de Dil Özleşmesi (haz. A. Dilâçar) .....
İkileme (Prof. Dr. Vecihe Hatiboğlu) .....

TANITMA YAYINLARI

Türk Dil Kurumu'nun yayımlamakta olduğu "Tanıtma Yayınları", yetişen kuşaklarda, geniş topluluklarda dil bilgisini çoğaltma, dile özen duygusu ile anadili bilincini kökleştirme, dile sevgi ve saygıyı geliştirme, Dil Devrimi'nin gerekliliğini örnekleriyle gösterme amacını gütmektedir.

Tanıtma Yayınları beş dizidir: 1 – Radyo ve televizyon konuşmaları dizisi, 2 – Türk diline emek verenler dizisi, 3 – Dil konuları dizisi, 4 – Açık oturumlar dizisi, 5 – Çeşitli konular dizisi.

Elinizdeki kitabın da içinde bulunduğu "dil konuları dizisi"nde bugüne değin çıkmış yapıtlar şunlardır:

Dil Üzerine (Düşünceler-Düzeltmeler) (Ö. A. Aksoy), *Dil Devriminin 30 Yılı*, *Devlet Dili olarak Türkçe* (A. Dilâçar), *Türkçede Sözcük Yapma Yolları* (H. Dizdaroğlu), *Harf Devriminin Öyküsü* (Sami N. Özerdim), *Ataç'ın Sözcükleri* (haz. Yılmaz Çolpan), *Türkçede Fiiller* (Hikmet Dizdaroğlu), *Dil ve Kültür* (Doç. Dr. S. Baydur), *Dil Devrimi Üzerine*, *Dilbilgisi Sorunları*, *Atasözleri ve Deyimler* (Elkitabı) (Ö. A. Aksoy), *Dil Devrimimiz* (haz. Emin Özdemir), *Gelişen ve Özleşen Dilimiz* (Ö. A. Aksoy), *Özleştirme Durdurulamaz* (Ö. A. Aksoy), *Eski Türkçe*, *Göktürk ve Uygur Yazı Dili* (Kayahan Erimer), *Öz Türkçe Üzerine* (Emin Özdemir), *Türkiye'de Dil Özleşmesi* (A. Dilâçar), *İkileme* (Prof. Dr. V. Hatiboğlu), *Dilbilgisi Sorunları II*, *Alman ve Macar Dillerinde Özleşme*, *Pekiştirme ve Kuralları* (Prof. Dr. V. Hatiboğlu), *Terim Yapma Kılavuzu* (Emin Özdemir).

20 Lira

Türk Dil Kurumu
(60 TL.) olarak Sapiamıştır